

Hovedoppg. 2938 - I

KLAUSUL

=====

Opphavet
ap. 2008

Hovedoppgave i nordisk arkeologi:

STEINSETNINGER OG STEINLEGNINGER I NORGE

Et bidrag til deres datering og forståelse.

Av

Elizabeth Skjelsvik.

75KD29747

STEINSETNINGER OG STEINLEGNINGER

I NORGE

Et bidrag til deres datering og forståelse.

Av

Elizabeth Skjelsvik.

Hovedoppg.

2938

I

I n n h o l d :

Innledning	s.	1
Historikk over steinsetnings- og steinlegningsundersökelser	"	4
Typer av steinsetninger og steinlegninger i Norge	"	11
Steinsetningenes og steinlegningenes beliggenhet i forhold til andre minnesmerker og i terrenget	"	66
Undersökelser av steinsetninger og steinlegninger i Norge og deres datering	"	71
Oversikt over undersøkte steinsetninger og steinlegninger (bare trekantede)	"	177
Steinsetninger og steinlegninger utenom Norge sammenliknet med det norske materialet	"	183
Teorier om steinsetningenes og enkelte steinlegningers funksjon. Etnografiske pendants	"	208
Henvisninger	"	I
Forkortelser	"	XI

Innledning.

Det er en gruppe fortidsminner, som man, helt siden arkeologien ble grunnlagt som vitenskap, har hatt vanskeligheter med å finne dekkende navn for. De kalles på folkemunne her i landet "tingplasser" eller "tingsteder", i Sverige "domareringar"; men i den vitenskapelige terminologi figurerer de snart som steinsetninger, snart som steinlegninger, brolagte plasser, og i dette innbefattes de mest forskjelligartede fortidsminner - bygd av stein -, så jeg har funnet det riktigst å begynne denne avhandlingen med en definisjon av begrepet steinsetning, steinlegning.

Med en steinsetning mener jeg et fortidsminne som består av jevnhøye stein reist eller satt i jevn avstand fra hverandre. Den kan 1. være helt sirkelrund, 2. noe mer oval fordi f.eks. en stein er kommet ut fra sin opprinnelige stilling, 3. spissoval og kalles da gjerne skipssetning, 4. firkantet, 5. trekantet. Marken er vanligvis helt flat på det indre område.

De runde eller svakt ovale steinsetningene er det som vanligvis går under betegnelsen "tingsteder", "domareringar", og i tillegg til den ovenfor nevnte utformningen, som er det vanligste, kan det komme variasjoner: Periferien mellom de reiste steinene kan være markert med en rekke tettlagte mindre stein eller sjeldnere en steinpakning. Midten kan være markert av en reist stein, og det indre av ringen kan være dekket med tettpakte rullestein, som en slags brolegning. I enkelte tilfeller kan det forekomme en lav haug eller röys midt i.

De spissovale steinsetningene har foruten det ovenfor-
nevnte fellesdraget også forskjellige særdrag, således
kan stevnene være markert med to steiner og steinene til-
ta i høyde fra midten mot begge ender. Dette siste er
ganske vanlig. Det forekommer sjelden midtstein.

De firkantede og trekantede steinsetningene er en
meget sjelden og fåtallig gruppe her i landet, og over-
gangen mellom steinsetning og steinlegning er her meget
flytende og uklar. Men vanligvis kan en regne med at en
viss monumentalitet er tilsiktet ved steinsetningene,
steinene er vanligvis over meterhøye, mens steinlegningene
har bare noe større stein som markerer hjørnene. Ved tre-
kantene forekommer det av og til to midtstein.

Hermed er vi kommet over til steinlegningene, og med
en steinlegning mener jeg da et fortidsminne som består
av tettlagte stein for å markere ytterkantene. Disse raker
ikke eller bare litt over det omliggende terreng, marken
innenfor steinene er plan, av og til har jordsmonnet innen-
for vært tettlagt med stein, så vi får hva Nicolaysen
kaller en "brolagt plass", og noen ganger kan det heve seg
svakt, så en kan være i tvil om en har for seg en lav røys
eller steinlegning. Blant steinlegningene treffer en på
de samme variasjoner som blant steinsetningene. De runde
har foruten de nevnte fellestrekk ofte en reist stein til
markering av midten, sjeldnere står en eller to reiste
stein i periferien, eller ringen består av flere konsentri-
ske ringer.

Firkantene har ikke så sjelden en noe høyere stein
(vanligvis ikke over halvmeteren) for å markere hjørnene.

Midtstein forekommer også. De kan være utpreget rektangulære eller mer tilnærmet kvadratiske.

De trekantede steinlegningene forekommer i to hovedtyper: 1. hvor sidene er tilnærmet rette, 2. hvor de er mer eller mindre innsvungne, så de likner "stjerner", de går da oftest under det navnet i litteraturen. Men Schöning i sine reisebeskrivelser kaller dem "hatter", et navn folk i Trøndelag brukte fordi de liknet på hattene som var moderne på den tiden. Neumann i registreringene publisert i "Urda", kaller dem "fodangelfigurer". Disse stjerneformede steinlegningene kan være markert ved større stein i toppunktene, av og til finnes også en midtstein. De kan være brolagt over det hele, og ikke så rent sjelden hever jordsmonnet seg mot midten, så det får likhet med en haug.

I denne oppgaven blir hovedvekten lagt på steinsetningene; men steinlegningene er tatt med, fordi de særlig for de trekantede og delvis også de firkantedes vedkommende viser nært slektskap med steinsetningene, og fordi alle disse fortidsminnene synes å ha et felles kontinentalt opphavssted og er kommet hit til landet omtrent samtidig.

Historikk over steinsetnings- og steinlegningsundersøkelser.

Norge.

Alt før arkeologiens oppblomstring som vitenskap i forrige århundre, begynte enkelte menn her i landet å samle opplysninger om våre fortidsminner og beskrive dem ved besøk på stedet. Gerhard Schöning i sin "Reise gjennem en Deel af Norge" og "Reise gjennem Gudbrandsdalen 1775" har samlet verdifullt materiale og gitt stort sett pålitelige opplysninger om de fortidsminnene han fikk rede på. Steinsetningene beskriver han som "domspladser", "thingpladser", "kjæmperinge"; men han påtok seg ikke noen utgravninger.

Bergen har vært en foregangsby på det kulturelle område i en langt høyere grad enn Oslo, og i årene 1837-1847 utkom "Urda", et norsk antiquarisk-historisk Tidsskrift", utgitt av direksjonen for Bergens Museum, hvor menn som M.F.K. Christie og biskop J. Neumann var med. Da var alt arkeologien grunnlagt som vitenskap ute i Europa og de første systematiske undersøkelser av fortidsminner foretatt. Neumanns beskrivelser i Urda er nøyaktige og gode med angivelser av avstand, størrelsesforhold og fortidsminnenes utseende. Utgravninger ble ikke foretatt i synderlig utstrekning; men de store gravplassene ble søkt brakt i sammenheng med kjente historiske tildragelser fra sagaene.¹⁾

Det var imidlertid antikvar N. Nicolaysen som først satte i gang systematiske undersøkelser her i landet av våre fortidsminner, og han utrettet ikke lite i sin lange levetid. Han kan klændres for meget; for etter våre nåværende metoder virker hans undersøkelser temmelig hår-

reisende med sin meget hårdhendte fremgangsmåte med langspader og lite instruerte arbeidsfolk; men steinsetningene og steinlegningene har han hatt spesiell interesse for, ser det ut til, hans innberetninger fra disse utgravninger er ganske utførlige, og selve undersøkelsen synes å være gjort med større forsiktighet enn ellers. Alt i 1859 omtaler han disse fortidsminner spesielt²⁾, og i 1867 undersøkte han en steinsetning bestående av 8 reiste steiner med en 9. i midten på Nedre Hval, Gran s. og p., Oppland, hvorom han skriver:³⁾ "Som bekjendt gaar denne slags kredse almindelig under de utvilsomt uriktige navne thingkredse eller domringe, men ingen af dem vides tilforn at have været undersøgt, hverken her i landet eller andensteds, hvor de findes, navnlig i Sverige, og jeg foretog derfor en nøyagtig undersøgelse af den nævnte kreds, - - - ". Nicolaysen ble da en foregangsmann for undersøkelsen av disse fortidsminnene; siden fulgte flere utgravninger både av runde steinsetninger, skipsformede, trekantede og firkantede og av de tilsvarende former av steinlegninger. Hans undersøkelser begrenset seg ikke bare til det østenfjelske, men han registrerte og grov også en del av disse minnesmerkene på Vestlandet. Han utgav dessuten "Norske Fornlevninger", hvor det finnes en samlet oversikt av oldfunn og fortidsminner fra hele landet.

A. Lorange og Haakon Shetelig gjorde mindre undersøkelser av steinsetninger og steinlegninger. K. Rygh, R. Ziegler, I. Undset og Th. Petersen registrerte og grov i det Trondhjemske, B.E. Bendixen registrerte i Möre og Romsdal, mens O. Nicolaissen tok seg av Nord-Norge.

Denne intense virksomheten fortsatte frem til århundre-

skiftet; men i professor Gustafsons tid, da Oldsaksamlingen i Oslo fikk den store Oseberggravningen å stelle med, ble det stilt om steinsetningsundersøkelsene på Östlandet, og i Vest- og Nord-Norge såvel som i det Trondhjemske dalte interessen. En og annen undersøkelse ble det jo, men mest av amatører, således i Vestfold, der dr. Arnt Augestad og skolebestyrer S.A. Sörensen, som stod i den lokale Fortidsminnesmerkere forening, foretok en del utgravninger. Egentlig gjorde disse velmenende menn mer ondt enn godt; innberetningene er som oftest meget mangelfulle, og de eventuelle funnene som ble gjort, ble beholdt i distriktet, og nå etter deres död er funnene i mange tilfelle slett ikke kommet Oldsaksamlingen i hende.

En annen interessert amatør tegnet en plan over steningene på Smestadsletten, Ringsaker, Hedmark, undersøkte den störste og skrev i en liten artikkel sine betraktninger om disse merkelige fortidsminner.⁴⁾

Så döde interessen fullstendig bort i noen år. Med de systematiske registreringer prestegjeld for prestegjeld på Östlandet som kom i gang, takket være professor Bröggers initiativ, ble vårt kjennskap til steinsetnings- og steinlegningsforekomster betraktelig utvidet, da först og fremst for Östfolds og Vestfolds vedkommende. Tor Helliesens registreringer i Rogaland en 15 år tidligere brakte meget verdifullt for dagen; men utgravninger var det smått med. Såvidt meg bekjent, er det bare én steinsetning som har vært utgravet i mellomkrigsårene, nemlig den på Rönnerud u. Haga, Norderhov s. og p., Buskerud⁵⁾.

Av steinlegninger undersøkte Helge Gjessing i 1918 en trekantet en på Penne, Vanse, Lista, Vest-Agder⁶⁾, på Store-Dal i Skjeberg utgravde Jan Petersen et tilsvarende

fortidsminne⁷⁾, og på Vestlandet har det vært en og annen undersøkelse av steinlegninger.

Først etter krigen har en igjen begynt å feste sin oppmerksomhet ved disse fortidsminnene, i første rekke steinsetningene, og særlig undersøkelsene på Hunn i Borge, ^{Östfold,} har brakt både nye og interessante trekk for dagen.

Merkelig nok gjorde ikke Nicolaysen sine mange undersøkelser og store materiale til gjenstand for noen systematisk og samlet bearbeidelse. Vi finner bare små spredte notater i forskjellige årganger av årsberetningen for Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring. Han gav år om annet korte sammendrag av sine resultater; men noe større arbeid kom ikke til tross for den interesse han tydeligvis viet disse fortidsminneformer.

Gabriel Gustafson i sitt mer populære verk fra 1906, "Norges Oldtid", omtaler steinsetninger og steinlegninger i en kort oversikt over faste fortidslevninger.⁸⁾

Helge Gjessing i sin lille bok "Aust-Agder i forhistorisk tid" vier dem en kort omtale⁹⁾, likeledes Eva Fett i det religionshistoriske bindet av Nordisk Kultur under kapitlet om helligdom og kultus¹⁰⁾. Det siste bidraget er i Ernst Sprockhoffs ".... und zeugen von einem stoltzen Geschlecht"¹¹⁾, som kom ut i Oslo like før Tyskland kapitulerte. Men dette er nærmest et propagandaskrift beregnet på de tyske soldater, og svært populært i sin fremstilling.

Endelig er det noen ikke-arkeologer som har syslet med steinsetningenes og steinlegningenes problemer, som Reinert Svendsen¹²⁾, Herm. M. Schirmer¹³⁾ og dr. Arnt Augestad.¹⁴⁾

Sverige.

I vårt naboland, Sverige, der steinsetninger og steinlegninger av forskjellige typer finnes i større antall enn hos oss, er de blitt gjenstand for en langt mer systematisk granskning, og i de siste 20-30 år er det kommet en ganske rikholdig litteratur om de forskjellige typene, særlig de runde steinsetningene. Men enda mangler en samlet fremstilling, unntatt for skipssetningenes vedkommende.

Av de mange forskere som har stelt med disse fortidsminnene skal jeg bare nevne de viktigste.

På et møte i Strängnäs i august 1877¹⁵⁾ ble problemene vedrørende de runde steinsetningene tatt opp til drøftelse mellom Montelius, Hofberg og flere interesserte.

Almgren i Sveriges Fasta Fornlämningar från Hednatiden gir en grei oversikt over de ulike typene, deres utbredelse og datering¹⁶⁾. Men det er T.J. Arne¹⁷⁾ og i første rekke K.E. Sahlström, som har bidradd vesentlig til undersøkelsene og fortolkningene av de runde steinsetninger. Fra 20-årene frem til 1943 har sistnevnte kommet med publikasjoner som har brakt meget nytt materiale for dagen¹⁸⁾. Derneft har Lindquist¹⁹⁾ og Holmgren²⁰⁾ kommet med innlegg i diskusjonen.

Skipsetninger har ikke blitt viet så stor oppmerksomhet som de runde steinsetningene. En kort beskrivende omtale av skipsetninger finnes i en artikkel av Säve "Om Gotlands äldsta fornlemingar"²¹⁾. Gotland er jo den del av Norden hvor skipsetninger forekommer tallrikest.

På det nordiske arkeologmøte i København i 1919 holdt Bror Schnittger et foredrag om "Gottländska skeppssätningar från bronsålderns slut och järnålderens början"²²⁾. I

denne artikkelen kommer forfatteren inn også på kronologiske spørsmål.

I 1946 kom Åke Ohlmarks verdifulle bok "Gravskeppet", hvor han gir en samlet oversikt over hele skipssetningsmaterialet og problemene som knytter seg til disse fortidsminner.

Steinlegningene har ikke vært gjenstand for så systematiske undersøkelser som steinsetningene. Her er det Gunnar Ekholm som har ydet den største innsats med sine Upplandsutgravninger, særlig i årene 1938 til 1946.²³⁾

Danmark.

Danmark har ingen fortidsminner av typen runde steinsetninger. Heller ikke steinlegninger av formene som er kjent i Sverige og Norge finner vi i stor utstrekning. Ranskou har gitt en oversikt over utgravningene av enkelte av disse.²⁴⁾ Skipssetninger har vi dog enkelte steder, og de har H.C. Broholm behandlet i en artikkel i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1937²⁵⁾.

Vedel i sine undersøkelser på Bornholm behandler også steinsetningene og steinlegningene som finnes på öya.

Finnland.

Disse fortidsminnesmerketyperne er i Finland omtrent like sparsomt representert som i Danmark. Nils Cleve har undersøkt en rund steinsetning i Eura²⁶⁾, og på Ålandsøyene er en del steinlegninger blitt gjenstand for registreringer og utgravninger.²⁷⁾

Hackmann i "Die ältere Eisenzeit in Finnland I"²⁸⁾ beskriver noen firkantede steinlegninger som finnes i den sydlige delen av landet.

Baltikum.

Her har Ed. Šturms særlig behandlet skipssetningene.²⁹⁾

Disse kommer også Birger Nerman inn på i artikkelen:
"Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ost-
Baltikum in der Bronzezeit und der ältesten Eisenzeit³⁰⁾.
Tyskland.

Over steinsetningene i Nord-Tyskland foreligger der en nesten like rikholdig litteratur som over de svenske, og jeg nevner her bare noen av de mange bidragene. Wolfgang la Baume har gravet noen runde steinsetninger ved Odry i Pommerellen³¹⁾. Disse har vært gjenstand for oppmerksomhet flere ganger i litteraturen³²⁾. Beltz³³⁾ og Becker³⁴⁾ har gitt klare oversikter over de nordtyske steinsetningene, som for en vesentlig del de runde. D.Bohnsack³⁵⁾ kommer dessuten inn på visse typer av steinlegninger og enkeltstående reiste stein. Karl Schuckhardt i sine to böker "Urgeschichte von Deutschland"³⁶⁾ og "Alteuropa"³⁷⁾ kommer inn på spørsmålet om de nordiske steinsetningenes herkomst. Endelig forsöker Josef Röder i "Pfahl und Menhir"³⁸⁾ å trekke en forbindelse mellom de nordiske steinsetningene og enkeltstående reiste stein og de vesteuropeiske menhirer og cromlechs.

Typen av steinsetninger og steinlegninger i Norge.

Av steinsetninger av ulik type har vi her i landet i alt, etter de opplysninger som jeg har hatt til min disposisjon, 442 stykker. Av steinlegninger er det i alt 658. Jeg har her tatt med alle kjente og beskrevne fortidsminner av disse typene, uansett om de forefinnes i dag eller ikke. Det har imidlertid vært mange flere enn dem jeg har kjennskap til, for gjennom tidens løp har atskillige vært fjernet ved dyrkning, sandtaking, og for steinlegningenes vedkommende kan mose og jord ha lagt seg over, så de rett og slett har unndratt seg arkeologens blikk. Det har ikke latt seg gjøre å reise rundt og kontrollere hver enkelt opplysning om steinsetninger og steinlegninger heller; så det er sannsynlig at de finnes i områder hvor de i min oversikt mangler; men stort sett tror jeg at det materiale vi nå sitter inne med, gir et riktig bilde av deres utbredelse, selvom nok de kommende års systematiske registreringer kan forandre dette i enkelte detaljer.

Som nevnt har vi av steinsetninger i alt 442. For-
delingen av de ulike typene er slik; Runde: 389 ;
Skipssetninger: 26 (29) ; Firkanter: 17. Trekanter: 10.
De runde steinsetningene skiller seg som alt nevnt i
innledningen i forskjellige typer;
av de med 4 stein kjenner jeg: 6;
5 stein: 8; 6 stein: 22; 7 stein: 31; 8 stein: 32,
9 stein: 36; 10 stein: 12; 11 stein: 15; 12 stein: 17;
13 " 20; 14 " 3; 15 " 4; 16, 18, 20,
27, 30 og 36 stein: hver 1; 24 stein: 2. Hertil kommer
hele 175 stykker, som var fjernet uten at steinantallet

var kjent, eller som forelå i delvis ödelagt stand, og hvor det opprinnelige antall steiner ikke lot seg fastslå.

Av disse ulike typene har ca. 80 midtstein eller en haug eller röys midt i. Ved oppsettingen av den ovenfor nevnte oversikten har jeg kun regnet steinene i omkretsen med ved "antall steiner". Midtsteinen er å anse som overskytende. Det ser ut som om midtsteinen finnes vanligst der steinantallet er 6, 7 og 8, representert ved henholdsvis 6, 8 og 12 tilfeller. Bare i ett tilfelle forekommer 2 midtstein. Röys eller haug midt i en rund steinsetning er sjeldent forekommende. Jeg kjenner til 18 tilfeller. Her er det vanligst at 9-steinsringene har haug eller röys i midten.

Skipsetninger er det svært få av her i landet, bare ca. 25 stykker, og da de fleste av disse foreligger i temmelig ödelagt tilstand, er det vanskelig å avgjøre steinantallet. Dette forhold ser heller ikke ut til å ha vært så konstant som ved de runde, og da skipsetningene for en stor del kan anta anselige dimensjoner, vil steinernes antall komme opp i mange og tyve eller tredve stein.

Firkantene forekommer sjelden, jeg kjenner i alt til ca. 17.

Trekantene er også en fåtallig gruppe, vi har ikke fler enn 10 stykker. I to tilfeller forekommer det midtstein, begge gangene to som står tett sammen.

Av de ulike former av steinlegninger kjenner jeg, som tidligere nevnt, til et samlet antall av 658, herav utgjör de trekantede ca. 127, de runde: 395, de ovale: 29,

de firkantede: 107, hvorav en del er utpreget rektangulære, en del mer kvadratiske; men jeg har ikke funnet det hensiktsmessig å foreta en ytterligere deling av denne gruppen, da de kvadratiske har sjelden helt like lange sider, og mange ganger kan firkantformen være mer eller mindre regelmessig.

Funnkartet, fig. 88, viser tydelig at hovedvekten av runde steinsetninger faller på de østnorske distriktene, hvor Östfold har avgjort det største antall, hele 116, hvor steinantallet er sikkert kjent og ca. 50 som er forsvunnet eller er delvis ødelagt. Av de 116 er også en del borte eller ødelagt nå. Hovedvekten ligger på ringer med 9 stein (21), deretter kommer ringer med 6 og 13 stein (henholdsvis 15 og 16), 7 stein (14), 8 stein (12), 11 stein (11) og 10 stein (9). Ringer med steintall lavere enn 6 og høyere enn 13 er funnet i 11 tilfeller. Av det samlede antall ringer hadde 28 stein, haug eller røys i midten. I Akershus er ringene så å si borte. Vi finner bare 1 hvor steintallet er kjent (12 stein), og som dessuten hadde midtstein; hertil kommer en ring som vi mangler opplysning om. I Hedmark er de omtrent like fåtallige; tallene er: 10 stein: 1, 11 stein: 1, 12 stein: 2, av disse er 3 dessuten temmelig usikre. Det er tre steinringer som skal finnes delvis bevart mellom hovedveien og den store ringen med 12 stein på Smedstadsletten, Ringsaker s. og p.¹⁾ De ovennevnte er i hvertfall helt borte nå, og etter det pålitelige folk i distriktet forteller, var det bare temmelig store flyttblokker som lå strödd utover sletten uten noen tydelig regelmessighet, så Reinert Svendsen har nok sett for meget da han fikk til fire steinringer på

Smestadsletten. Vi får da bare den store ringen igjen. I Oppland er det ikke flere enn 10 hvor vi har sikre opplysninger, herav har 5 midtstein (8 stein: 3, 9 stein: 2, 12 stein: 4, 36 stein: 1). Hertil skal det komme ca. 50 som enten er borte, eller hvor nærmere opplysninger mangler. Men dette siste tallet er nok altfor høyt. Opplysninger om steinsetninger i övre Gudbrandsdalen skylder vi G. Schöning, som foretok en reise her i 1775, og det er mulig at han har overdrevet en del.

Buskerud har 6 steinringer med kjent antall steiner; tallene er henholdsvis for 9, 11, 14 og 27 stein: 1; 13-steinsringer er det 2 av. 3 ringer har midtstein. Hertil kommer 12 i den usikre kategorien.

I Vestfold, som arkeologisk sett er et like rikt fylke som Östfold, finner vi i alt 42 steinsetninger, herav kjennes steinantallet på 22. 11 har midtstein eller forhøyning midt i. Ringer med 7 og 9 steiner er her i overvekt (henholdsvis 9 og 7 stykker), 5, 6, 8, 10, 13, 20- og 24-steinsringer er representert ved henholdsvis: for 5's vedkommende 2, de övrige 1 tilfelle hver.

Telemark har forholdsvis få ringer, og de to siste somres systematiske registreringer (1950 og 1951) har ikke brakt noen nye til vårt kjennskap. Tallene er: 7 stein: 1, 8 stein: 2, 9 stein: 1, 12 stein: 2. Til sammen 6; en har midtstein; hertil kommer to hvor vi ikke kjenner det opprinnelige steinantall.

Aust-Agder, og særlig Fjære prestegjeld, er ganske rikt på fortidsminner og funn. I alt finner vi 14 ringer med sikkert steinantall i distriktet, hertil kommer 7 som er helt eller delvis ödelagt og 5 med stein eller for-

höyning midt i. Ringer med 8 og 9 stein er i majoritet (4 hver), 4-, 6-, 7- og 13-steins ringer forefinnes i henholdsvis 2, 2, 1 og 1 tilfelle.

I Vest-Agder er steinringene representert ved et antall av 23. Her er det 12 vi ikke har nærmere opplysninger om, eller som er ödelagt, 11 kjenner vi steintallet på (7 stein: 5 tilfeller, 8 stein: 3; 11, 12 og 15: 1 hver). 6 eller 7 av ringene har midtstein eller forhøyning på det indre område.

I Rogaland begynner steinringene å forsvinne. Det er bare 4 med kjent steinantall (7, 10, 16, 24), 7 uten nærmere angivelse eller ödelagte, 4 med midtstein.

I Hordaland kjennes 2 sikre, og begge har midtstein, men antall steiner er ukjent.

Sogn og Fjordane har noen flere, i alt 7; 5 stein: 1, 6 stein: 2, 9 og 11 stein: 1 hver, 2 mangler vi nærmere opplysninger om, 2 har midtstein.

I Möre og Romsdal er det 3 ringer med 8 stein, 1 er delvis ödelagt eller med mangelfulle opplysninger, 2 av disse steinsetningene har midtstein.

Sör-Tröndelag har en eneste steinring med 8 stein, 7 hörer til den usikre kategorien.

I Nord-Tröndelag blir de plutselig mer hyppige igjen, i det hele 10, derav 6 med midtstein, 3 er delvis ödelagte eller mangelfullt opplyste, 1 ring har 4 stein, 6 og 8 stein 2 hver, 7 og 9 stein en hver.

Nordland har en ring med 4 stein, dertil kommer 1 i den usikre kategorien, av disse har den ene midtstein.

I de to nordligste fylkene Troms og Finnmark mangler alle kategorier av steinsetninger.

Som allerede nevnt kjennes i alt mellom 26 og 29 skipsformede steinsetninger her i landet, se funnkartet fig. 89. En del av disse er nå forlengst borte, f.eks. en som har ligget på Jelöya og en som lå like ved Frogner hovedgård. Mange av disse skipssetningene når anselige dimensjoner, mens flere kan være ganske små. Den landskapsmessige fordeling ser slik ut: Östfold: 4, Akershus, eller rettere det nåværende Oslo: 1, Vestfold: 8, Telemark: 1, Rogaland: 3, Möre og Romsdal: 1, Sör-Tröndelag: 4 (eller 7), Nord-Tröndelag: 4.

De 17 firkantede steinsetninger som jeg kjenner, fordeler seg slik landskapsmessig sett: Östfold: 2, Akershus: 1, Oppland 1, Vest-Agder: 2, Rogaland: 3, Möre og Romsdal: 2, Sör-Tröndelag: 1, Nord-Tröndelag: 3, Nordland: 1, Funnkartet: fig. 89.

De trekantede steinsetningene er sjeldne. Det finnes 1 av dem i Östfold, 2 i Aust-Agder, Rogaland: 6 og Nord-Tröndelag: 1. Funnkartet fig. 89.

Landskapsmessig ligger hovedvekten av de trekantede steinlegningene avgjort på de vestligste distrikter av landet, også Tröndelagsdistriktene er godt representert. Det finnes i alt 127.

Landskapsmessig fordeler de trekantede steinlegningene seg slik: Östfold: 6, Hedmark: 1, Buskerud: 1, Vestfold: 4, Vest-Agder: 2, Rogaland: 67(68), Hordaland: 7, Möre og Romsdal: 5, Sör-Tröndelag: 7, Nord-Tröndelag: 26.

De runde steinlegningene finnes representert i alle landets fylker. Tallene er: Östfold: 14, Akershus: 6, Hedmark: 7, Oppland: 12, Buskerud: 15(17), Vestfold: 37,

Telemark: her mangler sikre tall, Aust-Agder: 2, Vest-Agder: 4, Rogaland: 17, Hordaland: 37, Sogn og Fjordane: 51, Møre og Romsdal: 81, Sør-Trøndelag: 8(9), Nord-Trøndelag: 85, Nordland: 3, Troms: 14, Finnmark: 2. I alt: 395(398).

De ovale er forholdsvis sjeldnere igjen. Jeg kjenner ca. 30. Vestfold er den eneste nesten av de østnorske fylkene hvor de forekommer; her er 3 stykker. Det er videre en i Vest-Agder, 17 i Rogaland, 4 i Hordaland, 2 i Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal. Lenger nordover finnes de ikke.

Firkantene kjenner jeg 107 tilfeller av. Også her ligger hovedvekten vesentlig på de vestnorske og trønderske fylker. Det finnes bare 1 i Østfold, i Hedmark: 15, 1 i Buskerud, 9 i Vestfold, 5 i Aust-Agder, 5 i Vest-Agder, 24 i Rogaland, 14 i Hordaland, 2 i Sogn og Fjordane, 4 i Møre og Romsdal, 5 i Sør-Trøndelag, 17 i Nord-Trøndelag og 5 i Nordland. Se funnkartet over steinlegninger fig. 90.

Som nevnt innledningsvis består de runde steinsetningene av store rullestein eller mer kantede stein stilt i en bestemt avstand fra hverandre med eller uten midtstein, sjeldnere med haug i sentrum. Den ytre markering av sirkelen kan bestå av en enkelt rekke mindre stein lagt mellom de store, eller ved en bredere steinpakning.

Diameteren på disse fortidsminnene varierer en del. Vanligvis ligger den mellom 7 og 10 m, sjeldnere mellom 12 og 15, over 15 m når den ikke ofte. Jeg kjenner til 6 ringer med en diameter på 20 m. Den største kjente steinsetningen er en på Torsnes, Ytre Fræna s., Fræna p., Møre og Romsdal, bestående av 8 lave stein, midtstein og

med et tverrmål av 31 m.²⁾ Ringen på Smestadsletten, Ringsaker s. og p., Hedmark³⁾ fig. 33 a-b, har en diameter på 25 m, dernest følger/Søndre Amundrød, Tjölling s. og p., Vestfold⁴⁾, riktignok bare delvis bevart, men diameteren kan ikke ha vært under 24 m. Omtrent like stor har en nå forsvunnet ring på Svee, Vågå s. og p., Oppland⁵⁾ vært. Ikke langt etter ligger steinsetningen på Alme nordre, Søndre Fron s. og p., Oppland⁶⁾, fig. 34, med 23 m, og den på Sola, Sola s., Håland p., Rogaland⁷⁾, fig. 75, som nå dessverre er helt forsvunnet, med $23\frac{1}{2}$ m.

Den minste steinsetningen jeg kjenner til, er den på Fuglli, Trögstad s. og p., Östfold.⁸⁾ Den har en diameter på ikke mer enn 4,5 m.

Avstanden mellom steinene varierer også ganske meget. Men vanligvis ligger den mellom halvannen og 4 meter; men det er steinringer også med en steinavstand av opptil 7 m. Dette avhenger for en del av ringenes diameter, antall steiner, og også hvor tett steinene er stilt. På det store gravfeltet på Hunn, Borge s. og p., Östfold, finnes det på det såkalte midtfelt en steinring med 13 stein, hvor steinene er så tettstilt at det er bare vel 1 m mellom hver. Det ser således ut som det ikke er noen regelbundethet hverken ved diameter eller avstanden mellom steinene.

Materialet, som er brukt til de store, reiste steinene i ringene, er temmelig forskjelligartet; en har nemlig tatt det som har vært for hånden fra naturens side, gjerne store flyttblokker, kampestein eller sjeldnere mer helleliknende stein. Steinene er som oftest svære ruggen, i noen gamle beskrivelser står det at hver stein svarer til "et godt hestelass".

Blokkene er sjelden eller aldri blitt bearbeidet på noen måte; men i en av steinringene (ring VII) på Hunn, Borge s. og p., Östfold⁹⁾, var det ganske tydelig at to av steinene, stein 1 og 2, var spaltet av samme blokk; se fig. 16a, steinene står på hver side av treet i bakgrunnen.

Ved noen få steinsetninger har steinene utpreget helleform, f.eks. den på Fugelli, Trögstad s. og p., Östfold. Videre er de fleste steinene i ringene på Gunnarstorp söndre og Skinne nordre, Skjeberg s. og p., Östfold, helleformede,¹⁰⁾ fig. 2-6c. Særlig er dette tydelig for nr. 32's og 33's vedkommende i Östfold Oldtidsminner, cfr. fig. 3 og 6a-c. Ringene på Skinne, som ligger få meter fra disse ringene på Gunnarstorp, se fig. 4, er bygget ens med dem, og det er tydelig at den övre del av Gunnarstorpfeltet må ha hört til Skinne.

Når midtstein finnes, skiller den seg som oftest ikke vesentlig ut fra steinene i periferien; men et par tre eksempler kan nevnes; ringen på Nedre Hval, Gran s. og p., Oppland¹¹⁾, fig. 36a, hadde - den er nå fjernet - en noe höyere, helleliknende stein i midten, i motsetning til kampesteinene som sto i periferien, det samme synes å ha vært tilfelle ved ringen på Helge, Egge s., Steinkjer p., Nord-Tröndelag¹²⁾. Endelig består midtsteinen i steinsetningen på Lerstang, Eidanger s. og p., Telemark¹³⁾ av en svær kantet blokk, hvis störste mål på oversiden er 1,5 x 0,8 m, fig. 52a, men den er ikke stort höyere enn steinene i periferien.

Ved steinene i periferien har man sökt å holde en jevn størrelse og höyde, enten har man gravd steinene så

dypt ned at delen over jordsmonnet er blitt noenlunde lik, eller så har steinene fra naturens side vært jevnstore. Höyden ligger normalt på ca. $\frac{3}{4}$ m, f.eks. en av ringene på Lund, Berg s. og p., Östfold¹⁴⁾, fig. 1, og opptil meteren. I enkelte tilfeller finner vi steiner på ca. $1\frac{1}{2}$ m, f.eks. de fleste av de før nevnte ringene på Hunn i Borge. Ringen med de største reiste steinene her i landet, er en av dem på Gunnarstorp i Skjeberg¹⁵⁾, fig. 6a-c, hvor de stående steinene måler: 2,30, 1.90, 2.20 og 1,50 m. En annen ring med store stein, som nå dessverre er forsvunnet, var en på Flåm, Flåm s., Aurland p., Sogn og Fjordane¹⁶⁾. Etter beskrivelsen sto 7 2-2,5 m lange bautaer i halvsirkel med en midtstein.

Steinkretser med stein under $\frac{1}{2}$ m forekommer imidlertid så å si ikke.

Ved undersøkelsen av de runde steinsetningene har det som oftest vist seg at steinene er meget solid nedgravd. Midtsteinen i steinsetningen på Lerstang, Eidanger s. og p., Telemark, var i hele sin høyde 1,50 m, mens bare 0,50 m raget over jorden. Steinene i periferien var minst like godt fundamentert. Dessuten hadde midtsteinen fått en ekstra forstötning, idet noe mindre, men dog passelig store stein lå under hver av de 4 hjörnene (se fig. 52b). Men på midtfeltet og övre felt på Hunn, Borge s. og p., Östfold, hvor steinene var atskillig høyere, er fundamenteringen forbausende dårlig, da bare en 20-30 cm av de ca. $1\frac{1}{2}$ m höye steinene var gravd ned i auren.¹⁷⁾ Dette hadde da også fått konsekvenser; for flere av steinene var falt over ende, således i 5 av de 9 ringene/ var bare 1 eller 2 av steinene blitt stående på plass, mens resten

var enten nesten helt eller delvis veltet over ende. Denne unnløstelse å grave steinene ordentlig ned, tror jeg må kunne vesentlig i én årsak, nemlig jordsmonnet. Auren på Hunnfeltet er sterkt rullesteinsblandet, så hard at til og med en god hakke med besvær løsner den. Torv og matjordlagene er minimale, og da er det ikke rart om steinringenes byggmestre ikke har satt ned steinene sine så godt. De har vært fornøyd med å få steinene i likevekt så de sto, og så har de støttet opp med mindre stein. På Lerstang derimot, ligger steinringen på en fin sandmo, der det ikke kostet mye besvær å grave steinene godt ned. Liknende forhold har vært observert ved tidligere utgravde steinringer. Men jeg tror ringene på Hunnfeltet holder rekorden når det gjelder forholdet mellom det som er over og under jorden av de enkelte steinene.

Det forekommer som nevnt at ringene av og til har mer enn de store reiste steinene til å markere ytterkanten. Enkelte ganger kan de være forbundet ved en rekke tattlagte mindre stein, så små at de mange ganger ikke rager over torven. Jeg kjenner til følgende tilfeller: Nordbråte østre, Trøgstad s. og p., Østfold. N. Nicolaysen: Ab. 1897 s. 120. Ö. O. s. 39.

Steinsetningen ligger på en liten høyde, diameteren er 11,48 m, steinenes antall 8. Muligens har der vært en niende stein i midten. Periferien mellom de store steinene var belagt med ^{en rad} tett i tett lagte, små flate stein.

Hunn, Borge s. og p., Østfold, fig. 22a-b.

Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 126 ff.

1. Rund steinsetning kalt "Ringhaug", bestående av 11 kampestein med en innbyrdes avstand av ca. 4 m.

Diameteren er 18-19 m. I midten en haug. Periferien markert ved en rekke småstein.

2. Upublisert.

ca. 1 m S. for "Ringhaug" steinsetning, nå bestående av 6 stein, men det har opprinnelig vært flere.

Diameter ca. 13 m. Også her er periferien markert ved mindre tettlagte stein.

Lundeby østre, Råde s. og p., Østfold, fig. 30-31a-b.

N. Nicolaysen: NF.21, Ab. 1869 s. 118. Østfold Oldtidsminner s. 258.

En av ringene Nicolaysen undersøkte, besto av 9 over meterhøye stein, men opprinnelig hadde det vært flere. Kanten var markert med tettlagte småstein og i midten var en haug.

Fevang nordre, Sandar s. og p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1869 s. 129. Vestfold Oldtidsminner s. 366.

Ringene består av 6 stein plus en syvende i midten, diameteren er 6,6 m, og kanten er markert ved en rekke småstein.

Skjelbrei, Sandar s. og p., Vestfold. Fig.45-46.

S. A. Sörensens notater i U.O. top. ark.

Beskrivelsen er meget mangelfull, og nøyere opplysninger har ikke latt seg bringe til veie. Sørensen og hattemaker Schartum fra Larvik undersøkte denne og en annen ring i fellesskap i 1903.

Etter risset ser den største ringen, fig. 45a-c, ut til å ha bestått av 3 konsentriske sirkler. Den ytterste ringen har bestått av 10 store steiner av kampesteins

størrelse med mindre lagt mellom. Den neste har også mindre mellom de 7 større, men det var et brudd på rekken av småstein på den vestlige siden. Den innerste rekken besto bare av mindre, tettlagte stein. Vi har ingen garanti for at Sörensens riss er riktig i ett og alt; men etter fotografier som ble tatt på stedet, ser det ut til å stemme i det vesentligste. Sirkelens diameter var 13 m.

Ringen 30 m lenger vest, fig. 40, besto av liggende, tettlagte randstein, men tilføyer Sörensen, mellom disse har det stått større stein oppreist. Disse var formentlig fjernet alt på den tiden, så antallet ikke lot seg bestemme.

Søndre Amundröd, Tjölling s. og p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1869 s. 130.

O. Rygh: Ab. 1880 s. 203. V.O. s. 503.

Jeg hitsetter en del av O. Ryghs notat i årsberetningen: "Af Kredsen var kun 6-7 Stene tilbage af Høide som Stabbestene paa en Vei; tilsammen dannende en Halvkreds; Mellemrummene udfyldte med mindre Stene."

Ommundröd, Hedrum s. og p., Vestfold.

Vestfold Oldtidsminner s. 698-99:

"1. På østsiden av raryggen, ca. 70-80 m øst for gravfeltet, ligger en sirkelformet stensetning, som er ca. 9 m i tverrmål. Terrenget omkring er flatt, og skråningen av ræet på dette stykke er ualmindelig tydelig og markert. Alle trær innenfor steinsetningen var nettopp blitt hugget i 1930. Seks av steinene er nå synlige. Eiereren av bruket Kongshaug oppga at det skal ha vært 12 steiner. (Dette anser Bull, som registrerte prestegjeldet, tvilsomt).

De fleste av de seks synlige steinene er nå nesten overgrodd. Den største mot vest er ca. 90 cm høy over jorden. I steinsetningens sydvestre del er omkretsen markert ved en fotkjede av såvidt synlige, mindre stein, som er lagt kant i kant."

Straumsland, Vanse s., Lista p., Vest-Agder.

A. Lorange: Ab. 1877 s.102. N. Nicolaysen: samme s. 266.

S. Grieg: Listas jernalder s. 198.

Jeg hitsetter Lorange's beskrivelse:

"I Skaret mot Nord langs Veien fra Strømmen til Strömsland sees en Stenkreds, 14 Skridt i Tvermaal, af syv uregelmæssige Kampestene, hvoraf den højeste er en Meter. Mellem Stenene er Ringen afmærket med en Rad af Smaasten."

Valseidet u. Val, Nes s., Bjugn p., Sör-Tröndelag. fig. 84.

N.F. 568. Lieut. Krefting: Ab. 1857 s. 12 og K. Rygh:

T V S 1878 nr. 4 s. 144. I. Undset: Ab. 1872 s. 11-14.

Jeg gir ordet til Undset:

"1. Stenkredsen målte i omkreds 70 alen, tværsnitt 22 alen. Den var dannet af 8 stene fra $1\frac{1}{2}$ til $2\frac{1}{2}$ alen höie; disse vare dog nu omvæltede og den vestligste fört et stykke til siden, da den stod lige i den vei, der er lagt fra den ene fjord til den anden tvert gennem kredsen, og som benyttes til ad den at köre både over eidet, der, som ovenfor anført, her kun er 250 alen bredt. En gammel mand fortalte at de övrige stene vare væltede i de sidste 50 aar af skattegravere, der havde hört om "pengekjedler", der skulde være nedsatte under dem. Nogen midtsten har kredsen ikke, og den har vel heller ikke havt det. At kredsen för har bestået af flere sten, kunde jeg ei se spor til, og det er

vel heller neppe rimeligt; otte er et almindeligt tal ved saadanne kredse, og de nuværende stene stå i indbyrdes omtrent ligestore afstande (8-9 alen). Den nordøstlige sten er den største 2-1/4 alen høi og 1½ alen bred. De store stene have været forbundne med mindre, lagte imellem dem i kredsens periferi; denne ring lå på flere steder i dagen og kunde under gravningen følges overalt."

Temmelig enestående i sitt slags i Norge, ja i hele Norden, er steinsetningene på övre felt og midtfeltet på Hunn, Borge s. og p., Östfold, hvor ikke bare en enkelt steinrekke, men en ca. 1-1½ m bred pakning av småstein markerer inner- og ytterkanten av ringene¹⁸⁾, fig. 12 og 25d.

Det samme synes å være tilfellet med flesteparten av ringene på Vik Östre, Skjeberg s. og p., Östfold¹⁹⁾, fig. 8. Ingen av disse er undersøkt, men under torven kan pakningen tydelig merkes.

Av andre eiendommeligheter som hefter seg ved disse fortidsminnene, kan nevnes et tilfelle hvor det forekommer to midtstein istedenfor en:

Lundeby östre, Råde s. og p., Östfold.

N. Nicolaysen: N.F. 21. Ab.1869 s.118, Östfold Oldtm. s. 258. A. Gimse: top. ark. unders. s.47 (ikke i Ö.O.).

Om den ene av de 4 ringene som finnes på denne gården står det i innberetningen i 1916:

"3. I bakkeskråningen, ca. 100 m fra husene, er det en stenring av store opreiste stener. Diameter 14 m. 10 stener står, 3-4 stener synes å mangle. Inni ringen står det to stener og til ringens östkant synes det å före en brolegning av sten. Den er ca. 8 x 4 m og begrenses i öst av

to mindre stener."

Det fremgår ikke klart av sammenhengen om disse steinene er kommet i midten tilfeldig; men i Nicolaysens beskrivelser nevnes de ikke. Han grov samtlige av Lundebykretsene i 1869, og har gitt en ganske utførlig beskrivelse.

Ved denne ringen på Lundeby knytter det seg noe annet bemerkelsesverdig, nemlig brolegning fra kretsens ytterkant, avsluttet av de to mindre steiner. Vi har nemlig noen tilsvarende tilfeller ved andre steinringer, således på

Vest-Råde, Råde s. og p., Östfold.

N. Nicolaysen: N.F.22. N. Nicolaysen: Ab.1869 s.120. Det står i N.F. 22:

"Ved Vest Raade, strax nedenfor Kirken, var der en haug af 20 alens tvermaal, med en mindre tæt ved, hvorfra der ligge mod öst gik en 93 skridt lang og 10 skridt bred ophöjet vej (?), belagt med temmelig store kampestene, til en kreds af 8 skrids tvermaal, omgivne af omtrent 1-1/4 alen höje stene. Fra denne kreds fortsatte vejen sig videre 40 skridt mod öst."

Da Nicolaysen besøkte stedet i slutten av 1860-årene, fantes denne "vejen" enda; men i Östfold Oldtidsminner er intet nevnt herom; med "vei" må man forstå en steinlegning. Helge, Egge s., Steinkjer p., N.Trøndelag.

K. Rygh: TVS 1878 nr. 4 s.54.

Like nordenfor en steinring av 9 stein med en 10. i midten går en mur av løftestein 60 cm høy og 2,5 m bred - öst-vest. Den har på et sted åpning med en stor oppreist stein på hver side. Tidligere har den muligens vært lengre og strakt seg nedennom en gruppe hauger som ligger i vesthellingen.

Det fremgår imidlertid ikke klart om denne veien har

umiddelbar forbindelse med steinkretsen.

Lien, Mære s., Sparbu p., Nord-Trøndelag.

N.F. 648. K. Rygh: TVS. 1878 nr. 4 s. 66.

Om denne står det i Norske fornlevninger:

" længer öst i udmarken en runding, 50 skridt i omkreds, med en stor firkantet sten i midten, omgivet af 6 andre kampestene, fra hvilket sted der gik en gammel ophöjet, noe over 3 alen bred vej forbi en mindre gravhaug ved Klokkerboligen hen til en stor rund stenhaug tæt vestenfor Jörum (Jorheim) som syntes at have haft 3 store kuld-kastede stene ved foden;"

Eiendommeligheter ved steinene som står i periferien av de runde steinringene, kan også observeres; vi kjenner nemlig noen tilfeller hvor de reiste steinene har stått parvis sammen.

Oseberg store, Slagen s., Sem p., Vestfold.

E.S. top.ark. befaring 1949 s. 12. Ikke i V.O.

Steinsetningen ligger i Osebergskogen og er nå delvis ödelagt, da et gjerde går over östsiden av den. Bare halvparten foreligger. 6 kampesteiner ligger parvis på nord-siden. En syvende ligger på den andre siden av gjerdet. Innenfor disse igjen ligger tre stein av samme størrelse. Fortidsminnet har en diameter på ca. 15 m.

Unneberg, Slagen s., Sem p., Vestfold.

E.S. top. ark. befaring 1949 s. 2a (i U.O. arkiv). Ikke i V.O.

Fire av steinene i denne ringen lå parvis. Dessuten var det på östsiden 1, på vestsiden to steiner. En stein fantes i midten. I 1904 var den bevart i den tilstand som ovenfor beskrevet; men under arbeidsledigheten i 1930-årene ble denne resterende halvdel tatt til kultstein.

Hystad vestre, Sandar s. og p., Vestfold.
Vestfold Oldtidsminner s. 420:

" 2. På en lyngbevokset fjellknaus 100 m syd for gården ligger 6 store steiner, som tilsammen danner en halv-sirkel. Steinene i sirkelens nordre halvpart må være tatt bort. De ligger parvis altså i 3 grupper."

Som tidligere nevnt i det foregående kan det ved enkelte steinsetninger forefinnes en haug eller röys midt i. Den er sjelden særlig høy, neppe over meteren.

Tilfellene er:

Smedkasa, Asak s., Berg p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 156:

" 2. Stenkreds av 12 stener, 11,5 m i diameter. 1 mindre sten i midten, lav röys innenfor."

Hunn, Borge s. og p., Östfold. fig. 22a-b.

Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 126 ff.

Foruten at ringens periferi er markert ved en kjede av mindre stein mellom de store, ligger en haug med en diameter av 8,5 - 9 m og en høyde av 80 cm noe forskutt for midten. Den er markert ved en fint lagt fotkjede, fig. 22a.

Grålum, Tune s. og p., Östfold.

A. Lorange: Ab. 1869 s. 101. Ö.O. s. 218 og A. Björn: U.O. top.ark. 1923. Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 132.

Herom sier Björn: "Stensetningen ligger på en lav grusaas og bestaar av 9 ganske store stene. I midten saaes litt av et slags kammer av kuppelsten."

Om dette kammer hersker det ganske stor divergens mellom de tre registranter. For A. Michelsen som registrerte Tune i 1916, sier om "kammeret": "I midten ligger 6 sten, hvorav en kanskje har stått opreist, de andre synes å ha

dannet et kammer hvori der er gravet." Og endelig A.Lorange: "men i Cirkelens Midte sees et firkantet Gravkammer, hvis fire Sidestene ligger halvt over, halvt under Jorden og dækkes af en stor Overligger."

Det er tydelig av disse beskrivelsene at fortidsminnet har forandret seg i ikke ubetydelig grad i årenes løp. Muligens har en hel del småstein kommet inn fra marken omkring, og de store steiner er etterhvert blitt söndersprengt.

Leikvoll u. Store Tune, Tune s. og p., Östfold.

A. Lorange: Ab. 1869 s. 99. Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 132. Muligens i Östfold Oldtidsm. s.217.

Denne haugen karakteriserer Lorange som en "Pragthaug", og han fortsetter: "Denne Haug var rund, dannet af temmelig store Kampesten og omgiven ved Foden af 9 opreiste Stene." I registreringsberetningen fra 1916 nevnes den imidlertid ikke spesielt.

Ellingård, Onsøy s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 236.

"38. ca. 40 m sydsydöst for 37, en stensetning av 11 opreiste stener, ca. 60 cm höie, med haug innenfor. Diameter 14 m."

Forsetlund söndre, Onsøy s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 234.

"I "Morskauen", like öst for veien til gården ligger en haug av jord og sten, 12-13 m i diameter. Som rester av en stenkreds gjenstår de to trekantede $1\frac{1}{2}$ m höie stenene ved haugens fot. Spor av flere kan ikke sees."

Hverken i N.F. 720 eller i Ab. 1869 s. 117 omtaler N. Nicolaysen denne steinsetningen, enda han nevner flere andre steinsetninger på gården.

Huseby store, Onsøy s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 235.

"38. Nord for hovedveien, mellem Skogen og Forsetlund, en stensetning av 11 opreiste sten, som omgir en rund haug med dypt hull i midten. Diameter: 14 m. Stenenes höide 0,7 m."

Lundheim u. Stene vestre, Onsøy s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 237: Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 132.

2. Ca. 350 m syd for 1., en stensetning av 9 litt i uorden stående stener med en lav forhøyning i midten, bestående av kampesten og jord. Diameter 6 m."

Bjørnebrekke, Glemmen s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 228.

"5. Ca. 20 m syd for bryggerhuset, like ved det sydlige hjörne av stengjerdet: 6 opreiste stener omkring en forhöining. Diameter: 7,5 m."

Glemminge, Glemmen s. og p., Östfold.

Erling Johansens opplysning mars 1951:

"Steinring av reiste stein rundt en rund haug."

Lundeby östre, Råde s. og p., Östfold.

N. Nicolaysen: N.F. 21 og Ab. 1869.s.118.

"Af stenene i den vestligste er levned 9 af omkr. 2 alens höjde, men som til dels staa noget uregelmæssig, saa at det ikke med bestemthed kan siges, hvormange der oprindeligt har været, især da der som nedenfor skal beröres, tæt östenfor kredsen ogsaa staar nogle stene; periferien er imellem de opreiste stene belagt med randstene, og i midten finnes en rund af haandstene oplagt haug, 1 alen dyb fra toppen til auren;"

I Östfold Oldtidsminner s.258 står om en av Lundebyringene (4-5), nemlig den med

13 stener og med en diameter av 13 m: "i midten er den stenlagt."

Gui, Tanum s., Brunlanes p., Vestfold.

Hovedkatalogen under C.17266-70. K.Rygh: Ab. 1893 s.89.

Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 132-33.

"Rund, "brolagt" Plads, 24 Alen i Tvermaal, men ikke fuldt 1 Alen hævet over det omgivende Jordsmon. Hele Fladen var tæt belagt med store Rullestene, rundt hele Yderkanten omgivet med store, lange Kantstene eller Heller liggende fladt. Omkring Haugen stod 5 Bautastene i lige Afstand, den ene var omfalden. Graven laa høit mellem Fjeldknauser, hvor der var flere Gravhauger." Et $1\frac{1}{2}$ alen dypt hull fantes i toppen.

Noe utenom det vanlige er et av fortidsminnene på Hem, Hedrum s. og p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1869 s. 130-31. Vestfold Oldtidsminner s.641. Jeg hitsetter Nicolaysens beskrivelse:

"Et kort stykke söndenfor Aamundröd er der paa Hæms grund, i skoven, tæt ved delet mellem dette og Thjölling præstegjeld og på östre side af postvejen mindst 3 runde gravhauger; hvoraf den, som ligger nordligst og nærmest postvejen, er udstyret paa en sjelden maade. Den er nemlig oplagt omkring et kolossalt, trekantet klippestykke eller fjellet, som ligger i dagen, og omgiven först med opreiste stene, hvoraf dog kun 3 ere levnede, de to enderne i staaende stilling, den tredje derimod omveltet, og dernæst med en ring af liggende större stene."

Bringsværmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder. fig. 54.

N. Nicolaysen: Ab.1870 s. 130. Jens Storm Munch: Viking 1951 s.133.

"53. Rund haug, tæt nordenfor den gamle Fevigvej,

næsten flad og i midten med en fordybning, 54 fod i tvermaal, $3\frac{1}{2}$ fod dyb, omsat med 9 omtrent 2 fod høje kuppelstene; for det meste bestaaende af sten, - - - -".

Da fotografiet ble tatt, kunne haugen ikke mer ses.

Hausland, Fjære s. og p., Aust-Agder.

N. Nicolaysen: Ab. 1876 s. 254.

"48. Rund haug eller rettere flade med svag forhøining, bestaaende af tæt sammenpakkede stene, et kort stykke nordfor 2den grind fra den nye chaussé lige i kanten af gaardsvejens vestsider, 43 fod i tvermaal, 3 fod dyb, omsat med opreiste stene, hvoraf der oprindelig rimeligvis var 9, men nu bare er levnet 3, hver med en højde af $3\frac{1}{2}$ fod."

Kleppaland, Søgne s. og p., Vest-Agder. fig. 66.

U.O. top. arkiv., brev fra Peter Lunde 8/2.1921. Jens Storm Munch: Viking 1951 s.133.

I dette brevet forteller Lunde om en ring av "reiste stein med en steinrøys midt i" og vedlegger et riss.

Tingvatne, Hægebostad s. og p., Vest-Agder. Fig. 70a-b.

N.F. s.277. Brigadelege H. Blich Holst: Oldtiden II s.105-107. NLF X.2 s.527f.

"Nogle hundrede meter nedenfor Tinghaugen, like ved veien inde i skogen, har man et par smukke stensætninger. Her er en furumo, svakt kuperet, med større flater indimellem. Store rullestene ligger spredt utover; materialet til stensætningerne har ikke været langt undav. - - - - Nordligst har man den stenring som er kjendt fra før av. Den ligger paa østsiden av veien: to av stenene ligger like i veikanten. - - - Stenene er 7 i tallet; de staar i en ring, der er omkring 15 m i diameter; der er omkring 6 m mellem hver sten, - - - Stenene er store, $1-1\frac{1}{2}$ m over

jorden; det kan ikke sees noget, der tyder paa, at de er tildannet ved menneskehaand. Inde i ringen, men noget excentrisk, ligger en lav haug med stene av størrelse som et hoved og lidt over."

"Stenring nr. 2 ligger endda litt sydligere, paa vestsiden av veien; ogsaa der ligger 2 stene like i veikanten. Det ser ut, som om disse under veianlægget er flyttet noget da ringen ikke er ganske rund her. Denne ring har 8 stene, der er noget mindre end den første ring; flere av stenene ligger endnu nede i lyngen. Diameteren er 12 m.; avstanden mellem stenene omkring 4 m. Muligens er der ogsaa inde i denne ring en mindre stenhaug, saaledes som i den første."

Seim, Seim s., Alversund p., Hordaland.

N.F. s. 399.

"Paa fladen lige nedenfor husene og vestenfor elven laa ifølge Christie en saakallet Thinghaug omgiven med 8 stene, som nu ogsaa er forsvunden."

Det finnes også noen tilfeller hvor hele området innenfor ringen er steinlagt, eller et enkelt lag stein ligger rundt sentret av ringen uten at noen haug eller röys hever seg opp over bakken. Dette kjennes i følgende tilfeller:

Rønneld vestre, Skjeberg s. og p., Östfold fig. 9a-b.

Östfold Oldtidsminner: s.181 (her feilaktig anført som Rønneld östre).

"6. Stensetning, den vakreste og störste i Skjeberg. Terrenget hvorpå den er anbragt skråner mot syd, men der er lagt opp en haug, så det er blitt horisontalt og flatt. Rundt haugen er reist 13 store stener, som raker ca. 1 m.

opp over overflaten. Innenfor stenene er det brolagt med rullesten. Stensetningen er 20 skridt i tverrmål."

Vik östre, Skjeberg s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 169.

"27. Stensetning med 9 stener, hvorav et par er ca. 1 m höie. 10 skritt i tverrmål. Det er visstnok stensatt også inni ringen."

Dette synes også å være tilfelle med et par av de andre ringene på Vik.

Hunn, Borge s. og p., Östfold. fig. 17b.

Elizabeth Skjelsvik: innb. til U.O. top.ark. 1951. Upubl.

I steinring V på övre felt lå det like under torven noe forskutt for sentrum en samling stein av passelig löft i et enkelt lag.

Sandbakken u. Missingen, Råde s. og p., Östfold.

N. Nicolaysen: N.F. 21 og Ab. 1869 s. 120:

"Kredsen er $16\frac{1}{2}$ alen i tvermaal, omgiven med 8 opreiste stene og 2 som ere afbrækkede. Da husmanden for nogle aar siden spadevændte torven, traf han etter hans eget sigende hele kredsen stenlagt."

Villa "Tingvold" u. Grefstadviken, Fjære s. og p., Aust-Agder. fig. 60a og b.

N. Nicolaysen: Ab.1877 s.250.

"33. en rund, med mindre sten, brolagt flade, 33 fod i tvermaal, $1\frac{1}{2}$ fod dyb, omgiven med 9 staaende kuppelstene, $2\frac{1}{2}$ fod höje, og i midten betegnet med en lignende noget større sten, - - - "

En skulle tro at sagn og fortellinger ville knytte seg til slike fortidsminner som stensetningene så egnet

som de er til å sette fantasien i sving, men jeg har bare notert meg et fåtall tilfeller, og de har alle omtrent samme karakter.

Noe spesielt navn finnes sjelden på de runde steinsetningene, bortsett fra at de ofte på folkemunne går under navn av "tingsteder", "tingplasser". Jan Petersen har imidlertid notert navnet "Trolldansen" på steinsetningen på Fuglli, Trögstad s. og p., Östfold. Den ene av steinringene på Tingvatne, Høgebostad s. og p., Vest-Agder heter "Skjælvaspranget". Endelig kalles en ring, nå bestående av 5 0,75-1,05 m. höye/^{stein}på Egeland ytre, Kvinesdal s. og p., Vest Agder²⁰⁾ for "sjustenene" eller "de syv stenene", som helt tydelig spiller hen på det opprinnelige antall stein. Den var i 1922 nesten helt fjernet.

Om steinsetningen på Sigstadmoen, Biri s. og p., Oppland, som består av 8 stein med en niende i midten og har en diameter på 20 m²¹⁾, fortelles følgende sagn²²⁾: Hans Sigstad gikk og lette engang etter hestene sine på Sigstadmoen. Han kom til domsteinene, og han var inne et steds, hvor det var gildt som i et slott. Her traff han en kone, som gikk og stelte. Hun spurte om han ikke kjente henne, og det gjorde han. Åse Lunde, var kjerringen, og hun hadde vært bergtatt siden han var smågutt. Men hun bad Hans Sigstad gå; for hun ventet mannen hjem hvert öyeblikk, og det ville gå Hans ille om mannen hennes så ham der. Like etter fant han hestene sine; men Åse Lunde så ingen noe til siden den tid, så hun bor vel i huldreslottet ved domsteinene på Sigstadmoen.

Til en annen steinsetning i Oppland nemlig den på Vestre Bilden, Tingelstad s., Brandbu p., fig.37a-c, knytter det seg også en overtro.²³⁾ Nicolaysen forteller:

"Mellem den sydvestre, vestre, nordvestre og nordre sten, paa den ene side og den söndre, midtstenen og den nordöstre paa den anden side laa engang "gutuen" (gaardsveien), hvoraf spor endnu viser sig, men det gik i den tid altid uheldigt med kreaturene og der var "altid saa uroligt paa gaarden". Veien blev derfor efter tilskyndelse af den i N.F. 124 omtalte Möllerop, som klogeligen derved benyttede overtroen for at redde minnesmerket fra ödeläggelse, for over 40 aar siden lagt vestenfor kredsen, som den nu ligger, og siden har man ikke mærket noget til uroligheden. I 1867 kastede to af gaardens unggutter midtstenen overende og grov der en Thorsdagsnat, uden at finde noget, men da de gik hjemover til gaarden, blev den ene af dem, som den anden fortalte mig "taget i örene af noget, saa han stupte." De reiste derfor stenen op igjen paa dens plads."

Til ringen på Kjerkemoen el. Kjerkemotufta på Nordre Green, Sigdal s. og p., Buskerud²⁴⁾, som har 11 stein og en diameter av ca. 14 m, knytter det seg följende fortelling:

"Dengang da Sigdals kirke förste gang skulle bygges, var det bestemt at den skulle opføres på dette sted. Tömmeret til kirken - eller en del av det - var allerede tilkjört. Men för man gikk i gang med opförelsen, blev tömmeret en natt flyttet ca. 1 mil lenger op i dalen til Holmen, hvor den da blev opfört. Man trodde nemlig at det var "nissen" som hadde flyttet tömmeret, og turde selvfølgelig ikke annet enn å bygge der han hadde lagt det.-"

Om en steinring på Söndre Rauland, Uvdal s., Nore p., Buskerud, som nå er helt borte, fortelles det et sagn av en annen type²⁵⁾; i följge Styhrs og Flors beskrivelse over Numedal var det i 1760 nedenfor husene på ovennevnte gård

"en rund kreds, kaldet Thingvollen, hvori de, som i gamle dage ej kom til rette med hinanden, skulde træde indenfor kredsen, som blev sluttet af de andre, og der kjæmpe om deres ret". Denne beretning lukter mer av lærd fundering enn av egentlig folkelig tradisjon, så en kan ikke her være helt sikker på at en virkelig folkelig overlevering foreligger.

Om en steinring av 6 stein på gården Mosval, Gjøvdal s. Åmli p., Aust-Agder, går det følgende sagn²⁶⁾: Kjempen Faxi, som bodde på gården, kom i trette med noen bekjente kjemper og ble utfordret til kamp. Han overvant alle sammen, men utmattet søkte han hen til en tingplass i nærheten for å få tingfred. Men innen han nådde frem, ble han skutt av en av sine motstandere.

Om den ene ringen på Tingvatne (se side 32f) fortelles:²⁷⁾⁾

"Skjælvaspranget kaldes 7 stene paa en mo paa gaarden Tingvatn i Høgebostad sogn, og til disse knytter sig et sagn. Gaarden siges at have været Thingsted, hvoraf gaarden troes at have faaet sit navn Thingvatn. Thinget holdtes paa en haug nær ved Lygne, og der er nogle mærkestener, en kaldes "Skriverstolen" og en "Fogdens sæde". En kvinde ved navn Skjælva havde begaaet en forbrydelse og blev paa Thinget dømt til at springe paa 7 stene, og hvis hun ikke kunde udføre dette, skulde hun dø. Hun udførte spranget, men paa den sidste sten slog hun sit knæ, og en rød flek paa stenen siger gamle folk at være blodflekken efter slaget. De 7 stene er satte nogenlunde i en ring og staar nøiagtig i en afstand af 7 fulde skridt. De gamle sagde, at paa dette sted var ikke frit for skrømt."

Et sagn som er helt identisk med sagnet om "Kjerke-
moen", fortelles om den tidligere nevnte steinsetningen
med 8 stein og midtstein på Torsnes, Ytre Fræna s., Fræna p.,
Møre og Romsdal: 28)

Stedet var utlagt til kirkegård for Fræna. Kirken ble
påbegynt, men alt som var bygd om dagen, ble revet ned om
natten. Til slutt kastet man 2 stokker på sjøen. De drev i
land på Vågøy, og her ble kirken reist.

Jeg skal nå gå over til å nevne de skipsetninger
vi kjenner i Norge.

Bessberg søndre, Ingedal s., Skjeberg p., Østfold.

A. Lorange: Ab. 1868 s. 58. Østfold Oldtidsminner s.190:

"Omtrent 100 Skridt i NØ for Bissebergs Huse sees en
oval Ring af Stene, hvis længste Diameter er sex Alen."

Da Skjeberg ble registrert i 1917, fantes denne stein-
setningen ikke mere.

Höisand bad, Ingedal s., Skjeberg p., Østfold.

Østfold Oldtidsminner s. 186-87:

"11. Båtformet stensetning bestående av 18 små stener an-
bragt i en oval ring. Ca. 8 skritt lang og 4 skritt bred."

Rönneld, Skjeberg s. og p., Østfold.

Opplysning fra Hjalmar Johnsen 1951:

I skogen tilhørende en av Rönneidgårdene skal det
finnes en skipsformet steinsetning.

Jelöya, Moss landsogn, Østfold.

N. Nicolaysen: N.F. 25:

"Paa Jelöen var der i 1740, uden at stedet nærmere
angives, en aflang kreds omgiven av 24 staaende stene og

med en lignende i midten."

Frogner, Oslo.

N. Nicolaysen: N.F. 44.

"Paa Frogner var paa en højde ovenfor parcellen Fredriksbergs huse nogle faa aar før 1840 levninger af en aflang stenkreds."

Sem prestegård, Slagen s., Sem p., Vestfold.

N. Nicolaysen: N.F. s. 184. Vestfold Oldtidsminner s. 320-21.

"Paa præstegaarden, Kongs-Ek, var der ikke langt fra husene og ved sydsiden av veien ifølge Klüver 1823 en kreds, 17 alen i tvermaal fra øst til vest og 10 alen fra nord til syd omsat med 13 stene, den højeste $2\frac{1}{2}$ alen, og i midten en gravrøs, disse stene have dog ikke været satte synderlig regelmæssig og i 1861 var kun faa igjen, deriblandt den omtalte højeste." Da Brögger var på stedet i 1918, var bare to ca. 1,5 m høye stein igjen.

Elgesem, Sandar s. og p., Vestfold, fig. 41a-d.

Denne skipssetningen er den mest kjente her i landet. Den er omtalt og avbildet flere steder i norsk arkeologisk litteratur og lokalhistorie fra Vestfold.

Det hitsettes her bare noen av de steder den er omtalt i litteraturen:

N. Nicolaysen: N.F. 197, 771, Ab. 1870 s. 142 ff.

Overlærer Th. Winther: Ab. 1885 s. 148-149.

Vestfold Oldtidsminner s. 437-38.

Skipssetningen ligger på en slette, fig. 41 b, og en del gravhauger finnes i dens umiddelbare nærhet. Den er 41 m lang og ca. 8,5 m på det bredeste. Den er orientert

ÖNÖ-VSV og har opprinnelig, etter Nicolaysens mening, bestått av 36 eller 38 stein, hvorav 21 står på plass i dag. De manglende ble ved Nicolaysens restaurering på stedet, erstattet med lave stein i torvhøyde for å antyde de opprinneliges plass. De resterende stein er mellom 0,50 og 2,55 m höye, den høyeste steinen står i VSV for å markere forstavnen. Bakstavnen markeres ved to lavere stein, den høyeste ytterst, fig. 41c; en må da gå ut fra at forstavnen opprinnelig har vært markert på liknende måte.

Istre, Tjölling s. og p., Vestfold. fig. 48.

Arnt Augestad: Ab.1908 s. 191. Vestfold Oldtidsm. s.510 ff.
B. Hougen og E. S. i U.O. top.ark. henholdsvis 1922 og 1950 innb. s.4.

Hougen har beskrevet stedet slik: "Stedet hvor stenkredsene ligger kalles Haagan, ligger på vestskråningen av den lave Iversaasen (dette navnet som står på kartet kjente eieren ikke) og like på vestsiden av gaardsveien som gaar her. Vestover senker terrenget sig svakt nedover mot jernbanelinjen, mot öst hever Iversaasen sig, mens det der hvor stenlegningene er, er en terrasseformet avsats, meget stenet, visstnok en moræneavleiring. Skjønt stedet i sig selv ikke ligger meget höit, virker beliggenheten ganske dominerende i forhold til det lavt bölgende landskap nedenfor.

Den sydligste og störste av steinkredsene, den som kalles "kirken", bestaar av 15 stener, og er nærmest elliptisk. Den ene av stenene var istykkerslått, men har nok oprindelig hört til kredsen."

Da jeg besøkte stedet i 1950, ble det laget et riss, fig. 48, og følgende notertes:

"Alle unntatt to av steinene, nemlig 6 og 13 på risset, var falt overende. Höyden på de stående steinene var

henholdsvis 1,40 og 1 m. Ellers varierte lengden på de omfalne steinene mellom 1,30 m og 2,50 m. Den høyeste steinen, nr. 1, er $4\frac{1}{2}$ m. Lengde: 17,20 m, bredde ca. 9 m. Orientering av steinsetningen NNÖ-SSV. Dessuten noterte jeg nok en skipsformet steinsetning, 2 m Ö for 9. stein i den første. Den er imidlertid noe tvilsom. Den består nå av 6 stein, hvorav bare en står, høyde: 0,80 m. De øvrige høyde varierer mellom 1 m og 2,50 m. Lengden er ca. 14 m, bredden ca. 6. Orientering: Ö-V. Det er en fordypning i stein 4, om det skyldes naturlige årsaker, eller er forarbeidet ved menneskehånd, lot seg ikke avgjøre."

Kleppåker øvre, Tjölling s. og p., Vestfold. fig. 49.

E.S. top.ark. befaring 1950 s. 6 i U.O. arkiv.

"I gressbevokset utmark spredt bevokst med grantrær 3-400 m V. for Spetalen skole, 100 m N for hovedveien og like ved den gamle Hunsveien, rester av en avlang steinsetning. Det er nå 9 stein, en 10. ligger utav kurs. 3 stein står mens resten er falt overende. Steinhøyden ligger mellom 1,60 for de omfalnes og 0,65 m for de ståendes vedkommende. Lengde: 26 m, bredde 7 m. Orientering: NÖ-SV."

Lammöya, Tjölling s. og p., Vestfold.

Konservator Blindheims notat i U.O. top.ark. 1950:

"Steinkrets (?) ved slutten av gravfeltet innved et svært berg, bestående av 6 (?) større stein, samtlige mer eller mindre ramlet ned. Stillet opp i oval (?) krets, innenfor disse var mindre stein. Ligger i sterkt skrånende terreng. Mål 15 x 10 m."

Agnes, Tanum s., Brunlanes p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1869 s. 131, N.F.204, Vestfold Oldtidsminner.

s. 565. S.L. i Morgenbladet nr. 518 1/10-1904.

I denne artikkelen står:

" - - - i Bestyrerboligens Have ved Agnæs Fyrstikfabrik strax nordenfor Fredriksværn findes en fuldstændig, velbevaret Stensætning. Den bestaar af ialt 12 Stene, opstablede i langstragt ellipseform, med to høiere Stævnestene og fem lavere Stene paa hver Side; Ellipsens Længde er 19,25 meter, største Bredde 3,90 meter; Længderetning omtrent Öst-Vest. Den ene af Stævnestenenene er 2 Meter høi, den anden 1 Meter. Sidestenenene er af uregelmæssig Höide, fra 0,75 ned til 0,2 Meter. Opstillingen er heller ikke fuldt regelmæssig, forsaavidt som Mellemrummene mellem de fem Stene paa begge Sider er noget forskjellige. Men der synes ikke at mangle nogen af de oprindelige Stene."

I N.F. står det dessuten at stedet kaltes allerede i de første år av 18. århundre av böndene for Hagbord (Hagbards) grav.

Nes, Kvelde s., Hedrum p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1885 s. 29-30.

Haakon Shetelig: Osebergfundet I s. 257. 132-38. Åke Ohlmarks: Gravskeppet s. 64.

21. Langhaug ca. 10 m lang og 6 m bred på midten. I 1880 foretok eieren av gården en utgravning av haugen fra den nordvestre ende til omtrent midten. Over bunden var det da fremkommet et rom, ca. 1,80 m bredt, som gikk i en halvrunding og var på begge sidene avsluttet med 0,50 m høye, kantsatte stein, som vendte flaten innover. Nicolaysen antok at hele rommet hadde vært 10 m langt og 1,80 m bredt. Haugen var funntom bortsett fra et jernstykke og noe kull.

Brekka lille, Bamle s. og p., Telemark.

Knut Kristiansen: top.ark. registrering 1951 s. 17-18
i U.O. top.ark.

"Ca. 10 m SÖ for langhaug nr. 1 ligger en lignende langhaug. Den er orientert NÖ-SV. Formen er klar. Lengde: NÖ-SV: 10 m, br.: 4,35 m, h.: 1 m. I sentrum av haugen, hvor det aldri har vært gravet, stikker det opp en 8-10 store steiner, nærmest som en liten röys. Ellers ser haugen ut til å være bygget opp av jord.

Rundt foten står 7 steiner som markerer omkretsen. Noen av disse steinene kan bare såvidt ses i jordoverflaten, men på N.V.-siden er steinene store og svært regelmessig bautaformede. De 4 steinene på denne siden står på linje, og avstanden mellom dem er henholdsvis 4,2 og 2,5 m. Omtrent 75 cm av disse steinene er synlige. Det har vært gravd ved den ene av dem, og det viser at den er 1,5 m lang."

Haga, Sola s., Håland p., Rogaland.

T. Helliesen: St. Mus. Aarsh. 1901 s.65.

"21. Bautasten 2,40 m höi og 95 cm bred. Ti skridt nordöst for denne staar to lave stene rejst tæt ved siden af hinanden. Den ene er 1,3 m höj og den anden 1 m höj, og begge omtrent 0,8 m brede. For ca. 30 aar siden var her en stensætning af idethele 12 stene, stillede i en aflang firkant SV-NO, 6,5 m lang og 2,5 m bred. To større stod i hver sin ende og 4 mindre paa hver side. De to ovennevnte stene er endestener i den sydvestre ende."

Ölbör, Sola s., Håland p., Rogaland. fig.76.

T. Helliesen: St. Mus. Aarsh. 1902 s. 59-60.

"I en rundhaug (nr.8) med en diameter av 16 m

som Helliesen undersøkte, fant han et mannsgravfunn fra vikingetiden som lå i et båtlignende gravkammer, 3,5 m langt og 1,78 m bredt. Det var dannet av sideheller, som sto på kant og helte noe utover. I hver stavn sto to reiste, smalere og høyere steinheller."

Erland, Voreneset s., Skjold p., Rogaland, fig. 80.

Harald Egenæs Lund: i St. Mus. Top. arkiv. 1940.

Fortidsminnet var meget ødelagt för Egenæs Lund begynte sin restaurering, ^{og} etter at de steinene som fantes, var reist på sin opprinnelige plass, foreligger omtrent halvparten av en skipsformet steinsetning. Den består av 7 brede, flate heller, stilt med breidsiden øst-vest, to stein markerer hver av de to sider. En markerer stavnen, og utenfor og på linje med denne - mot N - står to stein til. Den indre lengde er 15,3 m, bredden 3,9, den samlede lengde er 22,3, så i sin opprinnelige skikkelse har fortidsminnet vært meget anselig. Steinene i sidene er mellom 2 og 3 m høye, stevnens steiner likeså. Skipssetningen er orientert N-S.

Synes, Vigra s., Haram p., Möre og Romsdal.

Per Fett: Förhistoriske Minne på Sunnmöre, 1950 s. 34.

"2. Skipssetjing 8 m SO for 1 (bautastein), 10 m lang, 3-4 m brei, med ein stein i kvar stamm og 3-4 på sidene, 60 cm høge, men av alle desse er no berre ein sidestein att. Haugen mellom steinane er 0,25 m hög, orientert NNO-SSV."

Randsten, Agdenes s., Örland p., Sör-Tröndelag.

K. Rygh: TVS. 1878 nr. 4 s. 156:

"Nær gaarden Randsten ligger nede ved söen en stor

rös, Sankhaugen; i dens ene side er en del sten udkastet, hvorved man var stødt paa en mur af flade stene. I nærheden af den saaes i 1874 levninger af mindst 4, maaske 7 smaa aflange sten, liggende i en række, hver dannet af 5-9 temmelig store reiste stene, hvoraf dog de fleste vare væltede overende."

Finne, Alstadhaug s., Skogn p., Nord-Trøndelag, fig.85.
N.F. 627; K. Rygh: TVS. 1878 nr. 4 s. 104,
Th. Petersen: Skogns historie I s. 43:

"I 1817 så Klüwer i utmarken her rester av en stenkrets, 36 m lang, 12 m bred, omsatt med sten fra 0,5-1,5 m höie; ved den nordre ende av kretsen lå der en stor gravröis." Etter Klüwers tegning fremgår det med all tydelighet at det dreier seg om en skipsformet steinsetning. Det ser etter denne ut til å ha vært 13 til 14 stein i ytterkanten, hvorav 6 har vært höye, reiste stein. Steinen i midten er en passelig stor kampestein.

Hegge, Egge s., Steinkjer p., Nord-Trøndelag, fig.87a-b.
N.F. 656. K. Rygh: Ab. 1869 s.13.

"Endelig fantes paa det anförte sted (c: Lengst mod syd og ej langt östenfor vejen fra Steinkjær) ifölge Klüwer levninger af 3 aflange pladse omsatte eller indhegnede med stene, men hvoraf Schöning kun omtaler den störste som endnu er nogenlunde uforandret. Denne er ifölge Klüwer 64 alen lang og paa midten 14 alen bred, omgivet af 38 stene, $2\frac{1}{2}$ -3 alen höje. Den anden, omtrent 45 alen i sydvest for den förste, var 30 alen lang og omtrent ligesaa bred som hin og havde i 1817 kun 15 af omgivelsesstenene tilbage, der var $1\frac{1}{4}$ alen höje;

ifølge Neumann var dens tilstand i 1846 som paa Klüwers tid. Omtrent 100 alen i nord for disse laa den tredje som ifølge Klüwer var 56 alen lang, dog var der af de omgivende stene kun levnet paa vestre siden 11 og paa östre fire, men i 1846, da Christie besögte stedet, var stenene dels bortförte, dels saaledes forrykkede, at formen var ukjennelig."

I 1869 skriver Rygh at de 2 sydligste endestein i skipssetning B paa Klüwers kart sto, resten var tatt av den daværende bygsler og gravet ned i et hull ved siden av steinsetning.A hos Klüwer var da nesten fullstendig bevart. Den nordligste steinsetnings (C) stein var for lenge siden blitt sprengt og kjört bort.

De firkantede steinsetningene er fölgende:

Aspestrand vestre, Aremark s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 113:

"Like ved (en haug), ca. 1 m fra, ligger seks stener som danner en avlang firesidig stensetning." Orientering SÖ-NV. Den er 60 cm bred tvers over og 3 m lang.

Meum, Råde s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 255:

Haug, 7 m i diameter med stort hull midt i. Rundt omkring den er oppreist 4 större stein slik at de danner nesten et kvadrat. Like ved ligger en större flat stein.

Ås landbrukshöyskole, Ås s. og p., Akershus.

N.F. 40.

I skogen her var det i 1856 en firkant med 8 oppreiste stein og en i midten.

Hundorp, Søndre Fron s. og p., Oppland, fig. 35.

N.F. s. 90-91. Arne Skjölsvold i top.ark. reg. 1949 s.21-25.

"Söndenfor veien", skriver Nicolaysen, "tæt ved eller paa selve gaarden har det staaet en del store stene opreiste omtrent i en aflang firkant."

Ved registreringen i 1949 noterte Skjölsvold: "Like ved haug nr. 4 er det en godt bevart kvadratisk bauta-innhegning, hvor 9 av de opprinnelige 12 bautasteinene er bevart. Steinene har en innbyrdes avstand av ca. 6,30 m. Innhegningen er 19 m i kvadrat. Steinene ser ut til å ha noenlunde samme størrelse, men høyden varierer, da enkelte er sunket mer ned i jorden enn andre."

Brenna, Tingelstad s., Brandbu p., Oppland.

N.F. 129:

"Paa Brenna var i 1822 ifølge Kraft en aflang, firkantet plads, omsat med stene."

Valby, Tjölling s. og p., Vestfold, fig. 50a-b.

N. Nicolaysen: Ab. 1872 s. 131.

Arnt Augestad: Ab. 1906 s. 410 f., 1908 s. 190 f., 1909 s. 174f. Vestfold s. 80 ff. Vestfold Oldtidsminner s.467 f.

Steinsetningen består av 4 mellom 1,40 og 2,5 m høye stein, hvorav den ene (midt i billedet fig. 50a) bærer en skålformet fordypning i toppen.

I et senere kapitel skal jeg imidlertid beskrive den nærmere.

Dorgebakk, Vanse s., Lista p., Vest-Agder.

Lorange: Ab. 1877 s. 100.

"Ved Dorgebakk er en liggende (2:4-kantet) Stensætning, men to af Stenerne her ere meget større, den ene 0,80 m,

den anden 0,82 m høi, medens Firkantens korte Sider ere 2,30 og 2,90 m lange, og de to andre 8,30 og 9,30 m."

Ved Henry Fossums besök på stedet i 1918 var steinsetningen fjernet.

På Höyland, Vanse s., Lista p., Vest-Agder, omtales en skjev 4-kant av 4 1 alen høye stein; men sogneprestens opplysninger fra 1812 stemmer dårlig overens med en innberetning fra 1810. Her nevnes intet om firkanten, og heller ikke Nicolaysen omtaler den i sin notis i Ab. 1869 s. 136. Henry Fossum nevner kun 3 bautaer.

Nærland, Nærbö s., Hå p., Rogaland.

N.F. 292. N. Nicolaysen Ab. 1876 s. 169.

" - - - nordenfor husene en rund haug og tæt derved en plads med 4 opreiste Stene i firkant."

Åsland, Time s. og p., Rogaland.

N.F. 296.

" - - - ved fjellets fod var der 3 hauger, hvoraf den ene, kaldet Thinghaugen, havde paa toppen haft en opreist sten og udenom 12 lignende stene, satte i en firkant, men hvoraf kun 8 vare tilbage."

Myklebostad, Fördesfjord s., Avaldsnes p., Rogaland, fig.82.

J. Petersen i St. Mus.top.ark. 7/2 1927.

"NV for gaarden 2-300 m ifra oppe paa höiden hadde det stått fire opreiste stener hvorav de to nu lå nede. Stedet ligger SSO for en gravhaug bare 12-15 m ifra. Fra dette stedet er der fin udsigt over Förresfjorden mot nordöst og sydöst. Boknaberget sees. De to nedstyrtede stenene blev nu reist. Disse fire stener danner et avlangt

rektangel SSÖ-NNV 6,75 x 4 m." Alle steinene er over meteren i høyde.

Blant de tallrike fortidsminnene som fantes på Eid s., Fjelberg p., Hordaland²⁹⁾ skulle det ifølge de eldste opptegnelsene være en firkantet steinsetning; men etter et kart som ble tegnet i 1905, er denne nærmest en rygget, rektangulær haug eller röys med hjørnesteiner, hvorav én dengang var tilbake.

Voll, Eid s. og p., Møre og Romsdal.

B.E. Bendixsen: Ab. 1877 s. 225.

"Paa en haug paa Voll i Eid præstegjeld har der staaet 4 stene i skjev firkant."

Myklebostad, Vistdal s. Nesset p., Møre og Romsdal.

B.E. Bendixsen: Ab. 1864 s. 37, Ab. 1877 s. 230, Ab. 1878 s. 75 f. Norges Indskrifter med de ældre Runer I s. 327, s. 329.

Bendixsen skriver: "Paa Myklebostad i Nesset har staaet 6 høie stene omtrent i firkant, tre i en rad, to i en anden og den sjette lidt indenfor rækken. Den midterste i første række var en runesten - - - "

Ringved, Lade s., Strinda p., Sør-Trøndelag.

N.F. 591.

K. Rygh: TVS 1878 nr. 4 s. 226.

" --- paa Ringved - - - paa en temmelig høj bergknoll en firkantet plads, 53 skridt lang og 23 bred, tilforn omgiven med store stene, og i hvis vestre ende indenfor indhegningen havde ligget en rund gravhaug; men mod den östre Ende maae have været en Domplads eller et Offersted. Herom vidne de mange endnu her liggende Steene, skiönt

mange maae være herfra bortbragte."

Rygg, Frosta s. og p., Nord-Trøndelag.

N.F.620. K. Rygh: TVS 1878 nr. 4 s. 110.

Her var ved Klüwers besök i forrige århundre rester av en firkantet steinsetning; men steinene var da "sterkt omtumlet", som Rygh uttrykker det, og fortsetter han: "man ser alene saameget, at omtrent i midten af pladsen, har staaet 2 meget store stene efter hinanden, som endnu ligge der, og uden omkring adskillige mindre som saavidt skjønnes, have staaet i en aflang firkant, 60 skridt lang omtrent og 32 bred." Noen få ligger igjen, slutter han, mens resten må være tatt til diverse byggearbeider.

Hegge, Egge s., Steinkjær p., Nord-Trøndelag.

N.F. 657.

" - - - en firkantet plads omgiven med store opreiste stene, midt i hvilken plads, dog hen mod den nordöstre ende har staaet 2 stene efter hinanden, men i dens middelpunkt sees et aflangt noget dybt hul, hvori ventelig har staaet en meget stor sten; 6 store stene udgjör bredden af denne plads, som er 10 skridt, men længden er 20, og ventelig maa 12 stene have udgjort den."

Uteid, Hamarøy s. og p., Nordland.

O. Nicolaisen: Ab. 1883 s. 14. K. Rygh: Faste fornlevninger i Tromsö stift s. 86.

"Nogle skridt i sydvest for haugen staar paa den flade vold 5 opreiste stene; de 4 danne en langagtig firkant; den 5te störste sten staar midt i firkanten, den störste afstand mellem stenene er 12, den mindste 8 skridt."

Følgende fortidsminner faller under gruppen

trekantede steinsetninger:

Vik vestre, Skjeberg s. og p., Østfold.

Østfold Oldtidsminner s. 171:

"12. Trekantet stensetning med tre reiste stener."

Dømmesmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder, fig. 56a-f, 1 og n.
N. Nicolaysen: Ab. 1875 s. 230. Th. Winther: Ab. 1880 s. 90.
E.S.: innb. i U.O. top.ark. fra utgravninger 1950 og 1951.

Denne blir utførlig behandlet i kapitlet som omhandler utgravningene (s. 128 ff.)

Tønnevold, Fjære s. og p., Aust-Agder, fig. 65.

E.S.: U.O. top.ark. 1950 s. 1.

"På et svakt skrånende jorde ca. 200 m SV for en låve og 15 m Ö for Lövåsvollen ligger 3 stein i en uregelmessig trekant.

Stein 1: heller noe utover, høyde 1 m, bredde ved foten: 0,50.

" 2: høyde: 0,60 m, bredde: 0,30.

" 3: " : 0,60 " " : 0,40

Avstand mellom stein 1 og 2: 7,70 m.

" " " 2 og 3: 8,20 "

" " " 3 og 1: 13,20 m.

Smedsvik, Skjold s. og p., Rogaland, fig. 81.

Jacob Odland: St.Mus. top.ark. 6/7 1920:

"Paa gaarden Smedsvik i Skjold, hvor jeg har sommerbolig, blev jeg for nogen tid siden opmerksom paa 3 opreiste stene, som - saavidt jeg kan forstaa - maa antyde et gravsted. Stenene er omkring 1 meter høie over jorden, ca. $\frac{1}{2}$ m brede og omkring 20 cm tykke. Mellem stenene er det fuldt op af smaa kampesten."

Avstanden mellem de to som står på linje: 2 m.
Avstand til den 3dje perpendikulært på linjen mellem de to: 4 m.

Noreim, Torvastad s. og p., Rogaland.

N.F. 349-50. H. Shetelig: Vestlandske graver fra jernalderen s. 29-30, fig. 60-61.

I N.F. leser vi: "Paa Norheim staar tæt nede ved søen 5 bautastene af 4-8 alens højde, i en svagt ophöjet, nu noget udjevnet, men neppe udgraven trekant, ifölge en tegning af 1825 var formen meget skarp, som en treoddet stjerne, hvoraf den ene spids gik imod nord, den anden mod sydvest og den tredje mod sydost; fra enden af hver spids til midten var 41 alen, og hver spids havde der, hvor den stödde sammen med de to andre, en brede af 18 alen; omtrent midt imellem enden af hver spids og centrum stod en af de opreiste stene og i selve centrum de 2 andre."

Steinene kalles de 5 dårlige jomfruer. H. Shetelig³⁰⁾ opplyser at forhöyningen viste seg å være en lav, vid röys.

Helge, Egge s., Steinkjær p., Nord-Tröndelag.

N.F. 657:

"Enda i 1846 fantes på Helge: 4 store stenblokke, de trenne liggende omtrent i en trekant og den fjerde i midten."

Som påpekt tidligere, er det vanskelig å trekke en skarp grense mellom de trekantede steinsetningene og steinlegningene. Trekanten på Dömmesmoen i Fjære er et sikkert eksempel på en steinsetning, mens de fem dårlige jomfruene på Noreim i Torvastad danner en overgang til en

steinlegning, idet den har enkelte av denne fortidsminneformens karakteristika, f.eks. de innsvungne sidene.

Denne innsvingning av sidene kan være sterkere eller svakere (se: f.eks. 74b og 68a). I det første tilfellet kalles steinlegningen gjerne "stjerneformet" eller "hatt", et navn Schöning noterte seg i Inntrøndelag, og som sikkert henspiller på de tresnutede hattene som var moderne dengang, og som disse trekantene av form likner.³¹⁾

Området innenfor kanten kan være belagt med rullestein, se f.eks. fig.73, og heve seg en del over bakken. Ytterkantene er alltid markert ved noe større tett i tett lagte større rullestein. Hjörnene kan, og vil i de fleste tilfeller være markert ved store rullestein eller små, reiste stein av en høyde av opptil 75 cm. Også her bærer de da likhet med anlegget på Norheim. Midtstein forefinnes også.

Her i Universitetets Oldsaksamlings distrikt kjennes ytterst få. Trekantenes egentlige "hjemland" er Rogaland og Nord-Trøndelag, hvor de opptrer med stor hyppighet. Se utbredelseskartet fig. 90.

Nedenfor skal jeg bare omtale de trekantede steinlegningene som ikke er undersøkt i Ost-Norge. Jeg skal komme tilbake til dem som ikke er tatt med her, i kapitlet som behandler utgravningene av disse fortidsminnene (s. 145 ff.)

Følgende trekanter er da registrert:

Rønneld østre, Skjeberg s. og p., Østfold:

Østfold Oldtidsminner s. 182:

"16. Trekantet stensetning med $1\frac{3}{4}$ m høi bautasten i midten. Over halvdelen av trekanten er synlig. Fra bautaen til spissen ca. 6 skritt."

Lundvoll u. Tune store, Tune s. og p., Östfold.

Östfold Oldtidsminner s. 217.

*46. Like nordvest for huset ligger en trekantet stensetning med en lav haug i midten. Den er sterkt overgrodd. Det er gravet midt i den."

Skattum, Vang s. og p., Hedmark.

Top.ark. innberetning 1916:

*2. Ca. 50 m SÖ for haug 1 på toppen av en höide i den vestligste del av havningen ligger en haug av usedvanlig form, markert ved stensetning:

Den stjerneformede fotkjede er tydeligst ved den vestligste arm, hvor man også tydelig kan spore en haug, om enn ikke höiere enn 3-4 dm. Ved den nordlige og sydlige arm er ikke fotkjeden så tydelig, men tydelig nok til å kunne fastslå den opprinnelige form. Noen forhøyning er det umulig å se her.* Det er ca. 12 m mellom armene.

Sem prestegård, Slagen s., Sem p., Vestfold.

Vestfold Oldtidsminner s. 321.

*Av haugene (gruppe II) nær fjösbygningen er iallfall 7 hauger eller jordblandede röyser tilbake. En av disse er ganske ödelagt, formodentlig den hvori vikingetidsfunnet C.1231-43 er gjort. En annen synes å være en trekantet stensetning anlagt i retning nord-syd, med en reist sten i söndre ende. Den andre er delvis meget ödelagt."

Vestrum vestre, Hedrum s. og p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab.1884 s. 106. Vestfold Oldtidsminner s.663.

"Noget vestenfor denne haug laa ifölge en paalidelig mands udsagn en trekant, som dog ogsaa blev borttryddet;

der fandtes intet; men opmærksomhed derpaa var heller ikke henvendt. Denne trekant er altsaa en af de yderst faa som kjendes her paa östlandet."

Fuglestveit, Öyslebö s., Holum p., Vest-Agder.

N. Nicolaysen N.F. 273-74, 781.

"Krossen" ligger paa Nordre Fuglesthvets grund vestenfor Mandalselven ved vestre side af hovedvejen og tæt nordenfor en sidevej, som gaar til Sangesland, paa en slaate kaldet Voan; hver af spidserne er eller har været 11 alen lang, den ene ligger i selve vejen og er derfor aldeles udjevnet, og de övrige kan kun sees, naar man med opmærksomhed forfølger deres kantstene."

Hermed er vi kommet over til de stjerneformede steinsetningenes egentlige område. Og jeg vil da her bare summere opp utbredelse og fellestrekk for trekantene.

I Rogaland fylke finnes etter mitt kjennskap 67 eller 68 av disse fortidsminner med hovedvekten på Klepp (19), Suldal (13 el. 14) og Hjelmeland (11).

Dimensjonene varierer nokså meget. Ved de foretatte registreringer er målene enten oppgitt med lengden av hver arm eller odd fra midten, eller kordelengden mellom hver spiss. Det er ikke alltid at trekantene er helt likesidet, oftest er de likebenet, men sidene kan divergere litt innbyrdes også. Variasjonen er dog ikke stor, fra $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ m. Lengden av hver odd varierer fra en 4 m til ca. $8\frac{1}{2}$ m, mens normallengden ligger mellom 4 og 5 m. De fleste er imidlertid målt etter kordelengde. De minste har ikke større enn mellom 4 og 6 m lange sider, de største opptil 30 og 40 m lange sider. En er målt på 50 skritt,

men da dette jo er en tvilsom måleenhet, bør nok tallet reduseres en del. Normalstørrelsen ligger på en 8-12 m.

Hva den indre delen av trekanten angår, synes den nesten alltid å heve seg endel over den opprinnelige bakken, idet høyden er størst på midten. Normalhøyden her synes å være ca. 70 cm, men forhøyningen i midten kan i et enkelt tilfelle gå opp i ca. 3 m, så det blir en regulær gravhaug. Bauta finnes i sjeldne tilfeller midt i trekanten, vanligvis markerer en fordypning dens opprinnelige plass når den er blitt fjernet. I ett sjeldent tilfelle finnes to midtstein. Et annet fenomen som kan iaktas ved noen trekanter er at det i midtpartiet av trekanten kan finnes en liten ring av mindre stein som raker frem i overflaten (se fig.74b). Midt i denne ringen kan det i tillegg finnes spor av at det har stått en bauta, f.eks. den på Kro, Bokn s., Tysvær p., Rogaland.³²⁾

Som nevnt tidligere, har disse stjerneformede steinlegningene noe høyere, reiste stein for å markere hjørnene. Et tilfelle er registrert, hvor det er et dobbelt sett hjørnestein, nemlig på Kolnes søndre, Sola s., Håland p., Rogaland.³³⁾ Trekanten fantes i 1745, men var fjernet i 1863, da Nicolaysen besøkte stedet.

Høyden på hjørnesteinene er ikke mer enn 1 m, vanligvis er de mellom 30 og 50 cm høye.

Av og til kan ytterkanten være markert ved en grøft, mens en "bro", en jordvoll på 1-2 m's bredde går ut fra den ene eller to av sidene. Dette er tilfelle med de fleste av trekantene på Hovtun og Ritland, Suldal s. og p., Rogaland.³⁴⁾

Hordaland er svakt representert når det gjelder trekanter. I alt finnes det 8, hvorav 1 i Röldal, 7 i Fjellberg.

Vi finner igjen de samme karakteristiske trekk som ved de Rogalandske. Avstanden fra spiss til spiss varierer mellom 6 og 13 m. Et tilfelle er konstatert hvor trekanten er omgitt av en grøft, nemlig på Sæm, Röldal s. og p.³⁵⁾ hjørnesteiner og bauta midt (en er over 3 m høy) forekommer også, foruten en ekstra stein på linje med hjørnesteinene, nemlig på Hillestad, Eid s., Fjellberg p.³⁶⁾, hvorom Per Fett skriver: "Utenfor N-enden ligger en større stein som ser ut til å høre til trekanten."

Trekantene er som oftest meget lave, og midtpartiet hever seg ikke mer enn ca. $\frac{1}{2}$ m over den omkringliggende marken, se fig. 83. Formen er sedvanligst den likebenede trekant, og variasjonen mellom sidene er vanligvis ikke mer enn 1 m.

I Sogn og Fjordane er det registrert én eneste, på gården Litle Hauge, Davik s. og p.³⁷⁾ fig. 83. Den er rullesteinsbelagt inni og ligger like nede ved vannkanten.

Møre og Romsdal er noe mer fyldig representert, med i alt 5. Avstanden mellom spissene varierer mellom 4 og $14\frac{1}{2}$ m. To av trekantene er likebenede med en variasjon på ca. 2 m i avstanden fra spiss til spiss. $\frac{1}{2}$ m høye hjørnesteiner finnes ved 1 av dem og midtpartiene er ikke over $\frac{1}{2}$ -meteren.

I Sör-Tröndelag kjenner jeg bare 7. De skiller seg ikke vesentlig ut fra de tidligere beskrevne, kun den på Snoen, Meldal s. og p.³⁸⁾ synes å stå i en særstilling. Kantmarkering består nemlig "af Heller satte paa Kant med Heldning udad. Hellerne er ikke sammenhængde, men med Mellemrum, dog saaledes, at Trekantens Form tydelig sees. Hjørnehellerne er de störste. Hellernes Höide gjennemsnitlig

2 dm.²⁶ Midtpartiet divergerer også endel idet heller veksler med rullestein. De siste er jo ellers det vanligste.

Med Nord-Trøndelag er vi atter inne i et virkelig "trekantområde". Her kjenner jeg til ikke færre enn 26, men det er opplysninger om enda flere, uten at antallet kan angis nærmere, da trekantene var ødelagt eller meget utydelig på den tiden de ble registrert. De fleste ligger i Sparbu (11), dernest følger Skogn (6).

Sidene kan være opptil 30 m fra spiss til spiss. Hjørnesteiner forekommer. Midtpartiet hever seg opptil en 0,7 m over marken. Og midt i den på Bråvoll på Grande, Verran s., Ytterøy p.³⁹⁾ står det en 4 m høy bauta, og dessuten er sidene temmelig forskjellige, henholdsvis 6, 10 og 12 m.

Langt mer alminnelige er de runde steinlegningene. Hovedvekten ligger også her på Vestlandet og Trøndelagsfylkene. Som det ligger i navnet er steinene lagt. Det er imidlertid ingen ting i veien for at en reist midtstein kan være til stede - hvilket ikke er så rent sjeldent. Enkelte ganger kan denne være en typisk bautastein, og man blir slett ikke oppmerksom på steinlegningen før en gravning settes i gang, som f.eks. var tilfellet på Korsböen u. Småge, Aukra s. og p., Möre og Romsdal.⁴⁰⁾ Ofte kan nemlig disse runde steinlegningene være så uanselige at de blir helt skjult av torven; dette var også tilfellet med en rund steinlegning av temmelig uvanlig type på Hunn, Borge s. og p., Østfold⁴¹⁾, fig.20a-d, og en av mer vanlig type på Statens Hagebruksskole, Dømmesmoen, Fjære s. og p.,

Aust-Agder⁴²⁾ fig. 56a, e, g, l. Den siste hadde dessuten en liten omfallen bauta i midten, som også var skjult av torven. At ringene har bauta eller en reist stein midt i, kjenner jeg i 17 tilfeller, som med sikkerhet kan konstateres. Høyden på disse reiste steinene varierer fra en 60-70 cm helt opp til ca. 6 m, men vanligvis ligger ikke steinene på mer enn $1\frac{1}{2}$ m.

Størrelsen på disse fortidsminnene varierer svært meget, helt fra de minste, uanselige på $1\frac{1}{2}$ m i diameter opptil fortidsminner på 14-15 m i diameter og i noen tilfeller 30 m og derover. Men de fleste har en diameter mellom 5 og 6 m.

Selve fortidsminnets utforming kan også variere temmelig meget. Enklest og alminneligst er formene hvor en ytre ring er dannet av tettlagte rullestein eller heller, f.eks. ovennevnte ring på Statens Hagebruksskole, Dömmesmoen, Fjære, Aust-Agder og en ring på Barstad, Vartdal s., Örsta p., Möre og Romsdal.⁴³⁾ Endelig kan området innenfor kanten vært spredt lagt med stein av forskjellig størrelse og uten noen orden. Dette pleier ofte å vise seg ved utgravning av fortidsminnet. Midtpartiet kan i mange tilfeller (jeg kjenner i alt 22) være tett i tett belagt med rullestein av forskjellig størrelse. Dette er typen som i eldre arkeologisk litteratur går under navn av "brolagte kredse". I mange tilfeller kan det her være vanskelig å skille dem fra lave røyser, likesom det også enkelte ganger kan være et tvilsspørsmål om kantmarkeringen av en steinlegning bare er fotkjeden på en gravhaug der selve haugen er svært lav eller er blitt planert i tidens løp. Einangsteinen f.eks.⁴⁴⁾ sto midt i en slik lav røys eller brolagt krets.

En variasjon av kantmarkeringen synes en av steinlegningene på Röyrvik, Vigra s., Haram p., Möre og Romsdal⁴⁵⁾ å vise. Herom skriver Fett: "Sjölve ringen er som eit 1 m breitt belte av små steinar i eitt lag. Med jamne mellomrom opphaveleg 6 større steinar i ytre kant, no 4." Etter denne beskrivelsen å dömme har den visse likheter med forannevnte steinlegning på Hunnfeltet, hvor kanten er markert ved en 40-70 cm bred pakning av stein. En liknende ring ble konstatert på samme felt, men ikke ordentlig avdekket og undersøkt. Den undersøkte ringen hadde et par brudd og fordypninger i markeringen, hvor det kunne tenkes at større (reiste?) stein opprinnelig hadde stått, fig, 20c-d.

Utenfor kanten kan der være en ytterligere markering i form av en grøft, således på Steien, Dale s., Fjaler p., Sogn og Fjordane⁴⁶⁾ og på Nedre Fredö, Kristiansund s. og p., Möre og Romsdal⁴⁷⁾. I første tilfelle er grøften 1,5 m bred rundt den 12 m brede ring, og 27 cm under haugens overflate, i det siste tilfelle er det tre ringer som er innsirklet ved "en liden grøft".

Ved midtpartiet i en "brolagt kreds" på Sölnæs nordre, Veöy s. og p., Möre og Romsdal⁴⁸⁾ er det noe spesielt; ringen er 30 alen - 18 m - i tverrmål; sentret er markert ved en mindre röys. Da det ble gravd i den, fantes et kammer murt av store stein. Også en steinlegning på Liset, Bremanger s. og p., Sogn og Fjordane⁴⁹⁾ har en spesiell markering av stein rundt sentret. Muligens kan dette imidlertid skyldes at ringen har vært utkastet i midten.

En variasjon som er ganske bemerkelsesverdig, er

fortidsminner som består av flere konsentriske steinringer, ialt kjenner jeg til 7 tilfeller; men utgravninger ville nok öke tallet. Her på Östlandet er en av disse, nemlig på Lundeby, Råde, Östfold⁵⁰⁾. Den holder en diameter av 8 m og har en 3-dobbelt steinkrets og en indre brolegning. En liknende 30 m östenfor er registrert, uten at en nærmere beskrivelse fölger, og muligens har det vært flere slike her. Noe av det samme registrerte jeg i 1951 på gården Lund, Berg s. og p., Östfold, men da hele terrenget var sterkt tilvokst med höyt gress, var det uråd å konstatere saken med sikkerhet. For övrig hörer de mest typiske eksempler hjemme i Nord-Tröndelag, i Nordland og Finnmark. Fortidsminnene på Eggehvammen, Egge, Steinkjær s. og p., Nord-Tröndelag, fig. 86, er de flotteste og klareste eksemplene vi kjenner.⁵¹⁾ Både Schöning, Klüwer og Christie har beskrevet dem. De har ganske anseelige dimensjoner (ca. 30 m og derover), og det er ialt 5. Etter Zieglers beskrivelse hadde den han undersøkte 3 konsentriske ringer av større stein, og midten var markert av en röys. To tilsvarende disse finnes på Trana, Ogndal s., Sparbu p., Nord-Tröndelag⁵²⁾.

Interessant er beskrivelsen av et tilsvarende fortidsminne på Mortensnes, Nesseby s. og p., Finnmark⁵³⁾. I midten står en 3-4 alen - 1,80 - 2,40 m - höy stein, og ikke mindre enn 14 konsentriske ringer med 1 alens - 60 cm - mellomrom omgir den.

Noe helt eksepsjonelt er ringen som har ligget på Brueland, Höyland s. og p., Rogaland⁵⁴⁾. Lensmannen i distriktet, Grude, beskriver den som "en 3,5 m vid cirkelflade, hvis ydre cirkel bestod af hovedstore graastene.

I midten var en mindre sirkel ca. 0,6 m i tvermaal. Denne var dannet af haandstore, hvide kiselstene. Rummet mellem disse var inddelt ved radiære tverlinjer i 6 ligestore felter. Radierne var dannet af samme sort sten, som den indre sirkel."

De ovale steinlegningene hörer til den mest sjeldne formen blant denne typen fortidsminner. Jeg kjenner ikke mer enn ca. 30 fra hele landet.

Variasjonsmulighetene er her mindre enn for de rundes vedkommende. De kan være brolagt over det hele så de nærmest likner en lav röys. Endene kan være skarpt tilspisset, avrundede eller hele formen kan være nærmest som en ellipse; langsidene kan dessuten være helt parallelle.

Tilfellene hvor fortidsminnet er brolagt hörer imidlertid til sjeldenhetene. Jeg kjenner bare til 4 tilfeller. Noen ganger kan de anta temmelig anselige dimensjoner med lengder opptil ca. 30 m. En av de lengste, på Steinsrud, Sandar s. og p., Vestfold⁵⁵⁾, er 27 m lang, men ikke mer enn 3 m bred. Oftest er de imidlertid av meget mindre dimensjoner 5-10 m lange, bredden ligger mellom 1 og 5 m. Orienteringen synes som oftest å være N-S med små divergenser mot Ö eller V.

Nest etter de runde steinlegningene er de firkantede de mest tallrike; 107 tilfeller kjenner jeg fra hele landet med hovedvekten også her på Vestlandsfylkene og Trøndelag. Variasjonene er ganske store, av form kan de være mer eller mindre rektangulære eller mer eller mindre kvadratiske. Rektanglene er mest fremherskende. Omtrent halv-

parten av dem jeg kjenner, hører til denne typen, mens bare 11 er rene kvadrater; de øvrige mangler jeg data på. Av rektanglene er ca. 11 stykker kjent å være brolagte. Både ved de kvadratiske og rektangulære steinlegningene er det ikke uvanlig at hjørnene er markert ved høyere eller større stein, se fig. 44a. I 25 tilfeller har jeg registrert dette. Midtstein er sjelden. Jeg kjenner til bare 3 tilfeller, i ett tilfelle er to midtstein kjent.⁵⁶⁾

Hjørnesteinene er av forskjellig form: rullestein av noe større dimensjoner enn kantmarkeringssteinene; men som oftest er de små reiste stein, nærmest av form som en bauta. Høyden varierer mellom en 50 cm og 1 m. Hjørnene kan være rett avskårne eller mer eller mindre avrundede. På Vestlandet har av og til disse hjørnesteinene en bestemt form og kalles da "pigheller", f.eks. på Sør-Sunde, Madla s., Håland p., Rogaland, der en 1 m høy "pighelle" står i 3 hjørner.⁵⁷⁾ Denne betegnelsen for en enkeltstående reist stein eller bautastein har jeg støtt på andre steder også, f.eks. på Håvardstein, Hausken s., Rennesøy p., Rogaland⁵⁸⁾; også nordpå kan en finne samme betegnelsen.

Blant de 4-kantede steinlegningene kjennes enkelte avvikelser, således den kvadratiske steinlegning på Aske, Tanum s., Brunlanes p., Vestfold⁵⁹⁾. Etter finnerens forklaring besto fortidsminnet av et kvadrat med sider på 30 fot (ca. 9 m), dannet av renner gravet ned i jorden og fylt med stein. Over dette var lagt et 6 tommer tykt jordlag. Kvadratet var delt i 4 likestore deler ved et rett-vinklet kors lagt av nevøstore stein av temmelig lik størrelse. Ved krysningspunktet midt i sto en temmelig stor bautastein.

På Valland, Vikøy s., Kvam p., Hordaland⁶⁰⁾ fantes en firkantet steinsetning bestående av kantstilte steinheller. Tverrmålet var vel 10 m; den ble kalt "Leikaplassen", da ungdommen brukte den som danseplass.

Også på Birketveit, Fjære s. og p., Aust-Agder⁶¹⁾ består kantmarkeringen til de 3 firkantede steinlegningene på denne gården av "på kant reiste, tynde heller". Enkelte av hjørnene er markert ved noe større stein, og i den ene finnes en liten midtstein.

Ved et par av de brolagte rektanglene på By, Løten s. og p., Hedmark⁶²⁾ er det lagt opp en liten röys i den ene eller begge ender. På Helge, Egge s., Steinkjær p., Nord-Trøndelag⁶³⁾ fantes det i 1846 to firkantede plasser som var lagt med 4 parallelle rader stein.

Til slutt må nærmere omtales det temmelig enestående anlegget på Dingemo på Steien, Dale s., Fjaler p., Sogn og Fjordane⁶⁴⁾. Anleggene på Jåberg i Sandar og Bakkhodnet på Utstein, Mosterøy s., Rennesøy p., vil jeg ikke komme nærmere inn på her, da jeg likevel skal beskrive dem i kapitlet om utgravningene. (s. 165 ff. og 171).

Steinlegningen på Dingemo på Steien er bare kjent fra beskrivelsen i Urda og N.F.. Anlegget ble nemlig ryddet bort sammen med andre fortidsminner i 1846, da plassen ble planert til eksersering. Steinlegningen var orientert NNW-SSÖ, lengden var $51\frac{1}{2}$ alen - ca. 32 m - . Den var formet nærmest som et kors med armene meget nær den ene enden. Den vestre armen var 5 alen lang, den östre $7\frac{1}{2}$ alen, bredden var ca. $2\frac{1}{2}$ alen. I midten var en svakt fordypet runding. Fra enden av korset til den nordlige kanten av fordypningen var det 3 alen fra den sydlige kanten og til den andre enden av korset var det $42\frac{1}{2}$ alen. Over det hele

var anlegget dekket med små runde stein, unntatt fordypningen. I dag kan vi dessverre ikke kontrollere biskop Neumanns uttalelser; men som oftest er hans iakttagelser temmelig nøyaktige, og selvom hans spekulasjoner om de forskjellige fortidsminners funksjon etter vår viten i dag er helt feilaktig, lot han i sine beskrivelser fortidsminnene tale for seg selv og la sjelden sine egne tanker inn i dem.

Steinsetningenes og steinlegningenes beliggenhet i forhold til andre minnesmerker og i terrenget.

En langt overveiende del av steinsetningene og steinlegningene ligger sjelden alene men sammen med andre fortidsminner, se f.eks. fig. 11, 34, 35, 37a, 41b, 60a, 69; de danner også grupper innbyrdes av enten bare runde steinsetninger, se f.eks. fig. 4, fig. 11-12, 31a, rund steinsetning og skipssetning fig. 48, trekantet steinsetning, enkeltstående reist stein, rund steinlegning og haug, fig. 56e og l (haugen i bakgrunnen på e), runde steinsetninger og steinlegninger fig. 12, fig. 20 b.

Den største gruppen av steinsetninger finnes på Gunnarstorp i Skjeberg, Ostfold¹⁾, hertil hører som tidligere nevnt (s. 19) feltet på Skinne. Det er ikke mindre enn i alt 22 steinsetninger, enten helt eller delvis bevarte, som ligger over et riktignok stort område. Innimellom er det en del hauger og røyser. Ikke langt etter ligger samlingene av runde steinsetninger på Hunn i Borge, Ostfold²⁾, ialt 18, fordelt på 3 felter med 9, 2 og 7 hver.

Vik østre og vestre i Skjeberg³⁾ har også anselige steinsetningsfelter med henholdsvis 13 og 9 steinsetninger hver. På Vik østre finnes dessuten 35 hauger og røyser foruten 5 bautaeer, spredt mellom ringene. Blant de 9 steinsetningene på Vik vestre er det en trekantet steinsetning, feltet består dessuten av 2 bautasteiner.

Mer variert er feltet på Høysand bad, Ingedal s.⁴⁾, Skjeberg p., hvor det ligger 3 runde og 1 skipsformet steinsetning og 9 steinlegninger.

I enkelte tilfeller kan det konstateres en nær for-

bindelse mellom en bautastein og en steinring, f.eks. på Grefstadviken, Fjære, Aust-Agder, fig. 60a og c. Steinen er et par meter høy og står ca. 2 m fra steinringen. Dette er i enda høyere grad tilfellet ved det eiendommelige og vakre anlegget på Statens Hagebruksskole, Dømmesmoen i samme prestegjeldet⁵⁾, hvor den reiste steinen som står utenfor den trekantede steinsetningen, er lagt på linje med de to midtsteinene (og stein 3 fig. 56 n). Ved dette anlegget er symmetrien tydelig. Den dateringsmessige side av saken er usikker; for det er bare den reiste steinen (nr. 6 på fig. 56 l og n) som har gitt funn, så en kan ikke vite sikkert om trekanten eller steinen er anlagt først; men det er sannsynlig skulle jeg tro, at trekanten er bygget først.

Et fenomen som er iaktatt av K. E. Sahlström ved runde steinsetninger i Västergötland, nemlig at de ofte ligger parvis sammen⁶⁾, kan av og til iakttas her i landet også, f.eks. på Hunn, Borge s. og p., Østfold, (ring III og IV på fig. 11) og ved to nå dårlig bevarte ringer på Herregårdsstranden i Eidanger, fig. 53a. Men dette synes ikke å være på langt nær så alminnelig som i Sverige, derimot er det meget alminnelig at de ligger i klynger⁷⁾ også hos oss. Dette kan iakttas på flere av de store feltene i Østfold og Vestfold, f.eks. Hunn, Gunnarstorp, Lundeby østre i Råde (gruppe av 4 runde steinsetninger) på Istre, Tjölling s. og p., og på Hegge, Egge s., Steinkjær p., Nord-Trøndelag, fig. 87 a.

Steinlegningene ligger også samlet på felter og ikke alltid i samband med steinsetninger. En stor gruppe finnes på gården By, Löten s. og p., Hedmark⁸⁾, ialt 9, hvorav 7

er firkantede. Innimellom er det også hauger. Det samme er tilfellet på Hershaug, Ringsaker s. og p., Hedmark,⁹⁾ fordelingen er her som på By: firkantede (6) og runde steinlegninger (3) samt hauger.

I liknende grupper opptrer steinlegningene på Vestlandet. En særlig imponerende samling stjerneformede steinlegninger finnes på Hovtun, Suldal s. og p., Rogaland¹⁰⁾; her er ialt 20 fortidsminner, hvorav 1 rund brolagt steinlegning, 11 rundhauger og resten trekantene. Disse trekantene er som tidligere nevnt i denne avhandlingen (s. 56) markert ved grøfter, og er i det hele noen sjeldne, særpregede typer av arten.

Etter en gammel tegning av löytnant E. Lund i 1859, her fig.74 b, utgjorde trekantene på Ullanhaug, Hetland s. og p., Rogaland, en vakker om ikke så stor samling.

Gravplassen på Forbrigd, Stiklestad s., Vårdal p., Nord-Trøndelag¹¹⁾ utgjorde på Schönings tid en imponerende gruppe av ialt 55 steinlegninger, hvorav 3 var firkantede, resten runde¹²⁾. Disse ble ifølge Klüwer fjernet för 1817.

I tilknytning til disse bemerkninger om steinsetningenes og steinlegningenes beliggenhet i forhold til hverandre og andre fortidsminner, må også kort omtales deres beliggenhet i terrenget. I motsetning til bronsealdersröysene, som nesten alltid ligger ved vann, det være seg langs leden langs kysten eller ferdselsveier inni landet, det er således fullt opp av dem langs de fleste vannene der Bandakkanalen går,¹³⁾ eller på bakke- eller små fjelltopper med utsyn til vann, ligger steinsetninger og steinlegninger sjelden på höydedrag eller der det er godt utsyn.

Viktigere synes det å ha vært at terrenget var noenlunde jevnt og flatt, og meget synes å tyde på at jordbunnen har spilt en viss rolle. Steinsetningene på Herregårdsstranden, av Prestegården, Eidanger s. og p., Telemark¹⁴⁾, på Lerstang i samme pgd.¹⁵⁾, på Dømmesmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder (alle nevnt flere ganger tidligere i denne avh.) ligger på sandmoer, der det har vært lett å fundamentere steinene godt. Unntakelser er på nordre felt og midtfeltet på Hunn, Borge s. og p., Ostfold; auren er her meget hard, og steinene er som tidligere nevnt (s. 20 f.) forbausende dårlig fundamentert med den følge at de fleste er ramlet overende. Merkelig er også steinsetningen på Geitaskjær, Strand s. og p., Rogaland¹⁶⁾, fig. 78, som ligger direkte på grunnfjellet, som med Möllerops ord "er svaberglignende og danner en naturlig forhøyning i terrenget". Fra stedet der steinkretsen ligger, er det et vidt utsyn over fjorden, se fig. 78. Som før nevnt er det sjelden at steinsetninger ligger så imponerende til; men noen flere tilfeller kan nevnes, f.eks. den trekantede steinsetningen på Noreim, Torvastad s. og p., Rogaland (se s. 52). Den ligger på en gresslette rett opp for sjøen med vidt utsyn til Karmöya og over Karmsundet. Vidt utsyn til sjøen har også den fir-kantede steinsetningen på Myklebostad, Førdesfjorden s., Torvastad p., Rogaland, fig. 82. G. Gjessing nevner i en innberetning fra 1930 at steinringen på Rønnerud av Haga, Norderhov s. og p., Buskerud¹⁷⁾ må ha hatt en praktfull beliggenhet med vidt utsyn over Tyrifjorden før skogen vokste til, som nå er tilfellet. De tre skipsformede steinsetningene på Hegge, Egge s., Steinkjær p., Nord-Trøndelag¹⁸⁾, fig. 87 a, ligger også fint til på en slette med utsikt over

fjorden.

Steinsetningene på nordre felt på Hunn skiller seg også ut på andre måter. Terrenget skråner svært meget fra den øverste steinringen til den nedre del av feltet. Fallet er ikke mindre enn ca. 9 m fra ring IX til ring IV (se fig. 11), mens det mellom ring IV og I er jevnere og flatere. Terrenget der de to, nå temmelig fragmentarisk bevarte steinringene på Herregårdsstranden i Eidanger ligger, skråner også en del, men fallet er her ikke mer enn 1,70^m fra den øvre del til den nedre.

Ved én steinsetning kan en iaktta at man har søkt å gjøre terrenget flatt. Om den "vakreste steinsetningen i Skjeberg", på Rønneld Vestre står det:¹⁹⁾ "Terrenget hvorpå den er anbragt skråner mot syd, men det er lagt op en haug så det er blitt horisontalt og flatt". Se fig 9b.

Undersökelse av steinsetninger og steinlegninger i
i Norge og deres datering.

I betraktning av hvor lite er kjent om steinsetningene og steinlegningene her i landet, og hvor forholdsvis få av dem er undersøkt, har jeg valgt å behandle hver enkelt utgravning særskilt når det gjelder steinsetninger. Steinlegningene derimot, unntatt de trekantede og enkelte spesielt merkelige, blir behandlet mer summarisk.

Følgende runde steinsetninger er undersøkt:

Fuglli, Trögstad s. og p., Östfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1897 s. 120. Östfold Oldtidsminner s.42. Om den skriver Nicolaysen:

"Paa Fuglli er der 250 skridt SÖ for husene paa en höide en af de især i Smaalenene oftere forekommende kredse, her omgivet af 6 opreiste stene hvoraf dog den ene er afslaaet, som det siges af lynild, og en midtsten, alle nærmest som heller, omkring 84 cm höie og brede og 22 cm tykke; afstanden fra midtstenen til hver af de andre jevnt 2,13 m og saaledes, at hver af disse staar nöiagtig i n, nv, v. s., ö. eller nö. for midtstenen. Ved en fullstendig utgravning i juli 1898 af kredsens jordsmon, der kun havde en dybde af henimod 30 cm til auren, blev ligesom oftere ved saadanne kredse truffet vidner om at det var en begravelse, idet der ved foden af midtstenen, som midlertidig blev lagt overende, fandtes en liden samling kull og brändte ben."

Kasa u. Bessberg mellom, Ingedal s., Skjeberg p., Östfold.

Lorange: Ab. 1868 s. 58. Östfold Oldtidsminner s. 191.

Lorange undersøkte 3 runde steinsetninger her, 2

med 7 stein og 1 med 8 stein. Han fant imidlertid ingenting, unntatt at sanden hist og her var noe svart.

Hunn, Borge s. og p., Östfold.

E. Skjelsvik: U.O. top.ark. 1950, 51, 52. Viking 1951 s.116 f. Joan Jennings: U.O. top.ark. 1951, 52. Jens Storm Munch: Viking 1951 s.126 ff. U.O. top.ark. 1951 (upubl.)

Steinringene grupperer seg som nevnt i det foregående kapitel i 3 felter: övre felt (undersökt 50-51), midtfeltet (undersökelsen påbegynt 1952) og en gruppe på 2 steinsetninger og 1 haug ca. 300 m S for övre felt.

Steinringene på övre felt ligger i to grupper (fig.11) i granskogen, fig.10, og de to siste års uthugning har vesentlig bidratt til at fortidsminnene kommer til sin rett, fig. 12. I nedre delen er det 4, i övre 5 steinsetninger. Av de 9 ringene ble de 4 nedenfornevnte utgravd:

Ring V (undersökt 1951) fig. 17a-f.

Den ligger 30 m NÖ for ring IV og $3\frac{1}{2}$ m SV for ring VI i noe skrånende terreng. Den har en diameter av 10 m. Opprinnelig har den bestått av 13 stein, men/av steinene er blitt fjernet en gang i tiden, merket etter den er helt tydelig i auren (se fig.17 f). Steinen selv mener jeg også å ha funnet. Det er etter all sannsynlighet den merket d på den store oversiktsplanen fig. 11 og överst til høyre på 17 b, for denne lå helt oppå bakken og turde neppe ha noe å gjøre med fortidsminnet, som den lå i kanten av. Av form og størrelse er den helt lik de andre. Avstanden mellom steinene er temmelig konstant mellom 1,60 og 2,2 m, normalavstanden ligger på 1,80 - 2 m, og de divergensene som er oppstått, bunner i at enkelte av steinene er glidd ut av sin opprinnelige stil-

ling. Steinhøyden ligger mellom 0,60 og 1 m.

Før utgravningen begynte, hadde alle disse steinringene utseende av den vanlige type av runde steinsetninger, cfr. fig. 15a-b og 17a. Men utgravningen brakte for dagen at for alles vedkommende var ytterkanten markert ved en pakning av mindre stein, som de store, reiste steinene sto midt i (se f.eks. fig. 12).

Denne pakningen var mer eller mindre godt bevart i ring V, uregelmessigheter var forårsaket ved røtter og teleløsning (se fig.17b). Der steinpakningen lå *in situ*, var den på inner- og ytterside markert ved større rullestein (fig. 17e-f) med mindre steiner mellom. Av og til lå disse større markeringssteinene i steinpakningen helt inn til de store, reiste steinene; men regelen er at de reiste steinene ligger midt i pakningen. Bredden på den varierte mellom 1,20 og 1,40 m.

Torven viste seg å dekke foruten en 3-4 stein spredt utover det indre av ringen uten noen plan (fig.17b), også en "röys", bestående av et enkelt lag temmelig store kampestein eller helleliknende stein (de største mellom 0,50 og 1 m), se fig. 17b, noe uregelmessig i ytterkanten, men en 8 stein lå noe tettere sammen og omsluttet en ca. 0,70 m lang stein i midten (se fig.17c). Selve röysens utstrekning var noe forskutt i forhold til sentrum og ytterkantene lå $4\frac{1}{2}$ og 3 m fra henholdsvis stein 6 og 11 (se nummerering av steinen på fig. 11). Da steinene ble lettet på og det underliggende jordsmonn gjennomgravd, fantes det under midtsteinen et tydelig lag svart jord (se fig.17d) iblandet små kullbiter og ytterst små fliser brente bein i en dybde av 10 cm under steinen. Den svarte jorden strakte seg også mellom og under steinene i ytterkanten

av røysen. Noen få brente bein ble også funnet her.

De øvre lagene, torv og muldjord, i alle ringene som er blitt undersøkt på Hunn, er ikke mer enn ca. 10 cm, direkte under kommer en hard, rullesteinsblandet aur, og en kan da bedre forstå hvordan bein så totalt er forsvunnet. Hele draget ringene ligger på, er morene.

Ring VI, undersøkt 1951 (midterste ring i forgrunnen på fig. 12). Denne ringen ligger $3\frac{1}{2}$ m NØ for V og 1 m SØ for ring VII. Den består også av 13 stein og har en diameter på 10 m. Steinene er til dels meget sterkt omkalfatret og bare en av dem står. De er av en litt annen type enn i ring V, der steinene var mer rundaktige av tverrsnitt; her er steinene gjennomgående mer rektangulære, nærmest store heller, men også typen som i ring V finnes. Höyden på den steinen som står er ca. 1 m, og lengden på de omfalne varierer mellom 1,10 og 1,80 m; regner en med at ca. 20-30 cm av steinene har vært gravd ned i auren¹⁾, får vi en steinhøyde på mellom 1 m og $1\frac{1}{2}$ m med normalhöyden noe over meteren, altså noe over den forrige ringen. Avstanden mellom steinene varierer mellom 1,10 og 2,60 m; de store divergensene er oppstått ved at steinene er falt så meget overende. Steinpakningen hadde en bredde på ca. 1,70 m, altså noe bredere enn V, og var bygget for övrig helt likt, dog noe mer ödelagt enn i V, for flere trerötter har grepet forstyrrende inn.

Utgravningen av denne ringen ydet overhode ingen funn. Spredt utover det indre av ringen lå 7 stein uten noen plan, men de lå direkte på auren, og de skjulte intet som helst.

Ring VII, undersøkt 1950-51.²⁾ Fig. 16a-d, ringen i

bakgrunnen midt på fig. 12. Den ligger 1 m NV for ring VI, har en diameter på 11 m, består av 13 steiner med en høyde mellom 1,30 m og 1 m. Avstanden mellom steinene ved utgravningen varierte mellom 1,30 og 1,40 m; ved noen av de omfalne var imidlertid avstanden noe større eller mindre. Etter utgravningen ble imidlertid steinene reist opp igjen i opprinnelig stilling, og en blir da slått over hvor symmetriske alle disse anleggene må ha vært i sin opprinnelige skikkelse, både med hensyn til sirkelformen og avstanden mellom steinene, og også likheten i steinene, fig. 16a. Særlig ved denne ringen kan man også iakttå et ~~spesial~~ fenomen, som K. E. Sahlström har gjort oppmerksom på ved runde steinsetninger i Sverige³⁾, nemlig at den flate siden på steinen har vendt innover i ringen. Når en ser på oversiktsplanen over hele feltet, vil en kunne se tydelig i den restaurerte ringen at dette virkelig er tilfellet (se fig. 11 ring VII).

Steinpakningen i denne ringen varierer i bredde mellom 1,50 og 1,70 m., altså omtrent tilsvarende ring VI, og er ens konstruert som i de 2 øvrige, V og VI (fig. 16b), dog med den unntakelse at ytterkanten mellom stein 4 og bortenfor stein 6 markeres ved en regelmessig tettlagt hellerekke (fig. 16a til høyre).

Jordsmonnet her som overalt ellers, er et 10 cm tykt torv- og muldjordlag oppå den rullesteinsblandede auren. Enkelte kullpletter fantes utover ringen, hvilende direkte på auren, ca. 1 cm tykke. Temmelig forskutt for sentrum, ca. 1 m N for sentrumspelel lå en 75 cm lang, ca. 40 cm bred helle, avbrukket ved den nordligste, smaleste enden, se fig. 16c. Den ble reist opp, fig. 16d, og under den

lå en 3-4 pletter med svart jord iblandet kullbiter og brente beinstumper, atskillig mer enn i ring V og også noe større. De lå i en dybde av ca. 15 cm, ned i auren. Antikvarie Nils-Gustaf Gejvall ved de Osteologiska Samlingarna i Statens Historiska Museum, Stockholm, har elskverdiggst bestemt beinene og meddeler i brev av 26/5-52 følgende:

"Ett hundratal gulgrå, ca. 0,5 - 2,0 cm långa, väl förbrända småfragment, bland vilka särskilt märkas ett tiotal delar av skallens tak. Här likesom i det föregående fall (o: i steinlegningen, se det följande) råder ingan tvekan om att det rör sig om mänskliga ben. Porositeten i kranietaket samt fördelningen av laminae och diploë visa att individen varit vuxen och sannolikt över medelålder. Om könet kan jag ej med säkerhet yttra mig men benen synes komma från en kraftigare bygd individ än den i stenläggningen."

Ring IX, var den siste ringen som ble undersøkt i 1951. Bare en sektor av denne ble helt utgravd og halvparten av steinpakningen avdekket, fig. 13a.

Den består av 12 steiner og har en diameter av 9 m. Som en vil se av den store oversiktsplanen, fig. 11, er denne faktisk den dårligst bevarte ringen. Alle steinene er falt om unntatt én, og de er kommet svært meget ut av sin opprinnelige stilling. Avstanden mellom dem varierer meget sterkt, mellom 0,80 og 4 m, nemlig mellom stein 5 og 6; men intet brudd i steinpakning tyder her som i ring V på at det mangler en stein. Normalavstanden synes imidlertid å ligge på ca. 2 m. Bare én av steinene står som sagt, og den er ca. 90 cm høy, men den vanlige høyden på steinene

her må ha vært til dels atskillig større, skal man dømme etter lengden, fra 1,20 m helt til 2,10 m; med et fratrekk av 20-30 cm har normalhøyden ligget på 1,30 - 1,20, mens et par av steinene, nemlig 2 og 12, har stått henholdsvis 1,90 og 1,80 m over bakken.

Kantmarkeringen (fig.13a) skilte seg ikke ut fra det som er foran beskrevet, pakningen, som ringen ellers, var på sine steder ikke så godt bevart. Den er smalest mellom stein 2 og 3, 1,30 m, normalbredden ligger på ca. 1,50 m. Ytterkanten var klart markert, mens innerkanten var noe mer uregelmessig og kunne til dels mangle helt, således på hver side av stein 6. Omtrent midt i ringen, 2,90 m SSV for stein 6, lå det en liten helle (se fig.13b) veltet på kant av et par svære granrötter. Den raket med overkanten så vidt over torven og var ca. 50 cm lang og 30 cm på det bredeste. Den må ha ligget på samme måte som i ring VII; men nå den var lettet opp, var det små chanser for funn, endogså beinfliser. Det eneste som kunne observeres var at jorden var meget svart under den, og det er derfor mulig at den har skjult liknende rester som steinene i ring V og VII.

Om de övrige, ikke undersøkte, ringene på dette feltet, ring VIII, fig. 15a-b, ring III og IV, i bakgrunnen til venstre på fig. 19b, og ring I og II, er det å bemerke at de er helt ens bygget som de ovenfor beskrevne; for under torven kan en tydelig merke steinpakningen.

Men billedet av övre felt blir ikke fullstendig, hvis jeg ikke samtidig tar med de övrige fortidsminner, av hvilke to röyser og to steinlegninger ble undersøkt.

För jeg går over til disse må jeg imidlertid nevne

en liten bautastein, ca. 60 cm høy, som står mellom ring VIII og IX, fig. 11 og 14. Den er riktignok enda ikke utgravd, men den ser ut til å være atskillig bedre fundamentert enn ringenes reiste stein, sikkert omtrent halvparten av steinen må befinne seg under jorden.

Under arbeidet med å befri en av røysene, fig. 20a, på den nedre del av feltet for mose og torv, ble man i periferien av røysen oppmerksom på en steinrekke som svingte den andre veien og ikke kunne ha noe med røysen å gjøre. Det viste seg da at torven helt og holdent hadde skjult en ring av lagte stein, i inner- og ytterkanten markert ved større rullestein og helleliknende stein og med en pakning av mindre stein mellom, fig. 20 b og d. Altså en konstruksjon som helt svarte til ringene med de reiste steinene.⁴⁾ Dens beliggenhet fremgår av fig. 11, midt på plansjen. Den har en diameter på 8 m. Steinlegningen er 40-70 cm bred med 3 fordypninger, 1 i nord og 2 i øst, som til dels utgjør brudd i pakningen, fig. 20c og d. Bemerkelsesverdig er den over 1 m lange, smale hellen som ligger i østsiden av pakningen like ved det ene bruddet.

Det kunne være interessant å forsøke å finne ut hva disse fordypningene eller bruddene kunne være. Den ene av de østligste er ca. 1 m bred, så det ville være slett ikke umulig å tenke seg at oppreiste stein kunne ha stått her. Steinpakningen er neppe brakt ut av lage; for det var ingen trerøtter her som har grepet forstyrrende inn. En måtte da gå ut fra at denne ringens reiste stein er blitt fjernet for konstruksjonen av en av de store ringene, for eks. III eller IV, som jo ligger i dens umiddelbare nærhet. Steinene ville riktignok stått noe usymmetrisk, men vi har eksempler på gravhauger, hvor liknende forhold er observert, f.eks.

en av haugene på nedre del av Hunnfeltet, hvor 4 små reiste stein sto på forskjellige steder i fotkjeden⁵⁾, og en röys på Aske, Tanum s., Brunlanes p., Vestfold⁶⁾, hvor det er bare to bautaer i kanten. Den ene i vest var 1 m høy, den andre i öst var nedgravet i sanden så den såvidt syntes over overflaten. Også på Tingvatne, Hægebostad s. og p., Vest-Agder finnes en bauta som står ensom i kanten av en steinlegning (se fig. 70c). På den annen side skal en kanskje ikke tillegge disse bruddene slik vekt. De er ingen steder så klare som bruddet i pakningen i ring V, og vi har eksempler på at pakningen i en av de store ringene kan være temmelig ufullstendig, f.eks. ring IX, som omtalt tidligere.

I det indre av steinlegningen ligger det fullt opp av større og mindre rullestein og helleliknende stein, spredt utover uten noen plan. Enkelte av rullesteinene må være naturlige stein; auren er her også den rullesteinsblandede morenegrusen, dog mindre hard enn i den övre delen, med et 2-12 cm tykt sandlag mellom torven - 4-6 cm tykk - og auren. (Se fig. 20d, snittet A-B). Selve ringen ydet absolutt ingen funn, det var enkelte pletter med svart jord iblandet noen små kullbiter med en dybde av 3-6 cm, til dels liggende under hellene, som figuren viser.

Tydelige spor av en liknende ring fant vi ved rensningen av steinpakningen i ring VI på östsiden mellom stein 6 og 7, se fig. 11 og fig. 12. Den er enda ikke utgravet, men den avdekkede del viser en ring av presis samme type som den foregående med en steinpakning med en bredde på ca. 1 m. Selve ringen har omtrent samme dimensjoner som den foregående, nemlig 8 m.

Til slutt skal omtales en samling med stein som

närmest må karakteriseres som en uregelmessig firkantet steinlegning.⁷⁾ Også den var helt skjult av torven, men man ble oppmerksom på den da en^{del}/større stein lå slik at de syntes å tyde på rester av en ring. Den omfatter et område 5 x 7 x 9 x 10 m i nord mellom steinene e-d og i øst mellom d og c, avmerket med en prikket linje på fig. 11. Området ligger ca. 3 m SV for ring VII. Kantmarkeringen er meget uregelmessig og består av rullestein og helle-liknende stein, fig. 18. Den er ikke stort mer enn 30 cm bred på det bredeste, tydeligst markert mellom de tre ovennevnte stein. Mot S og V er den heller utydlig, og det er temmelig store sprang mellom hver stein (se figuren). I midtpartiet, hvor bunnen består øverst av et tynt sandlag, er hele området oversådd med større og mindre stein, mest heller og rullestein. Bare den største av disse, en helle på ca. $\frac{1}{2}$ m i tverrmål, midt på ovennevnte figur mellom pelen og treet, gav funn. Da den ble tatt opp, lå det i hele hellens utstrekning en ca. 35 cm dyp gryteformet fordykning ned i den rullesteinsblandede harde aur, fylt med svart jord (närmest bålmörje), isprengt ytterst små kullstumper og brente beinstumper i nivå fra like under hellen til bunnen av gryten.

Antikvarie Nils-Gustaf Gejvall har også bestemt disse beinfragmentene og meddeler følgende i ovennevnte brev:

"Ca. 50 st. rent grå, 0,5 - 2,5 cm långa, väl förbrända småfragment, till övervägande delen kommande från extremitetarnas rörben. Fyre av fragmenten kunna dog utan vidare igenkännas som delar av ett skall-tak och hela samlingen måste på grund av fördelningen mellan kompakt och spongiös benvävnad samt av morfologiska skäl i övrigt bedömas vara av människa. Skalldelerna ge en antydning om,

att individen varit vuxen, sannolikt i eller över medel-
ålder och såsom en mera subjektiv uppfattning skulle jag
vilja tillägga, att jag anser, att det varit av en kvinna.
Bensamlingens obetydliga storlek och form, de enskilda
fragmentens avslipade kanter m.m., är densamma som man så
vanligt finner under t.ex. romersk järnålder och folk-
vandringstid."

Fortolkningen av denne höyst uregelmessige og merkelige
steinlegningen er temmelig vanskelig; så uklar kantmarker-
ingen er - og skal en være sterkt kritisk innstilt, kan
det vel bare kalles kant i nord og øst (e-d, d-c) - kan
en være fristet til å tolke den som bare en tilfeldig sam-
ling stein, uten noen som helst samhörighet med hellen i
midten. Under utgravningen falt jeg også på den tanke at
under byggingen av ringene med de store reiste stein (her
er f.eks. VII den nærmestliggende), har de hatt behov for
ganske anselige mengder småstein til pakningene. Det ville
da være naturlig å slutte at byggmestrene eller byggmester-
en har samlet sammen stein på forhånd på et lett tilgjenge-
lig sted - som dette også er - og ikke hentet dem én for én
under selve byggingen, selv om dette har vært lett nok på
dette morenedraget som opprinnelig må ha vært oversådd med
stein av alle størrelser. Denne steinlegningen kunne da
representere "restopplaget" som ikke fant benyttelse;
torven på området mellom ring VII, VI og V ble også flekket
av og viste seg å være temmelig renplukket for mindre stein
(se f.eks. fig. 17b.).

Men på den annen side kjennes fra Sverige typer av
firkantede steinlegninger⁸⁾, beliggende få meter fra ringer
med reiste stein, hvis kantmarkering, særlig for den enes

vedkommende⁹⁾ er dannet av meget spredte stein, på en måte som kan minne om vårt tilfelle. Sahlström, som har målt dem opp, sier også om nettopp denne¹⁰⁾: "Inom är plan, gles stenfylnad". Ingen av disse 2 steinlegningene er, såvidt jeg vet, utgravd.

Den ene av de to røysene som ble utgravd, ligger på den andre siden av skogstien som går forbi hele steinringfeltet, 20-30 m NV for ring VII, og er ikke kommet med på den store planen, fig. 11. Denne røysen var den minste, ca. 5 m i diameter, ganske flat, ca. 20-30 cm høy, bare den 1,3 m lange og 0,9 cm brede midtsteinen raket $\frac{1}{2}$ m over bakken. Den viste seg å være helt funntom.

Den andre røysen er avtegnet på fig. 11, profillinje N-S, og ligger på den nedre delen av steinringfeltet ca. 10 m N for ring IV. Diameteren er gjennomgående omtrent 6 m, mens høyden er over 1 m. Etter torv og mose var flekket av, viste det seg at i tillegg til røysens diameter kommer ca. 1 m med en flat "brolegning" (se fig. 19b) av håndstore rullestein hele røysen rundt. Selve røysen hever seg tydelig fra denne, og grensen markeres ved en temmelig tydelig fotkjede av større rullestein. Også denne røysens sentrum var markert ved en svær kampestein, omtrent på størrelse med de reiste steinene i ringene. Under den lå tre innbyrdes adskilte kullag fra 1-10 cm i tykkelse og ^{med} én utbredelse av 10-20 cm. I det dypeste av disse kullplettene fantes 4 hele og 2 halve små flate "perler" av skifer 4 cm ned i kullaget. De likner nærmest "stoppskiver". I alle kullplettene fantes små fliser av brente bein. Under de egentlige kullag var et 10 cm tykt, sammenhengende skikt kullblandet sand og grus, uten funn.

En tredje röys, som ligger på nedre delen av feltet, nemlig kant i kant med den steinlagte ringen, ble bare befridd for torv og mose (fig. 21a-b). Men den viste seg å være bygd på nøyaktig samme måte som den foregående. Bemerkelsesverdig er også at to skålgroper ble oppdaget på en av steinene (fig. 21b).

Det beklagelige ved dette feltet er at ingen av fortidsminnene ydet sikkert daterende funn. Jeg tror imidlertid, nettopp på grunn av den spesielle bygningsmåte, at tidsforskjellen mellom alle fortidsminnene her neppe er særlig stor, slik at f.eks. skiferperlefunnet fra röysen kan ikke bare si noe om röysens alder, men også kan støtte en datering av de øvrige fortidsminnene.

Som allerede nevnt (s. 25) har konstruksjonen med pakning en temmelig lokal begrensnng. Men vi finner en omtrent nøyaktig parallell til ringen uten reiste stein i Brandenburg, i kretsen Westprignitz, området nord for Wittenberg. På lokaliteten Teufelsberg ved Wolfhagen¹¹⁾ ble det avdekket en ring med en 1 m bred steinpakning og en ytre diameter på 7 m, altså omtrent av samme dimensjoner som vår ring. Denne ringen hadde heller ikke vært synlig før utgravningen later det til; for en ca. 3 m høy haug dekket hele området. Selve ringen innesluttet noen små husliknende anordninger, hvis spor delvis strakte seg utenfor og under pakningen. Forfatteren mener at husene med de døde inni er blitt brent og ringen bygget etterpå. Flere liknende ringkonstruksjoner finnes på germansk område i overgangstiden mellom bronse- og jernalder. Teufelsburganlegget stammer fra yngre bronsealder.

Skiferperlene har det vært vanskelig å finne paralleller

til. Men i en röys på Hålltorp, Varnhem s., Valle härad, Västergötland¹²⁾ fantes en liten perle av skifer sammen med bl.a. en pinsett av bronse og en sag, datert til 4de periode av bronsealderen. I Halstattgraver på kontinentet skal det være vanlig med små, flate skiferperler som gravgods.¹³⁾

Sammenholder vi så disse resultater, synes det temmelig sannsynlig at hele dette feltet stammer fra den tidligste delen av jernalderen.

På midtfeltet er det enda bare undersøkt en steinring fig.25a. Det er en av de sydligste og nederste på feltet. Terrenget skråner svakt, som snittet langs y-linjen, fig. 25d, viser, høydeforskjellen er ca. 60 cm. Steinsetningen består av 9 steiner, hvorav nr. 1 og 8 står, resten er falt helt eller delvis overende. Steinhøyden over nåværende overflate er fra 40-70 cm, mens steinene i sin helhet måler rundt om meteren, så det er tydelig at de her ikke er fundamentert bedre enn på øvre felt. De er alle sammen naturlige kampestein, merkelig er stein 6, som buler ut på hver side slik at den får en sokkelliknende standflate, se foto 25a. Avstanden mellom steinene er mellom 1,5 og 1,80 m, og diameteren av ringen er ca. 7 m.

Utgravningen viste at ringen var bygd på nøyaktig samme måte som ringene på øvre felt: en 0,50 - 1,30 m bred pakning av mindre stein markerte den ytre og indre omkrets, fig. 25b og d. Ved prøvestikk konstatertes at de øvrige ringene på midtfeltet var bygd på nøyaktig samme måte.

Som på øvre felt var de øvre jordlagenes tykkelse ubetydelig, ca. 15-30 cm. En 50 x 50 cm stor helle lå noe forskutt for midten, se fig.25d, men den viste seg å ligge oppå den sterile auren. Derimot i den vestlige delen av ringen mellom stein 5 og 6 lå det på innsiden av pakningen et område begrenset av en rekke tettlagte rullestein, omtrent 1 m i diameter, fig. 25c.

Den viste seg å avgrense en grop, 30-40 cm dyp - største dybde i nordsiden - fylt med svart tettpakket jord iblandet større kullbiter. Heri var det også røyset ned en del stein. Ca. 4 cm ned i dette laget eller i et nivå av 39 cm under nåværende overflate fantes én eneste brent beinflis. En par spredte kullpletter og noen uretusjerte flintstykker var alt som fantes i ringen ellers, fig. 25d.

Som det vil fremgå av fig. 25d fantes det 3 jordfaste stein, to i selve pakningen og en i det indre av ringen, branngropen var lagt opp til der en av disse steinene lå. Endelig var hele ringen lagt opp til en stor jordfast stein på den samme siden. Dette kan naturligvis bero på en tilfeldighet, men i betraktning av den rollen som jordfaste stein spiller i folketroen og hvor forholdsvis ofte gravhauger og graver er lagt opp til slike, er det fristende å tro at det også i dette tilfelle har vært tilsiktet.

Ca. 400 m SV for øvre felt ligger en gruppe på en haug, en ring med 11 stein, forbundet med mindre stein og enda en ring med 11 stein også forbundet ved mindre stein, men denne har en haug midt i, fig. 22a-b. Bare denne siste, "Ringhaug" som den ble kalt, er gravet ut.¹⁴⁾ Steinringen har en diameter av 18-19 m. Mellom de 11 steinene i periferien er jevnt 4 m, og disse hever seg ca. $\frac{1}{2}$ m over marken. Steinene som utfyller mellomrommene, er mindre rullestein. Ca. 5 m innenfor kanten ligger haugen; men den ligger ikke helt midt i, mot vest vil man se av fig. 22b at det er ikke mer enn 4 m fra selve ringen til ytterkanten av haugen. Selve haugens diameter er 8,5 - 9 m, den er 0,8 m høy. Fotkjeden til denne består av temmelig store kantede stein, som slutter tett inntil hverandre, noen av dem kan gi inntrykk av å være noe tilhugget. Selve haugen er nærmest en sandblandet røys. Enkelte av steinene bar spor av å

ha vært i varmen og kunne minne meget om kokstein. Under steinpakningen fulgte et lag av mørk jord og sand, blandet med kull og litt småstein. Den hadde en tykkelse av 10-15 opptil 20 cm. To steder i haugen, nemlig i nordre sjakt, nær fotkjeden, og i det SØ hjørne av det utgravde felt i sentrum av haugen, var det 2 ca. $\frac{1}{2}$ m dype groper med en diameter av 1 m. Bare den første gropen inneholdt funn, den andre var så å si funntom. Begge inneholdt kull og var i bunnen foret med leire.

Den tredje steinsirkelen som er tegnet inn på planen, fig. 22b, er sannsynligvis bare tilfeldig. Steinene sto delvis oppreist og dannet en uregelmessig sirkel på 2,5 - 3 m i diameter.

Funnene består av 2 overliggere til en skubbekvern, 120 skår av forskjellige kar, de fleste av rødlig, tykt gods, dels med ru, dels med glatt ytterside; en del randskår viser en ganske kraftig profil, noen få skår er av kar med tynnere vegger. To av skårene har ornering, det ene enkel strek, det andre har små punkter eller fordypninger. Leirklining delvis med greninstrykk ble også funnet, foruten brente bein (alle av dyr), 5 uretusjerte flintstykker og 2 kinntenner av storfe (bos taurus dom. L.).

Disse sakene gir ingen sikre holdepunkter for en datering, bortsett fra/^{at}de må stamme fra eldre jernalder. De kraftig profilerte randskårene kan imidlertid stamme fra et situlaformet kar¹⁵⁾, R.354. Men slike kar har en meget lang levetid fra jernalderens begynnelse og i noen tilfeller ned til tiden omkring 700¹⁶⁾. Munch peker imidlertid på at randskårene er kraftig profilert, hvilket snarere skulle peke på en tidlig enn en sen datering.

De to ornerte skårene kan dessverre ikke fortelle oss noe.

Her må en imidlertid være oppmerksom på at disse sakene er typiske hustuftfunn, slik at steinringen er blitt anlagt i nærheten av eller på restene av et hus. Derfor må ringen være yngre enn det eventuelle huset. Noen grav som svarer til ringen, ble imidlertid ikke funnet. Steinsettinger med haug i midten som er undersøkt og vist seg å inneholde graver, har alle ydet funn fra eldre romertid¹⁷⁾, så en kan kanskje også anta at "Ringhaug" skriver seg fra samme tid. Huset skulle da stamme fra keltisk jernalder, hvilket også godset i leirkarskårene synes å antyde.

Opstad Nordre med underbruk, Tune s. og p., Östfold. Fig.28. N. Nicolaysen: N.F. 19. Ab. 1898 s. 146; Ab.1899 s.61, Ab. 1901 s.211. 1904 s. 214. Ö.O. s.219-220.

Gravfeltet på denne gården og dens underbruk er meget vidstrakt og omfattende; her finnes i alt 4 steinringer, både som dem på Gunnarstorp söndre (fig.4-6) med over manns-höye steinheller og med forholdsvis lave, ca. halvmeterhöye kampestein (fig.28).

Av disse er to gravet ut, nemlig på Haraldstad og Opstadmoen, og begge av Nicolaysen.

Den förste undersökte han i 1898. Den hadde en diameter på 10,40 m, periferien var markert med 9 stein, hvorav 2 dengang manglet, og en tredje var slått av. Den høyeste av de 6 igjenværende stein var 2 m høy og 1,1 m bred på det bredeste, den laveste var 1,35 m høy med en bredde av 70 cm på det bredeste. Fra torvens overkant til auren var det $\frac{1}{2}$ m.

Fölgende saker ble funnet på auren: skår av et temmelig stort, 15 cm höyt leirkar av ikke særlig grovt gods, 80 cm nord for midten. 80 cm sydvest for midten et lite stykke av et leirkar. Endelig ved midten et lag av fine kull

og brente bein, hvoriblant lå stykker av et spinnehjul av leire.

Det første leirkaret (C.19602), av hvilket skårene har latt seg delvis sette sammen, er av rødlig, godt brent gods, overflaten er glatt. Randen er en del utoverbøyd, temmelig tydelig markert på inn- og utside. Fra munningen svinger karet inn og går jevnt over i buken uten noen tydelig markert skulder, cfr. fig. 27a.

De andre skårene omfatter et randskår med en helt rett, ganske markert rand av temmelig tykt, godt brent, brunt gods, (dette synes Nicolaysen ikke å ha vært oppmerksom på) og et skår med en enkel rekke negleinntrykk som Bøe: Keramikk fig. 3.

Restene av spinnehjulet (C.19603), fig. 27b (bare det tydeligste stykket er avbildet) viser at det har vært helt flatt og tynt.

Disse sakene yder meget spinkle grunnlag for en ordentlig datering.

Profilet på vårt leirkar kan minne en del om karet, avbildet hos Hinsch fig. 11 no. 11¹⁸⁾. Men godset er av en annen karakter enn det som er vanlig i keltertidskarene. Det er ikke blandet med kvartskorn, er òg fastere og bedre enn det som er vanlig i keltertid. Etter min mening har det mer likhet med godset i romertidskarene. Det passer også bedre med funnet av spinnehjulet, som er mer alminnelig forekommende da. Riktignok finnes spinnehjul representert i to helt sikre keltertidsgraver, det ene fra Gipsund, Rygge i Østfold¹⁹⁾ og det andre fra Gjonestranden, Kvelde, Hedrum i Vestfold²⁰⁾. Disse spinnehjulene, 3 i alt, er alle av brent leire, det ene flatt, de to andre nærmest dobbeltkoniske, alle forsynt med enkel strekorknering. Disse funnene gir imidlertid ingen

grunn til å trekke vårt funn ned i keltertid.

Den andre ringen på Opstad, som også ble undersøkt av Nicolaysen, ligger på Opstadmoen. Den har en diameter på 12 m, består av 9 steinblokker, 1-1,20 m lange og med et omfang av 2-4 m. Dybden fra torvens overkant til auren er 24 cm. I midten straks under torven traff man på et rundt lag ca. 45 cm i tverrmål, som inneholdt kull, en liten rund-aktig, glatt rullestein, en samling brente bein og et rembeslag.

Beslaget (C.20355a), fig. 29, er rektangulært, 4 x 1,5 cm, og viste seg etter rensning å være et eiendommelig og i norsk materiale ganske enestående stykke, idet orneringen, som før overhodet ikke var synlig, da først kom frem. Stykkets oppbygning er slik: over en kjerne av jern er det blitt lagt et belegg av bronse som danner overflaten på undersiden; på oversiden er det dessuten på dette belegget blitt festet tynne sølvtråder, hvorpå man har fylt det hele med niello og jevnet til overflaten så sølvtrådmønstret er kommet frem.²¹⁾ I hvert hjørne har det vært 4 nagler, hvorav en mangler nå og en er defekt. De er av bronse og har en smal, snodd sølvtråd rundt kanten.

Orneringen på selve platen er en etterlikning av cloisonnéarbeid, og ornamentskjemaet fremgår tydelig av fig.29. Helt identisk ornerte stykker finnes ikke, men denne falske cloisonné'en er kjent i store mengder i kontinentale funn²²⁾, selvom tausjering er mer alminnelig enn niello-innlegning.

Vårt beslag kan imidlertid best sammenliknes med et beslag funnet sammen med en beltespenne med rund beslagplate fra Lousgaard, Bornholm²³⁾. Formen er den samme, men

ornamentene anderledes. Beltespenner av typen ^{fra}Lousgaard-funnet setter Gjessing til tiden fra midten av 500-tallet ned til ca. 600²⁴⁾. På Åkersverdets knapp finnes også den samme falske cloisonné, og samme sentralmotiv, en hakekorsliknende figur, som på Lousgaardsakene, går igjen her. Om Åkersverdet sier Gjessing:²⁵⁾ "Åkerfunnets ringsverd kan da neppe være stort eldre enn midten av 500-årene, men trenger ^{en} heller ikke være yngre. På/tidlig datering tyder den imiterte cloisonné." Vårt stykke må da også tilhøre samme tid, en tidlig del av merovingertiden eller siste halvpart av 6. årh.

Leikvoll u. Store Tune, Tune s. og p., Østfold.

Lorange : Ab. 1869 s. 98-99. Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 132.

Dette fortidsminnet er alt nevnt i et foregående kapitel (s.29). I haugens sentrum mellom 3 stein var et lag av kull og brent jord samt brente bein. Oppå de brente beinene lå to bronsefibulaer (C.15660-61).

Begge fibulaene er avbrukket på midten, noe defekte, men formen er helt klar, fig. 26. Den ene har påloddene sølvøyne²⁶⁾, den andre ikke. Begge er av typen Almgren: Nordeuropäische Fibelformen Tf. II fig. 28; men denne har riktignok ikke påloddede, men innstemplede sølvøyne. Vårt stykke mangler også "Sehnenhake", og står i så måte fig. 37 nær. Typen har en lang levetid, men vårt stykke, som har forholdsvis lang spiral, hører til de yngre former²⁷⁾ og må da falle i senere del av eldre romertid²⁸⁾ eller 2net årh.

Midt blant en gruppe gravhauger på samme gård, på den siden av Tuneraet som skråner mot vest, undersøkte Lorange

en steinsetning bestående av 9 meterhøye stein. 8 tommer (ca. 20 cm) under overflaten fantes to leirkar som inneholdt brente bein, som beskrives som halvkuleformede og sterkt oppløste. De sto ved siden av hverandre i et hull, gravd ned i steinsetningens sentrum og fylt med svart jord og fine kull. Foruten leirkarene var noen stykker av en beinkam. Disse sakene har dessverre ikke latt seg finne igjen ved den senere katalogisering av Lorange's samling.

Forsetlund søndre, Onsøy s. og p., Østfold.

N. Nicolaysen: N.F. 720 Ab. 1869 s. 117, Ö.O. s.234.

Ifølge N.F. 720 var det i 1843 4 steinsetninger på denne gården. Ved Nicolaysens besök konstatertes at en av disse ikke hadde oppreiste stein og må da nærmest karakteriseres som röys. Tett ved den lå en steinring markert med 3 ca. 30 cm høye rundaktige stein og 2 andre liggende overende et stykke fra det stedet hvor de opprinnelig må ha stått. Avstanden mellom dem, skriver Nicolaysen videre, må ha vært 7 alen (noe over 4 m), men på grunn av en uregelmessighet, som finner sted ved en av steinene, kan det ikke fastslås om steinsetningen har vært noe avlang eller rund - i første fall har veien skåret et stykke av den, men hvis den har vært rund, har den hatt en diameter av 16 alen (ca. $9\frac{1}{2}$ m) og steinene, som det synes, satt etter kompassets 8 hovedstreker. Utgravningen viste at auren lå tett under torven. De eneste funnene var litt kull.

Den andre kretsen som ble undersøkt lå lenger vest og ydet heller ikke annet enn en del kullstumper på et par steder. Ytterkanten hadde vært markert ved 8 stein, hvorav dengang bare 2 sto og en tredje var falt overende. Den siste lå $12\frac{1}{2}$ alen (ca. $7\frac{1}{2}$ m) fra hver av de stående, rett i NV

for den sydligste av disse og i N for den andre. Imellom de to stående var det $3\frac{1}{2}$ alen (ca. 2 m). Begge var heller, ca. 2 alen (ca. 1,20 m) brede ved bakken, smalnende av mot toppen, den ene nesten 2 alen høy, den andre $2\frac{1}{4}$ alen (noe over 1,30 m). Jordsmonnet innenfor ringen besto av sammenlagte rullestein og var ca. 60 cm (1 alen) dyp fra torvens overkant til auren.

Mossig nordre og søndre, Onsøy s. og p., Østfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1869 s. 117. Ö.O. s.230.

Av steinsetningen på Mossig var det/i 1868 ^{på grunn av grustaking} bare 4 stående stein igjen, de 10 øvrige var falt overende; men ved nærmere å betrakte gruset på et par steder, hvor det ikke var spadd om, oppdaget Nicolaysen små kullstumper.

Strand, Onsøy s. og p., Østfold. Ö.O. s.231.

Nordvest for Ingulsröd, inni skogen, er det ved grusgravning under heller som lå like under torven, funnet aske og brente bein. Under en 50 x 60 cm stor helle skal være funnet et leirkar, som etter hjemmelsmannens beskrivelse skulle ha vært ganske tarvelig, var rund og gikk ned i en spiss i bunnen. Over hellen lå det veltet en bautastein, ca. $1\frac{1}{2}$ m lang, og rundt det hele stod en krets av ca. 20 cm høye stein. Av sammenhengen fremgår det ikke klart om disse steinene var lagt kant i kant - altså en steinlegning - eller om de sto i en viss avstand fra hverandre - altså steinsetning. Men etter steinenes høyde å dømme skulle det vel snarest dreie seg om et fortidsminne av den siste typen. Funnet er gått tapt.

Lundeby østre, Råde s. og p., Østfold. Fig. 30-31.

N.F.21, N.Nicolaysen: Ab. 1869 s.118, Ö.O. 258. Se også

denne avhandlingen s. 22, 30.

Her ligger ialt 4 steinsetninger, hvorav 3 er undersøkt av Nicolaysen i 1860-årene. Den vestligste besto dengang av 9 stein av 2 alens høyde (ca. 1,20 m), som sto uregelmessig, slik at det ikke med bestemthet kunne sies hvor mange stein det opprinnelig hadde vært. Steinene i periferien er imidlertid forbundet med mindre stein, og i midten fantes en rund haug lagt opp av håndstore stein, 1 alen (ca. 60 cm) dypt fra toppen til auren. Ved utgravningen ble det funnet kull på flere steder, og i nordvestre kant $3\frac{1}{2}$ alen (ca. 2 m) fra den der stående stein, stykker av et leirkar, omtrent 1 alen (60 cm) vestenfor 1 stykke forrustet jern, samt 7 alen (4,2 m) i sydøst fra stedet hvor potteskårene lå, og 5 alen (3 m) fra den sydøstre stein brente beinstumper (C.4860).

Leirkarskårene, hvorav 2 er avbildet her, fig. 32a, stammer fra et kar av godt brent, tynt gods av svart farge. Overflaten synes å være polert. Det foreligger 3 randskår, og etter deres krumning å dømme synes munningsdiameteren å ha vært ca. $8\frac{1}{2}$ cm. Et annet skår (avbildet her) stammer fra overgangen mellom siden og buken. På selve buken er overflaten avskallet, men overgangen til buken markeres ved en enkel strek, det lille som er bevart ovenfor synes å vise en enkel vinkelørnering.

Det forrustede jernstykket er deler av en "rakekniv" av jern, hvor skaftet avsluttes med et dyrehode, fig. 32b. Anders Hagen har behandlet de viktigste av disse funnene²⁹⁾, og på kontinentet hører de til i et typisk sent keltertidsmiljø. Her i landet har vi bare en fra en helt sikker keltertidsgrav fra Hals i Vestfossen, Buskerud (C.23249). Hovedmengden tilhører romertid, men at de går vesentlig utover denne periodes eldre del er neppe sannsynlig. Vårt

funn må da falle inn under dette.

Noe over 100 m lenger øst er den andre steinsetningen. Den hadde et tverrmål på 11,4 m (19 alen) og hadde vært omgitt av 13 stein, men i 1840-årene var de tatt bort og lagt i en skigard. Merket etter steinene var enda tydelig da Nicolaysen grov på stedet, så de ble flyttet tilbake og reist på sin opprinnelige plass. Steinene var 1-2 alen høye (fra 60 cm til noe over meteren). Ved utgravningen lå auren straks under torven, og intet annet enn ganske små kullstumper ble funnet.

Den tredje steinringen ligger 12 m øst for den foregående. Også den holder 19 alen i tverrmål, og de 13 stein som markerer periferien er mellom $1\frac{1}{2}$ alen (ca. 90 cm) og $2\frac{1}{2}$ alen (1,5 m) høye. I midten kunne det ha stått en stein; for her var det et lite søkk. Utgravningen viste at det til auren var ca. 1 fot (30 cm); hist og her fantes små kullstumper, og i en omkrets av noe over 1 alen (60 cm) fra midten var brent eller kullblandet jord samt enkelte beinstumper, og omtrent 1 alen nordenfor midten lå et stykke av bunnen av et leirkar.

Stykket (C4861) stammer fra et meget tykt og grovt kar, men siden det bare er et bunnskår, kan intet siés om karets form.

Det bör her tilföyes at ved registreringen, publisert i Östfold Oldtidsminner, kunne eieren, H. Lundeby, fortelle at i den ringen som var dårligst bevart (her nr. 2), fantes et gravkammer med 4-5 leirkar. Men da Nicolaysen rørte ved dem, falt de sammen, og han lot da hele stedet dekke til igjen. Denne opplysningen tror jeg imidlertid ikke er helt

å stole på; riktignok var Nicolaysen temmelig skjödeslös av og til som utgraver, men han tok ellers alltid vare på det han fant.

Sandbakken u. Missingen, Råde s. og p., Östfold.

N. Nicolaysen: N.F. 21, Ab. 1869 s. 120; Ö.O. 261.

Steinringen ligger 80 m vest for husene. Tverrmålet er $16\frac{1}{2}$ alen (ca. 10 m), og den består av 8 reiste stein og 2 som er brukket over. Da mannen på gården spadde bort torven her, fant han hele området innenfor kantsteinene steinlagt og i midten et omtrent kvadratisk rom med noe over $\frac{1}{2}$ alen (30 cm) lange sider, omgitt av 4 oppreiste heller og dekket av en 5te helle, som inneholdt kull og brente beinstumper. I ringen fantes også et flintredskap, som formodentlig er kommet inn med fyllen. Det er en öks av Nöstvedtype, på oversiden er den lyst rödlig, på undersiden er den hvit; eggen er vakkert slipt (C.4867).

Smestad, Ringsaker s. og p., Hedmark, fig. 33a-b.

Reinert Svendsen: Ab. 1901 s. 182-187.

Steinringen ligger ved hovedveien på en stor slette mot Mjösa. Den består av 12 nærmest rektangulære blokker med en høyde av mellom 1 og $1\frac{3}{4}$ m og en bredde på ca. 1 m. Diameteren er ca. 25 m.

Kretsen på Smestadsletten ble undersøkt av kandidat Mörck i 1901. Henimot sentrum fantes kull og små beinsplinter, men ellers viste jordsmonnet seg å være grundt med fjell og stein under jordskorpen.

Nedre Hval, Gran s. og p., Oppland.

N.F.126; N. Nicolaysen: Ab. 1868 s. 139-140.

Steinringen her er den første som Nicolaysen undersøkte

her i landet, og etter hans eget utsagn er dette den første runde steinsetning som ble utgravd i Skandinavia. Den er nå helt forsvunnet, men da Nicolaysen besøkte stedet besto den av 5 av opprinnelig 8 stein med en 9. midt i. Steinene i ytterkanten sto, som Nicolaysen sier, nøyaktig etter kompassets 8 hovedstreker. Ringen har hatt en diameter på noe over 12,5 m, og min rekonstruksjonstegning (fig.36a) viser omtrent hvordan situasjonen var etter Nicolaysens beskrivelse. Høyden på steinene i periferien var mellom 1 og $1\frac{1}{2}$ fot (30-45 cm). De var rundaktige mens midtsteinen, som sto slik som tegningen viser, var lengre enn den var bred og smalnet av mot toppen. Høyden på den var ca. $1\frac{1}{2}$ m. Fra torvens overkant til auren var det bare 1 fot (30 cm). Ved steinen i nordøst (b) fantes foruten kullbiter et 30 cm langt bryne av kvartsitt, ved øststeinen (c) et noe kortere bryne, ved steinen i vest (f) like under torven en nagle med rektangulært hode, og endelig 1 alen (60 cm) rett nord for midtsteinen, også like under torven, et område, ca. 30 cm (1 fot) i tverrmål som inneholdt en liten samling brente bein, kull, en liten hvit stein, en liten jernkniv og en beltespenne av jern og bronse. (C.4507-08).

Brynene, fig. 36b, er av en type som er vanlig i eldre jernalder, det ene er mer slitt enn det annet. Den lille hvite steinen, 36c, later det også til har vært brukt, muligens som glattestein; naglen er avbildet fig. 36d.

Beltespennen³⁰⁾, fig. 36c, er av typen med rund jernplate med 3 nagler, böyle av jern, mens tornen er av massiv bronse og uornert. Naglene viste seg ved rensning å ha spor av et tynt bronsebelegg langs kanten, mens toppen har vært belagt med sølv som muligens kan ha dannet et mønster; men dette lot seg imidlertid ikke skjelne klart.

Gjessing jevnfører denne spennen med en spenne fra Störkestadfunnet fra Hallingdal, som riktignok er stempelornert, men formen er helt den samme. Störkestadfunnet faller omkring 600³¹⁾, og spennen fra Nedre Hval må henføres til "siste halvpart av 500-årene eller senest omkring 600", konkluderer Gjessing.³²⁾

Kniven, fig. 36f, har også paralleller i Störkestadfunnet, men ellers er slike små kniver vanligst i folkevandringstidsfunn.

Vestre Bilden, Tingelstad s., Brandbu p., Oppland. Fig.37a-c. N. Nicolaysen: N.F. 130, Ab. 1868 s. 142; S. Grieg: Top.ark. innb. 1919 s.11-13. Se også denne avhandling s. 35 f.

Steinringen her ligger på en vakker slette. En del hauger ligger på en høyderugg 100 m Ö og V for ringen (se fig.37a). Også her kan en merke seg det fenomen som er bemerket i det foregående med hensyn til valg av terreng: Haugene er lagt på høyderuggen hvor det var et vidt utsyn, men ved steinsetningen er slike krav ikke lagt til grunn for beliggenheten. Den flate, vide sletten har avgjort valget. Ringen består av 8 steiner, som Nicolaysen sier, stående nøyaktig etter kompassets 8 hovedstreker. En 9.stein står i midten. Diameteren er 12,20 m, og avstanden mellom steinene i periferien er 5 - 5,80 m. Høyden på steinene varierer mellom 1 og 1½ m. De i periferien er høyere enn midtsteinen og smalner av oppover, midtsteinen er en stor rund blokk med avrundede kanter.

Ved utgravningen i 1868 fantes ingen ting. Men all den stund det mellom torvens overkant og auren bare var en dybde av ca. 10 tommer (ca. 25 cm), har kanskje gårdveien

som har gått gjennom steinringen, grepet forstyrrende inn.

Midthaugen, Viker s., Ådal p., Buskerud.

J. Vibe: U.O. top. ark. 1893.

På samme mo som den store 12-steinsringen på Fjösvik er to steinringer, henholdsvis 70 og 100 skritt i omfang, men med mindre stein enn den på Fjösvik. I midten av den ene var i 1893 et stort hull, kalt "Kjæmpehullet", som er fremkommet ved gravning i 1840-årene, da det ble funnet menneskebein og en del jernsaker. Funnet er borte.

Haga, Norderhov s. og p., Buskerud.

N. Nicolaysen: Ab. 1886 s. 136. G. Gjessing: innb. i U.O. top.ark. 1930 (?). U.O. årb. 1930 s. 242 nr.118.

Gjessing har i sin innberetning angitt feil prestegjeld, nemlig Hole; men her finnes det ingen gård ved navn Haga. Men på Haga i Norderhov er tidligere av Nicolaysen beskrevet en ring som både med hensyn til utseende og beliggenhet må være identisk med Gjessings. Steinsetningen ligger på lokaliteten Rønnerud, en tidligere plass under Haga. Den ligger inne i skogen, og om en tenker seg skogen borte, slik det sannsynligvis har vært dengang ringen ble anlagt, har det vært en flott utsikt til Tyrifjorden (cfr. Nicolaysens hjemmelsmanns beretning). Terrenget skråner en del mot øst, og nedenfor er skråningen brattere, slik at ringen ligger på randen. Ringen holder en diameter på 17 m (samme oppgir den ovenfor nevnte kilde), steinantallet oppgir Gjessing til 14 (den andre oppgir 15, men en kan lett ha blitt borte i tidens løp). Steinene, sier Gjessing, er temmelig store, uten å oppgi noe nærmere om størrelsen. Jordlaget hadde en dybde av ca. 20 cm. Herunder fulgte en leirbunn, hård som stein,

i utkanten tilsynelatende helt urørt. Fargen var ensartet dypt nedover. Lenger innover viste det seg imidlertid at små kullbiter fantes nedover i den, dog kunne det ikke konstateres hvor dypt ned en måtte gå for å finne intakt leire. Derfor grov Gjessing 15 cm ned i leiren. Omkring 1,5 m SSÖ for midtstikken stötte han på en liten helle, ca. 15 cm under denne var det fullt opp av brente bein. Det 30 cm vide området var helt hard av leire, men da den ble fremgravet, inneholdt den utover de brente beinene bare rester av trekarkitt. Gravens plass var ca. 60 cm under overflaten.

Dette trekarkitt (C.24624a) fig. 38, er egentlig en harpiksmasse, brukt til tetning av kar, og Oluf Rygh var³³⁾ den förste som pekte på hva denne harpiksmassen har vært brukt til. John Granlund³⁴⁾ har behandlet problemet nærmere og har kommet frem til det resultat at man har både hatt kar av bark og kar av tre, som har vært tettet med harpiks. Karet i dette funnet har sannsynligvis vært av tre; for på enkelte stykker kan en tydelig skjelne avtrykket av år-ringene. Sømmer som har holdt bunn og side sammen kan også ses, likeledes merket etter skjötene på siden (fig. 38 överst)³⁵⁾. Karet har sannsynligvis hatt en diameter på ca. 30 cm, som beinenes utbredelse viste. Men det er ikke sikkert at det har vært rundt, det forekommer nemlig også ovale og firkantede kar.

En nöyere datering av funnet er dessverre umulig. Harpikstettede kar finnes i Sverige over en lang periode fra keltisk jernalder ned i folkevandringstid³⁶⁾, og det samme gjelder også i Norge.

Fevang nordre, Sandar s. og p., Vestfold.

Nicolaysen: N.F. 197; Ab. 1869 s. 129. V.O. s. 366.

Steinsetningen er omtalt i det foregående s.22.

Ved utgravningen fantes på østsiden av midtsteinen i en fordypning i auren "en god spade med kullblandet jord og stumper af brændte ben", som Nicolaysen uttrykker seg.

Skjelbrei, Sandar s. og p., Vestfold, fig.45-46.

V. Oldtidsminner s. 362. S.A.Sörensens notater i U.O.

top.ark.

De to steinsetningene her er alt omtalt s.22 f.

I den største ringen fantes to leirkar; men funnopplysningene fra Sörensens hånd er fragmentariske og til dels meget uklare. De lå angivelig under de to midtsteinene (se fig. 45a). Det ene var større enn det andre og ses in situ på fig. 45c. Det andre leirkaret var sprødt og dårlig. I det store leirkaret fantes det 22 cm ned i sanden som fylte det, skriver Sörensen, et lag av småstein av en tomme tverrsnitt, og under dette lå det en samling brænte bein til karetets bunn. Det mindre leirkaret ble sendt inn til Oldsaksamlingen, skriver han videre. Men de to karenes endelige skjebne kjennes ikke; for de finnes ikke i samlingskataloger.

Etter de ovennevnte opplysninger må karet fotografert in situ ha vært ganske stort, sikkert en 30 cm høyt. Formen fremgår forsåvidt ganske tydelig av et fotografi³⁷⁾, men en kan naturligvis ikke bygge for meget på det. Ifølge dette har randen kanskje vært svakt utbrettet (en kan se innsiden i bakgrunnen). Halsen har vært temmelig rett til den svinger svakt inn til den klart markerte skulder.- Typen er grei, det er et situlaformet kar, som har en lang levetid ned gjennom hele eldre jernalder. Stykket gir imidlertid

et tidlig inntrykk og minner en del om fig. 10 nr. 2 i Erik Hinsch' artikkel i FFT. LII:1, men skulderen er i motsetning til typeeksemplaret ikke markert ved en så utpreget vulst eller fortykning. Shetelig³⁸⁾ regner imidlertid dette funnet til keltertid i sin avhandling om den førromerske jernalder i Norge; men det fremgår ikke om han har sett karene eller ikke.

Det mindre leirkaret fra Skjelbrei har vi ingen holdepunkter for hvordan har sett ut.

Midtsteinen i den mindre, ringen fig. 46, var en helle, 70 cm lang, 47 cm bred, og under den var det ifølge beskrivelsen kull og aske og enkelte brente småbein. Dette lå i et traktformet hull, omtrent 1 alen (60 cm) dyp, med en diameter i overflaten av 1 alen, i bunnen 4 tommer (10 cm). Dette hullet var dessuten fylt med mørkere jord og en del småstein.

Søndre Amundrød, Tjølling s. og p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1869 s. 130; O. Rygh: Ab. 1880 s. 203.

V.O. s. 503.

Selve steinsetningen er alt beskrevet i det foregående (s. 23). Den ble undersøkt av kandidat Larsen, som under en liten stein midt i steinsetningen fant et stort, grovt leirkar, hvori det lå brente bein. Også utenfor leirkaret fantes det brente bein, som formodentlig har ligget i et trekar, av hvilket vi bare har harpikstetningen bevart.

Karet (C.10144), fig. 47b, foreligger nå i flere fragmenter; men et par munningskår og noe av siden er bevart, og det kan sidestilles nærmest med Erik Hinsch' fig. 10 nr. 5 i FFT. LII:1, dog er muligens knekken på buken mindre tydelig markert. Randskårene viser en tydelig markering.

Godset er grovt, iblandet store kvartskorn, av brunlig farge, en del avglattet på overflaten.

Trekarkittet (C.10145), fig. 47a, stammer sikkert fra et trekar³⁹⁾. Det er et tydelig sømavtrykk på et av stykkene⁴⁰⁾, fig. 47a nederst til høyre, og dessuten foreligger to runde stykker, samme figur nederst til venstre, som må ha vært plasert under bunnen på karet på presis samme måte som på R.380.

I avhandlingen, "Den førromerske jernalder i Norge", regner Shetelig dette funnet uten videre med til den keltiske jernalder⁴¹⁾. Men som allerede nevnt, har grove leirkar av typen som ble funnet her, en meget lang levetid, og selvom det har en viss likhet med sikkert daterte keltertidskar, gir dette ingen helt sikker garanti for at karet virkelig stammer fra keltertid.

Gui, Tanum s., Brunlanes p., Vestfold.

O. Rygh: Ab. 1893 s. 87-89. Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 132-33.

Fortidsminnet er alt beskrevet s. 31. I toppen av haugen midt i steinsetningen var det et 90 cm dypt hull før hattemaker Schartum fra Larvik begynte sin undersøkelse. Dette hullet ble utvidet ned til den naturlige rödsand uten at noe ble funnet. Nede i denne auren i en dybde av 3/4 alen (75 cm) ble graven funnet med oldsakene liggende på en linje fra syd til nord: skjoldbulen, sverdet - med odden mot nord -, spydspissen, leirkaret og harpikstetning.

I tillegg hertil ble funnet rester av et skjoldhåndtak og en fibula av jern foruten noen flintstykker.

I gravningsberetningen står det at det har sannsynligvis vært nedlagt et ubrent lik; for bein fantes ikke og kun ubetydelige kullrester. De to karene har stått ved

likets fötter.

Funnet er behandlet både av Shetelig⁴²⁾ og av Grieg⁴³⁾ og for leirkarets vedkommende av Bøe.⁴⁴⁾

Sverdet (C.17268), fig. 51a, er temmelig forrustet og nå i flere stykker; men formen er klar, det er enegget av typen R.190. Skjeden er bevart, og her er det tydelige spor av hempe og beslag. Omtrent midt på skjeden sitter det fast rester av tøy.

I Ryghs katalogisering av funnet er det sneket seg inn en feil, idet han karakteriserer sverdet som tveegget.⁴⁵⁾ Shetelig beskriver det riktig, mens feilen går igjen hos Grieg. Gui-funnet skulle således med sitt eneggede sverd bli et helt analogt tilfelle til det andre funnet Grieg nevner, nemlig det fra Fagerheim, Sandar i Vestfold (C.17344-51).

Spydet (C.17268), fig. 51b, er nokså medtatt av rust. Det er forholdsvis kort, bladet har tydelig markert midt-ribbe, er slankt, jevnt buet og muligens omtrent som Grieg: fig.37.

Til sverdgehenget har muligens jernspennen (C.17270), fig. 51c, hørt. På baksiden er liknende tøyrester som på sverdskjeden, alle vevd i kypert. Skjoldbulen (C.17268) fig. 51d, er av formen R.218 eller Jahn: Die Bewaffnung der Germanen Taf. III,5, med tydelig markert søm.

Skjoldhåndtaket (C.17270), fig. 51e, er av jern, er sterkt forrustet og foreligger i flere stykker. Formen lar seg vanskelig bestemme, men ser ut til å ha vært noe i likhet med Jahn: Anf.arb. Abb. 204-07 eller Grieg: Anf.arb. fig. 33.

Fibulaen (C.17269), fig. 51 f, er av jern, og til den er også vedheftet samme slags tøyrester som de øvrige.

Den er temmelig forrustet og foreligger i 3 deler som lar seg sette sammen. Formen er som R.231 eller Almgren: Fibelformen Taf. IV fig. 92-93.

Leirkaret (C.17266), fig. 5lg, er av gullig farget gods, godt brent og ornert med meanderbånd.

Kittstykkene (C.17267)⁴⁶⁾ er usedvanlig svære og har vært tetning for et trekar av anselige dimensjoner; ifølge finnerens opplysning liknet det et brannspann, men må på grunn av kittstykkenes krumning - flere av disse lar seg nemlig sette sammen - hatt en enda større diameter enn finneren oppgir; bunnmålet ser ut til å ha vært henimot 90 cm. Flere av stykkene er merkelig deformert og sammenböyd, og et par har tydelige fingeravtrykk.

Sverdformen⁴⁷⁾ er velkjent fra La Tène, likeledes leirkaret. Om skjoldbuler av vår type sier Jahn⁴⁸⁾ at "de forekommer hyppigst i første halvdel av 1. århundre e. Kr., men holder seg ned til tiden omkring 100 e.Kr." Fibulaer av denne typen hører for det meste til de senere former i eldre romertid.⁴⁹⁾ Vi skulle da kunne sette Gufunnet til 2net årh. e. Kr., og kanskje nettopp på grunn av skjoldbulen til tiden like etter år 100.

Hem, Hedrum s. og p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1869 s.130-31. V.O. s. 641.

vest for postveien , skriver Nicolaysen, finnes en krets som holder 18 alen i tverrmål (ca. 13 m) og har vært omgitt med reiste stein, hvorav bare 4 var igjen da han besøkte stedet, men da hullene etter de fjernede steinene enda var tydelige, kunne det ses at det i det hele hadde vært 8 og en i midten. Nicolaysen lot noen av de nedfalne steinene reise igjen i 1869; men da han ikke hadde nok arbeidsfolk

til å erstatte de bortkomne med nye, så lot han legge flere mindre på hverandre i hullene etter de opprinnelige. "Ved gjennomgravningen af kredsene", fortsetter han, "der forresten, som sædvanligt, var flad og ganske grund, blev intetsomhelst truffet af arkeologisk interesse."

Lerstang, Eidanger s. og p., Telemark. Fig. 52a-c.

E. Skjelsvik: innb. i U.O. top.ark. 1948, s. 22. Upubl.

Ch. Blindheim: Innb. i U.O. top.ark. 1949. Upubl. Nevnt i denne avhandlingen s. 20.

steinsetningen ligger på en mosegrodd slette i skogen 300 m NV for gården. Diameteren er 9 m, og ringen består av 8 stein med en 9de i midten. Selve fortidsminnet var en del ødelagt, og en av steinene var fjernet og måtte erstattes med en ny. Steinene raker ca. $\frac{1}{2}$ -0,75 m over bakken, mens omtrent like meget ligger under jorden. Se f.eks. fig. 52c, der snittet viser at ca. 1 m av midtsteinen ligger under jorden. Denne steinen er særlig imponerende. Det er en svart, uregelmessig firkantet blokk 0,90 x 1,50 m på det bredeste, som er helt flat oppå, og som ved utgravningen viste seg å hvile på 4 mindre stein, 1 i hvert hjørne, fig. 52b. De overliggende jordlagene besto av et tynt torvlag og et sterkt sandblandet muldjordlag som igjen hvilte på den hardstampede, røde auren, tilsammen på det tykkeste ca. 40 cm. Små kullag fantes i nærheten av alle steinene i ringens ytterkant, og kullpartikler fantes hist og her i sanden over hele området. Disse behøver for øvrig ikke ha noe med selve fortidsminnet å gjøre; men kan stamme fra gamle rotfibrer o.l.

Ca. 15 cm utenfor midtsteinen lå et kompakt lag av fet, mørk kullblandet jord, som gikk helt innunder den,

se fig.52c snittet x-x, og under dette laget var auren fastere og mørkere enn ellers. På det dypeste gikk dette kullaget 86 cm under overflaten, dog strakte det seg ikke helt til sydkanten av steinen, men 20 cm fra dette hjørnet fantes en liten konsentrasjon brente bein og noen kullbiter, oppå auren og bare 5 cm under overflaten.

Utenfor steinsetningen mellom stein D og E viste det seg en ganske svak forhøyning i terrenget. Ved avdekningen kom det frem en halvsirkelformet steinlegning som tangerte steinsetningens periferi. Steinene viste seg å dekke to flak svart, fet, kullblandet jord, fast sammenpresset og ca. 5 cm tykk.

Også utenfor steinsetningen mellom steinene E og F støtte man på en tett röysing av stein (se fig. 52c), lagt direkte oppå auren; det var ikke antydning til kulturlag under röysen, bare noen ubetydelige kullbiter hist og her under steinene. Rett øst for denne röysingen kom man på en eiendommelig grop med kull, ca. 20 cm dyp, men ikke svært vid med fast trekull uten antydning til beinrester.

Bortenfor denne gropen lå det ytterligere noen steiner som så ut til å være en slags fortsettelse av "röysen". Denne steinlegningen lå tett inntil steinringen.

De funne beinflisene var ikke tilstrekkelig til å si om de stammet fra dyr eller mennesker.

"Herregårdstranden" på Prestegården, Eidanger s. og p., Telemark. fig. 53a-c.

E. Skjelsvik : top.ark. registrering 1948, innb. i U.O. top.ark. s. 40. E. Skjelsvik i U.O. top.ark.1950. Upubl.

Steinsetningene ligger i dette granskogen på temmelig

skrånende terreng, - det er en høydeforskjell langs B-linjen (fig. 53a) av 1,45 m. En gravhaug med et krater i midten ligger 10 m nord for den dårligst bevarte steinsetningen.

Steinsetningene tangerer hverandre, slik at de har en stein felles, men på grunn av tømmerkjøring er mange av steinene brakt ut av lage og brutt i jordoverflaten (f.eks. a på fig. 53a). Kullbrenning har også funnet sted her; for det er spor av/^{en}vid, rund "kolabånn" en 3 m N for steinsetningene. En stor, temmelig dyp kullhaug dekket av mose lå omtrent i tangeringspunktet, og en samling større og mindre stein lå ved ytterkanten av den best bevarte ringen mellom stein 8 og 9. Her var det også en rund voll, og alt dette må tydeligvis stamme fra senere tiders forstyrrelser.

Den vestligste og best bevarte steinsetningen holder en diameter av 8,70 m, den består av 11 stein med en innbyrdes avstand av 2-3 m. Steinenes nåværende høyde varierer mellom 0,20 og 0,60 m. Men det er mulig at de engang har vært høyere; en del er nemlig brutt av nå, og noen må ha sunket ned i jorden en del; hele området steinsetningene ligger på, er en sandmo.

Undersøkelsen av denne ringen brakte intet for dagen. På grunn av kullbrenningen var hele området under det tynne mosedekket fylt av kullbiter, tykkelsen av jordlagene ned til den urørte aur var mellom 10 og 25 cm, de besto vesentlig av hvit sand, mens sauren var mer grusblandet.

I den østligste ringen er bare 6 stein igjen, fellessteinen med den foregående er stein c på fig. 53a. Den er helleformet og var presset et godt stykke ned i sanden av røttene til et par kjempetrær. Ringen har en diameter

av ca. 10 m, høyden på steinene varierer mellom 0,20 og 0,83 cm. Denne ringen er enda dårligere/enn den foregående, og den viste seg også å være helt funntom, bortsett fra kullpartikler i det øvre sandlaget, men også disse forsvant fra omtrent midt i ringen ned mot den østligste delen.

Ved stein 13 lå det like under torven en enkelt rekke tettlagte småstein, som slynget seg i en S-formet figur vest og øst for steinen, fig. 53 b og c. Mot den siden av steinen som vender inn mot ringen lå det en stein av samme form og størrelse som dem i steinlegningen, og på den motsatte siden lå en liten oval rullestein av lys, brun sandstein, utildannet, men av en meget regelmessig form, tett opptil den reiste steinen. Den kan naturligvis ha kommet hit tilfeldig; men så fri som jorden i begge steinsetningene er for småstein, virker den likevel litt påfallende, særlig med hensyn til plaseringen. En kunne være fristet til å tolke den som en av de såkalte "eggformede" steiner, som f.eks. er funnet i flere av gravene på Nordre Kaupang, Tjölling i Vestfold⁵⁰⁾, og som gjerne settes i forbindelse med de såkalte "oppstandelsesegg", som er påtruffet i graver fra vikingetiden på Gotland, og som her er av malt, glasert leire⁵¹⁾. I dette tilfellet må en ikke trekke for store vekslers på funnet; men bare antyde denne tolkningen som en mulighet.

Bringsværmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder. fig. 54.

N. Nicolaysen: Ab. 1874 s. 162, Ab. 1876 s. 130. Sigurd Grieg: U.O. top.ark. 1929 s. 8, Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 133.

Som fortidsminne er den allerede beskrevet i det foregående s.31 f. I dag finnes det imidlertid ikke lenger spor

av den lave haugen, cfr. fig. 54. Da Nicolaysen påbegynte sin utgravning, var det alt rotet i haugen, idet en 1,80 m bred fordypning fantes i toppen. Haugen var ca. 1 m dyp og besto for det meste av stein, hvorav de 3 største lå på bunnen i midten, den ene i øst, den andre i syd og den tredje i nord. På bunnen her var det et tommetykt lag kullblandet sand, hvori det lå en flintflekke.

2 fot (ca. 60 cm) S for midten fantes på den østre side av de 3 store steinene og 1 fot (ca. 30 cm) over bunnen på steinens østside en samling brente bein, stykker av et grovt leirkar og en del jernfragmenter.

4 fot (1,20 m) i SSV for midten, 1 fot over bunnen på vestsiden av den søndre store steinen ble funnet en mindre samling brente bein, småstykker av et uornert leirkar og stykke av en fibula av bronse samt to jernstykker, muligens randen av en skjoldbule.

Under øststeinen ble intet funnet. Men under den nordre var det et $\frac{1}{2}$ tomme tykt lag kull og rester av harpikstetning til et trekar, $6\frac{1}{2}$ tomme (ca. 13 cm) i tverrmål, 6 tommer dypt, fylt av sand og brente bein.

Den søndre store steinen dekket over et lite kammer av 4 kantsatte heller og en bunnstein, 10 tommer (ca. 25 cm) i firkant og $12\frac{1}{2}$ tomme (ca. 30 cm) høyt innvendig. Øverst var det fylt med sand, og i bunnen var et 7 tommer (ca. 17 cm) tykt lag av brente bein, nedlagt i et trekar, hvorav harpikstetningen var bevart. Etter bunnsteinens størrelse kan karet ikke ha målt mer enn 5-6 tommer (ca. 15 cm) i tverrmål.

De her funne sakene stammer fra 3, kanskje 4 gravlegninger. Jeg skulle tro at funnene som lå 1 fot over bunnen, hører sammen; for det er sannsynlig at den tidligere

gravningen har brakt dem fra hverandre. Primærgravene er nedleggelsene i de 2 trekarene under hver av de to store steinene på bunnen, men deres innbyrdes tidsforhold lar seg ikke avgjøre.

Sakene fra sekundærgraven omfatter:

Skår av et leirkar av grovt gods, blandet med kvartskorn (C.7831). Overflaten er lys brunlig, og på grunn av det dårlige godset er de fleste skårene spaltet så det er umulig å kunne uttale seg om karetets form eller størrelse, men sannsynligvis har det vært situlaformet.

Skårene av det andre leirkaret (C.7832), fig.55a øverst, viser at karet har tykt, men godt brent gods med avglattet overflate, fargen er lys brun. Randskårets profil minner en del om fig. 10 hos Böe: Jernalderens keramikk, og Böes beskrivelse av typeeksemplarets, også funnet på Bringsvår, kan passe på vårt⁵²⁾ : svakt utbøyet og skråskåret. Blant disse skårene ligger dessuten et skår av et kar av tynnere gods med nesten svart overflate, fig. 55a nederst. Det representerer overgangen mellom side og buk, og overgangen er ganske skarp. En skråstrek er den eneste sørgelige rest av ornering. Nicolaysen har tydeligvis ikke vært oppmerksom på dette skåret.

Blant jernfragmentene greidde Nicolaysen å bestemme restene av en skjoldbule (C.7835), hvorav 3 sikre stykker er sammenstilt på fig. 55g. Blant de øvrige jernfragmentene (C.7833) mener jeg å kunne skille ut: rester av et skjoldhåndtak, fig. 55h, rester av et tveegget sverd (eller sverdkniv), fig. 55e, og et par beslagstykker som har omsluttet sverdskjeden, fig. 55f, i likhet med Abb. 163d i Jahns tidligere anførte arbeid.

På grunnlag av de seks fragmentene, som er skilt ut som sikkert tilhørende sverdet, er det umulig å si noe mer om dets form. Men det ser ut som en del av skjeden er rustet fast til jernet og at det har vært mønstret noe i likhet med fig. 87 og 88 hos Haakon Shetelig: Nye Jernaldersfund på Vestlandet⁵³⁾, men selve orneringsskjemaet har vært anderledes.

Av skjoldhåndtaket foreligger det 3 sikre stykker, hvorav avslutningen er helt klar. Formen er riktignok noe atypisk, og kan ikke helt sidestilles med noen av formene til Jahn. Likevel kommer den nærmest formen avbildet fig. 212, selvom innknipningen her er langt mer markert enn på vårt stykke. Om nettopp denne typen sier Jahn⁵⁴⁾ at den er "sehr mannigfaltig und verschiedenartig".

Av bronsebulaen (C.7834), fig.55b, foreligger bare den nedre delen, og det er vanskelig å finne sikre paralleller for den også. Men ^{den} man nærmest høre inn under gruppe V, Almgren: Fibelformen fig. 110-21; for foten er helt flat, og den lille innknipningen ytterst, som ellers ikke finnes på denne gruppen, er sikkert bare en relikte fra den foregående gruppe, cfr. fig. 102. Fibulaer av denne gruppen er sterkt variert; men de hører til siste delen av eldre romertid.⁵⁵⁾

Jahn⁵⁶⁾ daterer typeeksemplaret til skjoldhåndtaket til 2net århundre, og typen forekommer gjennom hele århundret.

Endelig bør nevnes at typeeksemplaret for leirkaret (7832) var urne for en grav med våpen fra 3. årh.⁵⁷⁾

Konklusjonen for dateringen av sekundærgraven må da bli at den stammer fra overgangen mellom eldre og yngre romertid, idet fibulaens og skjoldhåndtakets atypiske og noe "degenererte" form snarest trekker ned i tid.

Avtrykkene på begge funnene av harpikstetning viser at de i begge tilfelle stammer fra trekar.⁵⁸⁾

Det ene karet (7836), fig. 55c, viser ingen klare sømmerker, en del av stykkene er noe deformert, hvilket også er tilfelle i det andre funnet (C.7837), men her er det tydelige spor av tette sømmer som har holdt bunn og side sammen, fig. 55d.

Trekullstykkene som lå sammen med det første karet, ble av professor Mork, Ås, bestemt til å stamme fra furu (*pinus silvestris*).

Begge disse gravenes alder lar seg ikke bestemme; men at de er vesentlig eldre enn sekundærgraven, skulle jeg ikke tro.

Grefstadviken, Fjære s. og p., Aust-Agder, fig.60a-f.
N. Nicolaysen: Ab. 1877 s.250, S. Grieg: U.O. top.ark.1929 s.3. E. Skjelsvik i U.O. top.ark. 1950.

Steinsetningen ligger nå på grunnen til en villa "Tingvold", og den er beskrevet i det foregående s.34.

Ved utgravningen viste dybden fra overflaten til auren seg å være $1\frac{1}{2}$ fot (ca.45 cm). $11\frac{1}{2}$ fot (3,40 m) ÖNÖ for midten og 2 fot (ca.60 cm) innover var det en fordypning, hvor det lå kull og brent jord, og 3 fot NNÖ for midten også tett ved midtsteinen fantes like under torven noen stykker av 2 leirkar.

Et av skårene (C.8252), fig.60e, er et randskår til et kar av temmelig tynt, rødlig, sterkt glimmerblandet gods. Randen er meget svakt buet, og spor av 3 smale hulkiler ses der skåret er brutt.

Resten av skårene (C.8252), fig.60f, stammer fra forskjellige deler av samme kar. Heriblant er et bunnskår

med litt av buken bevart, videre to skår på overgangen mellom side og buk, et randskår, et skår temmelig nær randen og et skår som ser ut som en hank har sittet her, fig. 60f lengst til høyre. Dette skåret og randskåret er noe deformert av varme, og de har da tydeligvis vært med på likbålet.

Karet har hatt en temmelig rett hals, randen buer bare svakt utover. Overgangen til buken er jevn. Halsens øvre del er uornert, orneringen kommer lenger ned og består øverst av en innstemplet, punktert fölgelinje, så følger en gruppe av tre smale, parallelle hulkiler og en bred hulkile begrenser på hver side en temmelig smal skråriflet valk. Orneringen avsluttes ved overgangen til buken etter samme skjema som den begynte. Den har sannsynligvis ikke vært ubrutt hele veien rundt; et av de bevarte skårene viser at orneringen har vært böyd rett ned, hvilket også har vært tilfelle ved hanken.

I alle vesentlige trekk er orneringen karakteristisk for kar fra siste halvpart av 4. årh. og utover i folkevandringstid⁵⁹⁾; karet må da falle i tidlig folkevandringstid, hvilket også Helge Gjessing har datert det til⁶⁰⁾.

Hausland, Fjære s. og p., Aust-Agder.

N. Nicolaysen: Ab.1876 s.254. S. Grieg: innb. til U.O. top.ark. 1929 s.14.

På denne gården fantes det to steinsetninger som Nicolaysen undersøkte. Den ene hadde en lav haug i midten og er nevnt i det foregående s. 32. Den var 90 cm dyp; bunnen var dekket av kull, 4 fot (3,20 m) ÖNÖ for midten og litt over bunnen lå et randstykke av et temmelig stort leirkar. $3\frac{1}{2}$ fot (ca. 1 m) ö. for midten og på bunnen en samling

brente bein og stykker av harpikstetning til et trekar; i selve midten var en liten fordykning omsatt med 3 steiner, som var satt på kant, og her lå en samling brente bein samt noen flere stykker harpikstetning.

Skåret (C.8263), fig. 61b, stammer fra randen til et grovt leirkar av kvartsblandet gods med mørk brunlig avglattet overflate. Randen er tydelig markert, halsen kort og svakt innsvunget; nedenfor svinger stykket svakt utover igjen. Profilet kan minne en del om fig. 11 nr. 10 i Erik Hinsch tidligere anførte arbeid om den førromerske jernalder i Norge, uten at jeg dermed vil anse stykket datert.

Av harpikstetningen⁶¹⁾ (C 8261), fig. 61a, lot en del seg sette sammen, og det syntes da klart at karet har hatt en oval form. Sømmerkene er svært tydelige; eiendommelig er det at to lange sting står parvis tett sammen med jevne mellomrom, mens det ellers er små korte sting. Et stykke av treet er også bevart, fig. 61a överst i midten.

Det andre trekarkittet (C.8262) har manglet i magasinet i lengre tid og lot seg heller ikke nå finne igjen.

Også i denne steinsetningen har det vært flere begravelser, to helt sikkert, og nedlegningsmåten stemmer temmelig nøyaktig overens med de to primærgravene i steinsetningen med haug i midten på Bringsværmoen (se s.108ff.), med unntakelse av at ingen store stein dekket gravene.

I steinsetningen her på Hausland ble intet daterende funnet; men på grunn av den sterke overensstemmelse med anlegget på Bringsværmoen, skulle jeg anta at de skulle være omtrent samtidige, d.v.s. eldre enn overgangen mellom eldre og yngre romertid.

Den andre steinsetningen på Hausland beskriver Nicolaysen som en rund, flat, brolagt plass med et tverrmål

av 28 fot (ca. $8\frac{1}{2}$ m), ca. $\frac{1}{2}$ fot (15 cm) dyp. Av de antakelig opprinnelig 8 stein som hadde markert periferien, var det igjen 4 med en høyde av 3 fot (ca. 90 cm). Det lå kull på flere steder og $6\frac{1}{2}$ fot (ca. 2 m) NV for midten en liten samling brente bein.

Spedalen, Fjære s. og p., Aust-Agder.

N. Nicolaysen: Ab. 1874 s. 161-62. Ab. 1876 s.123-24.

Th. Winther: Ab. 1880 s.93.

Steinsetningen, som nå ikke finnes mer, var til dels brolagt, omsatt med 7 2-4 fot (0,60-1,20 m) høye steiner. Tverrmålet var 36 fot (ca. 11 m), dybden 1 fot (ca.30 cm). I midten lå litt kull og en del av en bronsespenne "hvis anden ved spaden afbrudte del", forteller Nicolaysen, "ej kunde gjenfindes".

Stykket som er bevart (C.7797), fig. 62, stammer fra den nedre delen av en korsformet spenne. Den er nå noe oksydert på overflaten, men orneringen kommer dog ganske klart frem. Stykket er lett fasettert ved en midtribbe, omtrent midtveis på foten finnes 4 punktsirkler, stilt parvis på hver side av midtribben. Ved overgangen til böylen er det er lite innsnitt; selve böylen er halvsirkelformet i profil og har samme lette fasettering i form av en midtribbe. Stykket har da alle karakteristika til den tidligste typen av de korsformede spennene⁶²⁾, som av Shetelig dateres til tiden 350-400.

Vik, Fjære s. og p., Aust-Agder. Fig.64.

N. Nicolaysen: Ab.1874, s. 162, Ab. 1875 s.212-13.

S. Grieg: top.ark. befarung, innb. s. 2 i U.O. top.ark.

Steinsetningen består av 8 stein, men da Nicolaysen

grov der, var det tre som manglet, og de ble erstattet med nye. Steinene er 1-2 fot (30-60 cm) høye, diameteren er 31 fot (ca. $9\frac{1}{2}$ m). Torven lå direkte oppå auren. I midten var det gravd ned i auren et firkantet rom av 30 cm³ omfang, dannet av en bunnstein og 4 oppreiste heller, men uten overligger; heri lå en samling brente bein. 5 fot (1,5 m) i nord for midten på en flat, rund stein lå enda en liten samling brente bein, altså atter 2 begravelser.

Vikmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder.

N. Nicolaysen Ab. 1876 s.135. Th. Winther: Ab. 1876 s.93.

Steinsetningen her holder en 64 fot (ca. 19 m) i tverrmål og er omsatt med 9 svære 3-4 fot (0,90-1,20 m) høye kampesteiner. Jordsmonnets dybde var bare ca. 8 tommer (ca. 20 cm) ned til auren, og i midten var det ganske ubetydelige spor av kull.

I tilslutning til beskrivelsen av steinsetningsundersøkelsene i Aust-Agder skylder jeg å gjøre oppmerksom på at alle ligger blant gravhauger på ofte meget store gravfelt.

Hamre, Tveit s. og p., Vest-Agder.

N. Nicolaysen Ab. 1890 s.143.

På Hamresanden lot Nicolaysen grave en steinsetning med en diameter av 12 m med kampestein og 1 midtstein.^{12/} Ringen var en del forstyrret, men steinenes antall lot seg bestemme. Auren lå tett under torven, og utgravning gav intet resultat.

Nylund u. Skofteland, Valle s., Sør-Audnedal p., Vest-Agder. Fig. 67a-b.

N. Nicolaysen: N.F. 274, Ab. 1870 s. 149, Emil Birkeli:

Brev i U.O. top.ark. 1932. Norges Land og Folk: X.2 s.372.

Steinsetningen består etter gamle beskrivelser av 12 stein med en 13de større stein midt i. Birkeli's undersøkelse og opprydning brakte imidlertid 15 for dagen. Diameteren er ca. 17 m, og midtsteinen ligger temmelig nøyaktig i midten. Avstanden mellom steinene i periferien varierer mellom en 3,5 og noe over 4 m. De er, mener Birkeli, hentet fra en røys i fjellsiden på østsiden av dalen, og fortsetter han, både transporten og oppstillingen representerer en betraktelig sum av arbeid og energi. Avstanden til røysen er mellom 1 og $1\frac{1}{2}$ km. Nedover fra midtsteinen der lyngen er fjernet i 2 meters lengde og 60 cm bredde i retning Ö-V, var grusen svært hard i østre del; men oppå den opprinnelig røde aur lå et tykt lag av brun farge, nesten som slag.

I den vestlige ende av prøvegraven stötte man på en stein straks under den opprinnelige jordoverflate. Ved nærmere undersøkelse viste det seg å være en kampestein som var lagt over en firkantet helle. Straks under denne fantes trekull, litt etter beinrester. Sanden var ikke her rød, men gråhvit. Videre nedover i lagene herfra og mot midtsteinen var grusen gråaktig og virket askeblandet. Det var også mørke flekker, som ved blanding av sot og trekull. Flere prøvegravninger tatt på forskjellige steder i ringen ga ikke noe nytt.

Tingvatne, Høgebostad s. og p., Vest-Agder. Fig.70a-b.

N. Nicolaysen: N.F. 277. Brigadelege H. Blich-Holst: Oldtiden II s.105-07.

Den mest kjente steinsetningen på denne gården "Skjælvaspranget", er alt nevnt i det foregående s. 32 f. I den jordblandede røysen som ligger noe eksentrisk for

sentrum av ringen, fantes det en 16-17 år før Blich-Holst skrev sin artikkel i Oldtiden et leirkar fylt med aske, som siden er gått tapt.

F

Nedrebö, Forsand s., Högsfjord p., Rogaland.

Emil Birkeli: St. Mus. top.ark. 20/7 og 30/7-1932.

Steinringen ligger på en stor morene på nordre side av dalen. Av steinene var bare 7 igjen på nordsiden.

En "brolagt vei" av ca. 16 m lengde peker mot steinkretsen; men holder opp ca. 17 m fra kanten av ringen. Den er orientert NÖ-SV.

Ved undersøkelsen av steinsetningen ble en sjakt på 90 cm bredde avdekket fra nord mot syd. Hele ringen viste seg å være dekket av mindre stein, lagt oppå et sandlag, og denne pakningen strakte seg ca. 30 cm utenfor ringen.

Under steinpakningen var det brannrester, særlig tydelig var dette rundt sentrum. Mellom steinene og 30-40 cm ned i morenegruset var det spor av trekull. Gruben i midten syntes å være steinsatt, og tre hjørnesteiner var ganske tydelige.

Amdal, Tysvær s. og p., Rogaland.

N. Österheim i St.Mus. top.ark. 1932.

Ringen beskrives bare som en stor steinring 15 m i diameter, så det er ikke klart om det er en steinsetning eller en steinlegning. Eieren spadde i den og fant fullt opp av sot.

Steinsæter, Bremanger s. og p., Sogn og Fjordane.

Haakon Shetelig: B. M. Årb. 1905 no. 14 s. 39:

Skår av et spannformet leirkar ble funnet i en hellesatt

grav under flat mark. Graven lå på en strandterresse på Fröya's sydvestre side med utsikt over havet. Den tegnet seg da som en senkning i terrassens jevne overflate, var ca. 2 m lang og dannet av heller. Omkring graven var en liten krets av reiste steiner, antakelig 8 eller 9 omtrent 1 m høye. Noen av dem manglet. Graven har sikkert vært utbrent, og der fantes heller ikke spor av bein eller kull.

Skårene (B.5972) viser at karet har hatt rette, litt utoverhellende sider med tykk utfallende rand. Under randen er en omløpende ribbe med tverrhakk, ellers er sidene glatte, delt inn i felter ved vertikale linjebånd og mellom disse vinkelbånd. Det er ikke spor av jernbånd under randen. På grunnlag av de foreliggende skårene kan størrelsen ikke måles. Orneringen under randen kan sammenstilles med fig.1 og 2 hos Shetelig: Spandformede lerkar fra folkevandrings-tiden⁶³⁾, men på vårt stykke er det småpunkter istedenfor omløpende riller. Disse karene setter Shetelig på overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid⁶⁴⁾. Orneringen på sidene kan en sammenlikne med Bøe:Jernalderens keramikk fig. 266, og Bøe skriver om denne kargruppen⁶⁵⁾ at den hører til 300-tallet, "særlig dets senere halvdel", men det er ingen ting i veien for at enkelte kan ha kommet i graven etter århundreskiftet, slutter Bøe.

Valseidet u. Val, Nes s., Bjugn p., Sør-Trøndelag. Fig.84.

N. Nicolaysen: N.F. 568. Krefthing: Ab. 1857 s.12.

K. Rygh: TVS. 1878 nr.4 s.144. I. Undset: Ab.1872 s. 11 ff.

Steinringen er alt omtalt i denne avhandling s. 24 f.

Utgravningen viste at hele området innenfor steinene var brolagt, for det meste bestående av rullestein, men også ^{med} flate stein og heller innimellom. Især var et lag

større flatere stein fremtredende i diameteren vest-öst, hvor det ved sentrum lå en stor helle 2 x 5/4 alen (1,20 x 0,75 m), og i ringens sydlige del.- Fra vestsiden grov Undset hele området innenfor kantsteinene i en dybde av ca. 2 alen eller ca. 1,20 m ned i den løse auren. "Det ^{herved} viste seg/, sier Undset, "at der ovenpaa den fine aur var bygget et lag af sten i omtr. 3/4 alens (ca. 0,45 m) tykkelse: jeg siger "bygget", thi stenene vare satte paa kant tæt op til hinanden, saa at de dannet et kompakt underlag for brolægningen, der i sand og småsten var sat herovenpaa." Omtrent 4 alen (2,4 m) innenfor vestre ytterkant ble det under laget av større stein og oppå auren i et nivå av ca. 1½ alen (0,90 m) under overflaten funnet fet aske og kull, det siste dog i mindre grad; dette laget hadde en tykkelse av 1-2" (2,5-5 cm) og en bredde av 6" (15 cm) og kunne følges nesten helt til midten av ringen. Under hellene som lå her, såes bare fin aur og småstein, sterkt blandet med små stykker kvarts; disse ble ikke påtruffet noe annet sted i ringen så det er neppe å anse for tilfeldig at de ligger her. I ringens östre del ble det funnet et større lag aske og kull, ca. 3" (7,5 m) tykt, som lå inntil periferien og hadde en utbredelse av ca. 2 alen (1,2 m) i firkant. Dette laget lå i samme dybde som det første.

Undset restaurerte steinsetningen etter at utgravningen var avsluttet.

I forbindelse med steinringen på dette bare 250 alen (ca. 150 m) brede eidet er det en stor röys og tre mindre på samme side av veien, mens det på den andre siden er 11 større og mindre röyser. Undset grov 5 av disse, som alle ydet funn fra eldre jernalder ⁶⁶⁾. I et par av röysene ble

det gjort funn av den samme hvite kvartsen som i steinringen, og også i andre hauger fra eldre jernalder er liknende funn gjort, så det må tydeligvis ha vært tillagt en eller annen symbolsk betydning. I en av steinsetningene nevnt i det foregående (s.95ff.), nemlig på Nedre Hval, Gran i Oppland, ble det funnet et stykke hvit kvarts, og Gutorm Gjessing⁶⁷⁾ nevner at noen små røyser som ligger i forbindelse med steinaldersboplasser, inneholder stykker av hvit kvarts og intet annet.

I en liten artikkel "Zwei neugefundene Kultobjekte aus der älteren Eisenzeit"⁶⁸⁾ gir Th. Petersen et interessant bidrag til forståelsen av slike funn. Det fremgår her at det snarere er steinens farge enn steinarten som har vært det avgjørende. Den hvite fargen er en hellig, sakral farge⁶⁹⁾, den er dödens farge, cfr. "pallida mors", som også eksempler fra senere folketro viser.⁷⁰⁾ I denne forbindelse må dessuten trekkes inn de såkalte "hellige, hvite steiner", som så ofte er funnet oppå graver fra eldre jernalder, og som nettopp utmerker seg ved sin lyse farge; videre er det verdt å merke seg at fjæresand ofte kan dekke bunnen i kistegraver fra eldre jernalder, og denne sanden har gjerne en meget lys farge.

Denne steinsetningen er, selvom ingen oldsaker ble funnet, sikkert blitt bygd som et slags gravsted, hvilket funnet av kvartsen skulle tyde på.

Skånes, Levanger s. og p., Nord-Trøndelag.

N. Nicolaysen: N.F. 629, K. Rygh, TVS 1878 nr. 4 s. 96-97, Ab. 1876 s. 101-102. Th. Petersen: Skogns historie I s.53.

Rygh har gravd steinsetningen her. Den består av 4 stein med en 5te i midten. Tverrmålet på steinsetningen er

24 fot (ca. 7 m), midtsteinen er $4 \frac{3}{4}$ fot høy (ca. 1,5 m). Her og der fantes lag av mindre stein, i NV og Ö fantes større lag av kull oppå auren.

De 2 haugene, hvorav den ene tangerte steinringen, ydet bare funn av kull.

For, Stod s. og p., Nord-Trøndelag.

N.F. 652. K. Rygh: TVS 1878 nr. 4 s. 44-45. Ab.1869 s.12.

Ringene består av 6 stein med en 7de i midten. På Ryghs tid var bare 3 av kantsteinene igjen. Steinsetningen ligger på en fjellknaus og et stykke nedover dennes ene side, slik at midtsteinen har stått i bakkekanten. Utgravningen brakte for dagen at under den tynne gresstorven var det bare en 5-6 cm jord til man stötte på berget. Det kan tydelig ses av steinene, fortsetter Rygh, at det ikke kan ha vært mer jord för.

Nordgård, Stod s. og p., Nord-Trøndelag.

N. Nicolaysen: NF. 653. K. Rygh: Ab.1869 s.12, TVS 1878 nr. 4 s.43-44.

Steinsetningen består av 7 stein med en 8de større i midten. Da Rygh grov på stedet manglet 3 av kantsteinene. Midtsteinen er $1 \frac{1}{2}$ alen høy (0,90 m), bredden er også $1 \frac{1}{2}$ alen, tykkelsen er 1 alen (60 cm). $\frac{3}{4}$ - 1 alen (0,45-0,60 m) under overflaten kom fin rød aur. Rundt midtsteinen, $\frac{1}{2}$ alen (30 cm) under torven, fantes et kullag, 2-3" (5-7,5cm) tykt i noen alens utstrekning. Mellom dette laget og auren var et askeholdig grått muldlag. Litt i syd for dette fant Rygh et annet kullag av samme slags, som strakte seg utenfor ringen forbi den sydvestre ytterstein. Fra et lite stykke innenfor denne og rett ut etter rabben mot syd fantes et

stykke under overflaten et steinlag av tettstilte store løftestein, blandet med heller, som tilsynelatende var brutt i stykker, 4 alen (2,4 m) og 5 alen (3 m) langt. Kullet fortsatte flere alen langt inn under dette laget.

6 m nord for steinsetningen ble det under pløyning gjort et meget interessant funn, nemlig et tildannet stykke kleber (T. 11786)⁷¹⁾. Stykket består av en smalere og bredere del, hvori det er et hull. På den smaleste delen som likner et skaft, er det innrisset to runer: **M F**, e og a. Stykket bærer dessuten preg av avskalling. Fra senere tiders overlevering vet vi at kleber har vært alminnelig brukt i folkemedisinen i pulverisert form⁷²⁾, og dette stykket har også spor av avskavning, foruten at det har et hull til opphengning.

Runene på stykket har Magnus Olsen påvist har særlig magisk betydning. Han mener de står for **erþu** = jord og ***asiuR** = åsen, sannsynligvis Tor. Dessuten er formen på steinen noe phallisk, så en kan gjerne si at stykket er ladet med tredobbelt mana.

Funnet er særlig interessant da det er gjort så nære ved steinsetningen, som dessuten er merkelig ved at midtsteinen har en helleristning som nærmest forestiller en hånd.

Helge, Egge s., Steinkjær p., Nord-Trøndelag.

N. Nicolaysen: N.F. 657. K. Rygh: Ab. 1869 s. 11-12,

TVS. 1878 nr. 4 s. 53-54.

Steinkretsen består av 9 svære kampestein med en 10. større stein midt i, denne var 2 1/4 alen (1,35 m) over jorden og 1 alen (60 cm) under jorden, nedentil er den 2 alen (1,2 m) bred, 1 alen (60 cm) tykk, og oventil skrått av-

flatet. I en dybde av $\frac{1}{2}$ - $\frac{3}{4}$ alen (30-45 cm) fantes et lag av større stein, som gikk fra de søndre og østre kantsteinene mot midtsteinen, men ikke helt inntil den. Dette laget besto dels av en enkelt/stein, dels av flere i bredden. Merkeligst var imidlertid det laget som fantes mellom den nordöstligste stein og midtsteinen, som hadde formen av et smalt gravkammer, 3-4 alen langt (1,80-2,40 m). Ved den indre ende avsluttet en stor stein den ene kortsiden, "og fra den", fortsetter Rygh, "var der begyndelse til sidelag, paa den ene side i over en alens lengde, ved den ydre ende dannedes en skarp spids af 5-6 sammenlagte kvarttykke stein; til nogen forbindelse i midten fandtes intet spor, og der er ingen grund til at tro at der nogensinde har været gravet her." Bunnen besto i denne delen av ringen av rød og grov aur, oppfylt med håndstore rullestein. I den andre halvdel av steinsetningen fantes liknende steinlag, men i dybde av $\frac{1}{2}$ alen (30 cm) lå et sammenhengende kullag av en tommes (2,5 cm) tykkelse og 4 alens (2,40 m) tverrmål, som innerst skrånet oppover; mellom dette og auren kom enda et jordlag, og på et lite stykke var det et annet kullag mellom dette og auren. Utenfor dette kullaget fantes en hestetann, ellers ingenting. Midtsteinen hvilte på mindre stein.

Av skipssetninger er følgende undersøkt:

Elgesem, Sandar s. og p., Vestfold. Fig. 41a-d.

Selve steinsetningen er omtalt i det foregående s. 39f. Ved samme leilighet som Nicolaysen restaurerte stedet (1870), lot han hele området mellom steinene gjennomgrave. Jordsmonnet som hele den omliggende mark besto utelukkende av sand i en dybde av $2 \frac{3}{4}$ alen (1,65 m) ned til auren. På torvens underside ble det på flere steder funnet små kullbiter, men

disse mente Nicolaysen, måtte stamme fra en skogbrand i 1830 som hadde rast over hele området, som da var dekket av nåleskog. Nøyaktig midt i skipssetningen eller $58 \frac{1}{3}$ alen (35 m) fra den østre endesteinen og litt over $\frac{1}{2}$ alen (30 cm) under torven stötte han på "en liden samling af saameget, som kunde ligge paa en god spade og bestaaende af brändt jord, blandet med kul og brändte benstumper, tillige med et stykke jern." Haugene som ligger i skipssetningens umiddelbare nærhet, og som ble undersøkt ved samme anledning, var dels funntomme, dels besto funnene av kull og brente bein, og dels av grove leirkar, som daterer haugene til eldre jernalder. I en av disse haugene⁷³⁾ ble en runestein med innskriften "alu" funnet.

Agnes, Tanum s., Brunlanes p., Vestfold.

Også denne skipssetningen er omtalt i det foregående s. 41 f. Samtidig med restaureringen i 1870, ble stedet undersøkt. Jordsmonnet var 1 alen (60 cm) dypt til auren, men bare kull ble funnet omkring den vestre endesteins fot, og også ganske små kullstumper omtrent midt i steinsetningen.

Til det samme kompleks som de skipsformede steinsetninger må en også regne et par skipsformete gravkamre funnet i haug. Den ene på Nes s., Hedrum p., Vestfold er alt omtalt i det foregående s. 42 ; den ydet ingen funn, mens den andre (også beskrevet s. 43f.) på Ölbör, Sola s., Håland p., Rogaland, gav et meget godt datert funn.

Kammeret, fig. 76, var dekket av en stor lyngkledd rundhaug, 16 m i tverrmål og ca. 1,5 m høy. Før utgravningen var det funnet en spydspiss i haugen. Men den har siden blitt borte. På bunnen midt i kammeret lå funnet, som besto av öks, tre pilesvisser, en skjoldbule, tre beltespinner

av jern, en kniv, syl, beslaghempe og jernbeslag, 8 spillebrikker av hvalbein og et "klesklemmeliknende" redskap av hvalbein⁷⁴⁾ til ukjent bruk.(St.2475). Dessuten fantes en mengde klinknagler samt kull og brente bein, så det er tydelig at mannens båt har fulgt med på likbålet.

Øksen er av typen R 561, pilespissene henholdsvis R.538 og 39, skjoldbullen R.562, spillebrikkene R.474.

R.561 svarer til Jan Petersens E-type, og denne dateres av Jan Petersen⁷⁵⁾ til hovedsakelig siste halvdel av 9.årh., og kan på Vestlandet, hvor den er særlig alminnelig, ha fortsatt inn i 10. Dette skulle også passe bra med den lave skjoldbuletypen R.562.

Ved restaureringen av skipssetningen på Erland, Voreneset s., Skjold i Rogaland, fig. 80, (se s.44) ble det funnet kull i og omkring et par av hullene der steinene hadde stått.

Hegge, Egge s., Steinkjær p., Nord-Trøndelag. Fig.87a-b. N. Nicolaysen: N.F. 656. K. Rygh: Ab.1869 s.13. Se denne avhandling s.45 f.

Rygh undersøkte her den sydligste, merket B på Klüwers kart,fig.87a. Bare de to sydligste endesteinene sto da igjen, men retningen og den omtrentlige utbredelse av skipssetningen var kjent; jordsmonnet var ca. $\frac{1}{2}$ alen (30 cm) ned til auren. I den nordligste halvdelen fantes i dette nivå et kullag, flere alen bredt og langt, ellers intet.

Av firkanter er følgende undersøkt:

Aspestrand vestre, Aremark s. og p., Østfold.

Selve fortidsminnet, som består av 6 stein, er beskrevet i det foregående s. 46 . Ved en flyktig undersøkelse

her i 1910 viste jorden seg å være askeblandet. Under en stor stein som var veltet i 1860-årene, 1 m fra steinsetningen, ble det funnet et munnbit. Jorden viste seg da å være sterkt askeblandet også her og isprengt små trekullstumper.

Valby, Tjölling s. og p., Vestfold, fig.50a-b.

N. Nicolaysen: Ab. 1872 s.131. Arnt Augestad: Ab.1906 s.410, Ab.1908 s.190 f., Ab.1909 s.174 f. Vestfold s. 81 f.

V.O. s.467f. Denne avhandling s. 47.

Dessverre er dette interessante fortidsminne ikke fagmessig undersøkt. Anlegget er rektangulært, mellom 12,30 og 13 m langt og 4 m bredt. Hjørnene i den sydlige avdelingen, hvis lengde er 5 m, er markert ved 4 reiste stein, på nord-siden er den vestligste avbrudt og den østligste 1,20 m høy, på sydsiden står det mot vest en 2,30 m høy stein, mot øst en langaktig, eggformet stein, 1,40 m høy, som i toppen har en grunn, skålformet fordypning, 0,20 m i tverrmål.⁷⁶⁾

Begge langsidenes pluss skilleveggen begrenses av mindre tettlagte stein, som på enkelte steder mangler, særlig i det nordlige "rommet", hvor det heller ikke står noen reiste stein. Denne var imidlertid før utgravningen dekket av en lav forhøyning.

Ved utgravningen fant Augestad over hele området innenfor steinene i den sydlige avdelingen et ca. 10 cm tykt lag av svart jord, aske og kull og ubetydelig med brente bein.

I den nordlige delen 2 m fra fjellveggen lå en 0,75 m lang, 0,28 m bred stein under torven; 0,36 m fra denne var bygget en halvrund, omtrent 1 m lang mur; støttet mot muren og den før nevnte steinen lå det en mindre helle, som imidlertid ikke på langt nær dekket det $\frac{1}{2}$ m dype hull, som var

gravd mellom muren og steinen. Jorden der og muren bar preg av lang og vedholdende brand. Hist og her fantes også tegn på at det var gjort opp ild. En eneste liten brent beinsplint ble funnet.

I hele Augestads beretning skinner det gjennom at han har villet ha Valby-anlegget til å være en horg, og dette synet gjennomsyrrer i den grad hans beretning at det er vanskelig å avgjøre hva er nøkterne iakttagelser, og hva er fortolkninger. Merkelig er i hvertfall den skålformede fordypningen på den ene steinen, som har et meget phallos-liknende utseende. Interessant er da en parallellforeteelse en finner av og til på de "hellige, hvite steinene", som i enkelte tilfelle har skålformede fordypninger dels på oversiden, dels på undersiden.⁷⁷⁾

Myklebostad, Vistdal s., Nesset p., Möre og Romsdal.

Selve fortidsminnet er beskrevet foran s. 49.

Det er egentlig ikke utgravd; men runesteinen som sto midt i, gir en viss antydning om anleggets alder. Carl Marstrander har oversatt innskriften slik:⁷⁸⁾ "Asugas (er begravet her)X. Jeg selv har krav på mannebot av Ormleiv." X betegner et hellig tegn. Innskriften mener Marstrander er neppe yngre enn 5. årh."⁷⁹⁾

Følgende trekantede steinsetninger er undersøkt:

Statens Hagebruksskole, Dømmesmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder. Fig. 56-59.

Selve trekanten er nevnt i det foregående s. 51

Her skal jeg så beskrive den nærmere, og også kort gi en orientering om gravfeltet den er en del av, en av de få i Fjære, som Nicolaysen ikke undersøkte.

Gravminnene på övre og nedre Dömmesmoen, som nå er slått sammen og eies av Statens Hagebruksskole, grupperer seg på hver side av veien til Fjære kirke og består for det meste av rundhauger, til dels ganske store. Fortidsminnene ligger på en flat sandmo, nå bevokset med furu- og eikeskog med unntakelse av en 3-4 hauger som ligger på en svær naturlig haug, "Kongshaugen". Nærmest skolebygningen ligger 3 kjempehauger, den ene ble før skolen overtok gårdene, brukt til potetkjeller, de to andre var tilsynelatende urörte, men ved utgravningen av den ene i 1951 viste det seg at den også måtte ha vært stygt ramponert i sin tid; for jordlagene lå om hverandre, og det var moderne porselensskår og takstein helt ned til auren. Et par grove potteskår, noen kullbiter og et par små beinstumper var de eneste ting av arkeologisk interesse. Potteskårene gav ingen sikker datering, de kunne like godt stamme fra bronsealder som fra eldre jernalder.

Den store konsentrasjonen av hauger er imidlertid på hver side, ö- og v-siden, av Fjæreveien eller den gamle Arendalsvei. Disse utgjör én gruppe, da det er bare veien som danner et kunstig skille. Bare en av haugene, på vestsiden av veien er undersøkt, nemlig av Helge Gjessing i 1923. Den inneholdt en kjerneöys, men var ellers helt funntom. Foruten hauger er det på östsiden av Fjæreveien 2 bautasteiner, hvorav den ene er undersøkt. På samme side av veien, men et stykke fra de nevnte reiste steinene ligger trekanten sammen med en haug, ^{en/}steinlegningen og reist stein, fig. 56 l. Lenger nordover i skogen på samme siden av veien er det et par-tre spredte gravhauger til.

Tidligere var hele området med trekanten helt overgrodd med busker, så fortidsminnene ikke kom til sin rett;

men nå har skolen ryddet godt opp over det hele.

Den svære reiste steinen utenfor trekanten var brukket i jordoverflaten, se fig. 56a, så en før utgravningen ikke kunne vite at den hadde stått oppreist. Men da torven var fjernet, viste bruddflatene at de to delene, både den som lå oppå bakken og den gjenvarende delen nede i jorden, svarte helt til hverandre, og derfor ble etter endt utgravning den avbrudte delen reist opp på sitt "fundament", fig.56e-g. Den raker nå 1,85 m over jorden, den største bredden i toppen er 1,40 m.

Oppdagelsen av den lille steinlagte ringen, fig.56a, e,g,l, skyldes utelukkende anstrengelsene til en interessert amatør. Han hadde foretatt en mengde prøvestikk med en spiss stang over hele området her, og ikke bare funnet at sidene av trekanten var markert ved en rekke kant i kant lagte mindre stein, men at det utenfor trekantens vestspiss var en ring, markert på samme måten. Torven dekket alle kantesteinene, bare et svakt søkk midt i ringen kom til syne da brisk og småkratt var ryddet bort. (Se profilen av ringen, fig. 56m).

Som det siste fortidsminnet i denne gruppen, 9 m ÖSÖ for trekanten, kommer på en naturlig forhøyning en meget flat gravhaug med en diameter på 10 m. Denne er enda ikke undersøkt.

Trekanten, som ligger en 7 m Ö for hovedveien til Fjære kirke, har form av et likebenet triangel, med toppunktet i V, den 13 m lange grunnlinjen mot Ö, mens de to andre sidene er temmelig nøyaktig like, 13,80 m hver. Som nevnt tidligere er ytterkantene markert av en enkelt rekke kant i kant lagte stein, som er ubrudt på S-siden (mellom stein 1 og 2) fig.56b, mens det på östsiden (mellom stein 2 og 3) fig.56d, er brudd, det største 2 m fra stein 3, der det manglet stein i en lengde av 1,20 m. Men på N-siden mellom stein 1 og 3, fig.56c,

glimret steinene ved sitt fravar, bruddene var her henholdsvis 0,85 - 1,80 - 3,55 og 1 m lange (se også fig. 56b).

Hvert hjørne i trekanten er markert ved en reist stein som vender det ene hjørnet innover mot trekanten, se fig. 56 l. Omtrent midt i trekanten står to reiste stein med få cm's mellomrom. De står med sine langsider skjevt i forhold til grunnlinjen. Hjørnesteinen i vest (stein 1) raker 1,20 m over jorden og er 84 cm bred ved basis. Stein 2 som er av samme høyde og samme bredde, helte litt innover, men ble rettet opp ved utgravningen. Stein 3 hadde helt sterkt innover da røttene til et svært furutre strekker seg ut her. Også denne ble reist opp så den raket ca. 1 m over marken. Denne har en bredde av 90 cm. Høyden på stein 4, den ene midtsteinen, er 1,25 m, bredden 0,80 m, mens stein 5 er henholdsvis 1,26 og 0,58 m. Som man ser er steinene valgt med omhu både med hensyn til form og størrelse. Stein 2 og 3 som måtte rettes opp, viste seg å være i alt henholdsvis 1,85 og 1,30 m til bunnen, stein 3 var da forholdsvis dårligere fundamentert enn stein 2, og det er kanskje forklaringen på at den var veltet overende også. De øvrige steinene var gravd like dypt om ikke dypere ned i jorden enn stein 2. Avstanden fra stein 1 til midtsteinene er ca. 8 m, og herfra er det 7,5 m til hver av de to øvrige.

Overalt i trekanten var det ikke dypere enn 15-30 cm fra torvens overkant til auren, som var rød, småsteinsblandet og til dels meget hard, unntatt ved de to miststeinene der den var lysere og bløtere. Kullbiter lå hist og her på auren, et sted virket det som om en tynn gren kunne ha vært brent (se planen fig. 56 l, sjakt I). Ikke langt fra den ene midtsteinen (4) på østsiden av denne, fantes noen små

klumper av et stoff som skilte seg tydelig ut fra auren de lå på (b på ovennevnte fig.). De liknet på små forvitrede stykker brent leire (C.28377b). Rundt de to midtsteinene raket, etterat torven var fjernet, mindre støttestein opp, også disse var godt gravd ned i auren. Ellers ble ingen ting funnet.

3,10 m sør for trekantens sydside, rett overfor de to midtsteinene og omtrent midt på denne siden, stod den svære steinhellen, som var brukket i jordoverflaten, som nevnt ovenfor. Den er rettet inn ikke bare etter de to midtsteinene, men også etter stein 3; riktignok var denne steinen ved utgravningen veltet en 50 cm ut av kurs, men opprinnelig har en faktisk kunnet trekke en rett linje over alle 4 steinene, og smalsidene ihvertfall av stein 6, 5 og 4 faller så å si sammen, se fig. 56n. En kan derfor slutte seg til at her må foreligge ^{en} høye tiltenkt samhörighet, kanskje også en samtidighet, men dette lar seg ikke sikkert bevise, da en ikke har daterende funn fra trekanten.

På sydsiden av denne reiste steinen (6) lå et lite steinsatt kammer (se detaljplan og snitt på fig. 56 l). Ca. 40 cm under overflaten, men over det egentlige kammer, fantes to bukskår og et bunnskår av et kar med negleinntrykk, fig. 57 f (C.28378a.) Det egentlige kammer var presset sammen og hadde smadret innholdet. Men en kunne skille ut skår av to leirkar, hvorav det ene hadde innholdt de brente beinene og gravgavene. Skårene av det andre (C.28378b) var helt flate og ornerte med kryssende streker, fig. 57e. Godset ^{er} av en lys brun farge og temmelig kvartsholdig og tykt. Hertil hørte også en del av munningen og siden, fig. 57g. Men typen lar seg dessverre ikke nærmere bestemme;

Det andre leirkaret (C.28378c) som beinene lå i,

forelå også i fragmenter. Etter krummingen å dømme må det ha hatt en diameter av ca. 12,5 cm ved munningen. Randskårene viser en rett rand som buer svakt utover like under randen. Godset er mørkt brunlig, temmelig tynt, godt brent med enkelte kvartskorn. Like under randen løper tre smale hulkiler, etterfulgt av skråstilte hulkiler, og under dem igjen følger minst en hulkile parallelt med dem under randen, fig.57d. På grunnlag av de foreliggende skår er det umulig å gjøre seg opp en mening om hvordan karet har sett ut.

De øvrige fragmenter er påfallende flate, helt uornerte og noe tykkere enn randskårene, men ellers er de helt like. Paralleller til dette karet har heller ikke latt seg finne, unntatt en lite fragment fra Veierud u. Ås, Sande, Vestfold (C.21697g). Dette stykke er imidlertid noe mindre både med hensyn til ornering og størrelse. Men godset er det samme, og orneringen med hulkiler er ordnet på samme måte som her. Dette funnet stammer fra en haug, som dessverre ikke er fagmessig undersøkt, hvori det var 7 begravelser⁸⁰), både fra keltertid og fra romersk jernalder. Dette oppgis å være funnet med et kar av grovt, tykt gods, noe trekarkitt, en terning som R.176 samt brente bein.

Blant de brente beinene som ble funnet i leirkaret, lå en liten rektangulær plate av tynn bronse (C.28378f) ornert med to parallelltløpende streker langs kantene og med et naglehull i hvert hjørne, fig.57c. To av bronsenaglene er bevart, fig. 57c til høyre, og de er ganske lange.

Videre var det flere sammenhørende stykker av en usammensatt beinkam (C.28378d), hvorav halvdelen foreligger, fig. 57b. Den bærer tydelig preg av å ha vært på varmen. I hel tilstand har den målt ca. 10 cm. På den dårligst

bevarte siden er den ornert med konsentriske sirkler, under disse og over tennene, som er delvis bevart, er en vinkelbord, begrenset på hver side av to innrissede parallelle linjer. På den andre siden er orneringen noe forskjellig, fig. 57b, vi finner tre parallelle, perpendikulære linjer, rester av en konsentrisk vinkel og nesten ved kanten en trekantlignende figur. Vinkelborden i mellomrommet mellom de parvis parallelle linjene over tennene er her skåret dypere inn, så orneringen får en slags relieffvirkning. Den samme detaljen går igjen på en kam også funnet på Ås i Sande. Borden her er riktignok bare halvparten så bred, men den har helt samme preget. Kammen er ellers helt lik vårt eksemplar, bare at den er meget mindre. Ellers står vår kam i form og størrelse ikke så langt fra Müller: Ordning II fig. 275.

Enestående i funnet er en nål av bein (C.28378e), fig. 57a. Stykket er svakt buet og tverrsnittet V-formet, slik at den kan minne en del om de såkalte "beinpilene" som Shetelig: V J G fig.84; men i motsetning til typeeksemplaret har det avflatet "tange". Det er dessuten skåret ut slik at det fremstiller en orm med vidt åpent gap, som sluker en annen orm eller snarere fisk, da jeg mener at det avflatete stykke minner mest om en fiskehale, mens selve ormens hale er tilspisset. En mulighet kunne det være at ormen spilte med tungen; men i så fall hadde den ikke vært så stor i forhold til resten av stykket.

Foruten å ha avflatet hale, har fisken en fasettert kropp, og hver av de fire fasetter er forsynt med 4 tettstilte punktsirkler.

Ormens gap markeres ved et tydelig trekantet innsnitt på hver side, og de store öynene ved to konsentriske punkt-

sirkler. Dyrets kropp er på den ene siden prydet med 18 punktsirkler, stilt skrått overfor hverandre. Den andre siden har nå 19 punktsirkler, men da et lite stykke mangler ved hodet, må det i alt ha vært 21. Fra hodet av er 16 stilt parvis sammen, mens de 5 siste er ordnet slik som på den andre siden. Halen ender i en elegant spiss, og på hver side langs kanten av dyrets kropp løper en lett innrisset linje fra hodet til halen.

Bortsett fra "beinpilen" hos Shetelig, kan vårt stykke minne en del om den bekjente Lindholmamulletten⁸¹⁾. Denne har imidlertid bare et rudimentært ormehode. Punktsirkel- orneringen kan opptre på beinpiler, som helt sikkert har vært pilespisser, kjent fra et gotlandsk funn⁸¹⁾. Formen som vårt eksemplar står nærmest, har tidligere av Lorange vært oppfattet som hårnåler, mens Haakon Shetelig⁸²⁾ sier at de helt sikkert er pilespisser. Selvom den avflatete delen eller tangen på vårt stykke kan oppfattes som en tange til å skjefte i et kløftet skaft, er den vel nok for svak til å brukes som pil, og den er vel helst også for fin til det bruket.

De brente beinene (C.28378g) var lagt rensset ned i graven, og bare noen få kullbiter lå spredt mellom steinene i kammeret. Sakene fantes i et nivå fra 0,60 - 0,75 m under overflaten, cfr. snittet fig. 56 l.

Professor dr.med. Johan Torgersen ved Anatomisk Institutt har elskverdiggst bestemt beinene for meg. Hvirvlene er temmelig flate og lave, en forandring som kommer med alderen. Den døde har da antakelig vært i 40-årene, og på grunn av knoklenes gracilitet må det være en kvinne. Denne bestemmelsen styrker antakelsen at "slangenålen" er en nål og ingen pil.

För jeg diskuterer dateringen av denne graven, som ikke ydet funn av gode dateringsmidler, kan det være nyttig å se på andre undersøkelser av reiste stein. Noen systematiske utgravninger er ikke foretatt her i landet; det som er kommet frem, er bare tilfeldig når en stein er veltet overende eller blitt fjernet.

Sommeren 1952 ble imidlertid noen reiste stein undersøkt på "midtfeltet" på Hunn i Borge, Östfold.⁸⁴⁾ To av dem ligger med en avstand av $3\frac{1}{2}$ m fra hverandre på den sydligste delen av feltet. Den ene, fig. 23, raket ca. 70 cm over nåværende overflate. Men da torven ble fjernet, viste det seg at steinen var omgitt av en tett pakning av rullestein, ca. 3 m lang N-S, og 2,5 m Ö-V, som $\frac{1}{2}$ m rundt steinen var 40 cm dyp. Et brannlag omgav steinen i nord, øst og vest, ogⁱ dette laget i et nivå av 0,54 - 0,70 m fantes syv små leirkarskår (ikke katalogisert), som må stamme fra 2 kar, da av to randskår som ble funnet, hadde det ene dobbelt så tykt gods som det annet. Dette var hos begge brunlig og godt brent. Randen var temmelig rett, men skårene gir dessverre ingen sikker datering.

Den andre steinen var falt overende. Også den var omgitt av en pakning, men på langt nær så imponerende, fig. 24a, den var bare 1,50 x 1,70 m, og dens eneste funksjon har vært å tjene som støtte for steinen. Ved den sydlige til sydøstlige, d.v.s. under den uthengende delen av steinen, fantes en mengde skår (ikke katalogisert) av et leirkar av grovt sandblandet gods i et nivå mellom 0,42 - 0,66 m. Noe brannlag var det ikke her, men enkelte kullbiter ble funnet. Heller ikke dette karet gir en nøyaktigere datering.

Da denne steinen var falt overende, ble den helt utgravd for igjen å kunne reises opp. Det viste seg da at den

var hele 2 m lang, og sikkert er det at av dette har bare 1 m raket over bakken.

Et stykke nedpå steinen var det et hakk, fig. 24b, hvorfra den smalnet til en spiss som sto ned i jorden. Den andre steinen har hatt et helt tilsvarende hakk, hvorfra den blir jevnt smalere; steinene er faktisk stukket eller støtt ned i jorden, som jo er grunnbetydningen av ordet bautastein.

Av en helt annen karakter var 3 andre reiste stein, som ble undersøkt på dette feltet. De lå lenger nord, ikke langt fra den runde steinsetningen (se s. 84 f.). De store, klumpede kampesteinene står med et par meters avstand nærmest i en trekant, den høyeste midt mellom de to andre. De raker henholdsvis 80, 38 og 65 cm over nåværende overflate.

15 cm syd for den høyeste steinen lå en gruppe av 3 heller, hvorunder det lå 4 små grove leirkarskår (ikke katalogisert) i et nivå av 0,30 m.

I motsetning til de foregående steinene er disse bredere i bunnen enn i toppen, og de var støttet opp av en pakning av temmelig små rullestein ikke bare rundt, men under steinene. Her var det da ikke nødvendig å grave dem så dypt ned i jorden; deres samlede høyde etter endt undersøkelse var henholdsvis 1,20 - 0,65 og 0,75 m.

Disse 3 steinene har på en måte en viss likhet med jordfaste stein, og at gravlegninger inntil slike også har funnet sted i eldre jernalder, viser undersøkelsen av feltet på Lunde, Vanse s., Lista p., Vest-Agder.⁸⁵⁾ Her fantes to branngraver (hvorav den ene er kommet bort) ved hver sin jordfaste stein. Den andre (B.32 06a-e, 3904)⁸⁶⁾ lå ca. 0,5 m fra steinens SV side og ca. 0,40 m under overflaten. De to leirkarene som fantes, er av typen R.354 og R.361,

som av Bøe dateres til 400-tallet, særlig dets midtre del.⁸⁷⁾

Utenfor Norge er bautasteinsundersøkelser kommet meget lengre. Slike stein er blitt brukt som graver helt fra yngre keltertid⁸⁸⁾ og i hvertfall ned i yngre romertid.⁸⁹⁾ Det er særlig på Gotland graver av denne typen er kjent i romertiden, både i yngre del av eldre romertid og eldre del av yngre romertid (Montelius periode IV-V), og ganske lave, ca. 25 cm høye kalksteinsheller markerer stedet hvor branngraven ligger.

Som sagt er vår bautasteinsgrav ikke så enkel å datere. Men den usammensatte, forholdsvis lille kammen og leirkarskårene skulle tyde på at funnet stammer fra yngre romertid. Lindholmamulletten fra Skåne, som var den nærmeste parallellen til beinnålen, dateres til folkevandringstid (6. årh.)⁹⁰⁾; men i betraktning av de før omtalte "beinpilene" som også står vårt stykke nær, finnes både i romertids- og folkevandringstidsfunn, skulle dette ikke influere på en datering av vårt funn til den yngre del av romertiden.

Utgravningen av en annen bautastein på Dömmesmoen, en 10 m sønnenfor trekanten, brakte en interessant detalj for dagen, som, mener jeg, viser disse steinenes forskjellige funksjon. Steinen, fig. 59a, raker ca. 90 cm over torven. Rundt steinen sto det noen større og mindre forstøttingsstein, fig. 59c. På østsiden av steinen, ca. 30 cm under overflaten, og mellom noen av disse, fantes en smadret bulevase (C.28438a) fig. 59b, og rekonstruksjon fig. 59d. Blant skårene til bulevasen fantes også et par randskår til et kar med sterk asbestblandet gods, uten tvil en spann-formet leirkar (C.28438b). Bare få og spredte kullbiter fantes, ellers intet. Gravning dypere ned i auren viste at den var helt urørt.

Godset i bulevasen er temmelig tynt, godt brent og av rødbrun farge. Typemessig kan vårt stykke sammenliknes med Johs. Böe: Jernalderens keramikk fig. 218. Men vårt stykke er meget enklere ornert enn typeeksemplaret. Som på dette er orneringen på halsen överst avgrenset av to parallelltlöpende hulkiler; på vårt stykke deler 3 smale perpendikulære hulkiler halsen i nærmest kvadratiske felter, ornert med en punktert fölgelinje, unntatt nederst, der en rekke skrårifler löper parallelt med den nederste hulkilen (om det har vært flere, fremgår ikke av fragmentene). Ribbene eller bulene, hvorav det foreligger 4 fragmenter, har antakeligvis vært festet utenpå karet og er som på typeeksemplaret ornert med skrårifler, og mellomrommene mellom bulene synes som på typeeksemplaret å være ornert med smalere og bredere perpendikulære hulkiler. Ellers har karet vært uornert, bortsett fra en enkel rekke skrårifler på overgangen mellom bunn og side. Orneringen er noe skjödeslöst utfört.

Skårene av det spannformede leirkar har en profil som omtrent svarer til Böe: Anf.arb. fig. 266, og på det störste stykke er det svake spor av 2 parallelle streker under randen.

Om typeeksemplaret for bulevasen skriver Böe at den må tilhöre sjette århundres midte eller senere del⁹¹⁾.

Ved en sammenlikning av de to bautasteinene og deres funn er det klart at den ene ved trekanten markerer helt tydelig en grav. De brente beinene er blitt omhyggelig rensset og lagt i et leirkar sammen med gravgavene. Det hele er beskyttet av et godt tildekket kammer, hvori den svære reiste hellen har utgjört den ene siden, og selve graven ligger på ca. 3/4 meters dyp. Ved den andre bautaen er det ikke tegn til brente bein eller noen begravelse, så den kan ikke

markere noen grav. Bulevasen har ikke tjent som noen gravurne; og selvom en hertil kan innvende at så høyt som funnet ligger i dagen, ville alle beinrester forsvinne, så kan en vise til funnene fra steinringene på Hunn, Borge, Östfold (se s. 72 ff.), hvor beinene var like dårlig tildekket, og likevel er en del bevart. I det ene tilfelle markerer da steinen en grav hvor den døde virkelig ble gravlagt, i det andre tilfelle er den en kenotaf eller en minnestein som av en eller annen grunn ikke er brukt som grav. Ved steinen har en så satt ned et kar, som sikkert har inneholdt et mat- eller drikkeoffer. Ved nedlegningen har det stått oppå bakken, hvilket forklarer at vasen var knust.

Denne bautasteinen er da kanskje minnestein over en som har omkommet langt fra hjemmet, eller som en mann i levende live har reist over seg selv uten at han selv er gravlagt her, en teori som Harald Andersen har fremsatt om de tomme gravhaugene.⁹²⁾

Omtrent det samme gir Bror Schnittger uttrykk for når han skal tolke et funn gjort ved bautaen, kalt "Bos sten", på Kvarnängen på Bjärka-Säby i Östergötland⁹³⁾. Her fantes et lite hengebryne av skifer på nordsiden 30 cm under overflaten.

graven

Ved bautasteins- er det enda en viktig ting å påpeke, nemlig dens orientering; i vårt tilfelle lå den, som allerede nevnt, på sydsiden. Ved undersøkelsene foretatt av Ekholm over graver ved reiste stein, viste det seg at med ytterst få unntak ligger gravene på S eller SV-siden av steinen.⁹⁴⁾ Som belysning av dette kan nevnes Åke Ohlmarks registreringer av skipssetningenes orientering, som nesten alltid er N-S med små divergenser, forstavnene er i syd.⁹⁵⁾ Dette mener han henger sammen med forestillingene om dødsrikets belig-

96) genhet , og det er mulig at samme tanke ligger bak bautasteinsgravenes plasering. Vi kan her også minne om at Nivlheim og Jotunheimen i den norrøne mytologien alltid ligger mot Nord, nordöst eller öst.

Jeg har tidligere påpekt den symmetriske helhet som bautasteinen og trekanten synes å utgjøre. Samme nære sammenheng, dog uten den helhetsvirkningen som her, synes å foreligge ved bautasteinen og skipssetningen på skolen i Bjärka-Säby, Östergötland, som er undersøkt av Bror Schnittger⁹⁷⁾. Skipssetningen var tom, mens bautaen markerte graven, en branngrav uten gravgods. Herom skriver da Schnittger også: "Det synes mig troligt, att skeppet och stenen tilsammans utgöra ett grafmonument, hvarvid stenen betecknar själfva grafven, stensättningen symboliskt betecknar det skepp, hvarmed den döde skulle färdas till lifvet efter döden."

Den tredje komponent i Dömmesmoanlegget er den lille steinlagte ringen, fig.56a, e, g, l, 4 m SSV for stein l i trekanten og $2\frac{1}{2}$ m V for den reiste hellen. Den var likesom kantmarkeringen i trekanten helt skjult av torven. Det eneste som var synlig da brisk og eikekratt ble ryddet vekk, var som tidligere nevnt et svakt søkk i midten (se snitt på fig. 56 m); men dette var naturligvis ikke tilstrekkelig til å vise at en hadde noe fortidsminne for seg her. Ringen måler 6,5 m i diameter og markeres ved en tettlagt rad helle-liknende stein og rullestein, kun i NV er det et brudd, hvor en 4-5 stein mangler helt. Torv- og muldjordlagene var jevnt over tykkere enn i trekanten, tilsammen ca. 10 cm. Mellom dette og auren kom et lyst sandjordlag som varierte i tykkelse, mellom 4 og 20 cm, som fremgår av snittene fig.56m. Lagenes tykkelse tiltok mot midten, og i midten lå auren

i et nivå av 0,44 m.

Kull lå spredt over hele ringen, særlig sterk var konsentrasjonen i midten og i sjakt VI der kullaget strakte seg under steinene i kantkjeden; i sektoren mellom sjakt VI og V og i sjakt VI besto auren av blöt fin sand, tydelig farget lys av brenning, så likbålet må tydeligvis ha vært på stedet. I resten av ringen var auren hard, rödbrun og småsteinsblandet og ikke farget av brann. Ved midten i NÖ-SV retning gikk en $1\frac{1}{2}$ m lang ca. 70 cm bred langaktig firkantet, uregelmessig nedskjæring i auren, fig.56 i og m. Her var jorden betydelig fetere enn ellers og av en mer gråaktig farge. Rundt midten var en del stein röyset sammen, fig. 56g og h, de lå dels på auren, dels høyere i jordlagene, og den ene 80 cm lange flate, helleliknende steinen i sjakt VII, fig. 56 i, lå slik at den etter all sannsynlighet har stått oppreist, det ble således gjort flere funn under den. Bunnen av den lå omtrent midt i ringen, og ved avsluttet arbeid ble den også reist opp i ringens midtpunkt, cfr. fig.56e.

Funnene (C.28435a-d, 28379 a-i), vesentlig leirkarskår; men også brente bein, deriblant björneklör og et lite stykke av et toskaftet stoff, konsentrerte seg rundt sentrum, i den rektangulære nedskjæring og i sjakt IV, og lå i et nivå fra 0,10 - 0,46 m. Skårene stammer fra 3 eller 4 forskjellige kar, noen har latt seg sette sammen, men det er ikke nok til noe helt kar. Blant skårene er flere randskår, et par bunnskår og hanken med en del av randen til et kar med negleinstrykk. Fargen på godset i skårene skifter fra rödbrun til mer gråaktig. Numrene på planen henviser til hvert funn.

Orneringen fordeler seg mellom enkle vinkelborder,

fig.58d-g, og negleinstrykk, fig.58a-b. Dessuten er tre skår ornert med rørstempler, fig.58h, i, k. Et randskår, fig. 58 l, viser en ornering med snoet tråd.

Det lille stykket toskaftet tøy (f.20) og en bjørneklo (f.27) lå blant leirkarskårene, mens resten av bjørneklørne (f.37), fig. 58m, lå sammen med de omhyggelig rensede beinene mellom to flate heller, den øverste noe større enn den underste, litt øst for sentrum i ringen, se planen med snitt fig. 56m og fig. 56h-k. Sakene lå i et nivå av 0,42-0,48 m.

Gravritualet her er ganske interessant, idet bjørneklørne på én nær er lagt sammen med den døde, mens resten av gravgodset tydeligvis er knust og blitt liggende spredt i resten av anlegget. Det er mulig vi her har for oss et liknende forhold som Anathon Björn har gjort oppmerksom på i sin avhandling "Tidlig metalkultur i Östnorge"⁹⁸⁾, ^{under}/behandlingen av enkelte av gravene på Gipsund, Rygge i Östfold, der han fant knuste leirkarskår i haugfyllen. Han opplyser her at Lienau har iaktatt parallelle foreteelser i Oldenburg. Slike funn kaller han "Streufunde" og mener at de har hatt en viss sakral betydning i forbindelse med selve gravlegningen.

At bjørneklørne er lagt sammen med den døde, må forstås slik at bjørnefellen var en av den dodes mest personlige eiendeler: likesom hun i levende live lå på sin bjørnefell om natten, skulle den også i graven være nær henne. Med overtroen som sikkert har knyttet seg til bjørnen, har man kanskje også med den forbundet visse magiske forestillinger; det er således nettopp i et dyrs skinn, klør eller tenner at dens "kraft" tenkes konsentrert.⁹⁹⁾

Dateringen av anlegget er ikke så enkelt, da det foreligger bare karfragmenter, så en får ikke noen sikkerhet

for hvordan karprofilene har vært.

Vinkelorneringen på et av de største fragmentene, fig. 58d, kommer mer opptil fig. 54 hos Bøe: Jernalderens keramikk, hvilket han daterer til første del av trehundretallet¹⁰⁰). Men slike enkle vinkelborder har alltid vært et yndet motiv på norske leirkar i romertid og folkevandringstid så en bør ikke bygge for meget på det.

For karet med negleinstrykk er vi heldigere stillet, da vi har en god del av randen og tilhørende ornering, fig. 58a. Orneringen kommer nærmest Bøe: fig. 246, men den går atskillig høyere opp, omtrent som på fig. 249. Hanken er ornert med 3 brede hulkiler, hvilket såvidt jeg vet ikke er kjent på slike kar tidligere. Karet vårt har en ganske skarpt utoverbøyet rand og en temmelig rett hals. Kar av typen fig. 246 har, mener Bøe¹⁰¹), satt inn sent i tredje århundre og må gå ganske langt ut i fjerde. Jeg skulle da tro at vårt stykke med den høyere opptrukne dekoren og hulkileorneringen på hanken må høre til de senere eksemplarer av typen.

Også de brente beinene som ble funnet her, er blitt bestemt av professor Torgersen. De stammer fra et voksent individ, og antakeligvis en kvinne, hvilket knoklens gracilitet skulle tyde på.

Som nevnt foran (s. 52) danner monumentet på Noreim, Torvastad s. og p., Rogaland en overgang mellom de trekantede steinsetningene og steinlegningene. Den er bygget på samme måte som Dømmesmoanlegget, bare at det ikke er noen utenforstående bautastein, og steinene er atskillig høyere. Den ligger høyt og fritt like ved Karmsundet, og de svære bautaene kalles "De fem dårlige

jomfruene". Det indre området består av en lav røys med svakt innsvungne sider; 2 m vest for midtsteinene fantes en bronsekar (B.5759) omhyggelig innpakket i never. Karet inneholdt brente bein og bjørneklør, tullet inn i fint tøy.¹⁰²⁾ Funnet daterer Shetelig til 3.-4. århundre, og Noreimmonumentet skulle da, mener jeg, gi en indirekte datering for Dømmesmotrekanten.

Vi er hermed kommet over til de trekantede steinlegningene, og av dem er de følgende undersøkt:

Store-Dal, Skjeberg s. og p., Østfold, fig. 7a-b.

J. Petersen, N. Oldfunn I: Gravplassen på Store-Dal, s.13.

"Haug 62. **Treoddet**. lav haug, hvis sidekanter og en del av rummet indenfor er tætstensat med almindelig bæresten. For endene av hver av de 3 armer laa en avlang, firsidet sten; disse stener ble senere reist. De tre armer vender mot NNO, SSO og V, og avstanden fra midtpunktet til deres endepunkter er 9,70, 9,70 og 9,40 m. Endestenenes størrelse er, regnet efter samme rækkefølge: A. 1 m høi, 45 cm bred oventil, nedentil kileformet, 20 cm tyk. B. 1 m høi, bredde oventil 48 cm, nedentil 35 cm, tykkelse oventil 18 cm, C. 1 m høi, bredde oventil 40 cm, nedentil 20 cm, tykkelse 20 cm. Avstanden mellem A's og B's inderkant er 16 m, mellem B's og C's inderkant 16,50 m og mellem C's og A's inderkant 16,90 m. De fleste av disse stener var dækket av græstorv, bare enkelte av kantstenene og en av endestenenene (B) stak frem i overflaten, da undersøkelsen begyndte. Hele midtpartiet blev undersøkt, men ingen oldsaker eller spor til begravelse merkedes. Stenenes underkant laa 30 cm under græstorven, stenenes høide var ca. 20 cm. Under stenene

var den grove, mørke bundsand. Der blev gravet 65 cm under denne."

Steinlegningen ligger i utkanten av feltet med eldre jernalders hauger, så den kan ved sin beliggenhet like meget tilhøre denne periode som vikingetid.

Nordre Opstad, Tune s. og p., Östfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1901 s.206. Haakon Shetelig: Den förromerske jernalder i Norge, Oldtiden III s. 127, note 5. "12. Trekant ca. 50 skridt i sydöst for den under no. 1 (Ab. 1899 s. 61) nævnte stenkreds, ca. 80 cm höi fra aur til overfladen, med indadböiede stensatte kanter og 3 endestene; mellem disse indbyrdes 14 m og fra dem 7 m til midten, - - - den ene sten eller spids i nord for midten, den anden i sydöst, den tredje i vest. Ved midten lå skjult under torven en nedfallen bautasten med en temmelig regelmæssig form, 1.80 m lang, 40 cm tyk, 30 cm bred i toppen og 80 cm i den modsatte ende. Denne blev igjen opreist.

I selve trekanten, d.v.s. indenfor kantstenene, fandtes intet med arkeologisk betydning. Derimod var der 4 m i nord for midten, men ca. 50 cm udenfor kanten på stedets aur et kullag med sprængt lerkar (C.20111) fyldt med jord og deriblandt stumper af brændte ben."

Nicolaysen tilföyer at karet ble lagt ned för trekanten fikk sin endelige form, og at man så glemte hvor det var blitt plasert da trekanten ble bygget; men det sannsynligste er som Haakon Shetelig anförer i ovenfor nevnte avhandling, at graven med karet og trekanten intet har med hverandre å gjøre. Derfor må vi anse fortidsminnet udatert, og noen detaljert beskrivelse av karet blir da ikke nödvendig. Det

er imidlertid et lite situlaformet kar av det sedvanlige, grove, sandblandede godset.

Viste, Tune s. og p., Östfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1901 s. 206.

Trekanten som Nicolaysen grov på denne gården, var av en liknende type som den foregående. Den hadde innbuede, stensatte kanter og små endesteiner, og i midten var det en fordypning etter en reist stein, som dengang var borte. Fra midtpunktet var det 7,50 m til hver armspiss, av hvilke den ene vendte mot nord, den andre mot vest og den tredje mot sydöst. Trekanten var 46 cm dyp fra overflate til aur. 3 m i syd for nordre endstein fant Nicolaysen på bunnen et lite rundt kullag uten spor av bein. 2,30 m lenger syd var det en rund fordypning i auren, ca. 36 cm i tverrmål og likeså dyp, fylt med kull, brente bein og stykker av trekarkitt, og endelig 1 m i vest for midten også på auren et rundt kullag uten bein eller annet.

Kittstykkene (20118a) er temmelig avrundet, avtrykk av sømmer kommer ikke særlig tydelig frem, og ingen av stykkene har klare bruddflater, så de lar seg heller ikke sette sammen.

Som jeg allerede i det foregående har nevnt, gir slike stykker av trekarkitt ikke anledning til en nærmere datering, unntatt at funnet må stamme fra eldre jernalder.

Besseberg, Haug s., Eiker p., Buskerud, fig. 39a-d.

N. Nicolaysen: Ab. 1891 s. 79.

Trekanten her har også innbuede sider, en markering av randstein, og en større stein i hver spiss, hvorav dog bare den ene var igjen. Hver arm var 10 m lang og i sin grunn-

linje ved midten 5 m bred; etter midten har den ene spissen retning Ö-V, den andre N-S, den tredje SV-NÖ. Dybden var ca. 60 cm ved midten, og innenfor kantsteinene var det en mengde spredte stein, som likevel ikke lå så tett sammen at de dannet en brolegning eller pakning. I den første armen (Ö-V) fantes fra vestre ende av og til midten kull, hist og her brente bein, og ca. 2,20 m vest for midten: en liten pinsett av bronse (16421), påvirket av ild, et lite trekantet jernbeslag (16422), knivblad av jern (16423), en uregelmessig flintflekke (16424) med tynt, ikke opprinnelig kalkbelegg.

I den søndre odden ble fra spissen og innover også funnet kull, halvbrent tre og never samt en krummet spiker. I nordøstre arm ble det funnet kull. Endelig fantes ved midten et langt jernstykke med utplattet hode, og stykke av et flatt 9 mm bredt bronsebeslag med to naglehull (16425). Det siste stykke forefinnes ikke mer i magasinet.

Pinsetten fig. 39a, som er sammenböyd, kan sammenliknes med Engelhardt: Nydam Mosefund pl. V fig. 3, men uten slissen for å holde sammen armene. Det er spor av tverrstrekornering under bærehempen og omtrent midt på armene; men da stykket er temmelig medtatt av irr, synes orneringen dårlig. En kan således ikke se hvor mange streker det er spor av.

Det lille trekantede beslaget, fig. 39d, har to sirkelformede utvidelser, en i toppunktet og en nede på siden, hvor det har sittet nagler, som nå er helt eller delvis rustet bort. En liknende utvidelse har sittet på den andre siden, men den er nå brukket av. På naglene og delvis også på baksiden sitter det igjen rester av sølv.

Etter at rusten var skikkelig rensert bort, viste det seg at den nederste delen er forsynt med to små tapper på hver side av et firkantet hakk, hvilket viser at det er en beslagplate til en spenne av typen Walther Veeck: Die Alamannen in Württemberg Taf. 50 B fig. 1a-b. Stykkene Veeck avbilder er imidlertid av bronse, men de finnes også i jern. Han daterer bronsespenner med beslag av vår type til 2. halvdel av 6. årh. og 7. århundre ¹⁰³⁾, og om jernspenner av samme type sier han at de varer langt inn i 7. årh.

En datering av Bessebergfunnet til en tidlig del av merovingertiden skulle også passe bra med resten av de funne sakene, pinsetten og kniven. Riktignok er pinsetter sjeldne i yngre jernaldersfunn; men de forekommer da.¹⁰⁴⁾ Kniven fig. 39d kan jevnføres med Jan Petersen: Vikingetidens redskaper fig. 104, og forfatteren sier også at de knivene vesentlig tilhører merovingertid.¹⁰⁵⁾

Det lille jernstykket med utplattet hode, fig. 39c til høyre, har muligens vært nålen til en draktspenne.

Selvom sakene lå spredt på forskjellige steder, vil jeg likevel anse dem som stammende fra én begravelse.

Fevang nordre, Sandar s. og p., Vestfold, fig. 42.

N. Nicolaysen: Ab. 1870 s. 141. Vestfold Oldtidsminner s. 381.

E.S. U.O. top.ark. 1949.

Trekanten er helt plan, har innbuede sider markert ved tettlagte mindre stein, mellom spissene måler den 9 m. Ved utgravningen fant Nicolaysen intet annet enn hist og her små kullbiter.

Bjørke nordre og søndre, Hedrum s. og p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1894 s. 99-100. Vestfold Oldtidsminner s. 629.

2. 332. Trekanten har innsvungne sider, og de 3 armene er hver 8 m lange fra midten til hver spiss, hvorav den ene vender mot N, den andre mot NÖ og den tredje mot V. Ved V-oddens ende sto en nedfallen större stein, som sannsynligvis har stått oppreist. Ved midten var trekanten 1,5 m dyp, men intet ble funnet i den.

Trekanten ligger i et felt av ca. 30 hauger, som har ydet funn fra både eldre jernalder og vikingetid; men da haugene fra de forskjellige perioder ligger om hverandre, er det umulig å si hvilken periode trekanten helst synes å tilhøre.

Vestrum vestre, Hedrum s. og p., Vestfold.

N. Nicolaysen: Ab. 1884 s. 106. V.O. s.663.

En trekant skal ha ligget på denne gården; men den ble ryddet bort för Nicolaysens tid uten at noe ble funnet.

Perme, Vanse s., Lista p., Vest-Agder, fig.68a-b.

Sigurd Grieg: Listas jernalder s. 150-51 og pl. XIV.

Sidene på steinsetningen er en smule innbuede og 8 m lange. De er markert ved en rad stein som ikke ligger helt jevnt, hvilket fremgår av planen fig. 68a. Steinlegningen er ellers bygget av kamp med jordblandet grus mellom steinene, og den er 0,75 m dyp. Inntil den ~~stør~~ östre sidekant ligger en stor jordfast stein. Straks nord for den vestre ende ble en annen större stein påtruffet, som imidlertid ikke var jordfast. Mellom disse to nede på auren lå et forrustet ökseblad. Her var det også et rustliknende lag over bunnen, som ikke gav inntrykk av å være naturdannelse. Ellers ble intet funnet.

Av öksen (C.22166), fig.68b, er ~~tare~~ bladet skikkelig

bevart. Skafthullpartiet er helt deformert av rust og er gått i flere stykker, treskaftet sitter i, men denne delen av øksen kan en vanskelig avgjøre hvordan har sett ut. Bladet er ganske slankt, noe utsvunget, sterkere nedentil enn oventil, og synes da å stå Jan Petersens type¹⁰⁶⁾H temmelig nær. Denne typen begynner omkring år 900¹⁰⁷⁾ og tilhører hovedsakelig 1ste halvdel av 10. årh.

Tangesdal, Bjærkreim s., Helleland p., Rogaland.

S.A. Buch: Ab. 1878 s. 308.

En öks av jern ble funnet i en trekantet steinsetning. I midten var en ring av stein, av omtrent 1 fots (30 cm) diameter. Den dannet, som katalogbeskrivelsen sier: "Overkanten af en 6 Fod dyb (1,80 m) Cylinderformet Rullestensmur, der var fyldt med Sand. 2 Fod under Toppen fandtes Öxen, forresten intet."

Øksen (St.369) er nå sterkt restaurert; men av det som er igjen av den kan det ses at den må være av en sen type og dermed tilhøre slutten av vikingetiden.

"Klauhauane" på Ödemotland, Nærbö s., Hå p., Rogaland, fig. 72a-b.

J. Petersen: St.Mus. Årbok 1948 s.16.

I det nordöstre hjørne av hustuft 14 på denne gården lå en trekantet steinlegning med innbuede sider og med en lengde mellom armene av 11,25 m. I midten av denne var et brent lag hvor det lå brente bein og noen få trekullstykker. (St.7382). Antikvar Nils-Gustaf Gejvall ved Statens Historiska Museum bestemte disse beinene, men kunne bare konstatere at det var dyrebein, deriblant 2 stykker sannsynligvis fra dyr av hjorteslekten. Hva angår dateringen

av dette anlegget, må det være senere enn folkevandrings-tid, hvilken periode tuften skriver seg fra, da stjernen lå oppå huset; men tidsforskjellen mellom trekanten og huset er det umulig å si noe om.

Grude, Klepp s. og p., Rogaland.

N. Nicolaysen: N.F. 299. T. Helliesen: St. Mus. Aarsh. 1906 s.58.

2 trekanter ble i 1852 ryddet bort på gården; på samme stedet fantes det noe senere et ökseblad av jern, uten at en dog kunne være sikker på om det stammet fra trekantene.

Helliesen omtaler dessuten to-tre trekanter til, som hadde en reist stein i hver spiss. Kull og brente bein ble funnet i en av dem, og dessuten i den østligste 6 spillebrikker av bein (St.1936); men i katalogbeskrivelsen ¹⁰⁸⁾ står det at de er av leire. Jan Petersen i sin artikkel "Brettspill i forhistorisk tid" ¹⁰⁷⁾ har imidlertid behandlet dem blant beinbrikkene. De er av typen R.178 og hører da til eldre jernalder.

Enda to-tre trekanter ble utjevnet i 1861 uten at noe ble funnet.

Hauge, Klepp s. og p., Rogaland.

N. Nicolaysen: Ab. 1869 s.144. T. Helliesen: St.Mus. Aarsh. 1906 s. 78 nr. 8.

Trekanten ligger i nordøst for de såkalte dysjarne. Sidene beskrives som litt innbuede, armene som spisse og temmelig lange. De hadde alle forskjellig lengde: $20\frac{1}{2}$, $22\frac{1}{2}$ og 23 alen (o: henholdsvis 12,30 - 13,50 og 14,10 m). Kanten var markert ved stein. Høyden i toppen var $1\frac{1}{2}$ alen (90 cm) og tok av jevnt mot de 3 armene. På auren i midten

fantas et tynt kullag, ellers intet.

Rinden av Sele, Bore s., Klepp p., Rogaland.

T. Helliesen: St.Mus. Aarsh. 1905 s.85 nr. 24.

En av trekantene her undersøkte Helliesen i 1904. Som vanlig var den steinsatt langs kantene, armene var brede, og avstanden mellom armspissene var 29 m. Avstanden fra midtpunktet til midt på siden var 6 m, høyden på midten ca. 0,7 m, her var den også noe opprotet. Undersøkelsen gav imidlertid ingen resultater.

Kolnes nordre, Sola s., Håland p., Rogaland.

T. Helliesen: St.Mus. Aarsh. 1901 s.76 nr. 11.

Trekanten hadde en avstand av 15,8 m mellom armspissene, var på midten 0,3 m høy, men hadde opprinnelig visstnok vært høyere. Ved utgravningen Helliesen foretok, viste det seg at det tidligere hadde vært gravd i trekanten. I midten sås antydning til et rundt kammer, kantet av runde stein, som var noe større enn steinlegningens øvrige."

Valheim øvre og nedre, Årdal s., Hjelmeland p., Rogaland.

N. Nicolaysen: N.F. 801-02.

Nicolaysen undersøkte her to felter med trekanter. De to første som ligger tett ved hverandre, var begge 1 alen (60 cm) høye på midten, den ene hadde 9-12 alen (5,40 -7,20m) lange sider, den andre 13 alen (7,80 m) lange sider, begge markert ved randstein. Ved utgravningen i 1865 viste de seg å bestå av et tynt jordlag over sammenkastede kampestein; i den første fantes intet, i den andre bare enkelte kullstumper og enkelte stein som viste spor av påvirkning av ild.

Også de 6 som lå lenger syd, ble undersøkt ved samme leilighet. Alle hadde innbøyde sider, nr. 1 hadde 9-10 alen (5,40 - 6 m) lange armer, nr. 2: 11 alen (6,6 m) lange armer og en høyde på midten av 18 tommer (45 cm), nr. 3: 13 alen (7,8 m) lange armer, tidligere rotet i, nr. 4: 9 alen (5,4 m) lange armer, nr. 5: ca. 14 alen (8.4 m) lange armer, tidligere gravet i, nr. 6: 9 alen (5,4 m) lange armer. Bare i nr. 2 fantes enkelte kullbiter, de øvrige var tomme.

Hovtun, Suldal s. og p., Rogaland.

N. Nicolaysen: Ab. 1870 s. 149-152 nr.1,2,4,6,7,8.

Trekantene her har jeg tidligere omtalt på grunn av deres noe usedvanlige form (se s. 56). Nicolaysen undersøkte følgende: nr. 1 har den vanlige trekantformen, med litt innbuede sider, men ellers er hjørnene mere avrundede så de likner mer på en trefliket spenne, dessuten er sidene markert ved grøfter, og på midten av de to langsider står det igjen en bro på 7-8 fots (2,10 - 2,40 m) bredde. Det er en jevn stigning mot midten, hvor høyden opprinnelig har vært ca. 3 alen (1,80 m) over auren, herfra til hver arm-spiss er det 13 alen (7,8 m). Det hadde tidligere vært gravd i denne trekanten, og man hadde funnet aske og kull.

Nicolaysen fant 1 alen (0,60 m) over bunnen i midten og i en avstand av inntil 3 alen (1,80 m) derfra et ca. 1 fot (30 cm) tykt lag av brent jord, blandet med aske og små kullbiter, men ellers ingen ting unntatt et lite stykke jern av en nagle eller ring ca. 1 alen (60 cm) NV for midten.

Nr.2 hadde også grøft og to broer, var 1 alen (60 cm) høy på midten. I en omkrets av 2 alen (1,20 m) fra midten fantes det et kullblandet askelag.

4. Foruten grøft hadde denne bro på tre sider, fra midten

til hver armspiss var det $12\frac{1}{2}$ alen (7,5 m). Höyden over auren var 1 alen (60 cm), og på denne fantes noen kullbiter.

6. Det var grøft og bro bare på den ene langside, fra midten til hver spiss var det $10\frac{1}{2}$ alen (6,30 m), høyden på midten $\frac{3}{4}$ alen (75 cm). Funnene besto av noen få kullbiter.

7. Sidene på denne trekanten er utoverbøyde, ellers er det grøft og en $3\frac{1}{2}$ alen (2,10 m) bred bro på den ene langside, hver side er 22-23 alen (13,2 - 13,8 m) lang, dybden til auren $2\frac{1}{2}$ alen (1,5 m). Kullblandet aske ble funnet i midten.

8. Trekanten er av samme form og størrelse som nr. 7, men med bro midt på hver langside. Dybden til auren $3\frac{1}{4}$ alen (1,95 m), 1 alen (60 cm) under toppen lå en stor, rund stein, ca. 60 cm i omfang, $3\frac{1}{2}$ alen (2,10 m) i SSÖ for midten og 30 cm over auren fantes et munnbitt av jern med enkelt ledd, nå svært sammenrustet; på bunnen var et lag av kull og aske og i midten lå følgende oldsaker (C.5238) i en sammenrustet klump sammen med brente beinstumper: Sverd som har vært sammenbøyd ved nedleggelsen, nå i flere stykker. Det er tveegget, har blodrefill og har opprinnelig vært ganske langt, "klingen mindst 30" " (75 cm), sier Nicolaysen. Av hjaltene er bare underhjalte bevart. Det ser ut som om det har vært rett; men mer kan ikke sies med sikkerhet da øksen har rustet fast på det, og stykket ellers er sterkt beheftet med rust.

Øksen stikker bare delvis frem, der den sitter fast på sverdet, og det er bare den nedre delen med en av skaftflikene og en del av eggen som synes. Av det en kan se er den nedre fliken temmelig skarp og spiss, bladet ser ut til å være noe rettere oventil og svinger ut noe nedentil; men her mangler en del av bladet, så typen blir i det hele

usikker. Skulle en forsøke å antyde noe, måtte formen nærmest bli Jan Petersens K-type.¹¹⁰⁾

På samme rustklumpen sitter det også fast odden av et spyd med skarp markert midtribbe. Det har muligens vært av den slanke typen. Det later imidlertid til, etter Nicolaysens beskrivelse at han ikke har vært oppmerksom på denne spydodden; for han nevner den ikke.

Nok et spyd, fig. 79, finnes i samme funnet, som også Nicolaysen nevner. Det er bevart falen og mesteparten av bladet. Selvom også dette er temmelig forrustet, lar typen seg sikkert bestemme. Bladet er langt og smalt, slankt og høyt ribbet, overgangen fra blad til fal mangler; men falen er lang og smal og bærer tydelige spor av huller til gjennomgående nagler, særlig de to nederste på den ene siden er tydelige (se foto fig. 79 til venstre); men de kan følges om dog med mellomrom i 10,2 av falens samlede lengde av 14,8 cm. Typen må da være Jan Petersens I-type¹¹¹⁾, og om denne sier forfatteren at den tilhører sannsynligvis første halvdel av 10. årh. og begynner ca. 900. Den er ikke særlig tallrik, og det er ingen grunn til å tro at den har hatt særlig lang levetid.¹¹²⁾

Kniven som det foreligger bare et stykke av, minner en del om Poul Nörlund: Trelleborg pl. XXVII fig.13.

Brynet som er i flere stykker, er av skifer, har vært temmelig langt og har rektangulært tverrsnitt.

De øvrige haugene - alle runde - som Nicolaysen undersøkte på dette feltet, og som ikke var tomme, gav alle funn fra vikingetid.

Ritland, Suldal s. og p., Rogaland.

N. Nicolaysen: Ab. 1896 s.51. Nr.27 og 28.

Trekanten (nr.27) var markert ved en steinrekke, hver arm var 4,20 m lang og vendte mot V, ÖNÖ og S. Dybden i midten var 0,50 m. Det eneste som ble funnet var litt kull.

Trekanten (nr.28) hadde tillikemed den vanlige markeringen av kantstein, en liggende større stein som avsluttet hver spiss; formen var usedvanlig regelmessig, sidene svakt innbuede, midt på hver side fantes en bro 1,20 m bred, fra midten til hver armspiss var 8,50 m, grunnlinjen av hver odd ca. 1,30 m. Dybden i midten 30 cm.

Funnet besto bare i kull.

Seim, Röldal s. og p., Hordaland.

B. E. Bendixen: Ab. 1893 s. 23 nr. 5.

Trekantens sydlige eller sydøstlige side er markert ved en grøft, den er 9 m lang, hver av de to andre 8,5 m. Den besto av jord med stein innimellom. Et tydelig kulllag lå omtrent 1 m fra kantene, unntatt i den østlige armen, hvor den gikk helt ut til kantmarkeringen. Kullene var grove og store, og en kunne finne enkelte grenstykker. Heriblant lå også et stykke slagg, og i den østlige armen lå flere små stykker av samme slags. Henimot denne enden lå også en liten helle. Ellers var trekanten funntom.

Fillandsflåten på Östre Eide, Ölen s., Fjellberg p., Hordaland

N. Nicolaysen: N.F. 808-09. Neumann: Urda III s.51-52; riss s. 51.

I 1865 lot Nicolaysen utgrave en del av disse fortidsminnene, blant annet begge trekantene, nr. 7 og 8 på risset i Urda.

Nr. 7, hvis sider var 19 og 20 alen (11, 40 og 12 m) lange, hadde en høyde av 1 alen (60 cm), og i midten var det en

fordypning, uten tvil, mener Nicolaysen, etter en fjernet bautastein. Den inneholdt bare et lag med kull over det hele.

Nr. 8 har 12 alen (7,20 m) lange sider. Etter skissen og målene Neumann oppgir, skulle denne være større enn den foregående; men rekkefølgen er neppe byttet om, fordi begge hjemmelsmennene oppgir denne å ha en bautastein i toppen, som på Nicolaysens tid var falt overende. Også denne trekantens kant var 1 alen høy, bautaen $5\frac{1}{2}$ alen (3,30 m). Her ble det i tillegg til kullaget som dekket det hele, funnet en samling brente bein, like under der steinen hadde stått.

Stöbakken av Godöy, Giske s., Borgund p., Möre og Romsdal.
Johs. Böe: Bergens Museums tilvekst av oldsaker 1924.

B.M.Å. 1924-25 nr. 2 s.20 nr.49. B.7630.

Per Fett: Förhistoriske Minne på Sunnmöre 1950 s.37.5.

Trekantens odder vender mot S, NÖ og NV, sidene er svakt innsvingne med en kordelengde av 14,50 m. Höyden ved midten er ca. 60 cm. Den er bygd opp av en ^{i/}stenblandet meget skarp brunlig aur, over dette et lag runde strandstein av hodestörrelse, og endelig en ganske tykk gresstorv. I hjörnene er huller etter reiste stein, likeså 7,80 m fra det sydvestre hjörne. Rett under dette sted fantes en brandgrav, opprinnelig lagt ned i en tretine, snautt 30 cm i diameter (I).

Midt i haugen innenfor en sirkel av rullestein fantes nok en brandgrav (II). Her sås spor av jernsaker, bl.a. et sverd krumböyd midt over kretsen. Det var nå imidlertid bare rusten igjen. Beinene fantes uten spor av beholder i den ene halvpart av gropen.

Restene av en bronsealders smeltedigel fantes löst i

haugfyllen og vedkommer da ikke de to begravelser.

Branngrav I inneholdt foruten brente bein og tetningskitt til trekar (7630 c og d) en tresidet pilespiss av bein (a) som Haakon Shetelig: V.J.G. fig.84. Den har som typeeksemplaret en langsløpende fure midtetter hver flat-side. Den foreligger fragmentarisk, hvorav 3 og 3 stykker lar seg sette sammen.

Videre er det 3 mindre uornerte stykker av en eller to pilespisser av samme form (b).

Branngrav II besto av stykker av en beinkam med jernstift, et av stykkene (7631a) har sirkelornering og brente bein (b).

Det kan neppe være en stor tidsforskjell på disse to gravene. Etter beinpilene som er funnet i den første skulle den stamme fra yngre romertid, uten at man kan plasere funnet nærmere innenfor perioden ¹¹³⁾. Restene av den sammensatte beinkammen i den andre graven skulle tyde på at funnet er noe senere, overgangen til folkevandringstid.

Dragseidet under Eide, Åfjord s. og p., Sør-Trøndelag.
I. Undset: Ab. 1874 s. 23 nr. 5. K. Rygh: T.V.S. 1878 nr. 4 s. 132.

To av sidene i denne trekanten er 26 fot lange (7,8 m), mens den tredje er 22 fot lang (6,6 m), svakt innbuede, høyden midt på er 2 fot (60 cm). Hvert hjørne er markert ved en 2-3 fot (60-90 cm) høy stein, som vender den flateste siden innover. I midten lå en veltet bautastein, 10 fot (3 m) lang, 14" (35 cm) bred og 7" (17,5 cm) tykk. Etter utgravningen ble denne igjen reist opp til en høyde av 7 fot (2,10 m) over jorden. I trekantens sydvestlige

ende fantes 2 klinknagler av jern (T.1316), den ene ca. 3 cm, den andre ca. 5,5 cm lang.

De övrige fortidsminnene, 4 hauger og en rund steinlegning, som Undset undersøkte, viste seg å stamme fra vikingetid, og da er det sannsynligste at også trekanten hörer til denne periode, hvilket også funnet av klinknagler skulle tyde på.

Nordre Snoen, Meldal s. og p., Sör-Tröndelag.

Th. Petersen: Ab. 1897 s. 129.

Trekantens tre armer vender mot nord, syd og vest, sidene er innbuede, 8,17 - 8,68 m lange. Avstanden mellom hver spiss og den motsatte siden er 5,70 - 5,80 m; markeringen består av heller som er satt på kant med helning utad (se s.57). Hellene er ikke sammenhengende, men står med mellomrom, de er gjennomgående 2 dm höye. Bunnen er avvekslende belagt med flate heller og rundkamp, men uten noen bestemt orden; enkelte steder mangler også disse steinene. Midten var utelukkende belagt med store, flate heller, og over og imellom disse var det et tykt lag med lys aske, iblandet kullbiter.

Granheim part av Höyslo, Alstadhaug s., Skogn p., Nord-Tröndelag.

Th. Petersen: Skogns historie I s. 40. TVS. 1921 nr. 1 s.21 nr. 58 og TVS top.ark.

Den ene av trekantene her ble undersøkt uten at den gav noen funn av annet enn kull. De er ifölge Th. Petersen sjelden vakre eksemplarer og temmelig store. Den ene har en radius av 16 m og avstanden mellom armspissene er 21 m, den andre har målene henholdsvis 13 og 18 m.

4 hauger på samme felt ble også undersøkt (T.12338 I-III) og 2 av dem kunne dateres til 10. årh. Om de øvrige fortidsminnene, som ikke gav daterende funn, skriver Th. Petersen: "At de skriver sig fra yngre jernalder, maa dog ansees temmelig sikkert."

"Bråvoll" på Grande, Verran s., Ytterøy p., Nord-Trøndelag. Th. Petersen: TVS. 1921. 1 s. 14 nr. 40.

Trekanten har innbuede sider, armene målte 6, 10 og 12 m; høyden på midten har opprinnelig vært c. 0,6 - 0,7 m. Ved den indre enden av den vestlige armen, fantes et lite kullag ca. 20 cm dypt. Midt i trekanten hadde tidligere stått oppreist en lang, smal steinhelle, som dog var blitt fjernet noen år før undersøkelsen ble foretatt.

En rundhaug som ble undersøkt samtidig (T.12316g.) gav et mamsgravfunn som dateres til 1. halvdel av 10. årh., og en annen haug som ble undersøkt året før (T. 12194, TVS. 1920 nr. 2 s. 40-41), ydet også funn, som skulle tyde på yngre jernalder.

Om trekanten skriver imidlertid Th. Petersen: "Den maa dog ganske sikkert opfattes som en grav fra yngre jernalder, som hele dette lavtliggende gravfelt tilhører."

De øvrige steinlegningene skal jeg gi en mer summarisk behandling og bare i et par eksempler mer detaljert gjøre rede for deres utseende og hvilke funn de ydet.

Anathon Björn i sin tidligere nevnte artikkel "Tidlig metalkultur i Östnorge" gjør rede for noen undersøkelser professor Gustafson foretok på Eskeland under Ror i Rygge, Östfold.¹¹⁴⁾ Dessverre foreligger det ikke ordentlige beretninger fra undersøkelsen. Men det fremgår at et par av gravene var lagt midt i steinringer, hvis sentrum var mar-

kert ved en større stein. Det fremgår ikke klart om det var reiste stein som sto i periferien eller ikke, men siden det står at en del mindre stein stakk frem av grusen i vid omkrets, er det sannsynligst at det har dreidd seg om en steinlegning. Funnene besto av grove leirkar og dateres av Björn til La Tène III's senere del.

I det foregående (s.78 ff) er allerede omtalt steinlegningene på Hunn, Borge i Östfold. Også disse er det en viss mulighet forat går tilbake til den keltiske jernalder.

Noe anderledes er steinlegningene på Östre Galby, Vestby s. og p., Akershus, bygget. De karakteriseres av Nicolaysen¹¹⁵⁾ som "stensatte flader" og har vært dekket av stein over det hele. På samme felt finnes flere rund- og langhauger, disse - bortsett fra en rundhaug (nr.10) - kunne dateres til vikingetid. Rundhaugen stammer fra eldre jernalder, mens steinlegningene var funntomme.

3 felt som står hverandre meget nær er feltene på By,¹¹⁶⁾ Engelhaug¹¹⁷⁾ og Hershaug¹¹⁸⁾. Her finner vi steinsatte firkanter og sirkler. Funnene fra disse fortidsminnene hörer til eldre jernalder, snarest eldre romertid, men som Hagen har påpekt i sin artikkel om Byfeltet er den fattige gravformen arkaisk, og opprinnelsen til den må sökes i den tidligste del av jernalderen.

Av samme karakter er steinlegningene på Frøyshov, Hole s. og p., Buskerud¹¹⁹⁾. Funnene herfra er kommet inn tilfeldig, og feltet er aldri systematisk undersøkt. Sakene som til dels stammer fra rike branngraver, hörer både til eldre og yngre romertid.

Trekanten på Besseberg, Haug s., Eiker p., Buskerud, er alt omtalt i det foregående (s.147 ff.). Foruten denne og noen hauger er det her en firkantet, rettviklet steinleg-

ning, 3 m lang N-S, 2,5 m Ö-V, med en dybde til bunnen av 15 cm.¹²⁰⁾ En spissere stein markerer hvert hjørne. Omkring midten var et kullag, og i det lå funnet (C16430-37) som omfatter halvparten av en rektangulær spenne av bronse med gjennombrudt geometrisk ornamentikk. (C.16430) fig.40e. Resten av festet til jernnålen sitter igjen på baksiden. Et lite stykke kypertvevd tøy lå også blant bein- og kullrestene,

En samling glassperler (C.16431),

Et bolleformet spinnehjul av leire (C.16432), fig.40 f.,

Bissel av jern (C.16433), fig. 40a, omtrent som J. Petersen: Vikingetidens redskaper fig.8, men med enkel sammenknytning av bittet.

To "hestebrodder" av jern (C.16434) fig. 40b, omtrent som J. Petersen: Anf.arb. fig. 52, men piggen er mer fremtredende,

En liten kniv av jern (C.16435), fig. 40d, omtrent som J. Petersen: Anf.arb. fig. 107,

Kroknøkkel av jern (C.16437), fig. 40a, avbrudt i den ene enden; typen er som J. Petersen: Anf.arb. fig. 254. Skaftet er på siden som vender samme vei som tennene, ornert med 3 smale streker. Det ser ut som om det har vært en liknende ornering høyere oppe der bruddet er,

To skrinhanker av jern (C.16437), fig.40c, den ene som J. Petersen: Anf.arb. fig. 239, mens den andre mangler de rettvinklede utbøyningene av krampen, muligens fordi disse er brudt av.

Det daterende stykke i funnet er det rektangulære spennefragmentet. Av denne spennetypen finnes få eksemplarer, og alle unntatt denne og en til fra Hovland, Hedrum s. og p., Vestfold (C.14928-31), er ornert i stil II¹²¹⁾. De hører alle sammen til 600-årene, og denne spennen med sitt utpreget geometriske mønster bør vel snarest henføres til den tidligere delen av dette århundre. Bislet med sine små ringer passer også godt inn i et merovinger-tidsmiljø.¹²²⁾ Det står bl.a. bislet fra Rå, Norderhov s. og p., Buskerud ,

meget nær; dette har således enkel sammenknytning av bittet. Vårt stykke er imidlertid bedre bevart, og be-
slagene er ornert med opphøyde tverribber fra overgangen mellom det flate endestykket og ringen, som omslutter bis-
lets ringer.

Brolagte runde plasser og firkanter er ganske hyppig forekommende i Vestfold, og ikke få er undersøkt, således på Steinsrud, Søndre Rörkoll, Hørdal, og Unnerstvet i Stokke.¹²³⁾ Disse feltene omfatter runde og ovale brolagte plasser foruten hauger, alle stammende fra eldre jernalder; men som så ofte ellers ydet steinlegningene bare sparsomme funn, bare brott av grove, uornerte leirkar. De omfattende gravfeltene på Fevangårdene i Sandar¹²⁴⁾ innbefatter også fortidsformer som interesserer oss her og av samme karakter som de ovenfor nevnte. Også de daterbare steinlegningene her gav funn fra eldre jernalder, og det er mulig at feltene både i Stokke og Sandar går tilbake til keltisk jernalder.¹²⁵⁾

Feltet på Elgesem i Sandar er alt nevnt i det foregående (s. 124f.) i forbindelse med den skipsformede steinsetningen på stedet. Bortsett fra haugene, som fantes i tilslutning til skipssetningen, kom det for dagen ved grustaking flere brolagte plasser, som lå under jordoverflaten.¹²⁶⁾ Hougen daterer disse funnene til førromersk jernalder, men da det bare er funnet leirkar, har vi intet sikkert bevis for at disse gravene virkelig stammer fra denne perioden, selve formen for nedleggelsen støtter imidlertid en slik datering.

På Uranienborg u. Kamfjord vestre i Sandar ligger en

firkantet steinlegning¹²⁷⁾ med en reist stein i hvert hjørne av ca. $\frac{1}{2}$ m høyde, og sidene markert ved større og mindre stein, fig. 44a. Som sedvanlig ved slike anlegg var tykkelsen av lagene til urørt aur ikke særlig stor, ca. 25 cm, og 30 cm ved midten. En del klinknagler og et rektangulært beslag av jern med naglehuller i hvert hjørne og et sirkelrundt hull, noe forskutt for midten av stykket, antakelig et låsskilt, (C.19642) fig. 44b,^{fantes} i forskjellig høyde spredt i firkanten, mens jernbeslaget lå like under gresstorven på innersiden av den nordligste hjørnesteinen. Funnet skriver seg sannsynligvis fra yngre jernalder.

Et merkelig anlegg er steinlegningen på Jåberg i Sandar¹²⁸⁾, fig. 43a. Jeg hitsetter her professor Björn Hougens beskrivelse av stedet:

"Plassen er orientert omtrent N-S, er 38,5 m lang, bredden i søndre ende, som nu er rett avskaaret (visstnok ikke fullstendig bevart, mener Augestad) er 11 m, og bredden i nordre ende som er avrundet er 8 m. Vestre langsida er omtrent rett, østre konkavt buet. (Dette må imidlertid være feil, da Augestads riss gir inntrykk av en konveks bue mot øst). 17,5 m fra nordre ende staar paa begge langsider rett overfor hinanden en reist stein, 0,5 - 0,8 m høie og ca. 0,8 - 1 m brede, vendende bredsidene mot steinlegningens kortsider. Bredden er her 7,5 m. Brolegningen er ganske tett, særlig i nordre del, og består av almindelige rullesten paa ca. 30-50 cm tverrmaal.

Like ved nv. hjørne ligger isolert en mindre rund brolagt plass ca. 3 m i tverrmaal. Rundt omkring ligger flere gravhauger,"

Funnet (C.23447) fig. 43b-c, ble gjort i søndre del, hvor det, enda da Houggen besøkte stedet, var tydelige spor

etter gravningen 9 m fra s-enden. Her manglet brolegningen i et par meters omkrets. Jorden var her mørk muld, skriver Augestad, med ubetydelige rester av kull og brente bein. I en dybde av 1,20 m lå en mur 0,5 m bred og 3 m lang i retning N-S, mens den traugformede graven under hadde retning Ö-V; den var 1,8 m lang, 1 m bred i bunnen, 3 m bred i overflaten. "I det sydvestlige Hjørne", fortsetter Augestad, "0,20 m i Syd, saaes i Overfladen en rund Muldflek; det var et Hul fyldt af sort Jord, 0,70 m dybt, endte ganske spidst, var i Overfladen kun 0,30 m i Tvermaal - - - - - 1,30 m i Nordöst fandtes et lignende." Her har da muligens stått to peler, som også Augestad bemerker.

"Under Muren i Graven laa et 12 cm tykt Lag Muld, i sydlige Ende laa under en Sten 2 smaa flade Ravperler, 1 Mosaikperle, 2 Perler dannet af en Spiral tynd Sölvtraad, en neglstor Malje af Sölv - - - - - samt 8 cm fra hinanden 2 $4\frac{1}{2}$ cm lange romerske Fibulaer af Bronze. - - - - - I selve Muren mod Nord under det andet Stenlag laa et Stykke Urnehank, et lidet Urneskal og et Flintstykke. I Gravens Bund mod Nord laa en knust Urne, en Sigd og 2 krumme Kniver, om dem en liden Kitring. Jernsagerne har ligget i Træspandet." Av disse sakene har siden Augestads samling kom inn til Oldsaksamlingen, bare de to fibulaene, maljen eller sølvhekten og leirkaret latt seg identifisere.

Funnet daterer brolegningen til 1ste årh. e. Kr.¹²⁹⁾ på grunn av fibulaene, som er omtrent som Almgren: Nord-europäische Fibelformen fig. 24.

I Augestads beskrivelse av anlegget og gravens plasering er det en del uklare punkter, som det vil fremgå av de ovenfor anførte sitater. Men utgravningen av en haug på Hunnfeltet de to siste årene gir svar på mange uklare punkter

ved Jåberganlegget, som har meget til felles med Hunngraven. Etter å ha gravet ut en haug på nedre felt, stötte man under haugen på en vegg som viste seg å være en del av en steinlegning, hvor östsiden var konveks, sannsynligvis fordi steinene var rast ut. Den var orientert NNW-SSÖ, under steinpakningen lå en "mur" av samme dimensjoner som på Jåberg, orientert i samme retning som steinlegningen over, og på östsiden av denne "muren" i N og S-enden av den var det her to pelehuller, som selvom de ikke var så store som dem i Jåberganlegget, sikkert er noe av det samme. Under selve den murlignende oppbygningen lå en grav med trekarkitt og et leirkar, som i form og gods er identisk med Jåbergkrukken. Orneringen, bortsett fra noen små avvikelser, er helt lik også. Et meget lite leirkar ble funnet høyere oppe i "muren". Selvom Jåberggraven ifölge Augestads beskrivelse lå orientert Ö-V, altså på tvers av "muren" som han beskriver, spørres det om ikke han har sett feil her; for etter hans egne opplysninger lå sakene i N og S-enden av graven, altså i samme retning som muren, og med stötte i anlegget som er kommet frem på Hunn, som i så meget ligner Jåberg, taler sannsynligheten for at grav og mur på Jåberg har hatt samme orientering og hörer sammen.

Funnene, blant annet to fibulaer, som ble gjort i haugen som var anlagt over steinlegningen, er av en gruppe som ifölge Almgren, følger kronologisk og typologisk etter Jåberg-typen. At de to reiste steinene mangler ved Hunnanlegget, er av mindre viktighet da haugen som ble bygget over, kan ha forstyrret steinlegningens opprinnelige utseende. Jeg vil imidlertid nevne at i fotkjeden på haugen sto 3 mindre reiste stein.

På gården Aske i Brunlanes finner vi igjen de velkjente typer av steinlegninger og også en mer uvanlig. Den siste er alt beskrevet i det foregående (s. 63) Den er et kvadrat delt i 4 like store ruter. Midt i den nordligste ruten lå en helle, hvis mest konvekse del stakk opp i dagen. Hellen dekket et traktformet hull av omtrent 3 fots (0,90 m) dybde, fylt med kull. Her var og en stor urne fylt med brente bein, som ikke kunne bevares. Blant de brente beinene lå også en jernnål, en kröllnål (C.18050), som daterer funnet til første periode av jernalderen¹³¹⁾. I midten, hvor de to steinrekkene krysset hverandre, sto en temmelig stor reist stein; under denne fantes et liknende traktformet hull med kulljord og et leirkar (C.18049) halvfylt med brente bein. Av denne urnen er det bare bevart bunnen og en del mindre skår. Godset er grovt sandblandet, og bunnen har en ganske svak, men tydelig fortykning på utsiden. Det er ingen grunn til å tro at tidsforskjellen mellom de to graver er særlig stor. En liknende grav kjennes fra Sverige, som dog er noe anderledes i enkelthetene, idet to diagonale deler firkanten i 4 trekanter, og en helle ligger i krysningspunktet. Anlegget ligger på Granhagen, Norby, Grums sn., Värmland, og må skrive seg, mener Arne, fra keltertid, om kanskje en noe senere del av denne.¹³²⁾ Av en mer vanlig type¹³³⁾ er en rund brolegning på Aske. En 1 m høy reist stein sto i vestkanten, i østkanten var en liknende stein, nedgravd i sanden, så den såvidt var synlig. Her fantes et leirkar, 3 små ringspenner av bronse og rester av en tynn bronses tang rullet opp i flat, spiralformet skive. (C.17352-55 og 17396), som må tilhøre 2den periode av jernalderen. Til første periode av jernalderen hører funnet (C.17356-60, 17397) fra en mindre

brolagt plass uten reiste stein like ved siden av den ovenfor nevnte.¹³⁴⁾

I Telemark er det bare undersøkt en av disse fortidsminnene, nemlig på Mæland, Rjukan s. og p., Telemark¹³⁵⁾, som av Nicolaysen beskrives som en rund steinsetning eller brolagt krets; her ble det funnet en beltestein av kvartsitt (C.3467) og noen brente bein. Dette funnet h rer da til romertid eller folkevandringstid.

I Fjære er ikke steinlegningene så tallrike. På Birketvet¹³⁶⁾ er det 3 firkanter av den sedvanlige typen, med høyere hjørnestein og kantmarkeringen av mindre, i dette tilfelle med mindre heller satt på kant. Undersøkelsen av en av disse brakte intet for dagen; like under torven st tte man nemlig på urørt aur.

På Vik grov Nicolaysen en rund steinlegning¹³⁷⁾ med $1\frac{1}{2}$ fot (45 cm) høy stein i midten, kantmarkeringen besto av flate, tett i tett lagte mindre stein, diameteren var 33 fot (9,9 m). Den har altså visse likhetspunkter med steinlegningen på D mmesmoen (se s.141 f.). Denne steinlegningen l  7 fot (2.10 m) nord for en steinsetning med 8 stein, som er behandlet i det foregående (s.115 f.). Under midtsteinen er det gravd ned i auren et rom, 1 fot (30 cm) i firkant og omgitt av stein. Her lå det en samling brente bein og 5 stykker av et stort, grovt leirkar (C.7371), fig. 63. Et av stykkene, som stammer fra karsiden, er ornert med en enkel horisontal strek; det eneste randskår viser at karet må ha vært ca. 12 cm over munningen, men i det norske leirkarmaterialet som B e behandler finnes ingen paralleller. Steinlegningen ligger imidlertid på et stort gravfelt av hauger og steinsetninger, som dateres så til yngre romertid og

folkevandringstid (C.7369-77), og steinlegningen stammer da sannsynligvis fra samme periode.

På det store feltet i Presthus og Midbö's utmark i Spangereid, S.Audnedal p., Vest-Agder, undersøkte O. Rygh ¹³⁸⁾ 44 fortidsminner, hvorav en (nr. 36) var en brolagt krets av 12 fots (3,6 m) tverrmål. Innenfor kantsteinene besto brolegningen av grovt, meget fast kampesteinsgrus. 2 fot (60 cm) i SÖ for midten og 1 fot (30 cm) dypt lå en samling brente bein, 3 små stykker av et meget sterkt forbrent leirkar og noen små stykker trekarkitt (C.9403), som imidlertid ikke gir en sikker datering. De øvrige haugene på feltet (C.9342-9425) med unntakelse av to, stammer fra folkevandringstid og overgangen mellom denne periode og yngre romertid, så steinlegningen må falle innenfor dette tidsrom.

Fra Anders Hagens undersøkelser etter krigen av en ødegård, Sostelid i Åseral, har vi en interessant steinlegning, som ligger mellom husene, få meter nord for gårdens hovedhus.¹³⁹⁾ Den er 30 m lang, 10 m bred, bygd regelmessig opp av større og mindre rullestein, alle sidene unntatt én er markert ved større stein; over det hele var den dekket av et tykt, fast jordlag. Det ble funnet to små bålrester, noen få brente bein, 1 bryne av kvartsitt og en tykknakket porfyröks, som neppe er annet enn en tordenkile, som like til våre dager anses å ha stor apotropeisk makt.

I Rogaland finnes en stor mengde av de forskjellige variasjoner av steinlegninger, men forholdsvis få er undersøkt og har ydet funn; i en firkantet steinlegning på Kvalbein, Oгна s., Egersund p.¹⁴⁰⁾ ble funnet noe av en linhekle, noen glassperler, klinknagler, kull og brente bein (St.2352), som daterer det hele til sannsynligvis vikingetid. I en rektangulær steinsetning på gården Dale, Hauske s.,

Rennesøy p.¹⁴¹⁾ ble det bare funnet noe trekull, et ubestemmelig jernstykke og leirklumper som kanskje kan være leirklining (St.7014). Steinlegningen er 25 m lang, $2\frac{1}{2}$ m bred, og hvert hjørne er markert ved en oppreist stein 56-68 cm høy. Den er orientert VNV-ØSØ. Sydsiden er markert ved en rekke flate stein, N-siden ved en oppbygd, enkel steinmur. I to firkantede steinlegninger på Kåda, Mosterøy s. Rennesøy p.¹⁴²⁾ fantes intet annet enn trekull. (St.7168). Den ene er 5 x 4,10 m og 39 cm høy, den andre 8,30 x 4,20 m og 74 cm høy. Hvert hjørne er markert ved en høyere stein, mens en tett rad mindre rullestein markerer kantene. I den minste lå trekullet i et tynt lag på midten, i den største i en grop 1,40 x 0,90 m og 20 cm dyp, som var dekket av 3 heller.

Enestående merkelig er en steinlegning på "Bakkhodnet", Utstein Kloster, Mosterøy¹⁴³⁾, fig. 77a-b. Den har en samlet lengde av 154 m, men i sin øvre del går den i slyngninger. Avstanden fra ytterpunkt til ytterpunkt - nord til syd - er 64 m. Steinlegningen danner en lav 30-40 cm høy røys av steiner, som i den øvre del var 1,50 m bred, i nederste inntil 7 m bred. Den ligger i en bakkeskråning mot nord, og ved gjennomgravning av den nederste delen fantes leirkarskår, trekull og to tilslåtte steiner, den ene har på bredsiden en firsidig, ujevn grop, den andre har også på bredsiden en liknende grop, men mer tresidig med avrundede hjørner. (St.6885). I den øvre delen fantes liggende oppå vol-len en tredje stein av samme bergart, men med et gjennomgående hull i den smalere ende. Leirkarskårene, hvorav ett er et randskår, er alle uornerte, grove. Men de daterer steinlegningen til eldre jernalder.

Den rektangulære steinlegningen på Fevoll, Hjelmeland s.

144)
og p. er av en type som allerede er beskrevet, unntatt at den ene kortsiden er noe lengre enn den andre. Intet annet enn trekull ble funnet i den (St.6932); men da den ligger midt i et felt av tre gravhauger som har gitt funn fra yngre romertid og folkevandringstid (St.6895-97), er det sannsynlig at steinlegningen stammer fra samme periode. To steinlegninger finnes på Ritland i Suldal s. og p. 145) av vanlig type. I den første var det bare kull, i den andre var det et stykke kleberstein (C.18411) med innrisede streker, som til dels krysset hverandre. Stykker av liknende ting er funnet i eldre jernalders tufter på Rogaland. 4 steinlagte ringer på Vashus, Suldal 146) gav ingen funn overhodet. Men i en av haugene (nr.14) på samme felt ble funnet brott av et grovt, uornert leirkar med hank, så muligens stammer hele feltet fra eldre jernalder.

Firkanter markert ved hjørnestein finner en igjen på gravfeltet på Blodheia, Avaldsnes s. og p., Karmøy¹⁴⁷⁾. I selve gravene, som beskrives som brannflak, fantes ingen oldsaker; men skår av et og samme kar (B.3152a) ble funnet i 3 forskjellige firkanter, dog utenfor det egentlige gravområdet, så de kan ikke brukes som tidsbestemmende for anleggene. De stammer fra et større leirkar fra eldre romertid, cfr. Müller, *Ordning: Jernalderen* fig. 144. Shetelig mener at disse firkantene stammer fra keltertid, og det er rimeligst å tro at de er eldre enn leirkarskårene.

B.E. Bendixsen undersøkte noen runde steinlegninger eller brolagte kretser på Skarpeteig i Rödaldal, Hordaland¹⁴⁸⁾. Opplysningene er svært ufullstendige og unøyaktige; men funnene (B.4982-83) synes å stamme fra folkevandringstid,

da fragmenter av spannformede leirkar hörer med til begge funnene. Fra Ytre Arna, Arna s., Haus p., Hordaland¹⁴⁹⁾, foreligger det funn fra noen runde og avlange steinlegninger (B.5697-5701). Sakene stammer fra tidlig vikingetid (bl.a. en spydspiss R.520) eller sen merovingertid, men mesteparten lar seg ikke datere nærmere. Til folkevandringstid hörer sannsynligvis noen steinlegninger på Bolstad, Fortun s., Lyster p., Sogn og Fjordane.¹⁵⁰⁾ Selve steinlegningene ydet bare noen få funn: fragmenter av beinkam, uornert leirkar, noen klinknagler og kull (B.3727 og 29), men i haugene skriver det daterbare oldsakmateriale seg vesentlig fra folkevandringstid, så en kan anta som sannsynlig at alle gravene skriver seg fra denne periode.

Langs hele kysten spredt nordover til Trøndelag finner en forskjellige utformninger av steinlegninger, av hvilke en del er utgravd; men har ydet bare få og fattige funn¹⁵¹⁾ som for største delen ikke er daterbare; et par er både fra folkevandringstid og vikingetid. I de fleste er det bare funnet kull. Fremheves bör en steinlegning på Korsbøen av Småge, Aukra s. og p., Møre og Romsdal¹⁵²⁾ En reist stein ca. 2 m høy, markerte midten av en steinlegning på 8-10 m i tverrmål. Sakene ble funnet like under torven i et brannflak, som fra bautaen strakte seg østover omtrent i manns lengde. De daterer anlegget til midten eller siste halvdel av 10. årh., idet sverdstykkene er nærmest som R.504 (J. Petersens R-type) og spydspissfragmentet nærmest R.531 (J. Petersens G-type). Resten av sakene var stykker av en skjoldbule (R.563), stykker av et stekespidd eller

lyster, stykker av en öks, en hammer, klinknagler, fragmenter av en kleberbolle, skiferhein, 2 sökk av kleber, spillebrikker (R.474), brente bein og noen ubestemmelige jernrester (T.11940).

Trøndelagsfylkene er også ganske rike på de forskjellige slags steinlegninger, de fleste har vist seg å være som overalt ellers, fattige på funn: i de fleste tilfeller bare kull og av og til brente bein. Nevnes bör dog en del steinlegninger på Hallem vestre, Stiklestad s., Verdal p., Nord-Trøndelag¹⁵³): I nr. 1 var det et spredt steinlag over det hele, og i 5/4 alens dybde (75 cm) lå noen stykker av et godt brent leirkar, og et stykke östenfor midten fantes en liten böylespenne av bronse av noe særegen form (T 579-80). Spennen er avb. pl. I fig. 1 i TVS 1871 nr. 7. Spennen må nærmest kalles likearmet og har noen dyrehodeliknende avslutninger, vendende hver sin vei. Den er ikke mer enn 6 cm lang. Det har ikke vært mulig å finne en skikkelig typehenvisning, men den bör vel regnes med blant de "små spenner" fra folkevandringstiden¹⁵⁴), og da helst gruppen som hörer til 5. og 6. århundre.¹⁵⁵)

Naboringen til denne gav også en del funn; jernsakene var dessverre sterkt forrustet; men rester av et spyd og et sverd lot seg skille ut, uten at en kan si noe bestemt om typen. Videre fantes en beltespenne av bronse med påsittende sölvnagler, også ringen har vært belagt med sölv. På undersiden satt igjen et lag töy og skinn. (T.581-85).¹⁵⁶) Typen er velkjent fra sen romertid og tidlig folkevandringstid. De övrige ringene på feltet gav ingen funn, bortsett fra kull.

Interessante er undersökelsene av noen av de runde steinlegningene på Eggehvammen, Egge s., Steinkjær p., Nord-

Trøndelag¹⁵⁷). Disse er til dels svært store, den største har en diameter av ca. 30 m og består av 3 konsentriske ringer av tettlagte store stein; mellom ringene avtar steinlaget, som Ziegler viser på sitt riss, her fig. 86. Innerst var en röys ca. 3 m i diameter av svære, til dels flate stein. I det firkantede kammer av flate heller, dekket av en svær steinhelle, i midten og i en dybde av ca. 3 fot (90 cm) fantes intet annet enn jord og en mengde jernslag, også utenfor fantes det samme samt rester av bein og kull. I den andre ringen derimot, som Rygh undersøkte, fantes under hellen i midten en Vestlandskjele med hanken bevart, fylt med brente bein og dekket av never. Det ble også funnet to hasselnøtt-skall og endelig en båndformet, riflet fingerring av sølvblandet gull (T.532-34). Funnet skulle skrive seg fra ca. 400 e. Kr.¹⁵⁸)

Steinkretser som har en del til felles med disse på Egge, treffer vi igjen på Trana, Ogdal s., Sparbu p.¹⁵⁹) De er imidlertid ikke så monumentale som dem på Egge. Ziegler undersøkte en av disse. Diameteren var ca. 50 fot (15 m), regelmessig steinsatt i kanten, avtagende mot midten, hvor det var et par lag av tynne, flate heller. Under disse var det et ca. $1\frac{1}{2}$ tomme (ca. 41 cm) tykt lag av aske og brente bein, blant hvilke det lå rester av et spyd (T.942) og en brun masse.

I de nordligste fylkene er steinlegninger sparsomt representert. Det har imidlertid vært en på Barstad, Vassås s., Bindal p., Nordland.¹⁶⁰) Den var 5-6 m i tverrmål, markert ved kuppelstein, liggende kant i kant. Omtrent midt i var en ca. $\frac{1}{2}$ m lang, flataktig stein, som opprinnelig hadde stått oppreist. Basis av denne steinen ble støttet av to kuppelstein, og her ble en beltestein av hvit kvartsitt (R.155)

funnet (T.15581). Den er litt ildskjörnet og defekt.

Funnet må henføres til yngre romertid eller folkevandrings-tid.

Som de nordligste utløpere for denne fortidsminneformen kommer ringene på Mortensnes i Nesseby¹⁶¹⁾ og Vadsö¹⁶²⁾, hvorav den siste ikke skal finnes mer. Midt i steinlegningen på Mortensnes står en 2,38 m høy, 36 cm bred stein, og rundt den ligger 14 konsentriske ringer av hodestore stein og med en innbyrdes avstand av ca. 60 cm. Ved utgravning foretatt i siste halvdel av forrige århundre stötte man under torven mellom 3. og 5. sirkel på et dobbelt lag av flate steinheller, og under disse fantes en mengde knokler av sel, fugl og fisk, bevertenner og reinshorn med spor av bearbeidelse. Her ble det også funnet 3 tildannede ovale steiner, antageligvis fiskesökk, og mellom 2 steinheller en tynn bronsering av ca. 5 cm's tverrmål (C.8684-88, 9062). På flere steder var det dessuten kull. Disse tingene har sannsynligvis intet å gjöre med det opprinnelige anlegget, men viser at stedet er brukt som offerplass av samene i senere tid. Kretsen ved Vadsö viste seg imidlertid å være helt funntom.

Alle disse forskjellige utformingene av steinlegninger spenner som man ser, over et langt tidsrom fra keltisk jernalder til vikingetid, det er i grunnen liten forskjell i anleggenes utforming i de forskjellige periodene, og de skifter uvesentlig fra landsdel til landsdel. Alle sammen dekker fattige brandgraver, som ligger i grunn dybde, med få eller ingen oldsaker. Det er både brannflak og urnegraver.

Oversikt over undersøkte steinsetninger og steinlegninger

(bare trekantede).

Runde steinsetninger.

<u>Lokalitet:</u>	<u>Antall stein:</u> m.v.	<u>Funnforhold og datering:</u>
Fuglli, Trögstad s. og p., Östfold	6 stein + midtstein, heller	Kull og brente bein ved foten av midtsteinen.
Hunn, Borge, Östfold Övre felt:(Ring V)	13 stein, pakning mellom, flat röys midt i.	Kull, br. bein.
" " (" VI)	13 stein, do.	tom
" " (" VII)	13 " " helle midt i	Kull, br. bein, <u>voksen mann.</u>
" " (" IX)	12 stein do. helle midt i.	Kull (forstyrret).
" "Midtfeltet:	9 stein, pakning mellom.	40 cm dyp grop i vestre side. Svart jord, kull, br. beinstk.
Hunn, Borge. Ved hovedveien."Ringhaug".	11 stein forbundet ved mindre; haug midt i.	Leirkarskår (fra hustuft ? i nærheten), husdyrbein. E.rom.t. ?
Haraldstad u. Opstad nordre, Tune s. og p., Östfold.	9 stein	Kull, br.bein + spinnehjul i midten. Stkr. av stort leirkar 80 cm N for midten. 80 cm SV for midten stkr. av lite do. Rom.t.
Opstadmoen u. Opstad nordre, Tune s. og p. Östfold.	9 stein	Brannflak i midten. Siste halvdel av 6. årh.
Leikvoll u. Tune store, Tune s. og p., Östfold	9 stein. Haug midt i.	Kiste ? Kull, br. bein sammen. Senere del av 2net årh.
Samme gård	9 stein	2 urner sto midt i en grop m.svart jord og kull.Stkr. av kam. Tapt.
Forsetlund søndre,Onsøy s. og p., Östfold.	8 stein	Litt kull.
" " "	8 " sammenlagte rullestein.	" "

<u>Lokalitet:</u>	<u>Antall stein:</u>	<u>Funnforhold og datering:</u>
Mossig nordre og søndre, Onsøy s. og p., Østfold	14 stein	Litt kull
Strand, Onsøy s. og p., Østfold	ukjent antall stein	Reist stein midt i. Ved denne helle, hvorunder en urne av grovt gods m. br. bein ? Funnet tapt.
Lundeby østre, Råde s. og p., Østfold	9 ? stein, mindre stein mellom, jordblandet röys.	Sakene funnet spredt i kretsen. Br.bein for seg selv. Eldre ? romertid.
" " "	13 stein	Kull
" " "	13 stein, midtstein	Brannflak. Eldre jernalder.
Sandbakken u. Missingen, Råde s. og p., Østfold	10 stein	Lite hellekammer midt i. Kull, br. bein.
Smestad, Ringsaker s. og p., Hedmark	12 stein	Brannflak midt i.
Nedre Hval, Gran s. og p. Oppland	8 + midtstein	Brannflak ved midtsteinen. Mannsgrav. Ca. 600.
Vestre Bilden, Tingelstad s., Brøndbu p., Oppland	8 + midtstein	Tom
Midthaugen, Vikør s., Ådal p., Buskerud	ukjent	menneskebein, jernsaker. Borte.
Haga, Norderhov s. og p., Buskerud	14 ? stein	eldre jernalder. Helle midt i, herunder trekar m. br. bein.
Fevang nordre, Sandar s. og p., Vestfold	6 stein igjen. Forbundet ved mindre midtstein.	Ö-siden av midtsteinen en fordypning m. kullblandet jord og br.bein.
Skjelbrei, Sandar s. og p. Vestfold	3 konsentriske ringer. De reiste stein forbundet v. mindre.	To leirkar. Borte ? Yngre keltertid ? Lå under 2 midtstein.
" " "	reiste stein mindre.	Helle midt i. Herforbundet med under branngrep.
Søndre Amundrød, Tjölling s. og p., Vestfold	6-7 stein forbundet ved mindre.	Under liten stein midt i leirkar, trekarkitt, br.bein. Yngre keltertid ?

<u>Lokalitet:</u>	<u>Antall stein:</u>	<u>Funnforhold og datering</u>
Gui, Tanum s., Brunlanes p., Vestfold	5 stein. Haug midt i.	Ca. 100 e.Kr. <u>ubrent</u> våpenggrav.
Hem, Hedrum s. og p., Vestfold.	8 stein + midtstein.	Tom.
Lerstang, Eidanger s. og p., Telemark	8 stein + midtstein, hvilende på mindre stein	Under midtsteinen 86 cm dypt kullag m. bein- fliser.
"Herregårdsstranden" på prestegården, Eidanger s. og p., Telemark	2 steinset- ninger, 1) 11 stein 2) 6 steinigjen	Tomme.
Bringsvarmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder	9 stein. Lav steinblandet. haug midt i.	Primærgravene: 2 urnegraver, den ene i hellesatt kammer. Sekundærgravene: brent våpenggrav, ca. 200 e. Kr.
Grefstadviken, Fjære s. og p., Aust-Agder	9 stein + midtstein. Brolagt.	400-tallet.
Hausland, Fjære s. og p. Aust-Agder	9 stein. Lav steinbl. haug midt i.	2 graver: 1) brann- steinbl. haug flak. 2) i lite helle- kammer midt i; kull, br. bein cfr. Bringsvarmoen.
Spedalen, Fjære s. og p., Aust-Agder	7 stein, del- vis brolagt.	350-400 e.Kr. Litt kull midt i.
Vik, Fjære s. og p., Aust-Agder	8 stein	1) lite kammer midt i: br. bein. 2) 1,5 cm N. for midt- en: br. bein på liten flat stein.
Vikmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder	9 stein	Midt i kull.
Hemre, Tveit s. og p., Vest-Agder.	12 stein + midtstein.	Tom.
Nylund u. Skofteland, Valle s., Sør-Audnedal p., Vest-Agder	12 stein + midtstein	Øst for midtsteinen: br. bein, kull under helle.
Tingvatne, Høgebostad s. og p., Vest-Agder	7 stein. Jord- blandet röys midt i.	Aske, leirkar. Borte.
Amdal, Tysvær s. og p., Rogaland.	Antall stein ukjent.	Kull midt i.
Steinsøter, Bremanger s. og p., Sogn og Fjordane	8 ell. 9 stein	2 m langt helle- kammer midt i. Tiden omkr. 400. <u>ubrent.</u>

Valseidet u. Val, Nes s. Bjugn p., Sør-Trøndelag	8 stein forbundet ved mindre. Brolagt.	Helle midt i. Kull. Hvit kvarts.
Skånes, Levanger s. og p. Nord-Trøndelag.	4 stein + midtstein.	Kull.
For, Stod s. og p., Nord-Trøndelag	6 stein + midtstein	Tom. Lå på berg.
Nordgård, Stod s. og p., Nord-Trøndelag.	7 stein + midtstein	Kullag rundt midten.
Helge, Egge s., Steinkjær p.	9 stein + midtstein, hvilede på mindre stein	Smalt "gravkammer" ca. 2 m langt mot midtsteinen. Kullag. Hestetenn.

Skipssetninger.

Lokalitet:

Funnforhold, datering:

Elgesem, Sandar s. og p.,
Vestfold

Midt i brannflak.

Agnes, Tanum s., Brunlanes p.
Vestfold.

Kullstumper.

Nes, Kvelde s., Hedrum p.,
Vestfold

Under haug jernstk.

Ölbör, Sola s., Håland p.,
Rogaland

Brønt båtgrav under haug.
Siste halvdel av 9. årh.

Erland, Voreneset s., Skjold p.,
Rogaland

Trekull ved foten av et par av steinene.

Hegge, Egge s., Steinkjær p.,
Nord-Trøndelag

Kull i den nordlige enden.

Firkanter:

Aspestrand vestre, Aremark s.
og p., Östfold

Askeblandet. Vikingetid ?

Myklebostad, Vistdal s.,
Nesset p., Möre og Romsdal

Runestein. 675-700.

Trekanter:

Dömmesmoen, Fjære s. og p.,
Aust-Agder

Funntom. 3-4 årh. ?

Noreim, Avaldsnes s. og p.,
Rogaland

3-4 årh.

Trekantede steinlegninger:

Store Dal, Skjeberg s. og p., Östfold

Tom.

Trekantede steinlegninger:

Lokalitet:

Funnforhold, datering:

Nordre Opstad, Tune s. og p., Østfold	Tom.
Viste, Tune s. og p., Østfold	Eldre jernalder. Branngrop omtrent midt i.
Besseberg, Haug s., Eiker p., Buskerud	Brannflak. ca. 600.
Fevang nordre, Sandar s. og p., Vestfold.	Kull
Bjørke nordre og søndre, Hedrum s. og p., Vestfold	Tom.
Vestrum vestre, Hedrum s. og p., Vestfold.	" ?
Penne, Vanse s., Lista p., Vest-Agder.	1. halvdel av 10. årh.
Tangesdal, Bjerkreim s., Helland p., Rogaland	Et slags kammer midt i. Sen vikingetid.
"Klauhauane" på Ödemotland, Nærbö s., Hå p., Rogaland	Brent lag m. dyrebein midt i. Senere enn folkevand- ringstid.
Grude, Klepp s. og p., Rogaland.	7 trekanter, hvorav en eldre jernalder.
Hauge, Klepp s. og p., Rogaland	Kullag.
Rinden av Sele, Bore s., Klepp p., Rogaland.	Tom.
Kolnes nordre, Sola s., Håland p., Rogaland.	Rundt kammer midt i. Tom.
Valheim övre og nedre, Årdal s., Hjelmeland p., Rogaland.	Kull i noen, ellers tomme. 8 undersøkt.
Hovtun, Suldal s. og p., "	Brannflak.
" " " " "	Kull.
" " " " "	"
" " " " "	" midt i.
" " " " "	Brannflak. 1.halvdel av 10. årh.
Ritland, " " " "	Kull. 2 undersøkt.
Seim, Röldal s. og p., Hordaland.	Kull, slag.

Trekantede steinlegninger.

Lokalitet:

Funnforhold, datering:

- Fillandsflåten på Östre Eide, 2 undersøkt, 1) kull
Ölen s., 2) under 'bautaen
Fjellberg p., Hordaland. midt i brente
bein.
- Stöbakken av Godøy, Giske s., 2(?)graver: 1) yngre romertid.
Borgund p., Møre og Romsdal 2) overgangen mellom
y. romert. og
folkevand.t.
- Dragseidet under Eide,
Åfjord s. og p., Sør-Trøndelag Vikingetid ?
- Nordre Snoen, Meldal s. og p., Kull, aske over det hele.
Sør-Trøndelag.
- Granheim av Höyslo, Alstadhaug Kull. Vikingetid ?
s., Skogn p., Nord-Trøndelag
- "Bråvoll" på Grande, Verran s., Kull. Vikingetid ?
Ytterøy p., Nord-Trøndelag.

Steinsetninger og steinlegninger utenom Norge sammenliknet med det norske materialet.

Når en vender blikket fra Norge mot nabolandene og europeisk område, finner en igjen de forskjellige utformingene av steinsetninger og steinlegninger over et vidt område.

La oss først se på de runde steinsetningene. I Fornvannen for 1924 har Sahlström et kart¹⁾ som viser utbredelsen av disse fortidsminnene i Sverige, her fig. 91.

Her gjelder imidlertid samme forbehold som for Norges vedkommende: mangelfulle eller uklare opplysninger, så det dels kan ha vært tatt med for mye, dels mangle noe. Men det fremgår likevel klart at det er utelukkende midtre og til dels den sydlige delen av landet plus Öland-Gotland, hvor steinsetninger forekommer. Tyngden faller på Båhuslen og Västergötland, og det finnes bare noen få fortidsminner av dette slaget nordenom de store svenske innsjøene. Östfold fylke, hvor tyngden av steinsetninger faller i Norge, viser da en klar tilknytning til svensk område. Tröndelagsfylkene, som har hatt kulturelle forbindelser med Medelpadområdet i Nord-Sverige gjennom eldre jernalder, kan imidlertid ikke ha fått sine steinsetninger herfra, men de spredte forekomster en har oppover Gudbrandsdalen må være forbindelsesleddet her. I Sverige har forekomsten av disse fortidsminnene en utpreget sydvestlig utbredelse, de holder seg på såkalt "götisk område"²⁾. Det kan også passe bra at så få steinsetninger finnes i Skåne, som kulturelt sett hører nøye sammen med Danmark. Her finner en nemlig overhodet ikke de runde steinsetningene, unntatt på Bornholm. Men der er utformingene mer lokalt betonet og skiller seg for en vesentlig del ut

fra de norske og svenske.³⁾

Det nærmeste tilknytningspunktet blir nå Nord-Tyskland; også over disse viser Sahlström et utbredelseskart.⁴⁾, her fig. 92, av hvilket det fremgår at de strekker seg i et belte fra egnen sydvest for Weichels munning i øst til Elben i vest, hvor igrunnen hovedtyngden faller. De ligger således på øst- og vestgermansk område.

I Finnland er steinsetningene meget fåtallige. Den eneste sikre er en som er undersøkt av Nils Cleve på Kärjämäki gravbakke i Eura sn. i Vest-Finnland⁵⁾. Det finnes opplysninger om runde steinsetninger et par andre steder i Satakunta, men de er nå ødelagt.⁶⁾

På Ålandsøyene skal det finnes en rund steinsetning⁷⁾ som er lagt på en bar klippe, og den kan da jevnføres med steinsetningen på Geitaskjer, Strand s. og p., Rogaland, som er behandlet i det foregående s. 69 .

De eldste runde steinsetningene synes å opptre i Nord-Tyskland, nærmere bestemt på vest-germansk område. K.E. Sahlström gir en utmerket utredning om disse ringenes kronologiske forhold i Fornvännen for 1942. De eldste funnene er gjort i ringen på Helm (se kartet fig. 92); det er leirkarskår av en type som tilhører Wessenstedtstadiet⁸⁾, dette tilsvarende i Montelii system slutten av periode V og periode VI eller tiden 800-600 f.Kr.⁹⁾; på kontinentet blir dette den tidligste delen av jernalderen. Noe senere faller steinsetningen ved Ziesendorf¹⁰⁾; hvori det ble funnet en urne fra Jastorf b eller c, hvilket vil si Montelii l. l. periode av jernalderen (tiden 500-400 f.Kr.). Til La Tène-tid hører ringen på Netzebandheden¹¹⁾, og den er ganske enestående i sitt slags, idet den innesluttet ikke mindre enn ca. 50 urnegraver. Interessante er også forekomstene ved

Börnische, hvor det viste seg at denne gravtypen var brukt over en periode av 500 år frem til Kristi fødsel¹²⁾. Hele området var dessuten dekket av et tykt lag av flyvesand, som hadde bevart fortidsminnene helt intakt.

Alle disse ringene er forholdsvis små og enklere bygd enn de østgermanske; i dimensjoner svarer de til de nordiske og også i antall steiner.

De østgermanske faller noe senere enn de vestgermanske, og de har helt anderledes imponerende dimensjoner enn disse. Det mest karakteristiske eksempel er feltet Odry i Pommerellen¹³⁾. Her innesluttet lave røyser av steinsetninger med diametre på 15-30 m. De reiste steinene er forbundet ved mindre stein. En av disse ringene er undersøkt. Den inneholdt en ubrent begravelse fra tiden omkring 100 e. Kr. Mellom steinsetningene ligger det flere hauger, og i disse fantes det både brente og ubrente graver, som alle tilhørte eldre romertid. Den nå forsvunne steinsetningen ved Bösenfleisch¹⁴⁾ var forsynt med midtstein, mens den ytre markeringen tilsvarte Odry. Alle de østgermanske steinringene har et meget høyt steintall, mellom 16 og 29.

I Sverige finnes ca. 450 runde steinsetninger. Arnes¹⁵⁾ og Sahlströms¹⁶⁾ undersøkelser har vist at de stort sett er bygd på samme måte som de nordtyske, dog er det bare få som når opp i så imponerende dimensjoner som steinringene ved Odry. Steinringen på Blomsholm, Skee sn., Vette härad i Norra Båhuslen, fig. 94, er et av unntakene med sin diameter på 30 m¹⁷⁾. I Norge har man også enkelte eksempler, som vist i det foregående (s. 17f.).

Midtstein finner en både i de svenske, norske og tyske, sjeldnere på tysk, men ganske hyppig på norsk og svensk område. Anordningen med en lav haug eller røys midt

i synes å være så å si ukjent i Sverige. Sahlström nevner et par tilfeller fra Västergötland;¹⁸⁾ derimot kjennes dette i Norge som i Vestpreussen (Odry). At periferien er markert ved mindre stein mellom de reiste, kjenner en derimot eksempler på fra alle tre områder.¹⁹⁾ Den finske ringen som er undersøkt av Cleve, skiller seg i byggemåte ikke ut fra det øvrige materialet.

Av andre konstruksjonsmessige detaljer kan nevnes at i de svenske hviler av og til de reiste steinene på mindre, som er lagt under hvert hjørne²⁰⁾. Her i landet kjennes bare to tilfeller, nemlig på Lerstang, Eidanger i Telemark (se s. 105f) og Helge, Egge, Steinkjær i Nord-Trøndelag (se s. 123f.) men hos oss er det bare midtsteinene som er støttet opp.

I det foregående (s. 83) er det blitt påpekt likheten mellom steinringene på Hunn i Borge, Østfold, og en ring i West-Prignitz nord for Wittenberg, et område som i det vesentlige faller sammen med de vestligste forekomstene av steinsetningene i Nord-Tyskland. Disse steinsetningene på Hunn mangler imidlertid paralleller i Sverige.

Steinsetningene på Skjelbrei, Sandar i Vestfold (s. 100 f.) står også temmelig alene i forhold til det utenlandske materiale, og en må kanskje se dem som en lokal utforming.

Som i Norge ligger også de svenske²¹⁾ og delvis også de tyske sammen i klynger eller spredt mellom hauger, røyser og steinlegninger eller i forbindelse med en reist stein. Om dette siste uttaler Sahlström²²⁾: "Ett ej så sällan återkommande drag är att i närheten av domareringarna stå ett par eller flere resta stenar. Än stå dessa helt nära på några meters avstånd, än något längre bort - något tiotal meter. Även denna företeelse återkommer så ofta, att dessa resta

stenar nog torde på något sätt stå i samband med ringarnas funksjon." Her tror jeg Sahlström er inne på noe vesentlig og riktig, men dette skal jeg komme tilbake til i en senere sammenheng.

Gravformen på de forskjellige områder viser stort sett overensstemmelser. Vi finner både brannflak, urnegraver og branngroper og ubrente graver, selvom de siste hører til unntakene. I Tyskland ser urnegravene ut til å være alminneligst. Men ved Odry fantes et ubrent lik. I Sverige er dette ukjent; men her i landet har vi to temmelig sikre forekomster, nemlig på Gui, Tanum s., Brunlanes i Vestfold, en våpengrav fra 100-årene e. Kr., og på Steinsäter, Bremanger i Sogn og Fjordane, fra 400 e. Kr., om det er manns- eller kvinnegrav lar seg ikke avgjøre. Den døde lå her i en 2 m lang kiste bygd av heller; men dette er et innslag som er fremmed for gravlegninger i steinsetninger, og det må tilskrives den vestnorske skikken med gravlegning i steinkister, som blir alminnelig utover folkevandringstiden.

Som nevnt i det foregående hender det at vi i tyske steinringer finner mer enn én begravelse. Det samme er tilfellet her i landet (se oversikten s. 177 ff.) og i Sverige²³⁾

I ringen undersøkt av Cleve var det også to gravleggelser, en manns- og en kvinnegrav, begge fra 600-tallet.²⁴⁾ Både de tyske og norske tilfellene er langt eldre, de tyske la Tène og sekundærgraven i den ene norske ca. 200 e. Kr., så flere nedlegninger har vært vanlig helt fra steinringenes første opptreden.

I en note i sitt arbeid "Den nordiska folkvandringstidens kronologi" (s. 56 note 2) bemerker Nils Åberg at dr. Hackman hadde meddelt ham at de finske steinsetningene ofte inneholdt gjenstander som tydelig stammet fra ulike

begravelser, og at de således syntes å ha vært anvendt som familiegravplasser. Disse fortidsminnene synes imidlertid å være av en annen type enn dem som faller inn under min definisjon av steinsetninger. De forekommer meg snarest å være steinlegninger.²⁵⁾

Gravene i steinsetningene er både manns- og kvinnegraver; men dette lar seg bare avgjøre i enkelte tilfeller hvor gravgodset kan gi sikre indisier. I hovedmengden er det bare funnet kull eller brente bein, uten annet gravgods enn selve urnen, et trekar eller et leirkar. En bestemmelse av beinrestene er da den eneste mulighet; men ved de eldste utgravningene her i landet ble bare i enkelte tilfeller beinrestene tatt vare på, så også dette er utelukket.

Kronologisk sett synes det å være en del divergenser mellom de norske og svenske ringene. I vårt naboland har Arnes²⁶⁾ og Sahlströms²⁷⁾ undersøkelser vist at steinsetningene ikke går lenger tilbake enn til tiden omkring 400 e. Kr.. Arne mener at de har vært i bruk helt ned til tidlig vikingetid. Helt sikkert har de vært brukt til tiden omkring 600. Den finske ringen dateres som nevnt også til denne tiden. Men Sahlström²⁸⁾ gjør oppmerksom på at enkelte steinsetninger som ligger i forbindelse med keltertidsgraver i Västergötland, enda ikke er undersøkt, så en kan ikke trekke altfor sikre slutninger för undersøkelser av disse foreü ligger.

Med de norske forekomstene er det som en vil se av det her fremlagte materiale, noe anderledes. Enkelte har jeg med sterke forbehold (cfr. oversiktene s.177 ff.) datert til førromersk jernalder. Men all den stund det ikke er funnet annet enn leirkarbrott i disse, kan en ikke foreløbig si noe sikkert. Helt sikkert datert er imidlertid funnene

fra: Leikvoll u. Tune store, Tune i Östfold, Gui, Tanum s., Brunlanes i Vestfold og sekundärgraven på Bringsvarmoen, Fjære i Aust-Agder (for den siste bör en imidlertid, hvis en skal være svært kritisk, ta noe forbehold). De stammer henholdsvis fra senere del av 2net århundre, tiden omkring år 100 og ca. 200 e. Kr., og faller således alle sammen i den eldre fase av romertiden; den ene av disse, den fra Gui, inneholdt som nevnt en ubrent begravelse. Listen kan med forbehold suppleres med: "Ringhaug" på Hunn i Borge, Östfold, Lundeby östre, Råde i Östfold og Hausland, Fjære i Aust-Agder. En bör merke seg at ~~alle~~ alle disse hadde en lav, jordblandet röys midt i.

En god del senere, ved begynnelsen av folkevandrings-tiden, faller steinsetningene på Grefstadviken og Spedalen, begge i Fjære i Aust-Agder, og Steinsäter, Bremanger i Sogn og Fjordane. Av disse hadde den förstnevnte midtstein og var brolagt over det hele.

Våre yngste steinsetninger er ringene på Opstadmoen u. Opstad nordre, Tune i Östfold, og Nedre Hval, Gran i Oppland, den siste med midtstein. Begge skriver seg fra tidlig merovingertid.

At de norske, og for den saks skyld også de svenske, skulle gå helt tilbake til keltisk jernalder, mener jeg det er store muligheter for. De norske ringene, hvor jeg har antydnet dette, ligger alle i landskaper: de ytre Östfold- og Vestfoldbygdene, og en kan gjerne ta med Fjære i Aust-Agder, hvor keltertidsbebyggelsen er kjent og godt representert. Dessuten må den fattige gravskikken som er særegent for disse fortidsminnene, ha sin rot i sterke tradisjoner fra keltertid, selvom den ikke kan brukes som er sikkert

kriterium for dateringen.

Interessant er imidlertid at så å si alle de undersøkte steinringene med haug midt i stammer fra eldre romertid. Selvom de mangler Odryringenes imponerende dimensjoner, er det store likheter i konstruksjonen ellers, bl.a. er de store reiste steinene i/Hunnringen forbundet ved mindre, og det kunne være fristende å tro at dette bunner i en direkte kulturkontakt mellom Östfold-Vestfold - muligens også Fjære - og østgermansk område alt i eldre romertid, uten Sverige som formidlende faktor. Dette forsterkes også av andre foreteelser, således av oldsaktyper og gravskikker.²⁹⁾

De øvrige steinringtypene våre må som de svenske ha sine nærmeste forbilleder på vestgermansk område³⁰⁾, der ringene er mindre komplisert bygd og av mindre dimensjoner og med lavere steinantall.

Enkelte tyske forskere, som Becker³¹⁾ og Bohnsack³²⁾ mener at steinsetningene har sin opprinnelse på skandinavisk område. Men etter det som er fremlagt her, og Sahlströms gjennomgåelse i Fornvännen for 1942, er det klart at dette ikke er riktig.

Spør en seg så hvor øst- og vestgermanerne har fått idéen til disse storstilte anleggene, melder vanskelighetene seg; for både sønnen-, vesten- og østenfor utbredelsesområdene svikter materialet. Carl Schuckhardt³³⁾ peker på paralleller i øvre Italia, ved Ticino, og i Etruria. Han sier: "Es kann kein Zweifel sein, dass unsere Steinkreise, Gesichturnen und Hüttenurnen, die eng zusammengehören, die mit- und ineinander gefunden wurden, auf oberitalischen Einfluss zurückzuführen sind." Men dessverre har han ikke utdypet sin påstand videre, og etter hva jeg kan forstå, har han gjort seg skyld i en unøyaktighet når han sier at

ansikts- og husurner er funnet i steinsetninger i Nord-Tyskland. Etter den uttømmende behandling Sahlström i Fornvännen for 1942 gir materialet, synes dette ikke å være tilfellet.

Hvilke fortidsminner i Italia kan det så tenkes kan ha vært forbilleder for de nordeuropeiske steinsetningene? Friedrich v. Duhn i sin "Italische Gräberkunde" gir en samlet og uttømmende oversikt over gravskikkene i Italias forhistorie, og ved en gjennomgang av det der fremlagte materiale vil en oppdage at det er svært uensartede ting som er beskrevet som "Steinkreise".

La oss først se på de store gravfeltene som ligger på begge sider av Ticino (Tessin) der den løper ut i Lago Maggiore, og som sammenfattes under navnet Golasecca etter et av funnstedene.³⁴⁾ Gravenes ytre markering består av en ring med en diameter av 5-17 m³⁵⁾, bygget av mellom 20 og 50 større eller mindre ubearbeidde blokker, se fig. 96; noen ganger finnes det en mindre sirkel innenfor den store, og til den store, ytre ringen kan det føre en bred "vei", markert på begge sider ved stein, cfr. fig. 96 til høyre.

Denne gravtypen inneholder fattige branngraver fra jernalderens begynnelse i Italia ned til ca. 400 f.Kr.³⁴⁾ Selve gravgjemmene i ringene endrer seg lite gjennom århundrene. Enten settes urnen ganske enkelt ned i jorden (temmelig sjelden), eller omgis av stein lagt opp som en slags tørrmur enten i ring eller firkant, og en eller flere stein dekker det hele. Graver utstyrt som fig. 96, kan inneholde flere begravelser, og en kan finne urner både i den ytre og den indre sirkelen. Disse steinsirkelgravene tilhører imidlertid bare de tidligste ~~stadierne~~ ^{stadierne}. Mot slutten av perioden, altså nærmere 400, begynte etruskernes innflytelse å gjøre

seg gjeldende; for under foten av flere av urnene finner en innskrifter i det nord-etruskiske alfabet.

I Etruria, nær Vetulonia, finnes et stort gravfelt, hvor de eldste gravene stammer fra overgangen mellom bronse- og jernalder.³⁶⁾ Gravene er vanligvis fattige branngraver lagt ned i en slags sjakt ("pozzo"). Urnene er ofte Villanova-urner eller husurner, og gravenes ytre kjennetegn er enten en utilhugget reist stein, en slags stele, eller en ring av naturlige blokker, reist med en 2-3 meters mellomrom ("Circoli interroti di pietre rozzi") og med en diameter av 9-10 m. De inneholder alltid flere graver, og Duhn tolker dem som en slags familiegraver.³⁷⁾ Dessverre har det vært umulig for meg å oppdrive et fotografi eller en plan av disse ringene, og det sies ingen steder hvor höye eller hvor mange stein det har vært.

I en videre og senere utvikling av denne gravtypen markerer heller av hvit stein stilt i en ubrutt rekke ytterkanten ("Circoli continui a pietre bianche"). Disse inneholder meget sjelden branngraver, og gravgodset er vanligvis meget rikt; for i löpet av denne perioden hadde etruskerne trengt inn på italikernes område og tatt opp deres skikk med å bygge steinringer.

Også ved Populonia³⁸⁾ er steinsetninger kjent i forbindelse med branngraver av den eldste typen, mens "steinsetningene" ved Terni og andre lokaliteter i Umbria og Alfedena i Samnium synes etter avbildninger³⁹⁾ snarest å være en slags steinlegninger, og blir da av mindre betydning i denne sammenheng.

Som en ser, hörer steinsetningene i Italia til to forskjellige kulturgrupper, og når en skal forsöke å finne ut

hvilke av de to har tjent som forbillede for de nord-europeiske, melder vanskelighetene seg, da en mangler helt forekomster av steinsetninger mellom Nord-Italia og Nord-Tyskland, og de italienske steinsetningene er en del forskjellige fra våre, både Golaseccaene og Vetuloniagravene. En av vanskelighetene er her som i diskusjonen om megalittgravenes herkomst, at en opererer med gravtyper og ikke oldsaktyper. En bestemt gravtype og en bestemt oldsaktype behøver ikke følges at, og de gjør det sjelden. Derfor må en helst betrakte gravformen under ett, og da kan en ikke nekte for at overensstemmelsene blir større: den enkelt utstyrte branngraven, i mange tilfeller i Nord-Tyskland nettopp urnegraven, forekomsten av flere graver innen en ring, og med hensyn til de kronologiske forhold passer det også ganske bra, idet de eldste nord-tyske faller innenfor den eldste del av jernalderen og slutten av bronsealderen, hvilket skulle falle sammen med den eldste italienske jernalder.

Imidlertid måtte en underkaste saken en meget nøyaktigere undersøkelse enn det faller innenfor rammen av denne oppgaven å gjøre.

En annen tysk forsker, Josef Röder, har forsøkt å vise at de nordiske steinsetningene - både skipssetningene og ringene - og reiste stein er en siste utløper av den vest-europeiske megalittkultur, representert ved menhirer, "alignments" som Carnac, og cromlechs, blant hvilke Stonehenge og Avebury danner høydepunktet. Forbindelsesleddene er reiste stein og peler i hollandske og tyske bronsealder- og keltertidshauger⁴⁰⁾. Om de nordiske bautasteinene - og bautasteiner bruker han som en fellesbetegnelse om enkeltstående stein og stein stilt opp i ring, skipsform og på rekke - sier han:⁴¹⁾ "Ihre Verbindung mit den westeuripäischen

Menhiren wie mit den entsprechenden deutschen Denkmälern hängt nur an dünnen Fäden, ist aber nicht zu übersehen." Dessverre har han i dette arbeid ikke utdypet denne påstanden nærmere, da han sier det ville falle utenfor rammen av verket. Men det er merkelig at de nordtyske steinsetningene ikke berøres, mens han går nærmere inn på de nordiske.

Röders teori er kanskje enda vanskeligere å bevise enn Schuchhardts. Mens Schuchhardt har en lakune i rom, har Röder en i tid; for de vesteuropeiske menhirkonstruksjonene stammer snarest fra slutten av neolitikum og tidlig bronsealder. Og selvom en har de hollandske og tyske pelekonstruksjonene som et slags "missing link", er de ikke nok til å si en forbindelse foreligger. På den annen side er det påfallende at slike forholdsvis kompliserte monumenter skal oppstå på så nærliggende områder uten at det er en eller annen sammenheng, og jeg tror ikke at det finnes én forsker, som har stelt med steinsetningsproblemer, som kan si at han ikke har stilt seg dette spørsmålet. Nå er imidlertid menhirkonstruksjoner bare spredt undersøkt i Vest-Europa, og noen samlet bearbeidelse av materialet foreligger ikke. Men vi vet at de stort sett er funntomme eller har ydet svært magre funn, og i så måte likner de på sine nordlige naboer.

Skal en imidlertid forsøke å gi en vurdering av Schuchhardt og Röders teorier, tror jeg snarest at Schuchhardt har mest for seg, da hele kulturpreget i begynnelsen av jernalderen tyder snarere på sydlige enn vestlige impulser; steinsetningene går således ingen steder vestenfor Elben. Imidlertid bør en ikke avvise helt tanken om en sammenheng for en mer uttømmende og samlet behandling av de vesteuropeiske forekomstene foreligger.

Skipssetningene er som tidligere nevnt bare fåtallig representert her i landet, så variantene er ikke mange; men de slutter seg i alt vesentlig til vårt naboland Sverige.

Over sitt lands skipssetninger har Åke Ohlmarks gitt en grei og klar utredning i boken "Gravskeppet"⁴²⁾, og deres utbredelse fremgår av kartet, fig. 93 i min e avhandling. Som de runde steinsetningene finnes de bare i den midtre og sydlige delen av landet.

Gotland kan en nesten si er skipssetningenes hjemland. De siste registreringer viser at det på den lille öya finnes bortimot 200. Vanligst er relativt korte skip på ca. 15 m, bygd av temmelig jevnhöye, reiste stein, men også korte skip med lave stein finnes, og skip hvor steinene avtar i höyde fra stevnene. De ligger gjerne i grupper fra et par opptil 7.

På Öland kjennes bare en 30 skip, men de er til gjengjeld relativt store.

Det svenske fastlands skipssetninger er ofte fylt med jord og stein i det indre. I mange tilfeller er de bygd av kampestein, er forholdsvis korte, men viser ellers likhet med de gotlandske i sin gruppevisse plasering; Uppland er representert ved henimot 200, Södermanland ved ca. 150, Östergötland er påfallende fattig med bare 50, Småland synes å være Nordens rikeste område med sine antakelig over 500 skipssetninger. Her forekommer det grupper på opptil 48 skip. I Blekinge er det ca. 75 skip; Skåne ca. 70^{0/8} skipene slutter seg nærmere til typen som finnes på dansk grunn, som ventelig kan være. De er bygd av reiste steiner, ofte smekre heller som slutter tett til hverandre, så at de illuderer som skipsbord. De skånske skipene er sjelden under 10 m lange, ofte når de imponerende dimensjoner med lengder opptil

67 m. Opptreden av skip i grupper er alminnelig. Halland er representert med over 60 skipssetninger. Skipene er små, typene med reiste stein og kampestein veksler. Västergötland likesom Östergötland er påfallende fattig på skipssetninger. Som en vil huske var dette det landskapet i Sverige som var rikest representert når det gjaldt runde steinsetninger. Men av steinskip finner en ikke mer enn ca. 30 stykker. Lange skip på over 30 m synes å dominere, de aller fleste av reiste stein; skipene forekommer også i grupper. Båhuslen har knapt flere skipssetninger enn Västergötland, men i motsetning til dette landskapet, dominerer de ganske små skipene bygd av kampestein. Et unntak danner dog det 42 m lange steinskipet på Blomsholm i Skee sn., se fig. 95 a-b. Närke har bare en 15-20 skip, det samme antall finnes i Västmanland, reiste stein og kampestein veksler. Resten av landet er praktisk talt funntomt, i Dalsland og Gästrikeland forekommer de bare sporadisk.

De danske skipssetningene er ikke på langt nær så tallrike som de svenske. På det lille Bornholm finnes ikke mindre enn 50 stykker, alle, ifølge Vedel, bygd av lave, lagte stein; ca. 20 skip har en lengde av 20 m og derover. De egentlig danske öyene har like mange tilsammen som det vesle Bornholm, og som tidligere nevnt slutter typen seg nær til den skånske; men også den bornholmske typen forekommer. På Sjælland og Langeland⁴³⁾ finnes det et par, og på Fyn er det en på Glavendrup, som særlig bør merkes da den ligger i forbindelse med en stein med innskrift med yngre runer.⁴⁴⁾ Steinen er dessuten oversådd med skålformede fordypninger.

Enda mere interessant er Tryggevaldesteinen på Sjælland, hvis innskrift er ristet av samme runemester som Glavendrup⁴⁵⁾ og med hvilken den viser nøye slektskap. Innskriften gir selv

melding om at den har vært ledd i en skipssetning, idet første del i Lis Jacobsens oversettelse lyder: "Ragnhild, Ulvs søster satte denne sten og gjorde denne høy efter - og denne skibssætning - sin mand Gunulv, en "glammende" mand, søn af Narve." I innskriften står "skaiþ" for skipssetning, hvilket tilsvarer det vestnorske uttrykket for langskip skeið (f.). Både Glavendrup og Tryggevælde dateres til vikingetid.

En tredje runestein med innskrift i yngre runer står sammen med rester av en tvilsom skipssetning ved Brække i Ribe amt. Det står imidlertid bare en rekke av 8-9 stein igjen, og Broholm mener at det også kan være rester av en langdysse.⁴⁶⁾

Ellers i Jylland finnes skipssetninger spredt fra Vendsyssel i nord til egnen omkring Aabenraa i syd, men alle forekomster holder seg til østsiden av halvøya. Den viktigste gruppen er den på over 20 stykker på Hjarnö i Horsens fjord.

I Finland med Ålandsøyene er skipssetninger en like sjelden foreteelse som i Norge, det kjennes mellom 10 og 20 stykker. De er relativt små og bygd av kamplestein. Det samme er tilfelle i de baltiske statene, der det finnes en 50 skip. Ofte ligger de parvis, stevn etter stevn⁴⁷⁾. Enkelte kan imidlertid være 20-40 m lange.

Endelig i Nord-Tyskland og Polen er det spredte forekomster i Nord-Pommern, på Rügen og i Posen, enkelte av disse skipssetningene regner Ohlmarks for usikre, da de står de øvrige nordiske forholdsvis fjernt.

Som det vil fremgå av gjennomgangen av skipssetningene som er undersøkt på norsk område, er ikke en eneste sikkert daterbar, bortsett fra det skipsformede steinkammer i haugen

på Ölbör i Håland, Rogaland. Men utgravninger i de svenske, danske og baltiske har vist at de strekker seg over en meget lang periode fra slutten av bronsealderen til vikingetid. Ifølge oversikten som Ohlmarks legger frem⁴⁸⁾ over foretatte utgravninger, ser den kronologiske fordelingen slik ut: Gotland: Den overveiende del stammer fra bronsealderens IV og V periode, men enkelte går ned i den første delen av jernalderen. Det finnes både skjelett- og branngraver, av de siste både gravleggelser i urner og brannflak. Gravgodset er fattig, som oftest bare et grovt leirkar eller noen enkle småting av det personlige utstyr, gjerne en pinsett eller rakekniv. Opptil 2 graver i en skipssetning forekommer undertiden. Om utstyret av gravene og gravleggingsmåten gjelder de samme enkeltheter i de øvrige områder som på Gotland. De upplandske skipssetningene synes etter de foreliggende undersøkelser å vesentlig å skrive seg fra vikingetid, men de kan muligens være en del eldre. Det samme er tilfelle i Östergötland, men her har vi også en som sikkert skriver seg fra romertid. I Småland er variasjonene større, idet funn fra både yngre bronsealder og vikingetid er representert. De ölandske skriver seg fra jernalderens begynnelse, mens skipssetningene i Blekinge, Halland og Båhuslen har gitt funn fra henholdsvis vikingetidens begynnelse, bronsealderens 5. periode og yngre jernalder. De bornholmske regnes for å være fra bronsealderens slutt, likeså den eneste som er undersøkt på Langeland. Jyllands skipssetninger er sannsynligvis alle fra vikingetid. Av de baltiske dateres de kurlandske til bronsealderens V periode, de livlandske har vært i bruk fra 200-tallet - 100-tallet e. Kr., mens det imponerende estlandske skip med Türsel inneholdt over 60 begravelser med rikt utstyr, som viste at stedet

hadde vært i bruk i et par århundrer, fra 200-400 e.Kr.

Det synes trolig at skipssetningene er oppstått på Gotland⁴⁹⁾ i bronsealder og derfra spredt seg til de omliggende områdene dels i bronsealder, dels i de etterfølgende periodene. De kurlandske skipene representerer sikkert en skandinavisk koloni⁵⁰⁾, men om de har sin nærmeste tilknytning til det svenske fastland - som deres bygning kan tyde på - eller Gotland-Öland, kan ikke fastslås sikkert. Ed. Šturms sier herom⁵¹⁾: "In die fünfte Periode gehören die kurländischen Schiffsetzungen, die von einem aus Gotland oder vielleicht Öland unternommenen Kolonisationsversuch sprechen. Derselbe war aber von kurzer Dauer und hat keinen nachweisbaren Einfluss hinterlassen."

Etter dette kan en skissere utviklingen i grove trekk slik: de eldste skipssetningene finner vi på Gotland, Bornholm, Langeland og i Kurland. Av Sveriges fastland kommer Halland og Småland samt Gotlands nabo Öland med dels i slutten av bronsealderen (Halland, Småland) dels begynnelsen av jernalderen. Resten av de baltiske og de på det svenske fastland følger så etter i romertid og vikingetid. Det er betegnende at de som ligger i utkanten av sentret, Gotland, som de i Uppland, Jylland og Båhuslen er fra vikingetid, selvom det nok kan slenge en og annen innimellom som er noe eldre.

Når vi så etter denne oversikt vender tilbake til Norge, må den betraktningen i store trekk gjøre seg gjeldende også her. Hovedtyngden av våre skipssetninger faller i vikingetid, med eventuelt en og annen i eldre jernalder. Det er lite sannsynlig at noen stammer fra bronsealder. Skipssetningen på Elgesem i Sandar (s.39f.,124^f) tror jeg må tilhøre en meget tidlig del av jernalderen, dels fordi dens dobbelte stevner nærmest kan parallelliseres med skipsfigurer kjent fra

helleristningene, og Hjortespringbåten, dels på grunn av selve navnet på gården: Elgesem. Sophus Bugge tolker det som "en Gaard, paa hvilken der findes fredhellige Mindesmærker".⁵²⁾ Dette navnet kan neppe skrive seg bære fra den samlingen av temmelig ordinære gravhauger som finnes i steinsetningens nærhet; men må gå tilbake på selve dette minnesmerket. Haugene skriver seg som nevnt i det foregående fra eldre jernalder, uten at en nærmere kan datere dem. Skipssetningen må således være eldre enn disse, og kan da gjerne skrive seg fra keltisk jernalder eller eldre romertid.

Steinsetningene på Hegge, som også er behandlet i det foregående (s.45f, 126), stammer sannsynligvis fra vikingetid. I denne forbindelse påpeker Th. Petersen gravplassens ringe høyde over havet, som styrker denne antagelsen.⁵³⁾ Dette må også gjelde i vesentlig grad de øvrige skipssetningene i Trøndelag.

Som det fremgår av det her fremlagte materiale er firkantede steinsetninger uhyre sjeldne, og det foreligger så å si ingen utgravninger av disse fortidsminnene, hverken her til lands eller i vårt naboland, Sverige, som er det eneste område bortsett fra Bornholm hvor de meg bekjent også finnes. Den firkantede steinsetningen på Hundorp i Sör-Fron, Oppland (se s. 47) har sin nærmeste parallell i et tilsvarende fortidsminne på Mellomgårdens gravfelt i N.Lundeby sn., Valle härad, Västergötland.⁵⁴⁾ Den svenske består av 12 steiner med en høyde av inntil 1,6 m og sider med en lengde av 12-13 m. Omtrent midt i steinsetningen fantes en brann-grop, som daterer den til første del av folkevandringstiden. Fra det øvrige Sverige⁵⁵⁾ og Bornholm⁵⁶⁾ kjennes lik-

nende anlegg, og de siste dateres vesentlig til førromersk jernalder.

De ovennevnte typene av de firkantede steinsetningene regner Sahlström⁵⁷⁾ som en variasjon av de runde steinsetningene; men enkelte som er tatt med i denne oppgaven (se feks. ^{nederst} s.48/...) må regnes å stå nærmere de firkantede steinlegningene. Kronologisk må firkantene falle stort sett sammen med de runde steinsetningene.

Også for de trekantede steinsetningenes vedkommende er det smått med utenlandske paralleller, og anlegg som Dømmesmoen (s.51, 128 ff.) og Noreim (s.52, 144 f.) ser ihvertfall ut til å stå helt alene og må regnes for helt lokale utformninger.

I Sverige finnes det imidlertid et minnesmerke som overgår de norske i størrelse og monumentalitet. Det er trekanten på Björketorp i Blekinge⁵⁸⁾; den er likebenet, med en grunnlinje på 5 m og de to andre sidene på 7. Ved toppunktet står en 4 m høy runestein og ved hver av de to andre hjørnene en noe høyere stein uten innskrift. Toppunktet ligger i nord, grunnlinjen mot syd. Arnæs utgravninger gav intet resultat, og heller ikke hans undersøkelser av en rund steinsetning bestående av 7 stein 50 skritt lenger nord, og en trekant av $3\frac{1}{2}$ m - høye reiste stein 50 m nord for ringen. Den store trekanten dateres da bare på grunn av sin innskrift, av v. Friesen til tiden omkring 700;⁵⁹⁾ den inneholder en kraftig forbannelse over den som ødelegger minnesmerket.

Som det allerede er fremhevet i det foregående (s.52 f) danner Noreimanlegget en overgang mellom trekantede steinsetninger og steinlegninger. Det er også pekt på at sidene både kan være rette og innsvungne, men det ser ut som den

siste typen er den vanligste hos oss.

Av de 44 trekantede steinlegningene som er undersøkt her i landet, er det bare 12 som har ydet andre funn enn kull (se oversikten s. 180 ff.). Av disse lar 5 seg sikkert datere til perioder mellom yngre romertid og vikingetid, to funn stammer fra eldre jernalder, mens 4 på grunn av sin beliggenhet eller forhold til andre daterbare fortidsminner, helst må henføres til vikingetid. Fordelingen ser slik ut:

Östfold:	Buskerud:	Vest-Agder:	Rogaland:	Møre og Romsdal:	Sör- og Nord-Trøndelag:
eja(1)	ca.600(1)	1.½-del 10. årh.(1)	eja(1) senere em fol- kev.t.(1) 1.½-del 10. årh.(1) Sen vik.t. (1)	Y.rom.t.- folk.v.t. (1)	Sannsynlig- vis vik.t. (3)

Selvom vårt materiale er lovlige spinkelt, skulle jeg tro at skikken er kommet fra Sverige til Östfold i løpet av eldre jernalder og så spredt seg til det øvrige landet. For i vårt naboland, Sverige, opptrer trekantene meget hyppig. Noe nøyaktig tall på dem har man visst ikke, da de ikke har vært gjenstand for noen samlet eller systematisk bearbeidelse. Deres utbredelsesområde⁶⁰⁾ begrenser seg vesentlig til de sydlige og mellomste delene av landet, i Småland er det særdeles tallrike, mens de synes å mangle i Skåne og på Gotland og er meget sjeldne nord for Dalelven. Dette gjelder særlig for den stjerneformede varianten; men en skulle kunne anta at det samme gjelder i store trekk for typene med helt rette sider.

Alt i 1912 satte Bror Schnittger opp en kronologisk og typologisk utvikling av trekantene⁶¹⁾. De med helt rette

sider stammer fra den eldre delen av den romerske jernalder, de med innsvungne sider o: de stjerneformede, vesentlig fra yngre jernalder og vikingetid helt til denne periodes slutt. Men alt i løpet av den romerske jernalderens senere del utvikles typen med innsvungne sider; det er denne som er kjent hos oss fra eldre jernalder. At disse fortidsminnene går tilbake til keltisk jernalder, har vi enda ingen sikre beviser for, men det er stor sannsynlighet for at den gjør, all den stund vi har sikre keltertidsfunn fra andre steinlegninger.

Gravene er nesten alltid enkelt utstyrte branngraver; vanligvis har det bare vært én begravelse, men fra norsk område (Møre og Romsdal, se s. 158f.) er det kjent 1 trekant med 2? nedlegninger og likeledes¹ fra svensk, fra Hoppsta, Alunda sn., Uppland.⁶²⁾

På Ålandsøyene er det undersøkt flere gravfelt hvor det forekommer trekantede steinsetninger.⁶³⁾ De har ikke gitt daterende funn, men den ene av de avbildede trekantene har rette sider, og skulle da tilhøre den eldste typen, Selve oldsakmaterialet på Åland knytter öyene både til Mälarslandskapene, Gotland, Öland og Bornholm⁶⁴⁾; trekantene skulle imidlertid snarest tyde på en forbindelse med de førstnevnte områdene, hvor nettopp typen med rette sider er alminnelig. I det egentlige Finnland synes denne gravformen å være ukjent.

Som nevnt ved behandlingen av de svenske forekomstene er trekantene ukjente i Skåne, og i de tilstötende danske landskaper mangler den også helt.⁶⁵⁾ Først på Jylland blir de mer alminnelig, og det bare i den nordligste delen, Vendsyssel; de begrenser seg også her til bare to gravfelt, nemlig på Kirkelund og Risfattiggård⁶⁶⁾. En liten isolert

gruppe finnes på öya Amrum utenfor Nordsjøkysten av Slesvig.⁶⁶⁾

Ingen av disse danske trekantene har latt seg datere nærmere enn til vikingetid. De hører alle til den senere utviklingen med innsvungne sider, og det tidlige trekket med rette sider mangler helt.

Når en søker etter trekantenes tidligste forekomst på nordisk område, kan det ikke herske tvil om at det er i Sverige, og da nærmere bestemt Uppland. Her finnes de i sine eldste former med rette sider og helt fra begynnelsen av vår tidsregning. Til Norge kommer de noe senere sannsynligvis, men kanskje ikke så svært meget senere. Regner en Noreimanlegget med, kommer en ned i midten av yngre romertid. Først har skikken kommet til Östfold - Vestfold fra Sverige; men den har aldri slått riktig an på Östlandet. Rogaland og særlig Jæren er trekantenes egentlige hjemland. En mindre, men sterk konsentrasjon stammer sannsynligvis fra vikingetid ved indre Trondheimsfjorden.

Ser man på utbredelseskartet, fig. 90, viser det seg at forekomstene i Rogaland ligger temmelig isolert i forhold til Östlandet; men nå mangler en systematisk registreringer i store deler av de mellomliggende områdene, så det er mulig at fremtidige undersøkelser kan endre dette en del. Det samme er imidlertid tilfellet i Danmark: forekomstene i Sönderjylland og Vendsyssel ligger også isolert.

I sin artikkel diskuterer Ramskou de forskjellige teoriene om hvor de danske trekantene har sin opprinnelse. Wilhelm la Cour vil se dem som utslag av svensk innflytelse, mens Peter Paulsen peker på forbindelsen mellom Jylland og Vestfold.⁶⁸⁾ Herimot hevder Ramskou⁶⁹⁾: " Peter Paulsens theory would mean that there would be agreement between

the two regions, not complete, perhaps, but on essential points. In actual fact there are very important differences; for a feature of the Norwegian triangular mounds is often a ditch running all the way round and crossed by one, two or three bridges to the middle of the sides." Ved den detaljerte gjennomgangen av materialet som er foretatt her (Se bl.a.s.145 ff.), viser det seg imidlertid at denne argumentasjon ikke holder. For grøft og bro er slett ikke alminnelig ved de norske trekantene, og dette særmerket fins absolutt ikke i Vestfold; av de eksemplene Ramshow nevner er det bare trekantene på Hovtun og én av trekantene på Ritland i Suldal, Rogaland⁷⁰⁾, som er utstyrt på denne måten. De er også enestående i norsk materiale, og må regnes som lokale utforminger.

Hvis en skal søke de danske trekanters opprinnelsessted i Norge, må det snarere være Rogaland enn Vestfold. Den fåtallige gruppen her - bare 4 stykker - har neppe hatt noen innvirkning utad. Mellom Rogaland og Jylland, særlig da Vendsyssel, har det til alle tider vært en nær kontakt, og impulsene har gått begge veier. Så tallrike som trekantene er på Jæren, kan de lett tenkes å ha gitt idéen til gravformen i Danmark; våre er også eldre enn de danske, så det skulle heller ikke være hindringer av kronologisk art.

Den store massen av andre steinlegninger faller kronologisk sammen med trekantene; men vi vet også at de går ned i keltisk jernalder. De inneslutter med få unntak fattige branngraver, og med disse steinlegningene, likesom med steinsetningene, hører graver ved reiste stein nøye sammen. De forandrer lite karakter gjennom sin lange levetid, og vi må stå overfor en seiglivet arkaisk gravskikk, som har

sine rötter i keltertid, hvilket Anders Hagen har pekt på i sin undersøkelse av gravfeltet på By i Löten, Hedmark.⁷¹⁾

Paralleller til gravformen finner en særlig i Sverige; Gunnar Ekholms utgravninger i Uppland i årene 1938-46 har brakt for dagen store felter med steinlegninger og reiste stein⁷²⁾; men ellers er det bare spredte publikasjoner, så det er vanskelig å få et samlet billede. De upplandske gravene skriver seg både fra La Tène og romertid; men gravformen med brent lik synes ikke å gå ned i vikingetiden; for da inneholder den et ubrent lik, lagt i en trekiste.⁷³⁾

I Finnland⁷⁴⁾, på Bornholm⁷⁵⁾ og på Jylland⁷⁶⁾ forekommer liknende typer av steinsetninger; men de synes vesentlig å tilhøre eldre jernalder og ikke å gå ned i yngre, med unntakelse av de bornholmske.

Opprinnelsesstedet for steinlegningsgravene - her da innbefattet også den trekantede - er ikke så helt enkelt å gi. Gunnar Ekholm har pekt på gravgodsets sammensetning⁷⁷⁾, som går tilbake på det øst- og vestgermanske område. Bohnsack omtaler også en rekke graver på dette området fra mellom-La Tène og romertid som er markert ved en liten reist stein, som enten ikke raker over jorden i det hele tatt eller bare såvidt.⁷⁸⁾ Ofte er det en steinpakning som forstötning rundt foten. Små steinlegninger er også kjent, av og til med en reist stein i kanten.⁷⁹⁾

Sin virkelige utforming med alle de forskjellige variasjonene har imidlertid steinlegningene fått i Norden. Som perifert område underlagt en forholdsvis rolig og jevn utvikling hadde de nye gravskikkene - steinsetningene og steinlegningene - tid til å slå an og festne seg. Gravene

fikk sine lokale variasjoner, som en må regne trekantene og firkantene for å være. Også bautasteinsgraven ble spesifikk for norsk-svensk område og fikk en ofte monumental skikkelse.

De nye gravformene fikk innpass i løpet av den keltiske jernalder, den hører nøye sammen med keltertidens fattige gravskikk og viser med all ønskelig tydelighet de sterke tradisjoner fra denne perioden ned gjennom hele vår jernalders gravskikk.

Teorier om steinsetningenes og enkelte steinlegningers funksjon. Etnografiske pendants.

Blant norske arkeologer har steinsetningenes funksjon aldri vært oppe til noen ordentlig debatt. Men alt Nicolaysen gikk sterkt inn for at de representerte gravminner¹⁾ selv før han begynte sine omfattende undersøkelser, og ved sin utgravning av steinsetningen på Nedre Hval, Gran s. og p., Oppland, (se s. 95ff.) i 1868, anså han sin teori bevist. Gabriel Gustafson i Norges Oldtid²⁾ derimot hevder at det er offerplasser, noe som også Eva Nissen Fett gjør i sitt avsnitt i det religionshistoriske bindet i serien Nordisk Kultur.³⁾ Ernst Sprockhoff⁴⁾ hevder den tredje mulighet, som for det meste har støtte i den folkelige oppfatning, nemlig at steinsetningene sannsynligvis er tingplasser. De representerer de mindre tingene, fylkes- og bygdetingene, mens stedet for de store som Gula- og Frostatinget er forsvunnet.

Endelig har amatører som Arnt Augestad⁵⁾ og Herm. Schirmer⁶⁾ hevdet at steinsetningene og enkelte steinlegninger er horger. Augestad har særlig fremhevet dette når det gjelder anlegg som Valby (s. 47, 127f) og Jåberg (s. 165ff), hvor han sammenlikner dem med islandske hovtufter som er utgravd. Schirmer derimot tar sitt utgangspunkt i steinsetningen på Smestad, Ringsaker (s. 95).

Det er særlig i Sverige at debatten om disse problemer har vært livlig; spesielt i mellomkrigstiden var spørsmålet sterkt fremme, og på denne siden av Kjölen har uttalelsene om steinsetningene, utenom amatørernes rekke, bare vært et oppkok av hva vårt nabolands spesialister har hatt å si om

saken. En sterk folkelig tradisjon i Sverige har støttet antakelsen at det er tingsteder eller rettersteder, noe den svenske betegnelsen "domarringar" direkte spiller hen på. Forskere som Sune Lindquist og Gustaf Holmgren har med stor iver forsvart denne teorien. I sin behandling av Ynglingaættens gravskikk, identifiserer Lindquist tingplassene med de runde steinsetningene; flere av skipsetningene regner han også med ⁷⁾, noe som også Karl-Alfred Gustawsson, uavhengig av Lindquist, forsøker å bevise.⁸⁾ Holmgren har kanskje mest av alle gått inn for å vise at dette synet er riktig. I sin artikkel "Ting och Ring"⁹⁾ dokumenterer han sine påstander meget klart. Han tar sitt utgangspunkt i Västmannalagens uttrykk "a thing oc a ring", kommer så inn på tingplassenes innretning, som delvis er belagt litterært i de islandske attesagaer, og streifer også inn på klassisk område, idet han beskriver agoraens innretning.

Mot disse synsmåtene har i første rekke K.E. Sahlström¹⁰⁾ og T. J. Arne¹¹⁾ reist sterke innvendinger. Til dem har Folke Wildte¹²⁾ og Hugo Junger¹³⁾ sluttet seg, idet de alle fire påpeker hva utgravningene har vist: nemlig at graven er det primære. Oscar Almgren inntar en mellomstilling, også han holder på graven som det opprinnelige, men han mener at enkelte kan være brukt som tingplasser og at handlinger i forbindelse med en eller annen kult har vært holdt innenfor dem.¹⁴⁾ Han styrker denne siste påstanden med at enkelte av steinringene i Närke ofte ligger i nærheten av offerkilder, eller - sjeldnere dog - i forbindelse med stedsnavn på "vi" og "harg". Også disse fenomener ble det gjort oppmerksom på ved svenska Fornminnesföreningens möte i Strängnäs i 1877¹⁵⁾, hvor Montelius var en av de fremste debat-

tantene; han etterlyste dessuten i samme forbindelse forekomstene av skålformede groper på steinene; men dette har imidlertid ikke latt seg påvise i noen vesentlig grad. Som nevnt i det foregående (s. 123) er en helleristning kjent på midtsteinene i en eneste av de norske ringene; likeledes skal noe liknende være tilfelle ved en av de svenske.

En tilsvarende diskusjon synes ikke å ha vært fremme når det gjelder de tyske forekomstene. Her er forskerne stort sett enige om at det dreier seg om graver. Riktignok kan en støte på at en eller annen ring blir kalt for en "Gerichtsplatz"; men folketradisjonen har på dette punkt ikke vært så sterk som den svenske. Det har muligens sin forklaring i at tinget var en meget fast institusjon på nordisk grunn langt ned i tiden, og har da stått klarere i folkets bevissthet enn tilfellet var lenger sydpå.

Et annet moment har imidlertid vært en del diskutert i Tyskland, og særlig har det vært folk utenfor fagarkeologenes rekke, som har gått inn for at steinsetningene har hatt en astronomisk betydning. Det er P. Stephan¹⁶⁾ og Rolf Müller¹⁷⁾ som har fremholdt at ringene ved Odry i Pommerellen og Bützow i Mecklenburg (bare Müller) er en slags primitiv kalender. Stephan bygger sine påstander på meget nøyaktige oppmålinger av Odryringene; han kom for det første til at byggmestrene hadde benyttet en bestemt måleenhet, og at ringene var brukt som kalender på følgende måte: når observatøren hadde bestemt årets begynnelse til den ene av de to solhvervene, satte han et merke ved den første målestein i ring VIII (se kartet i Stephens avhandling) og samtidig en ved den første dagstein i ring VI, og slik fortsatte man i de øvrige ringene til året var omme. Stephan daterte dessuten ringene ved Odry på grunnlag av

sine astronomiske beregninger til 1700 f.Kr.! Müller i motsetning til Stephan har imidlertid ikke foretatt nøyaktige oppmålinger av ringene ved Bützow; det er nærmest skisser han har benyttet seg av. Men det er tydelig at begge teorier er inspirert av iakttagelser angående de store engelske anleggene som Avebury og Stonehenge, hvorav den siste uten tvil er orientert etter solens oppgang ved midtsommer.

Det er ingen som for alvor har villet akseptere kalenderteorien; men Stephans meget fine oppmåling av Odry synes å vise at visse astronomiske linjer er blitt fulgt for plasseringen av ringene: nemlig en for sommersolhverv, en for vintersolhverv, dessuten en nord-syd- og en øst-vestlinje.¹⁸⁾

Det er såvidt meg bekjent ingen andre som har forsøkt å vise at steinringene har en astronomisk betydning. Nicolaysen påpeker dog enkelte ganger at steinene er orientert etter kompassets 8 hovedstreker.¹⁹⁾ Dette tror jeg imidlertid har vært av underordnet rolle.

²⁰⁾ Til de tyske steinringene knytter det seg mange sagn, hvilket ikke var tilfelle med våre. De fleste går ut på at steinene representerer mennesker som har begått en eller annen forbrytelse og blitt forvandlet til stein. Videre har like til manns minne ungdommen danset i steinringene om våren eller ved pinsetider, ofte helt nakne. Her skulle en da stå overfor en eldgammel skikk; dans, særlig nakendans, i foråret står i nøye forbindelse med fruktbarhetskulten. Sagn som disse eller som de norske (se s. 34ff.) tjener imidlertid ikke til å gi oss en dypere forståelse av steinsetningenes opprinnelige mening; de er bare aitiologiske, dannet på et så sent trin at de gamle minnesmerkene

ikke lenger hadde noen plass i folkets bevissthet, tvert imot trengte man en forklaring på hvorfor steinene sto der.

I en særstilling står imidlertid skikken å danse om foråret. Den går sikkert tilbake til hedensk tid; men det er noe som ikke bare har foregått ved steinsetninger, dansen er nøye tilknyttet enhver kult, og det er ganske naturlig at slike seremonier har funnet sted ved alle innviede plasser.

För jeg tar stilling til de forskjellige teoriene omkring de runde steinsetningene, vil jeg komme nærmere inn på fortolkningen av skipsetningene. Også disse har man ment kan være brukt som tingsteder. Men det er i virkeligheten bare Gustawsson (se s. 209) som setter noe inn på dette. Ellers er enigheten her alminnelig om at vi har for oss graver. Og det er tydelig hvilken tanke ligger bak: istedenfor å legge den døde i en virkelig båt, har man lagt ham i et skip av stein. Som skipene eller båtene kan skipsetningene også finnes under en haug; som nevnt i det foregående (s. 42ff) ^{og s. 125} har vi et par tilfeller her i landet, sannsynligvis fra vikingetid, nemlig: Nes, Kvelde, Hedrum i Vestfold, og Ölbör, Sola, Håland i Rogaland. Men at dette også har vært brukt i yngre bronsealder, viser utgravningen av en haug ved Lugnaro nær Båstad i Halland. Her lå på bunnen en vakker skipsetning, som graven var plasert inntil i en liten hellekiste. ²¹⁾

I sitt tidligere omtalte arbeid "Gravskeppet" ser da også Ohlmarks den egentlige båtgraven og skipsetningen som to sider av samme sak ²²⁾, og han begrunner sine påstander på en overbevisende måte, idet han viser at båtgraver og skipsetninger stort sett er innredet og bygget på samme

23) måte , videre at skipssetningene som regel er av samme form og størrelse som båtgravene, der det er funnet ubrent lik i skipssetningene, er det lagt ned på samme måte som i båtgravene, skipssetningene kan være dekket av en haug, skipssetninger og båtgraver er funnet på samme felt, båtgravenes orientering er stort sett den samme som skipssetningenes.

Nå er skipssetningene eldre enn båtgravene; de begynner jo i slutten av yngre bronsealder og fortsetter ned i vikingetid, mens de første merkbare spor av båtgraver først er kjent fra tiden omkring 500.²⁴⁾ Men grunnen til at båter ikke i den utstrekning er kjent fra tidligere perioder, er at de ble sydd, og at alle spor derfor er forsvunnet. Ohlmarks fremholder også at idéen om en slags båt som grav for den døde er enda eldre i Norden enn de eldste skipssetningene. Det avhenger av om man med noen rett kan jevnføre ekekistene fra eldre bronsealder med primitive stokkebåter. Som et parallelltilfelle nevner Ohlmarks begravelser fra middelalderen i Finnland²⁵⁾, der den døde er lagt ned i en uthulet trestamme. I folkevandringstiden bruktes slike kister i Tyskland og Frankrike, og i lex salica kalles de "nauffi", som sikkert kan avledes av det latinske "navis". Ohlmarks teori er kanskje her litt for fantasifull; men hans synspunkter når det gjelder den religionshistoriske vurdering av materialer, har meget for seg. Han påpeker at orienteringen av skipssetningene såvel som båtgravene mot havet, har spilt en underordnet rolle;²⁶⁾ de fleste skipssetningene ligger dessuten inni landet, og er da heller ikke plasert i forhold til sjøer eller elver. De aller fleste skipssetninge^{ene} og båtgrave^{ne} er nord-syd orienterte, og i de tilfeller der en har kunnet bestemme forstavnen, står den

i sør. Videre gir skipssetningene ikke et statisk, men dynamisk inntrykk i landskapet. De ligger ofte i flåter seilende i hverandres kjölvann (cfr. feltet på Hjärnö²⁷). Videre har skipene vært ansett som så "hellige" at den dödes grav undertiden er blitt lagt utenfor (cfr. Lugnaroskipet).

Skipenes orientering og plasering i landskapet synes å tyde på at det må ha hersket en forestilling om et dödsrike i syd, hvortil den döde reiste i sitt skip. Skipssetningene opptrer alt i yngre bronsealder, og Ohlmarks mener at skipssetningene og deres orientering henger sammen med bronsealderens solkult; den döde reiser til solens land. På helleristningene finner en jo utallige skipsfigurer, som i bygningsmåte kan minne meget om skipssétningene, f.eks. de dobbelte stevnene; skipet er også solens fremkomstmiddel. Nå må en imidlertid huske at disse gravminnene har hatt en meget lang levetid - helt ned i vikingetid, så det opprinnelige idémessige innhold kan mot periodens slutt ha blitt avbleket og andre tanker trengt seg inn. Som eksempel kan en nevne Osebergskipet; det har sannsynligvis vært fortöydd i haugen.

Når en skal forsöke å veie de forskjellige teoriene om de runde steinsetningene mot hverandre, er det straks vanskeligere. Men först og fremst bör en la fortidsminnene tale for seg selv, og det gjør de gjennom utgravninger. Etter materialet som er lagt frem i denne avhandlingen, og etter Sahlströms, Arnes og tyske forskeres undersøkelser, kan det herske liten tvil om at det er graver en finner. For at det er graver taler videre disse kjennsgjerninger: steinsetningene ligger mange ganger nær eller tett innpå hverandre sammen med andre fortidsminner som gravhauger, steinlegninger og reiste stein, og danner på den måten

naturlige ledd i gravfelter.

Hadde det vært tingplasser, selv lokale ting eller bygdeting, kunne en vanskelig tenke seg at en hadde flere ting liggende sammen på et begrenset område eller innenfor et prestegjeld, således har en f.eks. bare i Fjære ca. 20 stykker, og med de mengdene som finnes i de forskjellige herredene i Östfold, blir dette enda mindre sannsynlig.

Sahlström har også pekt på en feil som Lindquist og Holmgren har gjort seg skyldig i ved å gå ut fra det førnevnte uttrykket i Dala- og Västmannalagen "a thing oc a ring"; for, sier han²⁸⁾: "Inom det ifrågavarande rättsområdet synes dock knappast några domarringar förekomma."

Våre litterære kilder fra vikingetid og middelalder tyder heller ikke på at tinget har vært innredet som steinsetningene. Plassen har vært avgrenset ved hasselkvister forbundet ved snorer²⁹⁾, og synes da heller å ha vært en foreløpig innretning for så lenge tinget var samlet, enn en permanent som jo en ring av stein hadde vært.

Wildte³⁰⁾ har også påvist det umulige i at disse fortidsminnene har vært ting- eller domplasser. Enkelte runesteiner beretter om at stedet de står på, har vært tingplass; men disse runesteinene stammer fra 1000-tallet, og på den tiden hadde man forlengst holdt opp å bygge steinsetninger etter det utgravningene kan fortelle oss. De yngste steinsetninger ser ikke ut til å være senere enn ca. 600.

På den annen side har Arthur Nordén³¹⁾ trukket frem enkelte firkantede steinsetninger eller rettere steinlegninger, som han mener kan ha vært sete for tinget, idet 4 planker eller brofjeler er blitt lagt på steinene som sitteplasser for domsmennene, slik som svenske ting har vært

innredet ifölge Dala- og Västmannalagen like ned til 1600-tallet. Ved et av disse minnesmerkene, nemlig "Arkels tingstad" i Uppland, står to runesteiner, og den ene gir klar opplysning om at det har vært et ting her.

Omtrent på samme måte som de svenske tingene har også de danske vært innredet i middelalderen³²⁾. Også her ble det lagt 4 stokker i firkant og hvilende på stein.

Disse forholdene er imidlertid, som Nordén og Wildte påpeker, helt spesielle og tjener ikke som bevis for at hovedmengden av steinsetningene er tingplasser. Imidlertid bör en ikke trekke grensen for snevert, da enkelte av de store og mest sentralt beliggende steinsetninger sekundært gjerne kan være brukt som tingsteder, som særlig overlevering om enkelte av de svenske tyder på.

Fra et strengt arkeologisk synspunkt er heller ikke offerplass - kultplassteorien holdbar. I de tilfeller hvor det ikke har foreligget gravgods, men bare brente bein, og disse har latt seg bestemme, har det dreidd seg om menneskebein. Videre er det slett ikke så ofte at man - i hvertfall her til lands - finner steinsetninger i nærheten av kilder, og Montelii etterlysning av helleristninger på steinene (se s. 210) har heller ikke ført frem. Her i landet kjennes bare to tilfeller når en regner med skålgro- pen i toppen av den ene av steinene i Valbyfirkanten.

Men hvis steinsetningene har vært offerplasser, hvilke guder eller makter har vært dyrket her? Helligdommer under åpen himmel pleier som oftest å være viet en eller annen himmelsk gudemakt, en solgud eller himmelgud eller værgud. Men siden steinsetningene ytterst sjelden ligger på høyere- liggende steder, hvor en skulle tro slike helligdommer helst var blitt lagt, er dette lite trolig; derimot ligger de

som tidligere påpekt, på gravfelt sammen med gravhauger og andre gravminner, så det er mer sannsynlig at det har vært foretatt ofringer til de døde innenfor dem. Men nå fremgår det av enkelte av sagaene at den hauglagte var gjenstand for kult³³⁾, og denne kulten har foregått på den dödets siste hvilested, gravhaugen³⁴⁾, så en kan ikke betrakte steinsetningen som den spesifikke plassen, hvor døds- og anekulten har foregått.

Enkelte amatører, som Augestad og Schirmer, har som tidligere nevnt, villet identifisere steinsetningene og steinlegningene med horger. Schirmer mener at ringer som den på Smestadsletten har vært horger³⁵⁾, idet han påstår at de stemmer overens med et utsagn i Hyndlaljods 10. strofe, hvor Fröya sier om sin yndling Ottar:

Horg hann mér gerði
(of) hlaðinn steinum.

Dette oversetter Schirmer slik:

Horg han gjorde for mig
reist af stene

Men her gjør oversetteren seg skyldig i en feil, idet "hlaða" ifølge Fritznors Ordbok ikke kan bety "reise", men "henlægge, oplægge noget saaledes at det ligger i en vis ordnet eller fast stilling" eller "opføre, istandbringe noget ved at legge det ene Lag ovenpaa det andet".

Arnt Augestad har ansett anlegg som steinsetningen på Valby, Tjölling, og steinlegningen på Jåberg, Sandar, som horger, og trekker inn til sammenligning islandske hovtufter³⁶⁾. Jåbergsteinlegningene må vi etter det som er lagt frem i det foregående (s.165ff.), anse som en grav,

hvilket styrkes av det omtrent tilsvarende funnet på Hunn i Borge, og Valbyfirkanten stemmer også dårlig overens med opplysninger om horgenes konstruksjon, som vi kjenner fra skriftlige kilder.³⁷⁾ Dette har også Magnus Olsen påpekt i sitt arbeide "Hedenske kultminder i norske stedsnavne".³⁸⁾

Videre har de islandske hovtuftene etter de siste kritiske undersøkelserne til Aage Roussell³⁹⁾ vist seg å være alminnelige beboelseshus og ikke hov, og våre steinlegninger og steinsetning av firkant-form har bare en fjern likhet med disse. Ser en på planene gjengitt i Augestads og Schirmers arbeider over de såkalte hovene, har disse ordentlige grunnmurer og har hatt tak og vegger; det er ikke antydning til noe slikt på noen av de norske fortidsminnene.

På norske gårder hvis navn er sammensatt med horg, eller er bare horg alene, kjenner jeg bare én hvor det finnes en rund steinsetning, nemlig Horgen, Sem i Vestfold; men det er neppe den som har vært navngivende for gården.

At en imidlertid må se en slags horg eller helligdom i et par av våre steinlegninger, er temmelig sannsynlig. Jeg tenker da på steinlegningen på ödegården Sostelid i Åseral, Vest-Agder (se s. 170) og det merkelige fortidsminnet på Bakkhodnet u. Utstein i Rennesøy, Rogaland, se fig. 77 a-b. Anders Hagen har i en kort redegjørelse i Viking 1951 ^{Åseralanlegget/} beskrevet ^{de}; det eneste "redskap" som ble funnet var en steinöks, som her må tolkes som en tordenkile, som sikkert er lagt ned i magisk öyemed som lynavvergende middel. Noe som kunne tyde på at det har blitt gravlagt noen der, eller at stedet hadde vært bebodd av mennesker, ble ikke funnet. Anlegget lå som en del av gården, og bör anses som en privat helligdom, hvilket også horgen har vært.⁴⁰⁾

Videre har den stått under åpen himmel. Selve måten Sostelid-steinlegningen har vært bygd på, passer også bra med uttrykket i forannevnte strofe av Hyndlaljod: "hlaðinn steinum" i Fritznens tolkning av "hlaðá": opplegge noe så at det ligger i en viss ordnet eller fast stilling.

Det samme må også sies om fortidsminnet på Bakkhodnet. Heller ikke her ble funnet noe som kunne tyde på et gravanlegg. Steinlegningen har videre i sin ytre form en viss likhet med en orm som snor seg i landskapet, og det er mulig at dette har en viss magisk betydning, da ormen til alle tider har vært ansett som et hellig dyr. Anlegget ligger like ved et gårdsanlegg, og har da sannsynlig også vært helligdom av privat art.

Endelig bör her nevnes den trekantede steinlegningen på "Klauhauane" på Ödemotland, Nærbö s., Hå p., Rogaland, hvor funnet av dyrebein skulle tyde på at det har vært offerplass. En bör imidlertid la det være et åpent spørsmål, da det var bare de bein som lot seg identifisere som kunne bestemmes som dyrebein.

En ting slår en alltid ved granskingen av disse fortidsminnene, nemlig det påfallende misforhold mellom gravenes oftest fattige utstyr og deres kompliserte bygning. En må da se bort fra flesteparten av steinlegningene, unntatt de trekantede. Det fattige gravgodset må tilskrives branngravskikken; men det er tydelig at dette er blitt kompensert ved et gravminne som i mange tilfeller mer enn oppveier flotte og rike gravgaver. Hvermann har det ikke vært til del å bli hedret slik etter sin död, og en må da kunne gå ut fra særlig fortjente medlemmer av slekter, menn som kvinner, her har fått sitt siste hvilested.

Det har ikke kostet lite arbeid å reise stein eller

anlegge en trekant. Det har fordret flere dagsverk å finne jevnhøye stein i naturen, frakte dem til det stedet de skulle brukes og så stille dem opp så de sto godt. Man har sikkert også spaltet stein slik at de fikk helleform, Gunnarstorp i Skjeberg f.eks., og at man virkelig har delt en større blokk i to, har man bevis for fra Hunn i Borge.

Med den jevne steinavstand som alltid er tilstrebt i de runde steinsetningene og den svært nøyaktige sirkelformen, må en også forutsette et godt kjennskap til geometri, hvilket også anlegget på Dømmesmoen i Fjære, Aust-Agder, tydelig vitner om.

I de sjeldne tilfellene hvor en runestein har stått i forbindelse med en steinsetning, slynges harde trusler mot den som måtte driste seg til å ødelegge minnesmerket.

Hvorfor har så folk valgt å bli gravlagt, eller hvorfor har de gjenlevende lagt enkelte av sine avdøde i slike graver? For det viser seg at steinsetninger og steinlegninger har vært brukt side om side med gravhauger og ikke vært begrenset til én periode eller én landsdel.

Tankene bak skipssetningen er det allerede gjort rede for i det foregående.

Tydningen av trekantgraven er vanskeligere igjen. Men professor S. Eitrem har i en annen sammenheng⁴¹⁾ pekt på at triangelfiguren på klassisk grunn har hatt stor apotropeisk makt. Likesom phallos er det mannlige seksualsymbol, er trekanten det motsvarende kvinnelige, og har som alle slike symboler hatt stor betydning og kraft i magisk øyemed. Det er da mulig at det er en liknende tanke som ligger bak våre trekantede graver. Den døde skulle vernes mot alt ondt, men kraften har også virket i motsatt ret-

ning: de levende skulle verges mot de døde. Som et slags motstykke til disse gravene, og som en styrkelse av denne påstanden, kan nevnes bautasteinsgravene, for hvilke nettopp navnet antyder en phallisk karakter. Disse skal jeg imidlertid straks komme tilbake til.

Hva angår de øvrige steinlegningene, er deres idémessige tolkning uhyre vanskelig, og i betraktning av at den religionshistoriske vurderingen av våre gravskikker enda er i sin vorden, ville det føre for langt å komme inn på dette her. Foreløpig må en da la dette stå hen.

Vanskelig er også forståelsen av våre runde steinsetninger. Selve grunnplanen svarer til en rundhaug, snarest en med fotkjede, og tanken bak må være det tyskerne kaller "Bannkreis", et område som er begrenset og beskyttet, en kan gjerne si "sacer". I magien og religionen har dessuten alltid sirkelen, ringen, rundgangen spilt en vesentlig rolle ved alle viktige seremonier.

Av oversikten som er gitt i begynnelsen av dette arbeidet, vil en se at det er visse antall stein, som opptrer særlig hyppig, nemlig 7, 9 og 13. Dette er også tilfelle ved de runde steinsetningene i Sverige, men synes ikke å ha vært vanlige på østgermansk område i Tyskland, derimot på vestgermansk. Skipssetningene faller også utenfor her, da de fleste har et langt høyere steinantall, selvom en her i enkelte tilfeller har et multiplum av 7 eller 9.

En kommer da innpå det svært omdiskuterte og uhyre flokete problem: de magiske eller hellige tall, som av Brede Kristensen defineres slik: "de tall som foruten den vanlige tallverdi også kan uttrykke et avsluttet hele".⁴²⁾

Flere forskere som har arbeidet med de runde steinsetningene, har vært oppmerksom på fenomenet, men aldri for-

søkt å forklare det nærmere, unntatt Hugo Junger⁴³); men han lar fantasien løpe av med seg så hans slutninger blir temmelig "far fetched". Det er 7- og 9-tallet han har festet seg ved, og han gir forskjellige eksempler på deres betydning: I Mithrareligionen spilte således 7-tallet en stor rolle i forbindelse med planetene og solen, og han sier: "Den som under livet ägnat de 7 himlamakterna sin dyrkan, ställdes efter döden helt naturligt under deras hägn. Kring gravgömmen restes så 7 stenar, en "domarering"."

9-tallet pleier å brukes når en på en særskilt energisk måte vil ha et ønske oppfylt, og så setter man 9 stein om graven for å bringe den döde lykke, og for å tvinge maktene. Også i Mithrareligionen inngikk troen på skjebnegudinnen, Ananke, Necessitas, og denne fulgte med til germanerne sammen med planetetroen.

Mithrareligionen ble imidlertid innført til Rom først under Commodus (161-192), og steinsetningene er i sin opprinnelse langt eldre enn dette, så Jungers teori må da tilbakevises.

Forskjellige forskere har forsøkt å påvise tallenes magiske betydning, særlig på klassisk område⁴⁴), hvor man har et rike litterære kilder å øse av, men hvor mysteriereligionene og sekter som pythagoreerne har utvidet og omtolket det opprinnelige folkelige innholdet.

Også i folketroen og medisinen har tallmagien hatt sin store betydning; men enda mangler en samlet bearbeidelse av det uhyre materialet, så det er vanskelig på det nåværende tidspunkt å trekke generelle regler. I alle fall kan en ikke komme til sikre hovedresultater ved å nevne spredte eksempler, slik som Hugo Junger gjør. Foreløpig kan en bare si at 7

og 9 synes stadig å gå igjen som magiske tall, likeledes 12 og 13; men en kan enda ikke si hva de egentlig har betydning og hvorfor folk har satt 9 stein om en grav, 13 eller 12 om en annen. 11 synes ikke å være et vanlig magisk tall; men vi må også regne med at det overskytende og det ujevne tall i sin alminnelighet har vært tillagt en viss kraft⁴⁵⁾. Herhen må en også regne midtsteinen, idet den er overskytende i forhold til de andre steinene.

På den andre siden kan det være en mulighet for at når steinantall som 7, 9 og 13 så ofte går igjen, skyldes det konvensjonelle grunner. I all religion er det slik at enkelte trekk holder seg ned gjennom århundrene som "survivals"; det opprinnelige meningsinnhold glemmes, erstattes av noe nytt eller svekkes, men ritene, gestusene, i dette tilfellet steinantallet, blir igjen. Dette kan vi kanskje regne med er skjedd når de yngste ringene ble bygd.

Aristoteles har en interessant opplysning⁴⁶⁾ som i oversettelse lyder: "Videre hos det krigerske iberiske folk setter man om den falne krigers grav så mange "obelisker", som han har felt fiender". Vanligvis forbindes med en obelisk en stein av bestemt form, og slik har latin overtatt ordet fra gresk. Men opprinnelig på gresk, i hvertfall på Aristoteles' tid, var obelisk = et lite spidd, diminutiv av "obelós."

Går man gjennom den greske litteratur, der ordet i sin fulle og diminutive form finnes, vil en oppdage at tidlige forfattere som Herodot, bare bruker "obelós" og da gjerne med en bestemmelse til⁴⁷⁾ for å skille mellom "spidd" og virkelige obelisker. Han skriver om "obeloi lithinoi" = obelisker, eg. spidd av stein, og "obeloi sideroi" = spidd av jern.⁴⁸⁾

Senere forfattere som Strabon, Diodor, Aphthonius og Julian bruker diminutiven og den fulle formen både med og uten bestemmelse om virkelige obelisker, uten noen bestemt regel etter det jeg som ikke-fagmann kan avgjøre.

Går man ut fra disse "obeliskene" Aristoteles omtaler, har vært spidd eller spisser (spydspisser ?) av en eller annen art, har man en interessant pendant hos Herodot. Fra sitt opphold hos skyterne forteller han⁴⁹⁾ om en hövdingebegravelse: " og så legger de liket i graven på et leie av löv og stikker lanser i jorden på begge sider av liket." Man er her så heldig at utgravninger har bekreftet riktigheten av Herodots opplysning⁵⁰⁾. Men stedet hos Aristoteles har man enda ikke arkeologisk kunnet belyse. Disse ^{e/}ibrerne har omtaler, deltok som leiesoldater i Hellas bl.a. i 369 f. Kr. i Dionysos den eldres kriger mot Theben⁵¹⁾, og det må være fra denne tiden Aristoteles har fått opplysningen. Enkelte forskere har trukket frem stedet som forklaring på steinsetningene, særlig de vest-europeiske⁵²⁾; men så lenge dette dunkle stedet ikke er arkeologisk belyst, eller ordets språklige betydning her er fullt klarlagt, bör man ikke godta denne forklaring av steinringene, og i alle tilfelle kan den aldri komme til å gjelde som generell; for en finner ikke bare manns-, men også kvinnegraver i ~~dem, i grotter~~, og selvom det bare var mannsgraver, ville de slutninger en kunne trekke bli ganske eiendommelige, f.eks. for Östfolds vedkommende, der steinringene ligger så tett; hvilken krigerske rase måtte ikke ha bodd her i forhistorisk tid!

I all folketro synes det å knytte seg mange slags forestillinger til stein, særlig stein som finnes i naturen.

Man skulle ikke fjerne stein fra åkeren; for de holdt på varmen. I de jordfaste steinene bodde vettene som menneskene måtte stå på god fot med om de skulle få gode år og leve lykkelig. Denne troen går tilbake til forhistorisk tid: Gravhaugen eller graven i haugen ligger ofte opptil en jordfast stein, graven under flat mark ligger både i stein- og jernalder ved en flyttblokk, eksempel på det siste er alt omtalt i det foregående (s. 137). Også Hugo Junger har påpekt betydningen av denne "steintroen" i sin behandling av steinsetningene⁵³⁾; men han går for langt når han slutter til en pånyttfödelse.

Imidlertid tror jeg ikke spranget er så langt fra den jordfaste steinen til den reiste steinen, som egentlig bare er en naturlig blokk, og videre til de forskjellige utformningene av steinsetninger. I sitt arbeid "Pfahl und Menhir" sier også Josef Röder at det ikke er noen markert forskjell mellom den enkeltstående reiste stein eller stein som står i forhold til hverandre slik at de danner rekker, sirkler eller skip⁵⁴⁾.

Det gammelnorske ordet "bautastein", som vanligvis reiste stein kalles, gir ganske klart uttrykk for hvilke tanker som ligger til grunn for navnet. "Bauta" betyr ifölge Fritzner "staa, stöde", eventuelt også stikke, og utgravningen av en slik stein på Hunn i Borge viste at den i jorden endte i en spiss (cfr. fig. 24a), så steinen var formelig stukket eller stödt ned i marken. Disse steinene kan da ikke opprinnelig ha hatt annen enn en phallisk betydning, akkurat som de eldste greske hermene. I overensstemmelse hermed⁵⁵⁾ forklarer også Magnus Olsen ordet . Men det ser ut som om "bautastein" går på den delen av steinen som er skjult, det som raker over marken, i hvertfall for Hunn-steinens

vedkommende, har vært av underordnet betydning. Derfor er det ikke helt riktig hva Emil Birkeli sier i sitt arbeid "Fedrekult i Norge"⁵⁶⁾ at bautasteinen er noe tykkere nede enn oppe. Han har da ikke regnet med eller visst om hvorledes steinen var under overflaten.

Muligens har man ved å "stöte" slike stein i jorden tenkt seg en rituell forening mellom jorden, som vanligvis oppfattes som kvinnelig, og steinen som uttrykk for det mannlige prinsipp, og det er da naturlig at jorden der slike steiner står, er fylt av kraft. Ikke bare har man lagt sine döde ved dem, men man har lagt ned offer uten derved å anse dem som minnestein over en avdöd. Dette kan fremsettes som en annen mulig tolkning av den ene av de reiste stein på Dömmesmoen i Fjære (s. og fig. 59 a-c) og en av de reiste steinene på Hunn i Borge (s. 136 og fig. 23), hvor bare et brannlag og noen få potteskår fantes rundt steinen.

Bautasteinen som fruktbarhets-, phallossymbol, har muligens hatt betydning for samene, som dyrebeinene ved Mortensnessteinen (s. 176) vitner om, og den har kanskje vært et symbol for deres "Weraldin Ollma", Fröy, som vanligvis var et trebillede som de utstyrte med den ofrede reinens phallos⁵⁷⁾. Denne kulten har de sikkert lånt fra nordmennene, så en kan fra hva skriftlige kilder forteller oss om samenes offerskikker, slutte en del tilbake til våre forhistoriske skikker, hvorom de skriftlige kilder tier.

Samme tanker har en muligens også hatt når en har bygget steinsetninger, i hvertfall der hvor steinen står dypt i marken. Noe fjernere kommer steinringene på Hunn til å stå den spesielle bautasteinsidé, dette gjelder også de tre reiste steinene som sto sammen nærmest i en trekant (se s.137).

og som liknet mer på steinene i ringene.

Kanskje kan man ad denne vei komme frem til at steinsetningene våre ved siden av å være graver også har stått i kultens tjeneste: her i den spesielt "viede" ringene, har man ofret til de døde og jordens makter for velstand på folk, fe og rike avlinger; men disse ofrene har ikke etterlatt seg noe spor som arkeologisk lar seg påvise.

I vikingetiden synes bautasteinene vesentlig å ha vært minnesteiner, og de forsynes da ofte med innskrifter. Det opprinnelige meningsinnhold er muligens kommet i bakgrunnen, bare navnet står igjen som kan fortelle oss om det.

Til slutt kan det være nyttig å se på enkelte utenom-europeiske steinsetninger og reiste stein og nevne de forestillinger som knytter seg til dem. Det etnografiske materialet er overordentlig rikt⁵⁸⁾, og slike monumenter finnes i store deler av Afrika, Asia plus Polynesia.

Fra Afrika kjenner jeg særlig til noen forekomster i den nedre delen av Gambiadalen, som Henry Parker har målt opp og undersøkt.⁵⁹⁾ Ringene finnes gjerne i grupper fra 2-9, men også enkeltvis. De ligger parvis, på en rett linje eller parallelle linjer. Størrelsen på ringene varierer mellom 6 fot til 24 fot 6 tommer (1,80 til noe over 7 m), og steinantallet varierer mellom 6 og 29. Mest alminnelig er det 10 eller 11 stein i ringene. Steinene er forarbeidet, buet som greske søyler, tverrsnittet er avlangt, rundt, ovalt eller D-formet, cfr. fig. 97. Ofte finnes enkeltstående eller grupper av reiste stein langt fra ringene. Disse ringene har vist seg å inneholde begravelser, og det er sannsynlig, mener Parker, at de er blitt reist for

landsbyhövdingene og deres familier. De må skyldes innflytelse fra Kartago; for steinenes koniske form tyder på fönikisk opprinnelse. Hanno besøkte nemlig disse traktene ca. 500 f. Kr., og anleggene må skrive seg fra denne perioden og de nærmest etterfølgende århundrene.

Folk i distriktet bygger ikke i dag slike steinringer; men de bruker dem til kultsteder for "Jordånden", og ofringer, særlig da av de første avlinger, foretas her for å beskytte høsten. Det foretas også blodige offer, særlig av svarte dyr; likeledes forekommer drikkeofre, og alt graves ned innenfor ringene.

Steinringene og enkeltstående reiste stein er også kjent fra India: fra forhistorisk tid, særlig på Dekan⁶⁰⁾ og fra nyere tid i Assam hos Khasi og Naga-folkene.⁶¹⁾ De forhistoriske monumentene stammer fra jernalderen fra det første århundret før Kristus, og er graver; de nåværende stammer reiser slike minnesmerker for en eller annen fest eller begivenhet; men de kan også være minner over en avdød, og det hender at en mann i levende live bygger en steinring for å styrke sin anseelse. Men med reisning av enkelte stein og steinsirkler har det alltid vært forbundet store festligheter; og omkostningene er så store at man i våre dager ikke har råd til annet enn å reise en enkelt stein. Det er 3 eller 4 århundrer siden man bygget de siste steinringene, da landsbyene var mye rikere og større. Men enda i våre dager holdes det danskefester og brytekamper i en av ringene i Willong, Manupur, fig. 98, på den årlige festen for de døde.⁶²⁾ Når steinene reises som minner over de døde, er det bare for viktige personer: hövdinger eller deres barn.⁶³⁾ Steinene er således et uttrykk for en persons anseelse, og yter ham prestige ikke bare for dette livet, men også for

det neste.

J. H. Hutton gir en meget morsom skildring av reisingen av stein hos Wagaene, hvor han selv var til stede⁶⁴⁾. Steinene brytes ut fra et nærliggende berg og slepes en ad gangen på hver sin slede, formet som en plog og laget av en to-grenet stamme. I de to grenene bores det så huller, hvori det legges tverrstokker som steinene skal hvile på. Steinene reises gjerne parvis, og før transporten tar til, foretas det ofringer. Når de er slept opp på bakken der de skal stå, snus sledene slik at steinene ligger i riktig retning med breidsiden mot øst. Man graver et 30 cm dypt hull til hver, først reises den ene, så den andre, jorden stamper godt til med stokker så steinene står støtt, og stor er jubelen når verket endelig er tilendebrakt.

Denne og liknende skildringer fra moderne naturfolk gjør levende for oss omtrent hvordan det har foregått på våre breddegrader når menneskene reiste sine uforgjengelige minnesmerker og gjennom dem styrket enheten mellom de levende og døde.

Henvisninger.Historikk over steinsetnings- og steinlegningsundersøkelser.

- 1) se f.eks. Urda II s. 204 ff.
- 2) Ab.1859 s.41-42.
- 3) Ab. 1868 s.139.
- 4) Ab.1901 s.182-188.
- 5) U.O. Årbok 1930 s.242 nr. 118 (C.24624 a-b)
- 6) Sigurd Grieg: Listas Jernalder Pl. XIV. C.22166.
- 7) Norske Oldfunn I s. 13, haug 62.
- 8) Gustafson: Norges Oldtid s.138-39.
- 9) H. Gjessing: Aust-Agder i forhistorisk tid s.31-32.
- 10) Nordisk kultur Bind XXVI s.24.
- 11) Sprockhoff: " und zeugen" s. 63 ff.
- 12) Ab.1901 s.182-88.
- 13) Ab. 1906 s. 55 ff.
- 14) Augestad: Vestfold s. 78 ff.
- 15) Referert i Svenska Fornminnesföreningens tidsskrift 3 s. 198 ff.
- 16) Almgren: Sveriges fasta Fornlämningar s. 58 ff.
- 17) Fornvännen 1938 s. 165 ff.
- 18) se særlig Fornvännen 1924 s. 19 ff., Fornvännen 1942 s. 117 ff., 1943 s. 327 ff.
- 19) bl.a. Fornvännen 1921 s. 95.
- 20) Rig, XII 1929 s. 19 ff.
- 21) Annaler 1852 s. 150-161.
- 22) Aarbøger 1920 s. 43-46.
- 23) Fornvännen 1938 s. 69 ff.
" 1939 " 1 ff.
" 1944 " 83 ff.
" 1946 s.193 ff.
- 24) Acta XXI s.137 ff.
- 25) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark s. 11 ff.
- 26) Åbo Stads Historiska Museum, Årsskrift 1942-43 s.3 ff.
- 27) Matts Dreijer: Åländsk Odling 1950 s. 6 ff.
- 28) Hackmann: Die ältere Eisenzeit in Finnland I s.115 ff.
- 29) Šturms: Die Bronzezeitlichen Funde in Lettland s. 111 ff.
- 30) Acta IV s.237 ff.
- 31) Mitteilungen des Westeuropäischen Geschichtsvereins 1936 s. 53 ff.
- 32) bl.a. Stephan: Mannus. VII.1915 s. 213 ff.
R.Müller: Mannus 26. 1934 s. 289 ff.
- 33) Beltz: bl.a. Mecklenburg 24, 1929 s. 100 ff.
- 34) Becker: anf. tidsskrift 34. 1939 s.123 ff.
- 35) Gothiskandza H. 2. 1940 s. 22 ff.
- 36) Schuchhardt: Urgeschichte von Deutschland s.196 og 211.
- 37) - " - Alteuropa s. 291 ff.
- 38) Röder: Pfahl und Menhir s. 27 ff.

Typen av steinsetninger og steinlegninger i Norge.

- 1) Reinert Svendsen: Ab. 1901 s.184 og her fig. 33a.
- 2) B.E.Bendixsen: Ab.1877 s.230, Ab.1878 s.85.
- 3) Reinert Svendsen: Ab.1901 s.182 ff.
- 4) N.Nicolaysen: Ab.1869 s.130. O.Rygh: Ab.1880 s.203.
V.O.s.503.
- 5) N.F.94.
- 6) upubl. Arne Skjölsvold i U.O.top.ark.innb.1949 s.3.
- 7) N.F.308, A.Lorange: Ab.1879 s.85 og 153. N.Nicolaysen:
Ab.1876 s.170 f. T.Helliesen: St.Mus.Aarsh.1902 s.59-52

- 8) N. Nicolaysen: Ab. 1897 s. 120. Ö. Oldtidsm. s.42.
- 9) Elizabeth Skjelsvik: Viking 1951 s.116 ff.
- 10) Östfold, Oldtidsminner s. 163-64 og s. 161.
- 11) N. Nicolaysen: Ab. 1868 s.139.
- 12) K. Rygh: TVS. 1878, nr. 4 s. 54.
- 13) Upubl. Elizabeth Skjelsvik: Innb. 1948 s. 22 i U.O. top.ark. Ch. Blindheim: Gravningsberetning 1949 sammesteds.
- 14) Östfold, Oldtidsminner s. 139. E. Skjelsvik i U.O. top.ark. 1951.
- 15) Östfold Oldtidsminner s. 164 nr. 32.
- 16) Wenche Slomann: top.ark. regr.1946 i B.M. top.ark. Se også Christie: Urda I s. 140.
- 17) E. Skjelsvik: Viking 1951 s.120.
- 18) E. Skjelsvik: i U.O. top.ark.1950 og 1951, upubl.
- 19) Ö.O. s.167 f. E. Skjelsvik i U.O. top.ark. 1951.
- 20) N.Nicolaysen: Ab.1885 s.154. O. Sörvig: brev 2/3 1922 i U.O.top.ark.
- 21) Sætre i U.O. top.ark. 1919.
- 22) Norske huldreeventyr og folkesagn, I (utg.1949 ved professor Knut Liestöl) s.107-08, avbildet s.107.
- 23) N.Nicolaysen: N.F.130, Ab. 1868 s.142. E.Skjelsvik: Viking 1951 s.117.
- 24) Brev fra Kr.O.Thorrud i U.O.top.ark. 1926.
- 25) N.Nicolaysen: N.F. 174. Johan Vibe: Buskerud Amt s.85. N.Nicolaysen: Ab.1870 s.141.
- 26) N.Nicolaysen: N.F.251. G.Faye: Norske Folkesagn (2nen utg. 1844) s.91.
- 27) NLF X.2 s.527f. Blich Holst: Oldtiden II s.105 f.
- 28) B.E.Bendixsen: Ab.1878 s.85.
- 29) N.F. 358, 809. E. Lund: Skisser 1859 s.51. B.E.Bendixsen: Ab.1894 s.73. B.M. top.ark. kart 1905.
- 30) B.M.Aarb. 1903 no. 3 s. 20 nr. 39.
- 31) N.Nicolaysen: Ab.1901 s.210.
- 32) N.F. 337.
- 33) De Fini: Norske Magasin III s.215. N.F.307.
- 34) N.Nicolaysen: Ab.1870 s.149 ff. Ab. 1896 s.51.
- 35) B.E.Bendixsen:Ab.1893 s.23.
- 36) Per Fett innb. 1937 i B.M.top.ark.
- 37) Per Fett i B.M.top.ark. 1937.
- 38) Th. Petersen: Ab.1897 s.129.
- 39) Th. Petersen: TVS. 1921 nr. 1 tilvekst s.14.
- 40) Th. Petersen: TVS 1919 nr. 2, Oldsaksamlingens tilv.s.39 nr. 112.
- 41) Upubl. Innberetning 1951 ved Johan Jennings i U.O. top.ark.
- 42) Upubl. i U.O.top.ark., innberetninger 1950-51.
- 43) Per Fett: Förhistoriske Minne på Sunnmøre. Örsta s.12.
- 44) Norges Indskrifter med de ældre Runer I. s.74-75.
- 45) Per Fett: Anf. arb. Haram s.26.
- 46) N.F. 485, Urda II s.14-16 og Per Fett i B.M.top.ark.1936.
- 47) N.F.552.
- 48) R. Ziegler: Ab.1878 s.204.
- 49) Wenche Slomann i B.M.top.ark.1947.
- 50) Östfold Oldtidsminner s.258.
- 51) N.F.654-55. K.Rygh: Ab.1869 s.13-14. R.Ziegler: Ab. 1871 s.7-8.
- 52) R.Ziegler: Ab.1871 s.10.
- 53) N.F.707-08.
- 54) T.Helliesen: St.Mus.Aarsh.1903 s.71.
- 55) N.Nicolaysen: Ab.1873 s.91 nr. 15.

- 56) Hershaug, Ringsaker s. og p., Hedmark. N. Nicolaysen: Ab. 1878 s. 224 nr. 8.
- 57) T. Helliessen: St.Mus.Aarh. 1901 s. 44.
- 58) Ab. 1869 s. 141.
- 59) O. Rygh: Ab. 1895 s. 74-75 nr. 87.
- 60) B. M. top.ark. 1950.
- 61) Th. Winther: Ab. 1880 s.97.
- 62) Ab. 1879 s. 101 nr. 12 og 13.
- 63) N.F.657.
- 64) N.F. 485-86. Neumann: Urda II s. 15 og pl. II, II B. Tab. I.

Steinsetningenes og steinlegningenes beliggenhet i forhold til andre minnesmerker og i terrenget.

- 1) Ö.O. s.161 ff.
- 2) for det meste upublisert; se U.O. top.ark. 1950, 51, 52.
- 3) Ö.O. s.167 ff.
- 4) Ö.O. s.186 f.
- 5) E.S. innberetning 1950, 51 i U.O. top.ark.
- 6) Fornvännen 1924 s. 25.
- 7) anf.arb. s.24.
- 8) N.Nicolaysen: Ab.1879 s. 97 ff. Anders Hagen: U.O. Årb. 1949-50 s. 49 ff.
- 9) N.Nicolaysen: Ab. 1878 s. 222 ff.
- 10) N. Nicolaysen: Ab. 1870 s.149 ff.
- 11) N.F. 636
- 12) Klüwer: Tegninger no. 17.
- 13) E.Skjelsvik i U.O. top.ark., innberetning fra Lunde 1950.
- 14) E.Skjelsvik i U.O.top.ark. innb. 1950.
- 15) Ch. Blindheim : innb. i U.O. top.ark. 1949.
- 16) De Fine: No. Mag. III.212. N.F. 321. Oddm. Möllerop: innb. i St. Mus. top.ark. 19/6-1948.
- 17) også omtalt: N.Nicolaysen Ab. 1886 s.136. S.Grieg: I U.O. top.ark. innb. 1929 s.3.
- 18) N.F. 656-57. K.Rygh: Ab.1869 s.13.
- 19) Östfold Oldtidsm. s.181.

Undersökelse av steinsetninger og steinlegninger i Norge og deres datering.

- 1) E. Skjelsvik: Viking 1951 s.120.
- 2) E. Skjelsvik: Viking 1951 s. 118 f.
- 3) K.E. Sahlström: Fornv. 1924 s.23.
- 4) Joan Jennings innb. 1951 i U.O. top.ark. Upubl.
- 5) Upubl. Asbjörn Herteig innb. i U.O. top.ark. 1951.
- 6) Ab. 1893 s. 99-100 nr. 109 C.17352-55.
- 7) Upubl. E.S. innb. i U.O.top.ark. 1951.
- 8) K.E. Sahlström: "Kåkind Härads fornminnen" planene s.47-48.
- 9) anf.arb. s.47.
- 10) anf.arb. s.78.
- 11) Waldtraut Bohm: Die Vorgeschichte des Kreises Westprignitz s.54-56. Abb.41 og Taf.35,2. Mag.art. Asbjörn Herteig har gjort meg oppmerksom på denne avhandlingen.
- 12) K.E. Sahlström: Valle härads fornminnen s.70 fig.73.
- 13) Muntlig meddelelse fra konservator Anders Hagen.
- 14) Jens Storm Munch: Viking 1951 s. 126-134.
- 15) anf.arb. s.130.
- 16) Johs. Böe: Jernalderens Keramikk i Norge s.12.
- 17) cfr. oversiktstabellen i slutten av dette kapitlet og listen i Munchs anførte artikkel s.132 f.

- 18) F.F.T. LII: 1 s.68.
- 19) A. Björn: Oldtiden XI.1 s.62.
- 20) Hinsch: anf.arb. fig. 2 og 3.
- 21) Overlærer Sörensen ved Tostrup har elskverdiggst forklart meg fremstillingsmåten.
- 22) Walther Veeck: Die Alamannen in Württemberg f.eks. Taf.78 B. Joachim Werner: Münzdatierte austrasische Funde f.eks. Taf. 33 A.
- 23) Wilhelm Holmquist: Tauschierte Metallarbeiten des Nordens s. 128 og Abb.73 s.130.
- 24) Gjessing: Studier i norsk merovingertid s.164-65.
- 25) anf.arb. s.31.
- 26) Björn Hougen: Grav og gravplass: V.A. Skr. H.F.kl.1924 nr. 6 s.24 og fig. 2.
- 27) Almgren: anf.arb. s.14.
- 28) anf.arb. s.16.
- 29) U.O.Årb. 1949-50, særlig s.56.
- 30) også avb. Ab.1868 pl. III, fig.19 og G. Gjessing: Studier i norsk merovingertid pl. XLIV c.
- 31) Gjessing: anf.arb. s.164.
- 32) anf.arb. s.165.
- 33) Ab.1874 s.183 ff.
- 34) Fornv. 1939 s.257 ff.
- 35) Se også Rygh: Ab.1874, fig.5.
- 36) Granlund: anf.arb. s.283.
- 37) i U.O. top.ark., ikke tatt med her.
- 38) Oldtiden III s.127 note 4.
- 39) Professor Mork, Ås, har sett stykkene og bestemt avtrykkene som tre.
- 40) Sammenlikn m. fig. 12 i Granlunds tidl. anf. arb. s.270.
- 41) Oldtiden III s.127 note 3.
- 42) Shetelig: Ab. 1900 s. 60.
- 43) Grieg: Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo, Skrifter I 1925 no. 2 s.47.
- 44) Jernalderens keramikk i Norge s.32 avb. fig. 29.
- 45) Ab. 1893 s.88 nr. 65 c.
- 46) Disse har også professor Mork sett på, og avtrykkene er bestemt som tre.
- 47) Grieg: anf.arb. s.52.
- 48) Jahn: anf.arb. s.177.
- 49) Almgren: Fibelformen s.47.
- 50) N.Nicolaysen: Ab.1867 s.90-91.
- 51) Holger Arbman: Situna Dei 1945 s.73 ff.
- 52) Böe: anf.arb. s.17.
- 53) B.M. Årb. 1916-17 nr. 2 s.71.
- 54) Jahn: anf.arb. s.186.
- 55) Almgren: anf.arb. s.51.
- 56) Jahn: anf.arb. s.187.
- 57) Böe: anf.arb. s.17.
- 58) Etter velvillig bestemmelse av professor Mork, Ås.
- 59) Böe: anf.arb. s.55-56.
- 60) Gjessing: Aust-Agder i forhistorisk tid s.32 note 1.
- 61) Professor Mork har også uttalt seg om disse stykkene, og mener at avtrykkene er av tre.
- 62) H. Shetelig: B.M. Aarb. 1906 nr. 8 s.152.
- 63) Ab. 1904 s.44-45.
- 64) Shetelig: anf.arb. s.43.
- 65) Böe: anf.arb. s.169.
- 66) Undset: Ab. 1872 s.14-18.
- 67) Norges Steinalder s.171 f.
- 68) Th. Petersen i Festschrift. Eugen Mogk zum 70. Geburtstag 19. juli 1924 s.485 ff.

- 69) anf.arb. s.493.
70) Julius v. Negelein: Zeitschrift für Ethnologi XXXIII 1901 s.53 ff.
71) Th. Petersen: Oldtiden VIII s.358 f., avb. fig.15.
Th.Petersen, M.Olsen: TVS 1919 nr. 2 s. 3 ff.
Magnus Olsen: Norges Indskrifter med de ældre Runer III s.198 ff.
72) se f.eks. Knut Hermundstad: Bondeliv (NFL nr.45) s.92.
73) Ab. 1870 s.144 nr. 6.
74) St. Mus. Aarsh. 1902 s.59 f.
75) Vikingsverd s.41 f.
76) et godt nærbillede finnes i Augestad: Vestfold s.85.
77) Th. Petersen: TVS 1905 nr. 8 s.4-9 og s.11.
78) Marstrander: Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap III s.213.
79) anf.arb. s.213.
80) Björn Hougén: Videnskapsakademiets skrifter II.1924 s. 17 grav a på planen fig. 1.
81) Nordisk Kultur VI, Runer fig. 11.
82) Almgren und Nerman: Die ältere Eisenzeit Gotlands Taf.47 k.m.p.
83) Shetelig: V.J.G. s.39.
84) E. Skjelsvik, Joan Jennings, Aslak Liestøl: innb. i U.O.top.ark. 1952; upubl.
85) Eyvind de Lange: Oldtiden I s.35 (no.V) se kart fig. 1 s.42 (no. XX).
86) Ab. 1877 s.80 nr. 49a-c.
87) Bøe: Jernalderens keramikk s.75.
88) Gunnar Ekholm bl.a. i Fornvännen 1944 og 46.
89) Almgren und Nermann: anf.arb. s.49 og 124.
90) Lis Jacobsen og Erik Molke: Danmarks Runeindskrifter. Text sp.317.
91) Bøe: anf.arb. s.145.
92) Kuml. Aarvog for Jydsk Arkæologisk Selskab. 1951 s.116 f.
93) Bror Schnittger: Bjärka-Säby under forntiden s.46 f. og s.66, fig. 57, fig. 61-62.
94) Fornvännen 1944 s.98 og 109. Fornvännen s.213 ff.
95) Ohlmarks: Gravskeppet s.71.
96) anf.arb. s.216.
97) Schnittger: anf.arb. s.56-57 og fig.77.
98) Oldtiden XI. 1 s.61 f. m. henvisninger.
99) Raphaël Karsten: The Origins of Religion p.78.
100) Bøe: Jernalderens Keramikk s.53.
101) Bøe: anf.arb. s.158.
102) Shetelig: V.J.G. s.29-30, fig.60-63. B.M.Aarb.1903 nr. 3 s.20.
103) Veeck: Die Alamannen s.65 og 69.
104) Jan Petersen: Vikingetidens redskaper s.502 f.
105) Jan Petersen: anf.arb. s.192.
106) J. Petersen: De norske vikingsverd fig.39.
107) J. Petersen: anf.arb. s.43.
108) Ab.1896 s.111-12 nr. 31.
109) Oldtiden IV. Rygh-heftet s.80.
110) De norske Vikingsverd fig.42.
111) anf.arb. fig.20.
112) anf.arb.s.31.
113) Funnet med typeeksemplaret setter Shetelig til yngre romertid. V. J. G. s.39-40.
114) Oldtiden XI.1 s. 49 f. med henvisninger.
115) N. Nicolaysen: Ab.1891 s. 84 ff. C.16356-66.
116) N. Nicolaysen: Ab.1879 s.79 ff. C.9463-9679-9693.
Anders Hagen: U.O. Årb. 1949-50 s.49 ff.

- 117) N.Nicolaysen: Ab.1879 s.126 ff. C.9680-92. 9699.
 118) N.Nicolaysen: Ab.1878 s.222 f. C.8811-22.
 119) N.Nicolaysen: N.F. 138; Ab. 1869 s.126; 1870 s.74
 C.5225; 1872 s.72, C.5799-5808; 1878 s.153.
 120) N.Nicolaysen: Ab.1891 s.76 ff.
 121) G.Gjessing: Studier i norsk merovingertid s.134.
 122) C.24766 i G.Gjessing: Studier: pl.VIII c.
 123) N.Nicolaysen: Ab.1871 s.127, 1873 s. 91 ff; 1869 s.129,
 1871 s.127, 1873 s.89. N.F.193 C.6442-60.
 124) N.Nicolaysen: Ab.1873 s.98 ff. C.6461-6510. Ab.1874
 s.127 ff. C.6887-7040.
 125) Björn Hougen: Videnskapsakademiets skrifter 1924 no.6
 s.13. C.6457-59.
 126) Björn Hougen: anf.arb. s.14 m.henvisninger. C.20006.
 22825-27.
 127) V.O. s.413 og Haakon Shetelig: Ab.1899 s.193.
 128) Arnt Augestad: Ab.1908 s.191. Vestfold Oldtidsminner
 s.427 A. Augestad: Vestfold s.82 ff. Björn Hougen:
 anf.arb. s.36-38 og U.O. top.ark.1923.
 129) Hougen: anf.arb. s.38, avb.fig.22-23. Johs. Bøe:
 Jernalderens keramikk s.42. Leirkaret avb.fig. 38.
 130) Opplysningene i det følgende er meddelt meg velvilligst
 av .mag. art. Asbjörn Herteig, som har foretatt
 utgravningen her.
 131) Haakon Shetelig: Oldtiden III avb. fig. 6. Björn
 Hougen: Grav og gravplass s. 15 og Erik Hinsch: tidl.
 anf.arb. FFT:1 fig. 1,3.
 132) T.J.Arne: Fornvannen 1917 s.13 ff.
 133) Ab.1893 s.99, nr.109. Björn Hougen:anf.arb.s.15-16,
 ringspennene avb. Shetelig: Oldtiden III fig.29-30.
 E. Hinsch: FFT:1 s.63-64 og fig.6.
 134) Hougen: anf.arb. s. 16 med henvisninger til eldre
 arbeider.
 135) N.Nicolaysen: NF 773-74.
 136) Th. Winther: Ab.1880 s.97, og s.109.
 137) Nicolaysen Ab. 1875 s.213 nr. 12.
 138) O.Rygh: Ab.1879 s.21 ff.
 139) Anders Hagen: Viking 1951 s.109 ff..
 140) T. Helliessen: St.Mus.Aarsh. 1901 s.100-01.
 141) J. Petersen: St.Mus.årsh. 1944 s.34.
 142) J. Petersen: St.Mus. årsh. 1946 s.157.
 143) J. Petersen: St.Mus. Årsh. 1941-42 s.13-14.
 144) J. Petersen: St.Mus. Årsh. 1942-43 s.21.
 145) N.Nicolaysen: Ab.1896 s.51 og 48.
 146) N.Nicolaysen: Ab. 1897 s.28 no.6-9.
 147) N.Nicolaysen: N.F.346, 807. B.E.Bendixsen: Ab.1876
 s.108-109. Haakon Shetelig: Den förromerske jernalder
 i Norge. Oldtiden III s.128-129.
 148) Bendixsen: Ab.1893 s.27. B.M.Årb.1893 nr.8 s.15 nr.
 47-48.
 149) Haakon Shetelig:B.Mus. top.ark.1901 og B.M.Å.1901 nr.
 12 s.17-20 nr.35-40.
 150) B.E.Bendixsen:Ab.1881 s.16-19 m.kart og s.87 nr.49-55.
 151) B.9849. B.M.Å. 1947.5 s.25. B.8839. B.M.Å.1936 5
 s.28 nr.49.- B.10095. B.M.Å. 1950 nr.1 s.11.
 B.8872; B.M.Å.1936 5 s.41 nr.82. C.5420 og 29.
 Ab.1871 s.75 nr.43.
 152) Th. Petersen:TVS.1919 nr. 2, tilvekst s.39 nr.112.
 B.E.Bendixsen: Ab.1878 s.82.
 153) N.Nicolaysen: N.F.636-37. K.Rygh: TVS.1878 nr.4.
 s. 87. Ab.1870 s.9 ff.

- 154) H.Shetelig: Oldtiden I s.51 ff.
 155) anf.arb. s.86.
 156) Ab.1870 s.89 nr. 16.
 157) N.Nicolaysen: NF.654-55. K.Rygh: Ab.1869 s.13.
 R.Ziegler: Ab.1871 s.7-8 og fig.1. Th.Petersen:
 Nord-Trøndelag Historielag, Årbok for 1951 s.42 ff.
 158) Th.Petersen: anf.arb.s.44.
 159) R.Ziegler: Ab.1871 s.10 og kart; Ab.1872 s.55.
 160) Th.Petersen: TMT. 1938 s.14.
 161) N.Nicolaysen: NF 70708. O.Nicolaissen: Aarbøger. 1897 s.73
 162) N.Nicolaysen: NF 706, Ab.1860 s.104. K.Rygh: Faste
 fornlevninger i Tromsø Stift s.201.

Steinsetninger og steinlegninger utenom Norge sammenliknet
 med det norske materialet.

- 1) Fornvännen 1924 s.32 fig.6.
 2) K.E.Sahlström anf.arb. s.33.
 3) K.E.Sahlström: Fornvännen 1942. s.131.
 4) Sahlström: anf.arb. s.129 fig. 8.
 5) Nils Cleve: Åbo Stads historiska Museum. Årsskrift 1942-43
 s.3 ff.
 6) Velvilligst meddelt meg av magister C.F. Meinander,
 Helsingfors i brev av 22/9.52.
 7) Cleve: anf.arb. s.11.
 8) Sahlström: anf.arb. 1942 s.126.
 9) cfr. Ernst Petersen: Die frühgermanische Kultur in
 Ostdeutschland und Polen s.128, hvor ff. har stilt sam-
 men Schwantes, Reineckes og Montelii systemer.
 10) Sahlström anf.arb. s.125 f.
 11) Sahlström anf.arb. s.127. H.J.Eggers: Mitteilungen
 der Universität Greifswald IV s.17 ff. og fig. 2.
 12) Sahlström: anf.arb. s.121 f.
 13) Sahlström: anf.arb. s.118 f. Wolfgang La Baume: Ur-
 geschichte der Ostgermanen s.134 f. Mitteilungen des
 Westpreussischen Geschichtesvereins 35. 1936 s.53 ff.
 14) Sahlström anf.arb. s.120.
 15) Arne: Fornvännen 1938 s.165 ff.
 16) Sahlström: Fornvännen 1943 s.327 ff.
 17) Dybeck: Svenska Minnesmärken pl. 13 og pl. 17.1.
 18) Sahlström: Valle härads fornminnen s.130 f. m. note.
 19) for svenske eksempler se Sahlströms artikkel i Fornvännen
 1943 fig.10, 12, 15.
 20) T. Arne: Fornvännen 1938 s.169-73 fig. 4, 6 og 9.
 21) Sahlström: Fornvännen 1924 s.24.
 22) Sahlström: anf.arb. s.27.
 23) Sahlström: Fornvännen 1942 s.132.
 24) Cleve: anf.arb. s.7 fig. 4 og s. 8 f.
 25) cfr. Hackman: Die ältere Eisenzeit in Finnland I s.21
 fig. 9-10, s.26 fig. 16.
 26) Arne: Fornvännen 1938 s.176.
 27) Sahlström: Fornvännen 1942 s.131.
 28) Sahlström: anf.arb. s.130.
 29) Dette spørsmål har mag.art. Asbjörn Herteig nærmere
 behandlet i sin hovedoppgave, og han har velvilligst
 gitt meg disse opplysningene.
 30) Sahlström: Fornvännen 1942 s.131.
 31) Becker: Mecklenburg 34. 1939. 2 s.133.
 32) Bohnsack: Gothickandza 2.1940 s.35
 33) Schuchhardt: Alteuropa s.212, og Urgeschichte von
 Deutschland s.201.

- 34) Duhn: Italische Gräbenkunde^I s.130 ff.
 35) Montelius: La civilisation primitive en Italie I s. 237 f.
 36) Duhn: anf.arb. s.220 ff. Montelius: anf.arb. s.813 ff.
 37) v.Duhn: anf.arb. s.220.
 38) v.Duhn: anf.arb. s.287 f.
 39) Montelius: Die vorklassische Chronologie Italiens s.49 fig. 133.
 40) Röder: Pfahl und Menhir. Studien zur Westeuropäischen Altertumskunde I s.10.
 41) anf.arb. s.31.
 42) s. 44 ff.
 43) H.C.Broholm: Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1937 s.11 ff. med fig.
 44) Lis Jacobsen og Erik Molke: Danmarks Runeindskrifter Text.sp.252.
 45) anf.arb. sp.281 ff.
 46) Broholm: anf.arb. s.19.
 47) Birger Nerman: Acta Archeologica IV s.242 fig.10.
 48) Ohlmarks: anf.arb. s.20 ff.
 49) Bror Schnittger: Aarbøger 1920 s.46.
 50) Birger Nerman: Acta IV s.245.
 51) citet hos Ohlmarks: anf.arb. s.33.
 52) Norges Indskrifter med de ældre Runer I s.166.
 53) Nord-Trøndelag Historielag: Årbok 1951 s.42.
 54) K.E.Sahlström: Valle Härads Fornminnen s.111 f, s.175 nr. 40b og fig. 123 og 153.
 55) Sahlström: anf.arb. s.129 note 125.
 56) Sahlström: Fornvännen 1942 s.131.
 57) Sahlström: Valle härads fornminnen s.129.
 58) L.Jacobsen og E. Molke: anf.arb. sp.410-13.
 Otto v.Friesen: ~~.....~~ særtrykk av Uppsala Universitets Årsskrift 1916 program 2, s.5 ff. og figs.2-4.
 59) v.Friesen: anf.arb. s.3.
 60) Oscar Almgren: Sveriges fasta fornlämningar från Hednatiden s.66.
 61) Schnittger: Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening 1912 s.7 f. Dessuten Gunnar Ekholm: Fornvännen 1939 s.12 og 31 med fig.9.
 62) Almgren: Upplands fornminnesförenings Tidsskrift XXVI-XXVIII 1910-12 s.335.
 63) M. Dreijer: Åländsk Odling 1950 s. 6 og fig. 2.
 64) Dreijer: anf.arb. s.12.
 65) Th. Ramskou: Acta XXI 1950 s.137 ff.
 66) cfr. kartet s.138 i anf.arb.
 67) anf.arb. s.72 nr. 19 og fig. 37.
 68) anf.arb. s.180 m. anf. litteratur.
 69) anf.arb. s.181.
 70) henholdsvis: Ab.1870 s.150 ff.
 " 1896 " 51 ff.
 71) Hagen: U.O. Årb. 1949-50 s.56.
 72) Se Ekholms gravningsberetninger i Fornvännen 1916, 1925, 1938-39, 1944 og 1946.
 73) Oscar Almgren: Sveriges fasta fornlämningar s. 66 f.
 74) Hackman: Die ältere Eisenzeit in Finnland s. 22 ff.
 75) Vedel: Bornholms Oldtidsminder s.177f.
 76) ~~Ekholm~~: Johs. Brönsted: Danmarks Oldtid III s.15 og fig. 5.
 77) Ekholm: Fornvännen 1939 s.32.
 78) Bohnsack: Gothiskandza H.2 1940 s.22 ff. og Taf.5a.

79) Bohnsack: anf.arb. s.25 og Abb. 4.

Teorier om steinsetningenes og enkelte steinlegningers funksjon.

- 1) N.Nicolaysen: Ab.1895 s. 42
" 1868 " 140.
" 1870 " 170.
- 2) Gustafson: Norges Oldtid s.139.
- 3) Eva N.Fett: Nordisk Kultur, b.XXVI s.24.
- 4) Sprockhoff: "... und zeugen von einem stolzen Geschlecht" s.68.
- 5) Augestad: Vestfold s.78 ff.
- 6) Schirmer: Ab.1906 s.56 ff.
- 7) Lindquist: Fornvännen 1921 s.95.
- 8) Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift XXI.1933 s.49 ff.
- 9) Holmgren: Rig 1929 s.19 ff. m. litteraturhenvisninger.
- 10) Sahlström: Fornvännen 1924 s.19 ff., 1942 s.115 ff.
Kåkind härads fornminnen s.46.
- 11) Arne: Fornvännen 1938 s.165 ff.
- 12) Wildte: Fornvännen 1926 s. 211 ff.
- 13) Junger: Falbygden 2.1933 s.45 ff.
- 14) Almgren: Sveriges fasta Fornlämningar från Hednatiden s.85 f.
- 15) Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift B.3 s.198 f.
- 16) Stephan: Mannus VII.1915 s.213 ff. m. kart over Odry.
- 17) Müller: Praehistorische Zeitschrift XXII 1931 s.197.
Mannus 26. 1934 s.289 ff.
- 18) Wolfgang La Baume: Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins 35. 1936 H.3. s.61.
- 19) Nicolaysen: bl.a. Ab.1868 s.139. N.F.130.
- 20) Becker: Mecklenburg 1939. H.2. s.124 ff.
- 21) Almgren: anf.arb. s.131 og fig. 85.
- 22) Ohlmarks: anf.arb. s.195.
- 23) anf.arb. s.130 ff.
- 24) anf.arb. s.135.
- 25) anf.arb. s.136.
- 26) anf.arb. s.203.
- 27) Broholm: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1937 s.13
fig. 13; s. 18 fig. 8.
- 28) Sahlström: Kåkind härads fornminnen s.46 note 1.
- 29) Holmgren: Rig 1929 s.22.
- 30) Fornvännen 1926 s.211 ff.
- 31) Fornvännen 1938 s. 283 ff. m. fig. 1-4.
- 32) Neergaard: Aarbøger 1902 s.292.
- 33) Emil Birkeli: Det norske Videnskapsakademi, Skrifter 1938. H.F.Kl. no.5 s.86 ff.
- 34) Nils Lid i Nordisk Kultur b. XXVI s.100.
- 35) Schirmer: Ab.1906 s.57.
- 36) Augestad: Vestfold s. 81 ff.
- 37) M.Olsen: Det Norske Videnskapsakademi. Skrifter 1914 H.F. kl.no. 4 s.285 ff.
- 38) anf.arb. s.298.
- 39) Roussell i Forntida Gårder i Island s.215 ff.
- 40) M. Olsen: anf.arb. s.293.
- 41) S.Eitrem: Kunst og kultur 1923 s. 78 og Papyri Osloenses fasc. I. Magical Papyri p.84 og p. 95 f.

- 42) Kristensen: Det norske Videnskapsakademi i Oslo. Årbok 1946 s.21.
- 43) Junger: Falbygden 2. 1933 s.45 ff.
- 44) Jahresbericht über die Fortschritte des klassischen Altertumswissenschaft. Band 186 s.280 f.
- 45) Velvilligst meddelt meg av professor S. Eitrem.
- 46) Aristoteles: Politika: VII.2.6.
- 47) Herodot: II.III og II.170.
- 48) Herodot: II.135.
- 49) Herodot: IV.71.
- 50) T.J.Arne i De forhistoriske Tider i Europa I. s.413 fig.327.
- 51) W.L.Newmann: The Politics of Aristotle Vol.III p.328 f. 18
- 52) V.Gordon Childe: The Prehistory of Scotland p.115.
- 53) Junger: anf.arb. s.49.
- 54) Röder: Pfal und Menhir s.11.
- 55) S.Eitrem: Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania 1909 no.5 s.68 note til s.51.
M. Olsen: anf.arb. s.253.
- 56) Birkeli: Det norske Videnskapsakademi. Skrifter 1938 II. H.F.Kl.no.5 s. 57.
- 57) M.Olsen: anf.arb. s.253.
- 58) J. Röder: anf.arb. s.38 ff. med kart Abb. 27.
- 59) The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland Vol.LIII p.173 ff.
Stud.philol. Vegar Skånland har velvilligst gjort meg oppmerksom på denne artikkelen.
- 60) Christoph von Fürer-Haimendorf i The Illustrated London News No.5802.Vol.217. Lond. 1/7.1950 s.24 f. og fig. 9 s.26. Ancient India No.5. Jan.1949, p.35 ff.
- 61) Ovennevnte artikkel 2. fig. 2 s.24 og T.C.Hodson: The Naga Tribes of Manipur.
- 62) Hodson: anf.arb. s.188.
- 63) anf.arb. s.190 note 2.
- 64) The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland Vol.LII p.242 ff.

Illustrasjonsliste.

- Fig. 1: Rund steinsetning på land, Berg s. og p., Østfold.
(nr. 3 under Boberg i O.O. s. 139) Foto: E. Skjelsvik 1951.
- " 2: Rund steinsetning på Gunnarstorp søndre, Skjeberg s. og p.,
Østfold. (nr. 30 af. VI i O.O. s. 163) Foto: Hartvig John-
sen 1916.
- " 3: Rund steinsetning på samme gård som foreg. (nr. 33 i O.O.
s. 164). Foto: E. Skjelsvik 1951.

STEINSETNINGER OG STEINLEGNINGER

I NORGE

- " 4: Steinsættene nr. 32 og 33 på samme gård som foreg.
samt på Skin. Et bidrag til deres datering og forståelse.
(nr. 1 i O.O. s. 161).
- " 5: Steinsættene nr. 32 og 33 på samme gård som foreg. Foto:

Et bidrag til deres datering og forståelse.

- " 6a: Steinsetning (nr. 32) på samme gård som foreg. Foto: Karl
Vibe-Müller 1951. Av

- " 6b: Samme som foreg. Foto: Vibe-Müller 1951.

Elizabeth Skjelsvik.

- " 6c: Stein 1 i steinsetning 32. Foto: Vibe-Müller 1951.

- " 7a: Trekantet steinlegning på Store-Dal, Skjeberg s. og p.,
Østfold (haug 62 i Norske Oldsunn. I) Foto: Jen Petersen
1910. Figurer: 1-98.

- " 7b: Samme som foreg. Foto: J. Petersen 1910.

- " 8: Rund steinsetning på Vik Østre, Skjeberg s. og p., Østfold.
(antakelig nr. 9 i O.O. s. 168) Foto: Hartvig Johnsen 1916.

- " 9a: Rund steinsetning på Rønnald Østre, Skjeberg s. og p., Øst-
fold. (nr. 6 i O.O. s. 181) Foto: Hartvig Johnsen 1916.

- " 9b: Samme som foreg. Etter: Sprockhoff: "... und zeugen von
einem stolzen Geschlecht" s. 70.

- " 10: Oversiktsfoto over skogen hvor steinringene ligger på "Øvre
felt" på Hunn, Borge s. og p., Østfold. Foto: Karl Vibe-
Müller 1951.

- " 11: Oversiktsplan over "Øvre felt" på Hunn.

- " 12: Oversiktsfoto over ringene V-IX (regnet fra vestre mot
Østre) på "Øvre felt". Foto: Karl Vibe-Müller 1951.

- " 13a: Steinsetning IX på "Øvre felt" under utgravning. Foto: Vibe-
Müller 1951.

- " 13b: Helle i sentrum av steinsetning IX på "Øvre felt". Foto: samme som foreg.

- " 14: Reiset stein mellom VIII og IX på "Øvre felt". Foto: samme
som foreg.

Hovedoppg.

2938

II

I l l u s t r a s j o n s l i s t e .

- Fig. 1: Rund steinsetning på Lund, Berg s. og p., Östfold.
(nr. 3 under Boberg i Ö.O. s. 139) Foto: E.Skjelsvik 1951.
- " 2: Rund steinsetning på Gunnarstorp søndre, Skjeberg s. og p.,
Östfold. (nr. 30 el. 31 i Ö.O. s. 163) Foto: Hartvig John-
sen 1916.
- " 3: Rund steinsetning på samme gård som foreg. (nr. 33 i Ö.O.
s. 164). Foto: E.Skjelsvik 1951.
- " 4: Planskisse av ringene nr. 33 og 32 på samme gård som foreg.
samt på Skinne nordre (nr 1 i Ö.O. s. 161).
- " 5: Steinsetningene nr. 32 og 33 på samme gård som foreg. Foto:
E.Skjelsvik 1951.
- " 6a: Steinsetning (nr.32) på samme gård som foreg. Foto: Karl
Vibe-Müller 1951.
- " 6b: Samme som foreg. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 6c: Stein 1 i steinsetning 32. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 7a: Trekantet steinlegning på Store-Dal, Skjeberg s. og p.,
Östfold (haug 62 i Norske Oldfunna I) Foto: Jan Petersen
1910.
- " 7b: Samme som foreg. Foto: J.Petersen 1910.
- " 8: Rund steinsetning på Vik östre, Skjeberg s. og p., Östfold.
(antakelig nr. 9 i Ö.O. s. 168) Foto: Hartvig Johnsen 1916.
- " 9a: Rund steinsetning på Rönneld östre, Skjeberg s. og p., Öst-
fold. (nr. 6 i Ö.O. s. 181) Foto: Hartvig Johnsen 1916.
- " 9b: Samme som foreg. Etter: Sprockhoff: "... und zeugen von
einem stolzen Geschlecht" s. 70.
- " 10: Oversiktsfoto over skogen hvor steinringene ligger på "övre
felt" på Hunn, Borge s. og p., Östfold. Foto: Karl Vibe-
Müller 1951.
- " 11: Oversiktsplan over "övre felt" på Hunn.
- " 12: Oversiktsfoto over ringene V-IX (regnet fra venstre mot
höyre) på "övre felt". Foto: Karl Vibe-Müller 1951.
- " 13a: Steinsetning IX på "övre felt" under utgravning. Foto: Vibe-
Müller 1951.
- " 13b: Helle i sentrum av ring IX. Foto: samme som foreg.
- " 14: Reist stein mellom ring VIII og IX på "övre felt". Foto:
samme som foreg.

- Fig. 15 a-b: Steinsetning VIII på "övre felt". Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 16 a: Steinsetning VII utgravd og restaurert. Foto: samme som foregående.
- " 16 b: Detalj av steinpakning i ring VII ved stein 13. Foto: samme som foreg.
- " 16 c: Helle midt i ring VII för utgravning. Foto: E.Skjelsvik 1951.
- " 16 d: Samme under utgravning. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 17 a: Ring V på "övre felt" för utgravning. Foto: E.Skjelsvik 1951.
- " 17 b: Ring V utgravd. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 17 c: Flat röys midt i ring V. Foto: E.Skjelsvik 1951.
- " 17 d: Svart jord under midtsteinen i röysen. Foto: samme.
- " 17 e: Detalj av steinpakningen i ring V mellom stein 8 og 10. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 17 f: Samme mellom stein 12 og 2. Åpningen i pakningen manglende stein (stein 2). Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 18: Uregelmessig steinlegning mellom ring V og VII. Bemerk hellen mellom pelen og bjerken. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 19 a: Röys, kalt "Bjørnehaugen"; ring VII i bakgrunnen. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 19 b: Samme. Ring IV og de under 20 a nevnte fortidsminner i bakgrunnen. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 20 a: Den såkalte "Svensröys" og "Joan's ring" för utgravningen. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 20 b: "Svensröys" avdekket, "Joan's ring" utgravd med ringene III og IV i forgrunnen. Foto: Vibe-Müller 1951.
- " 20 c: Detalj av pakningen i "Joan's ring". Foto: Aslak Lie-stöl 1951.
- " 20 d: Plan av "Joan's ring".
- " 21 a: "Svensröys". Foto: Inger Svane-Kristiansen 1951.
- " 21 b: Nærbillede av skålgropene midt i röysen. Foto: samme.
- " 22 a: "Ringhaug" på Hunn under utgravning. Foto: Anders Hagen 1950.
- " 22 b: Plan av "Ringhaug".

- Fig. 23 : Bautastein I på Midtfeltet på Hunn. Foto: E.Skjelsvik 1952.
- " 24a: Bautastein II på "midtfeltet". Foto: Samme.
- " 24b: Steinen oppreist. Foto: Samme.
- " 25a: Steinsetning I på "midtfeltet" på Hunn før utgravning. Foto: E.Skjelsvik 1952.
- " 25b: Samme utgravd. Foto: Samme.
- " 25c: Grop med kullblandet jord mellom stein 5 og 6. Foto: samme som foreg.
- " 25d: Plan av steinsetningen.
- " 26 : 2 fibulaer av bronse. Leikvoll u. Tune store, Tune s. og p., Östfold. C.15660-61. 1:1. Foto: L.Smestad 1952.
- " 27 : a: Profil av leirkar. b: Fragment av spinnehjul (?) av leire. Haraldstad u. Opstad nordre, Tune s. og p., Östfold. C.19602-02. 1:1. Tegning: Mary Storm 1952. Foto: L.Smestad 1952.
- " 28 : Rund steinsetning på Opstad nordre, Tune s. og p., Östfold. (nr.113 (?) i Ö.O. s. 220). Foto: Hartvig Johnsen 1916.
- " 29: Beslag av bronse og jern, innlagt med sølvtråder og niello. Opstadmoen u. Opstad nordre, Tune s. og p., Östfold. C.20355 a. 2:1. Tegning: Mary Storm 1952.
- " 30 : Rund steinsetning på Lundeby östre, Råde s. og p., Östfold. Foto: Karl Vibe-Müller 1950.
- " 31a: 2 runde steinsetninger på samme gård som foreg. (nr. 4-5 i Ö.O. s. 258). Foto: Vibe-Müller 1950.
- " 31b: En av ringene på foreg. foto. Etter: Sprockhoff: ".... und zeugen von zeugensvorneinemsstößen" Geschlecht" s. 67.
- " 32 : a: Leirkarskår. b: Rakekniv. Lundeby, Råde s. og p., Östfold. C.4860. 1:1. Tegning: Mary Storm 1952. Foto: L.Smestad 1952.
- " 33a: Runde steinsetninger på Smestad, Ringsaker s. og p., Hedmark. Etter: Reinert Svendsen: Ab. 1901 s.184.
- " 33b: Den store steinringen på Smestad. Foto: Anders Hagen 1951.
- " 34 : Rund steinsetning og haugtomter på Alme nordre, Søndre Fron s. og p., Oppland. Skisse av Arne Skjölsvold i U.O.top.ark. 1949.
- " 35 : Gravfeltet på Hundorp, Søndre Fron s. og p., Oppland. Skisse ved Arne Skjölsvold i U.O.top.ark. 1949.
- " 36a: Rekonstruksjon av Nicolaysens gravning på Nedre Hval, Gran s. og p., Oppland ved E.Skjelsvik.

- Fig. 36: b: Kvartsittbryner, c: glattestein (?), d: jernspiker, e: Beltespenne, f: Kniv. Nedre Hval, Gran s. og p., Oppland. b: 1:2, c-f: 1:1. Foto: L.Smestad 1952.
- " 37a: Gravhauger og rund steinsetning på Vestre Bilden, Tingelstad s., Brandbu p., Oppland. Etter skisse av Sverre Marstrander i U.O.top.ark. 1947.
- " 37b-c: Steinsetningen på forannevnte gård. Foto: E.Skjelsvik 1951.
- " 38: Harpikstetning. Rønnerud u. Haga, Norderhov s. og p., Buskerud. C.24624a. 1:1. Foto: L.Smestad 1951.
- " 39: a: Bronsepinsett, b: Beslagplate til beltespenne, c: trestykke, jernnål, d: Jernkniv. Besseberg, Haug s., Eiker p., Buskerud. C.16421-25. 1:1. Foto: L.Smestad 1952. Tegning E.Skjelsvik 1952.
- " 40: a: Bissel, nøkkel av jern, b: Hestebrodder, c: Skrinhanker, d: Fragment av kniv, e: Fragment av rektangulær bronsespenne, f: spinnehjul av leire. Besseberg, Haug s., Eiker p., a: 1:2, b: ca.1:2, c: 1:1, d: ca. 1:1, e-f: 1:1. Foto: L. Smestad 1952.
- " 41a: Plan av skipssetning på Elgesem, Sandar s. og p., Vestfold.
- " 41b: Skipssetningen med gravfeltet på samme gård som foreg. Foto: Th. Sjøvold 1951.
- " 41c: ÖNÖ-enden av skipssetningen. Foto: samme.
- " 41d: VSV-enden " " " "
- " 42 : Trekantet steinlegning på Nordre Fevang, Sandar s. og p., Vestfold. Skisse av E.Skjelsvik 1950.
- " 43a: Steinlegning på Jåberg, Sandar s. og p., Vestfold. Etter: Augestad: Vestfold s.83.
- " 43 : b: Leirkar, c: bronsefibulaer fra steinlegningen. C.23447a-c b: ca.1:2, c:1:1. Foto: L.Smestad.
- " 44a: Plan av firkantet steinlegning på Uranienborg u. Kamfjord vestre, Sandar s. og p., Vestfold.
- " 44b: Låsskilt av jern fra steinlegningen. C.19642. 1:2. Foto: L.Smestad 1952.
- " 45a: Skisse av den største runde steinsetningen på Skjelbrei, Sandar s. og p., Vestfold.
- " 45b: Samme steinsetningen under utgravning. Etter foto av I.Dahl, Sandefjord.
- " 45c: Urnen midt i steinsetningen in situ. Foto: samme.
- " 46 : Den minste ringen på Skjelbrei. Foto: samme.
- " 47 : a: Harpikstetning, b: leirkar. Amundröd, Tjölling s. og p.,

- Vestfold. C.10144-45. 1:1. Foto: L.Smestad 1952, Tegning: Mary Storm 1952.
- Fig. 48 : Steinsetninger på Istre, Tjölling s. og p., Vestfold. Skisse ved E.Skjelsvik 1950.
- " 49 : Skipssetning på Kleppåker övre, Tjölling s. og p., Vestfold. Skisse ved E.Skjelsvik 1950.
- " 50a: Firkantet steinsetning på Valby, Tjölling s. og p., Vestfold. Foto: A.W. Brögger.
- " 50b: Skisse av samme. Etter: Augestad: Vestfold s.81.
- " 51 : a: Eneget sverd, b: Spydspiss, c: beltespenne, d: skjoldbule, e: Skjoldhåndtak, f: Jernfibula, g: Leirkar. Gui, Tanum s., Brunlanes p., Vestfold. C.17266-70. a-e: ca. 3. l:3, f: 1:1, g: 1:2. Foto: L.Smestad 1952.
- " 52a: Rund steinsetning på Lerstang, Eidanger s. og p., Telemark. Foto: Ch.Blindheim 1949.
- " 52b: Detalj av midtsteinen i steinsetningen på Lerstang. Foto: samme.
- " 52c: Plan av steinsetningen.
- " 53a: Plan av runde steinsetninger på "Herregårdsstranden", Prestegården, Eidanger s. og p., Telemark.
- " 53b-c: Detalj av S-formet steinrekke ved stein 13 i steinsetningene på "Herregårdsstranden". Foto: E.Skjelsvik 1950.
- " 54 : Rund steinsetning på Bringsværmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder. Foto: Helge Gjessing 1922.
- " 55 : a: Leirkarskår, b: Fragment av bronsefibula, c-d: Harpikstetning til to kar, e: Rester av sverd (?) av jern, f: Beslagstykker av jern, g: Rester av skjoldbule, h: Rester av skjoldhåndtak av jern. Bringsværmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder. C.7831-37. 1:1. Tegning: Mary Storm, Foto: L.Smestad 1952.
- " 56a: Trekantet steinsetning, bautastein og steinlagt ring på Statens Hagebruksskole, Dømmesmoen, Fjære s. og p., Aust-Agder under utgravning. Foto: Egil Hansen 1950.
- " 56b: Steinrekken mellom stein 1 og 2 i trekanten. Foto: E.Skjelsvik 1950.
- " 56c: Steinrekken mellom stein 1 og 3. Foto: E.Skjelsvik 1950.
- " 56d: " " " 2 " 3. " " " 1950.
- " 56e: Anlegget på Dømmesmoen restaurert. " " " 1951.
- " 56f: Trekanten og den reiste steinen. " " " 1951.
- " 56g: Den reiste steinen og den steinlagte ringen på Dømmesmoen. Foto: E.Skjelsvik 1951.

- Fig. 56h: Steinsamling midt i den steinlagte ringen på Dømmesmoen.
Foto: E.Skjelsvik 1951.
- " 56i: Samme etter at hellen var fjernet; brente bein skiller seg tydelig ut fra jordsmonnet. Steinen i forgrunnen har stått oppreist. Foto: samme.
- " 56k: Hellen hvorpå de brente beinene lå. Foto: E.Munksgaard 1951.
- " 56l: Plan over Dømmesmoanlegget, Fjære s. og p., Aust-Agder.
- " 56m: Detaljplan av den steinlagte ringen.
- " 56n: Plan av trekanten og den reiste steinen.
- " 57 : a: beinnål (fra to sider), b: beinkam, c: bronseplate og -nagler. e-g: leirkarskår. Den reiste steinen på Statens Hagebruksskole, Dømmesmoen, Fjære. C.28378 a-g. 1:1. Foto: L.Smestad 1950 og 51.
- " 58 : a-l: leirkarskår, m: bjørneklør. Fra den steinlagte ringen på Dømmesmoen. C.28379, 28435. 1:1. Foto: L.Smestad 1950-51, Karl Vibe-Müller 1952.
- " 59a: Bautastein I på Dømmesmoen. Foto: E.Skjelsvik 1951.
- " 59b: Leirkarskår in situ ved bautaen. Foto: E.Munksgaard 1951.
- " 59c: Plan av bautaen.
- " 59d: Leirkaret funnet ved bauta I. C.28436a. Rekonstruksjons-tegning ved Mary Storm 1951.
- " 60a: Planskisse av fortidsminner på "Tingvold" på Grefstadviken, Fjære s. og p., Aust-Agder, ved E:Skjelsvik 1950.
- " 60b: Steinsetningen på "Tingvold". Foto: Helge Gjessing 1922.
- " 60c: Den reiste steinen med en del av steinsetningen på "Tingvold". Foto: Helge Gjessing 1922.
- " 60d: Reist stein, nr. II på planskissen fig.60a. Foto: Helge Gjessing 1922.
- " 60e-f: Leirkarskår fra steinsetningen på "Tingvold". C.8252. 1:1. Foto: L.Smestad 1952.
- " 61 : a: Harpikstetning, b: leirkarskår. Hausland, Fjære s. og p. Aust-Agder. C.8261-63. 1:1. Foto: L.Smestad, tegning: Mary Storm 1952.
- " 62 : Fragment av korsformet bronsespenne. Spedalen, Fjære s. og p., Aust-Agder. C.7797. 1:1. Tegning: Mary Storm 1952.
- " 63 : Leirkarskår. Vik, Fjære s. og p., Aust-Agder. C.7371. 1:1. Foto: L.Smestad 1952.
- " 64 : Rund steinsetning på Vik, Fjære s. og p., Aust-Agder. Foto: Helge Gjessing 1922.

- Fig. 65 : Trekantet steinsetning på Tønnevold, Fjære s. og p., Aust-Agder. Foto: E.Skjelsvik 1950.
- " 66 : Skisse av rund steinsetning med haug i midten på Kleppaland, Søgne s., og p., Vest-Agder ved Peter Lunde 1921.
- " 67a: Plan av steinsetningen på Nylund u. Skofteland, Valle s., Sør-Audnedal p., Vest-Agder.
- " 67b: Steinsetningen på Nylund. Foto: ?
- " 68a: Plan av trekantet steinlegning på Penne, Vanse s., Lista p. Vest-Agder.
- " 68b: Öks av jern. Penne, Vanse s., Lista p. C.22166. ca.1:2. Foto: L.Smestad 1952.
- " 69 : Skisse av fortidsminner på Prøstegården, Vanse s., Lista p., Vest-Agder. Etter: E.Lund: Oldtidsminder i Christianssand Stift s.27.
- " 70a: Rund steinsetning på Tingvatne, Hægebostad s. og p., Vest-Agder. Etter: Sprockhoff: "... und zeugen von einem stolzen Geschlecht" s.69.
- " 70b: Samme steinsetning. Foto: Aslak Liestöl 1951.
- " 70c: Reist stein med steinlegning (?) på Tingvatne. Foto: samme
- " 70d: Rund steinsetning " " " "
- " 71 : Rund steinsetning på Årstad, Egersund s. og p., Rogaland. Etter: Sprockhoff: "... und zeugen von einem stolzen Geschlecht" s. 65.
- " 72a: Trekantet steinlegning på "Klauhauane" på Ödemotland, Nærbö s., Hå p., Rogaland. Foto: Oddmund Möllerop 1949.
- " 72b: Detalj av steinlegningen på "Klauhauane". Foto: samme.
- " 73 : Trekantet steinlegning på Sele, Bore s., Klepp p., Rogaland. Foto i Stavanger Museum.
- " 74a: Trekantet steinlegning på Ullanhaug, Frue s., Hetland p., Rogaland. Foto i Stavanger Museum.
- " 74b: Plan over trekantene og haugene på Ullanhaug. Etter: E. Lund: Oldtidsminder i Christianssand Stift s. 38.
- " 75 : Rund steinsetning på Kirke-Sole, Sola s., Håland p., Rogaland. Etter: T.Helliesen: St.Mus.Aarsh. 1902 s.51 fig.1.
- " 76 : Skipsformet steinsetning i haug på Ölbör, Sola s., Håland p., Rogaland. Etter: T.Helliesen: St.Mus.Aarsh. 1902 s.60 fig.3.
- " 77a: Steinlegning på Bakkhodnet u. Utstein, Rennesøy s. og p., Rogaland. Foto i Stavanger Museum.

- Fig. 77b: Detalj av steinlegningen på Bakkhodnet. Foto i Stavanger Museum.
- " 78 : Detalj av rund steinsetning på Geitaskjær, Strand s. og p., Rogaland. Foto: Oddmund Möllerop 1948.
- " 79 : Fragmenter av spydspiss av jern. Hovtun, Suldal s. og p., Rogaland. C.5238. ca.1:2. Foto: L.Smestad 1952.
- " 80 : Rester av skipssetning på Erland, Skjold s. og p., Rogaland. Foto: H.Egenæs-Lund.
- " 81 : Trekantet steinsetning på Smedsvik, Skjold s. og p., Rogaland. Foto: J.Petersen 1924.
- " 82 : Firkantet steinsetning på Myklebostad, Førdesfjorden s., Torvastad p., Rogaland. Foto: J.Petersen 1927.
- " 83 : Trekantet steinlegning på Litle Hauge, ^{Ru}~~Ru~~ngsund s., Davik p., Sogn og Fjordane. Foto: P.Fett.
- " 84 : Rund steinsetning på Valseidet, Nes s., Bjugn p., Sør-Trøndelag. Etter: K.Rygh: TVS. 1915 nr.1 s. 15 fig.12.
- " 85 : Skipsformet steinsetning på Finne, Alstadhaug s., Skogn p., Nord-Trøndelag. Etter: Th.Petersen: Skogns historie I s. 43 fig.27.
- " 86 : Rund steinlegning på Eggehvammen, Stod s. og p., Nord-Trøndelag. Etter: R.Ziegler: Ab.1871 s.7 fig.1.
- " 87a: Kart over fortidsminner på Hegge, Stod s. og p., Nord-Trøndelag. Etter: Klüwer: Tegninger til Antikvariske Reiser no.25.
- " 87b: En av skipssetningene på Hegge. Etter: Klüwer no.26.
- " 88 : Utbredelseskart over runde steinsetninger i Norge.
- " 89 : " " skipsformede, firkantede og trekantede steinsetninger i Norge.
- " 90 : " " trekantede og andre steinlegninger i Norge.
- " 91 : " " runde steinsetninger i Sverige. Etter K.E.Sahlström: Fornvännen 1924 s.32 fig.6.
- " 92 : Utbredelseskart over runde steinsetninger i Nord-Tyskland. Etter: K.E.Sahlström: Fornvännen 1942 s.129 fig.8.
- " 93 : Utbredelseskart over skipssetninger. Etter: Å.Ohlmarks: Gravskeppet s.237.
- " 94 : Rund steinsetning på Blomsholm, Skee sn., Wette härad, Båhuslän. Foto: E.Skjelsvik 1952.

- Fig. 95a: Skipsformet steinsetning på Blomsholm. Foto: E.Skjelsvik 1952.
- " 95b: Detalj av samme. Foto: E.Skjelsvik 1952.
- " 96:: Planer av "Golaseccas". Etter: Montelius: La civilisation primitive en Italie I. Série B. Pl.43.
- " 97 : Rund steinsetning i Gambia. Etter: Henry Parker: The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland vol. LIII p.205 fig.5.
- " 98 : Plan av rund steinsetning og reiste stein ved Willong, Manipur, India. Etter: T.C.Hodson: The Naga Tribes of Manipur s.187.

---oOo---

For de her benyttede forkortelser, se: tekstbindet s.XI

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3.

Hovedoppg. 2938

II

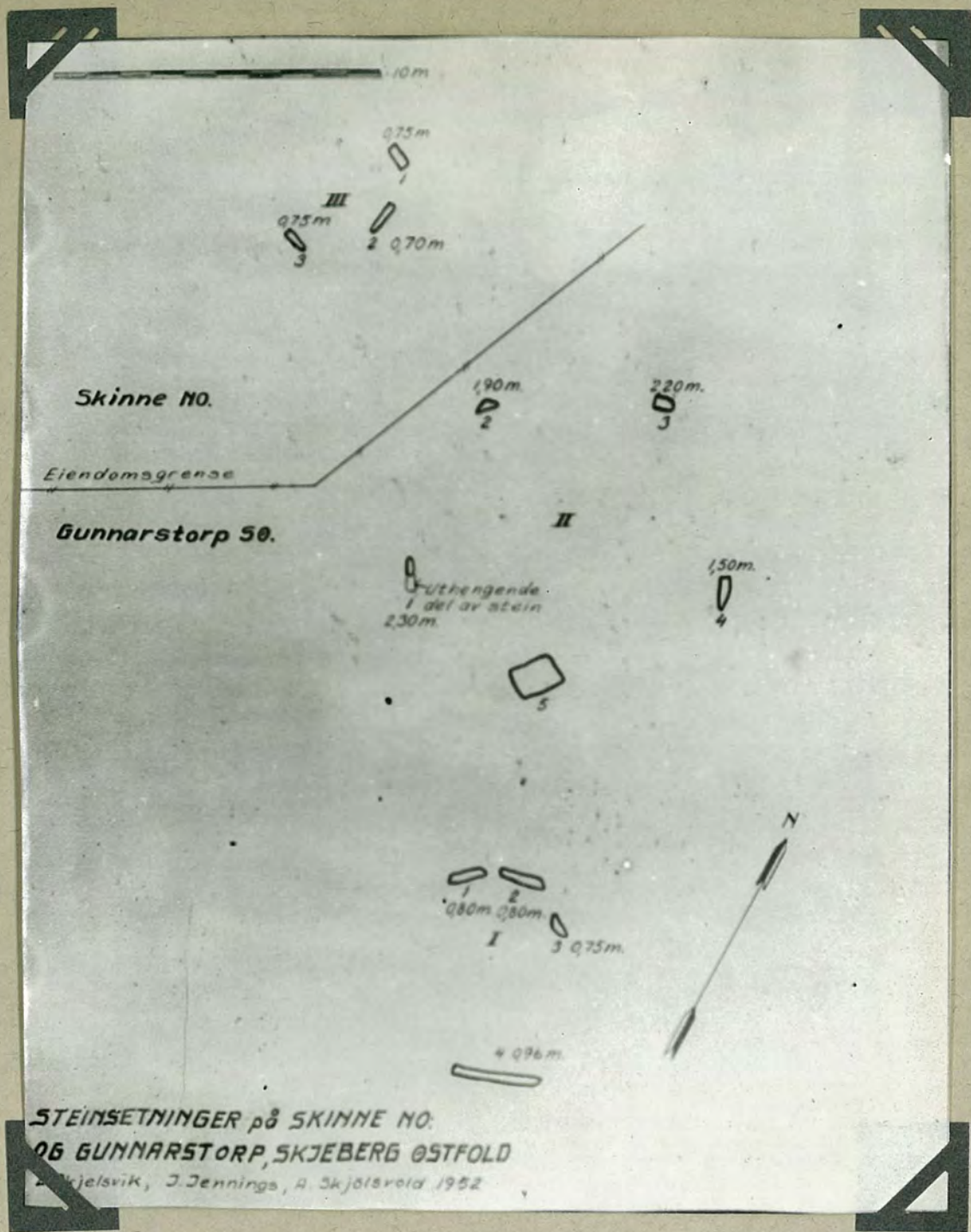

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6a.

Fig. 6b

Fig. 6c

• Fig. 7a

Fig. 7b

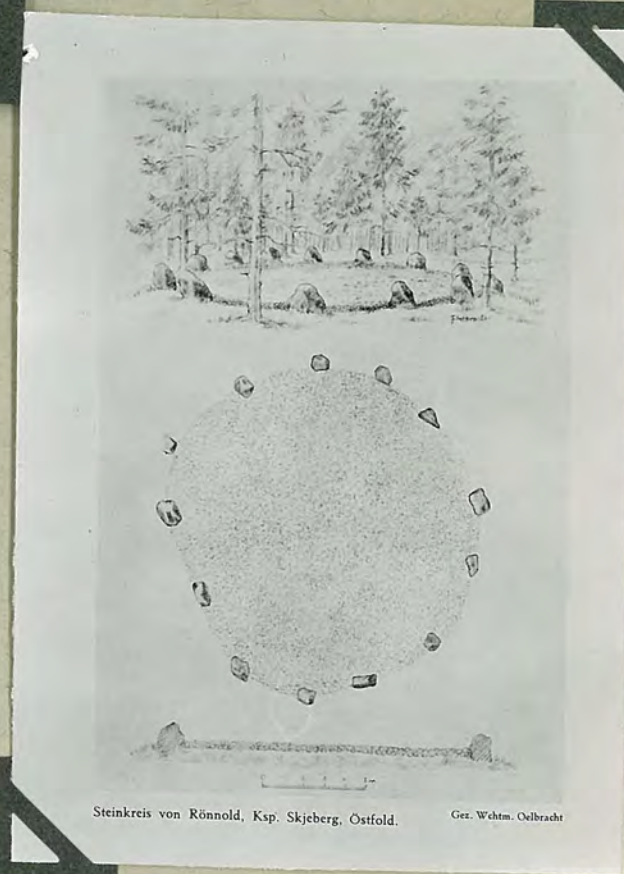

Fig. 8

Fig. 9a

Fig. 9b

Steinkreis von Rønnold, Ksp. Skjeberg, Ostfold.

Gen. Wehlm. Oelbracht

Fig. 10

HUNN, BORGE S. OG P., ØSTFOLD. STEINRINGER.

TEGNET 30-31 MAI 1951 AV ASLAK LIESTØL.

STEINRING MELLOM I OG II UNDERSØKT 1951 VED JOAN TENNING'S
RØYS MED SENTRUMSLINJE - Høyde 11,6 og 12,4 m - I UNDERSØKT 1951 VED
JENS STORMMUNICH
RING I OG II UNDERSØKT 1951 VED ELIZABETH SKJELSVIK
RING III UNDERSØKT 1950-51 VED ELIZABETH SKJELSVIK (RESTAURERT 1950)
UREGELMESSIG STEINLEGNING MELLOM I OG III UNDERSØKT 1951
RING II UNDERSØKT 1951 VED ELIZABETH SKJELSVIK

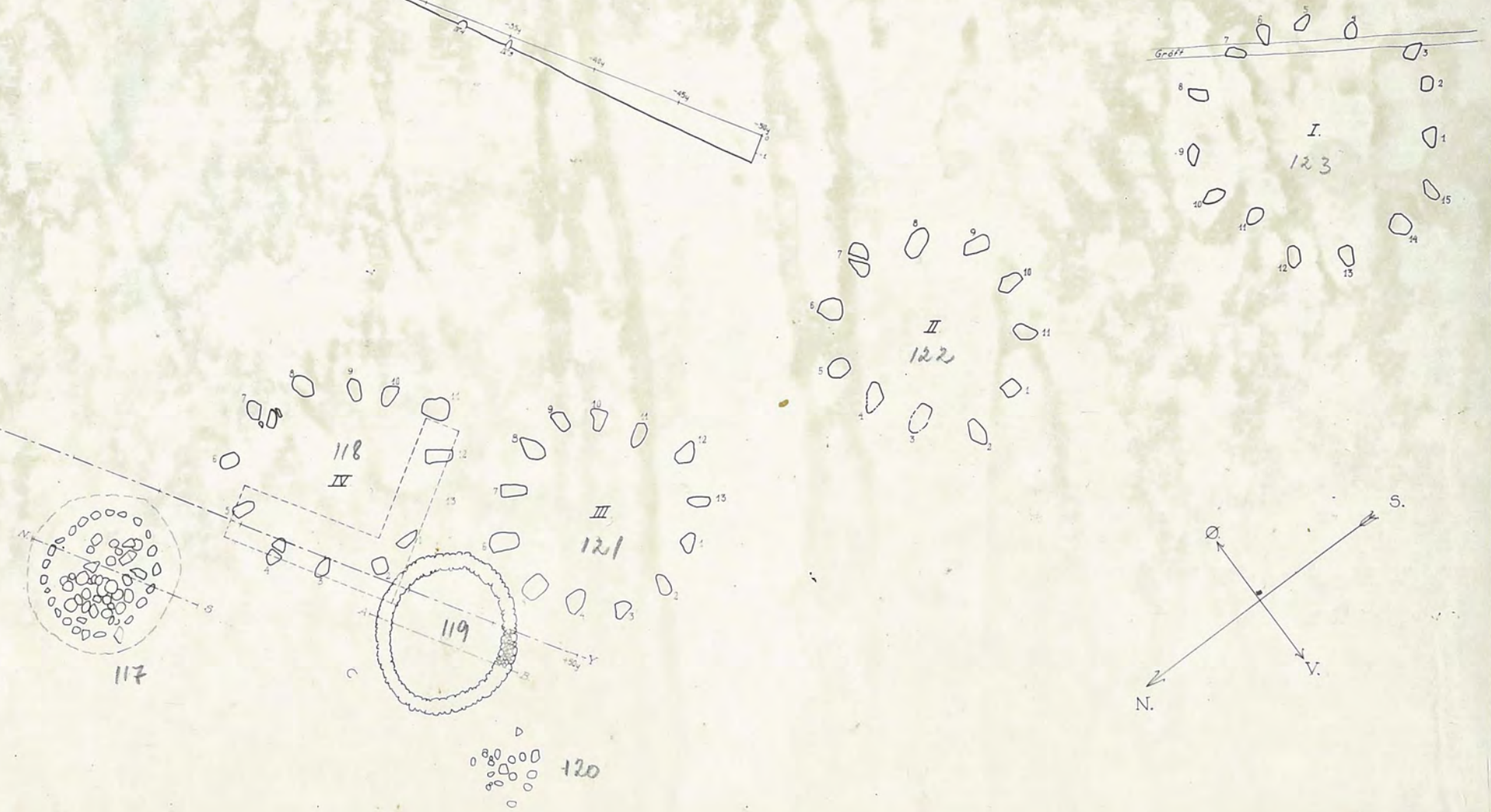
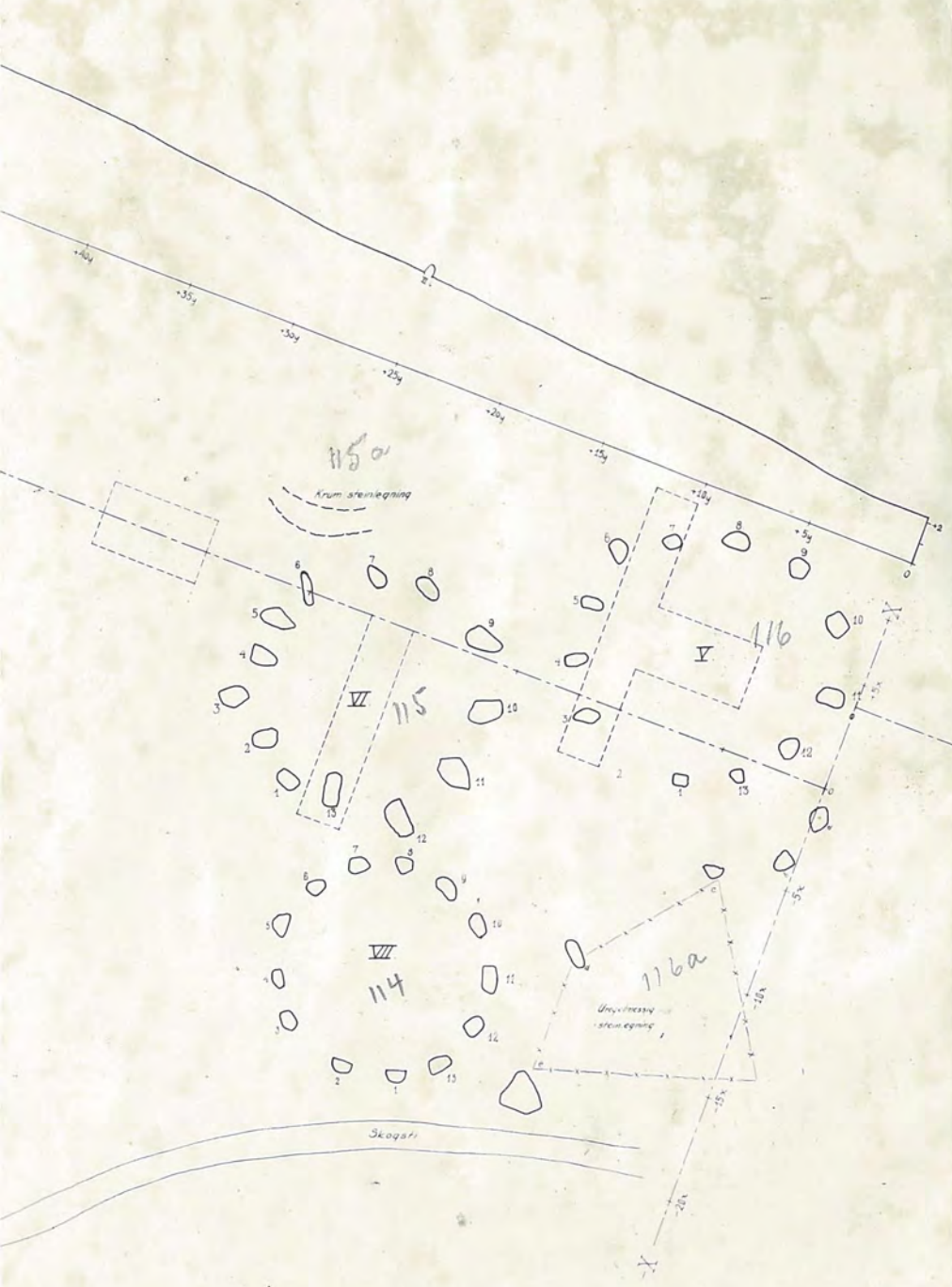

Fig. 12

Fig. 13a

Fig. 13b

Fig. 14

Fig. 15a

Fig. 15b

Fig. 16a

Fig. 16b

Fig. 16c

Fig. 16d

Fig. 17a

Fig. 17b

Fig. 17c

Fig. 17d

Fig. 17e

Fig. 17f

Fig. 18

Fig. 19a

Fig. 19b

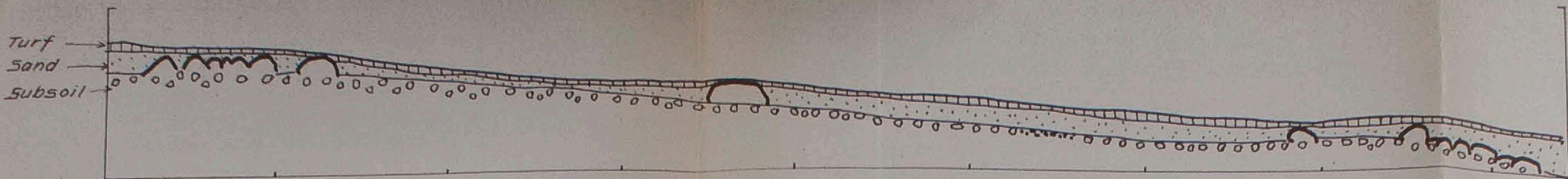
Fig. 20a

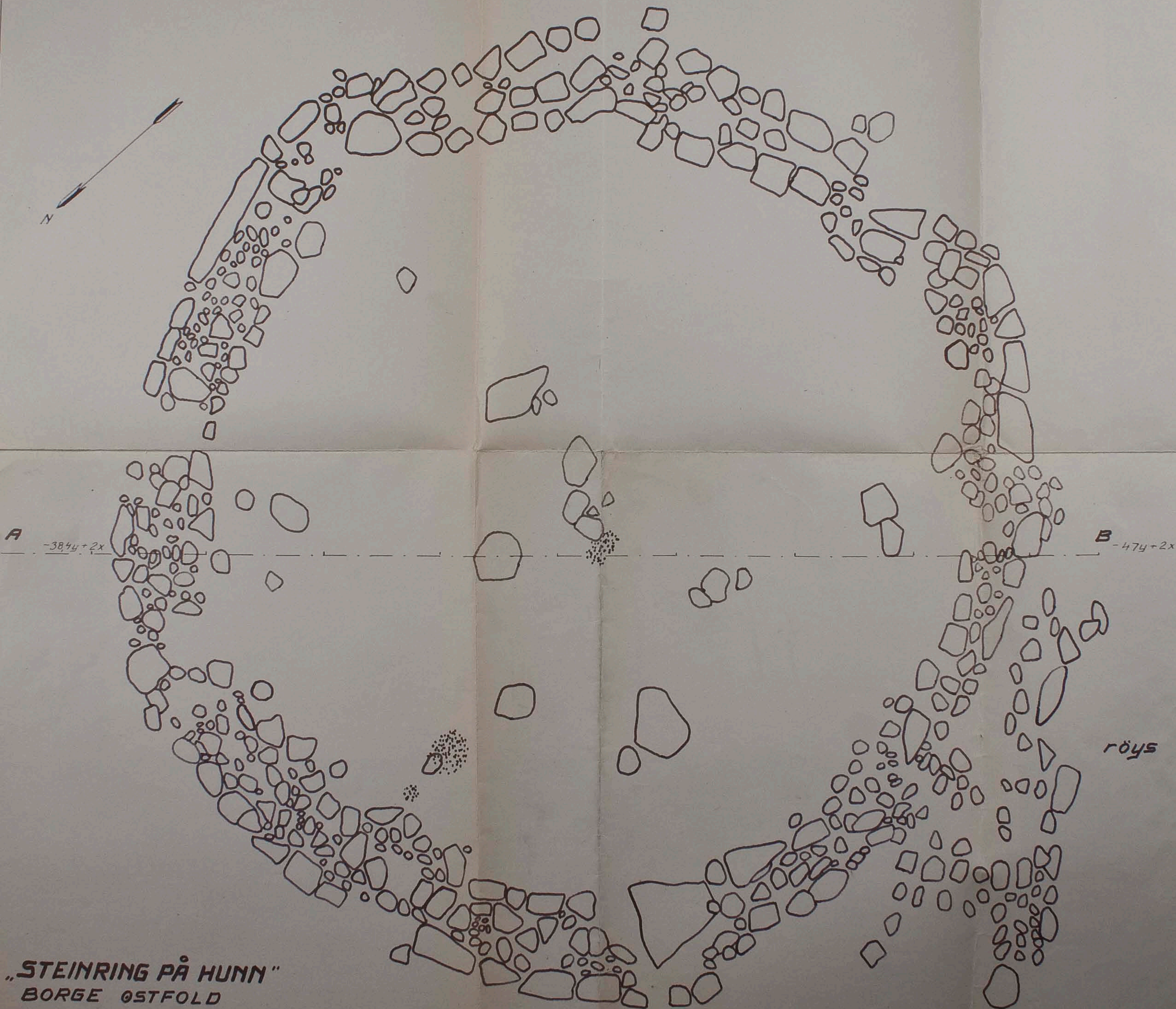
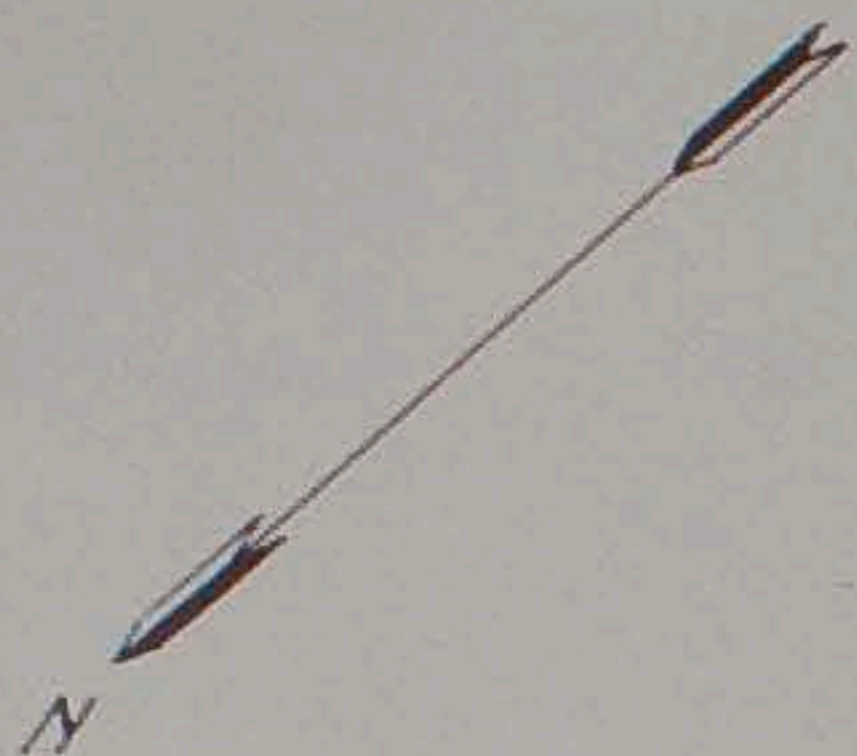
Fig. 20b

Fig. 20c

Section A - B

„STEINRING PÅ HUNN“
BORGE ØSTFOLD

Excavated 1951 by Joan Jennings

2m.

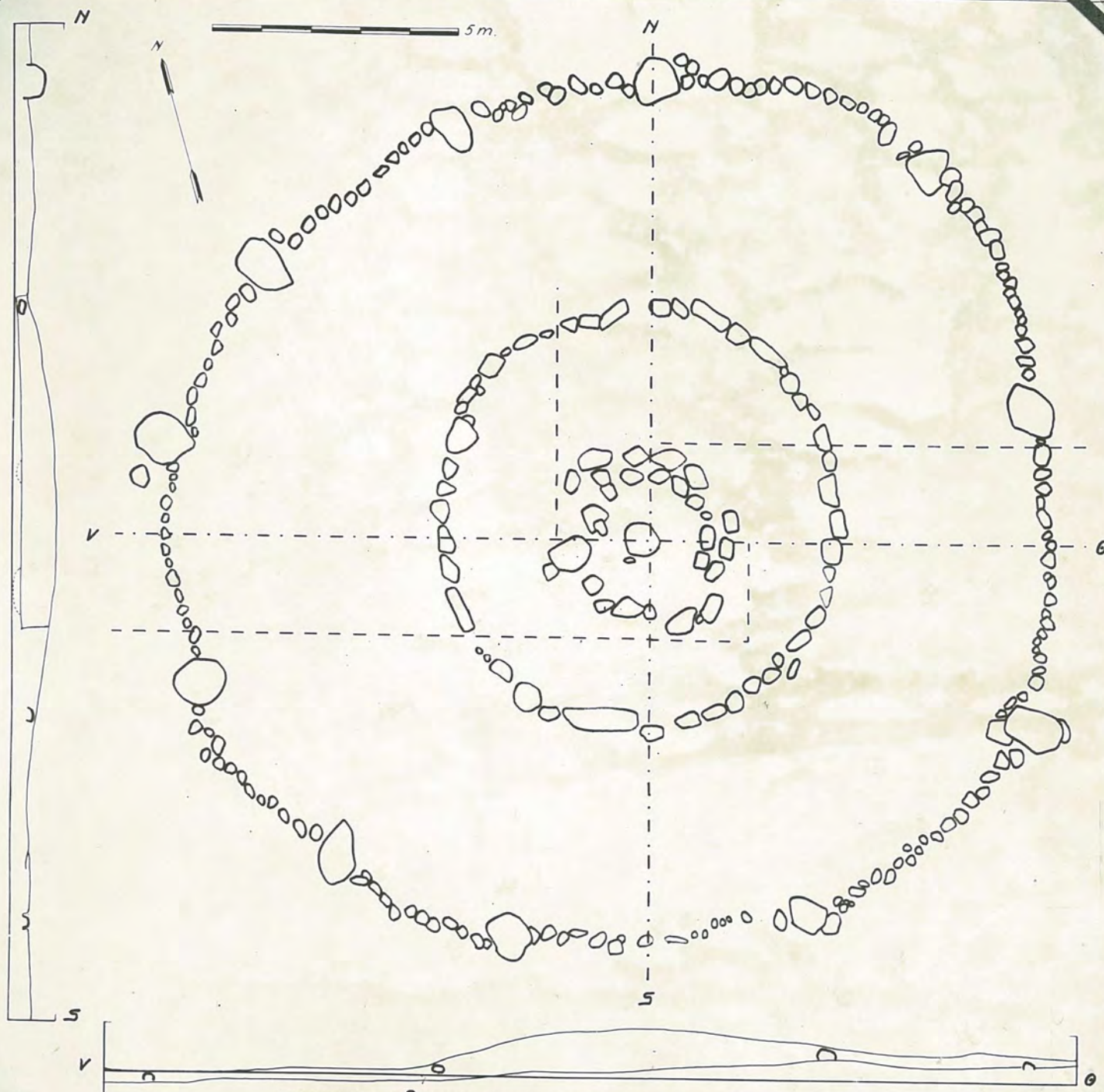
Fig. 21a

Fig. 21b

Fig. 22a

RINGHAUG PÅ HUNN BERGE S. OG PGD. ØSTFOLD
Undersøkt 1950 av Jens Munch

Fig. 22b

Fig. 23

Fig. 24a

Fig. 24b.

Fig. 25a

Fig. 25b

Fig. 25c

STEINRING T PÅ MIDTFELTET

HUNN BORGE ØSTFOLD

Joan Jennings, Elizabeth Skjelsvik 1952

5 m.

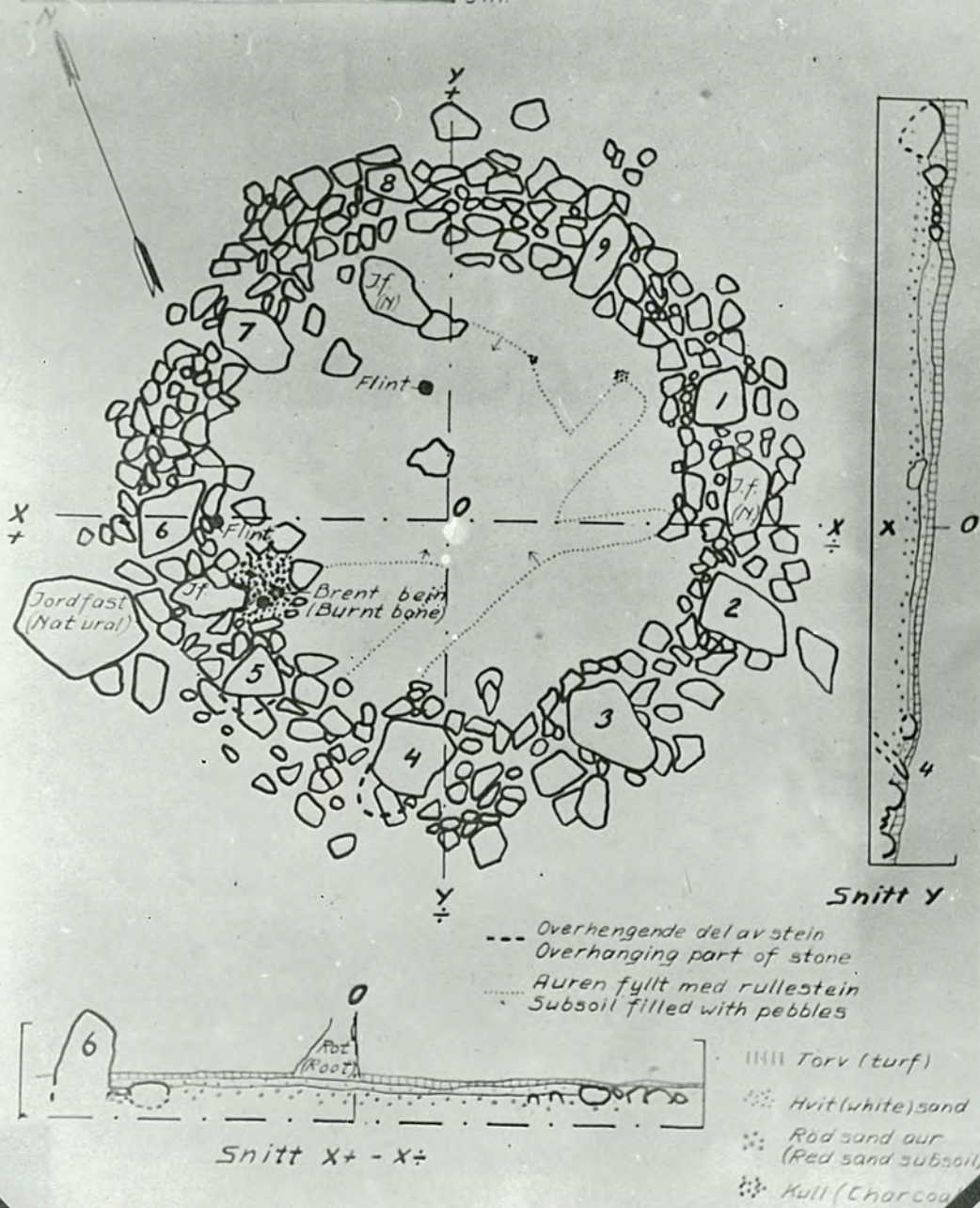

Fig. 25d

Fig. 26

Fig. 28

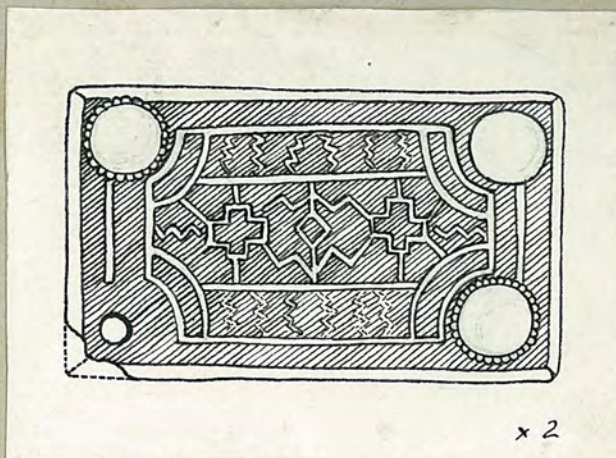

Fig. 29

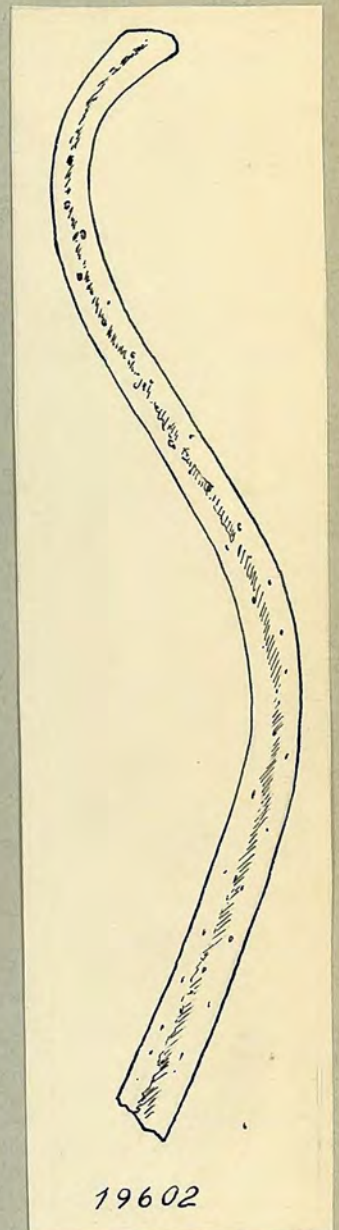

Fig. 27a

Fig. 27b

Fig. 30

Fig. 31a

Fig. 31 b

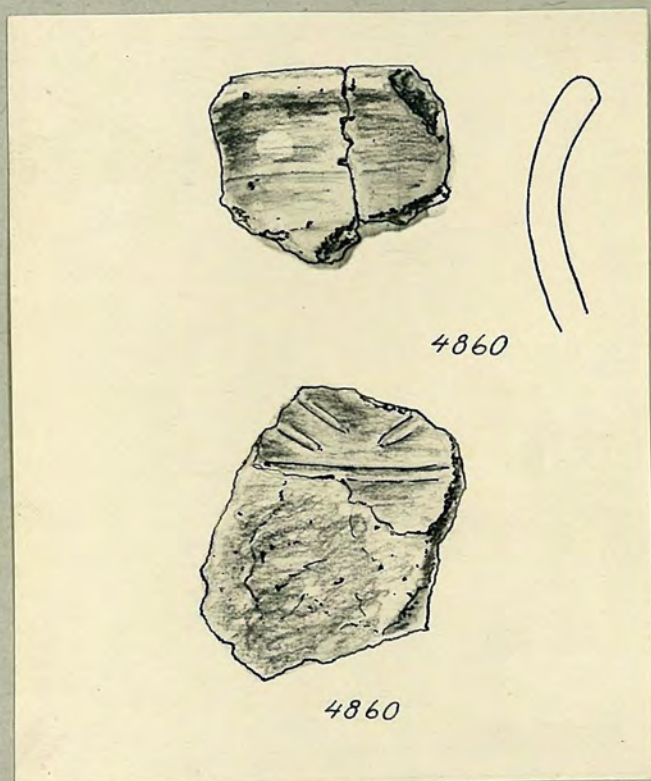

Fig. 32 a

Fig. 32 b

Smedbodslätten, Ringaraker, Hedmark.

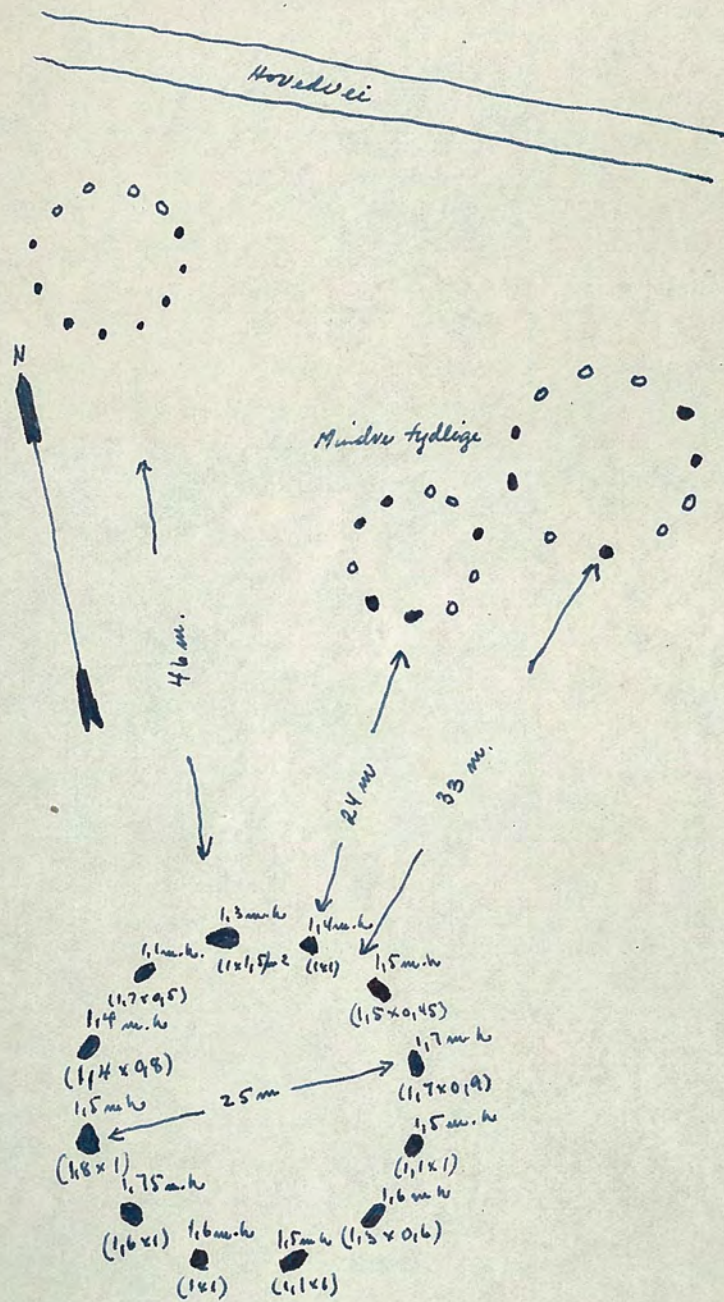

Fig. 33a

Fig. 33 b

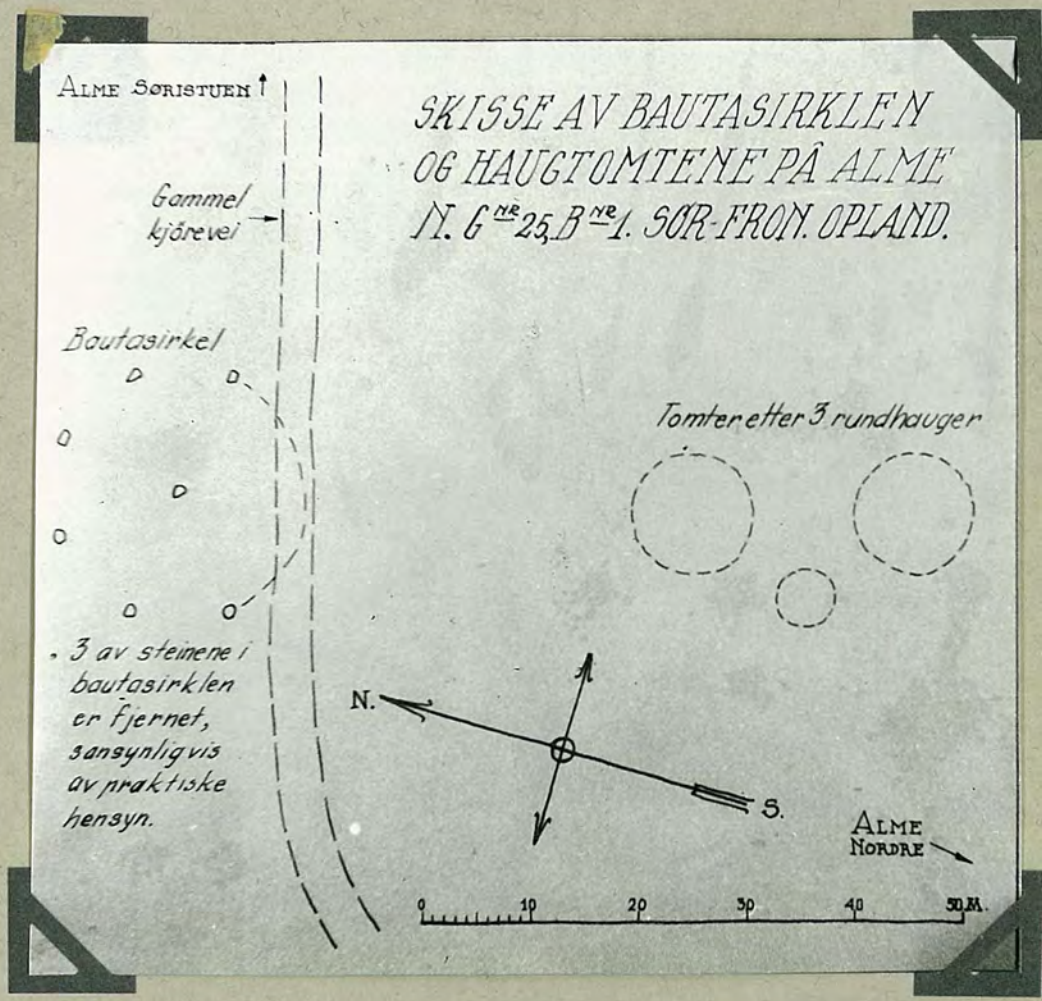

Fig. 34

SKISSE OVER „HUNDORP“ MED GRAVHAUGENE,
SØR-FRØN S. OG P. OPLAND.

VINSTRÅ 10 KM.

RIKSVEI 50

RINGEBU 5 KM →

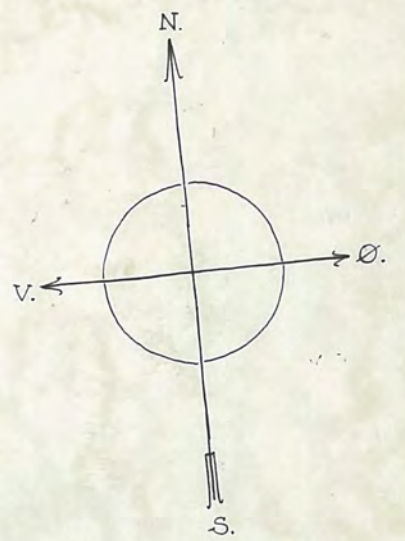
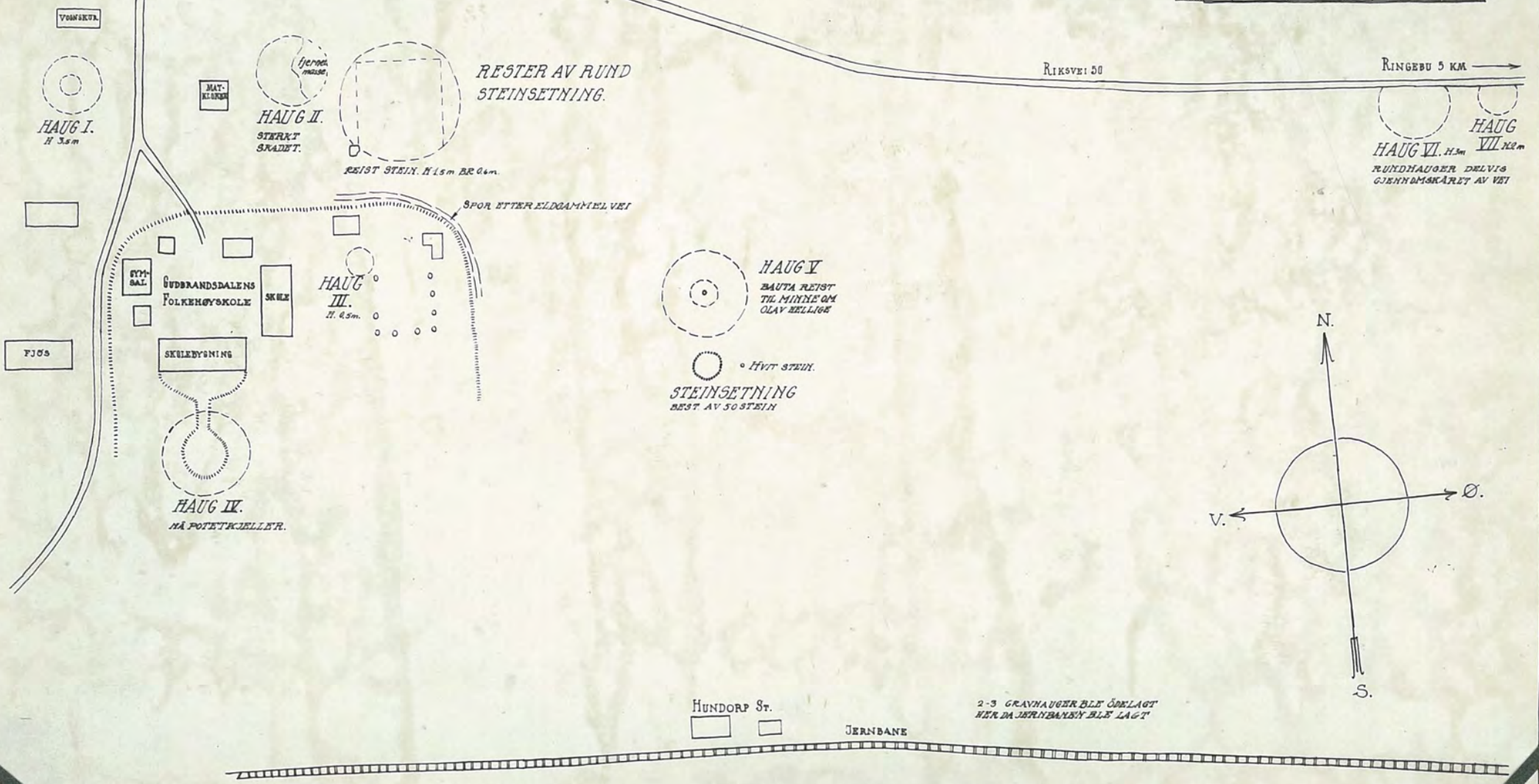
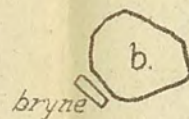
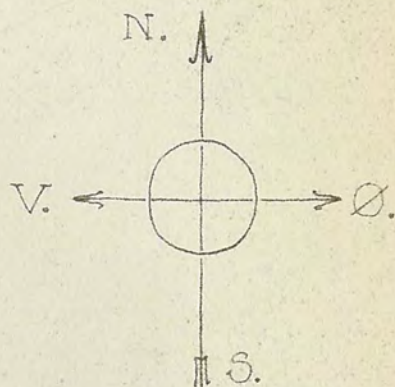
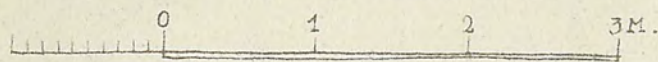

Fig. 35

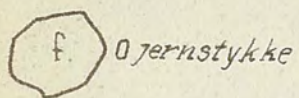
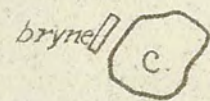
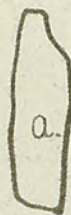
*NEDRE HVAL,
GRAN S. OG P., OPPLAND.*

*REKONSTRUKSTON AV NICOLAYSENS
GRAVNING AV STEINRINGEN 1867.*

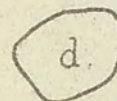
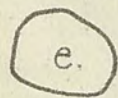
b-c 30-45 cm h, a 150 cm h.

*bein, kull, beltespenne,
hvit stein, kniv.*

0 jernstykke

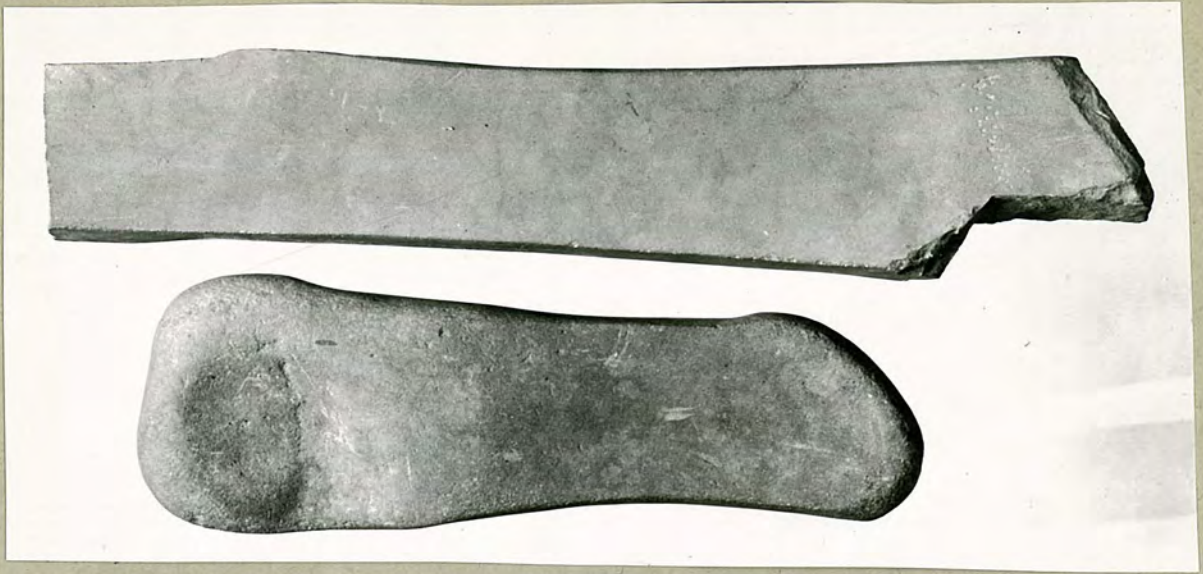

Fig. 36b

Fig. 36c.

Fig. 36d

Fig. 36e

Fig. 36f

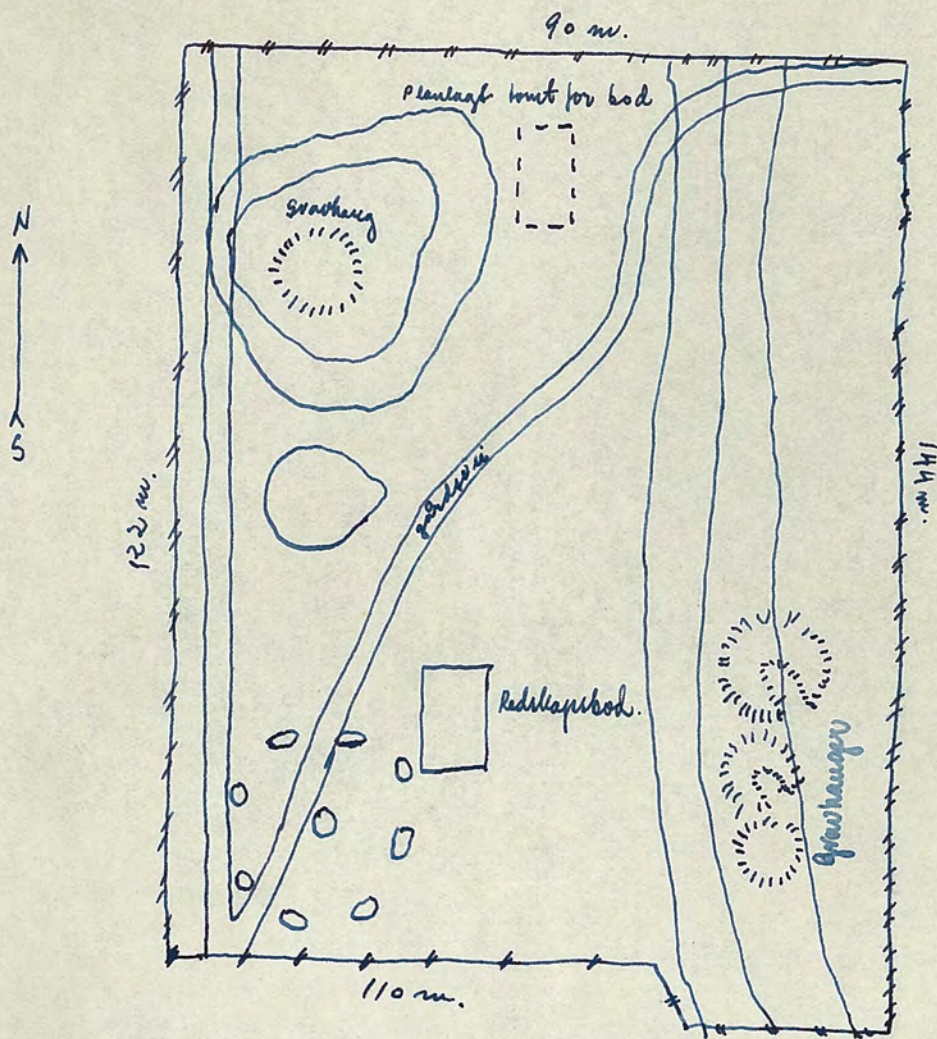

Fig. 37a.

Fig. 37b X

Fig. 37c

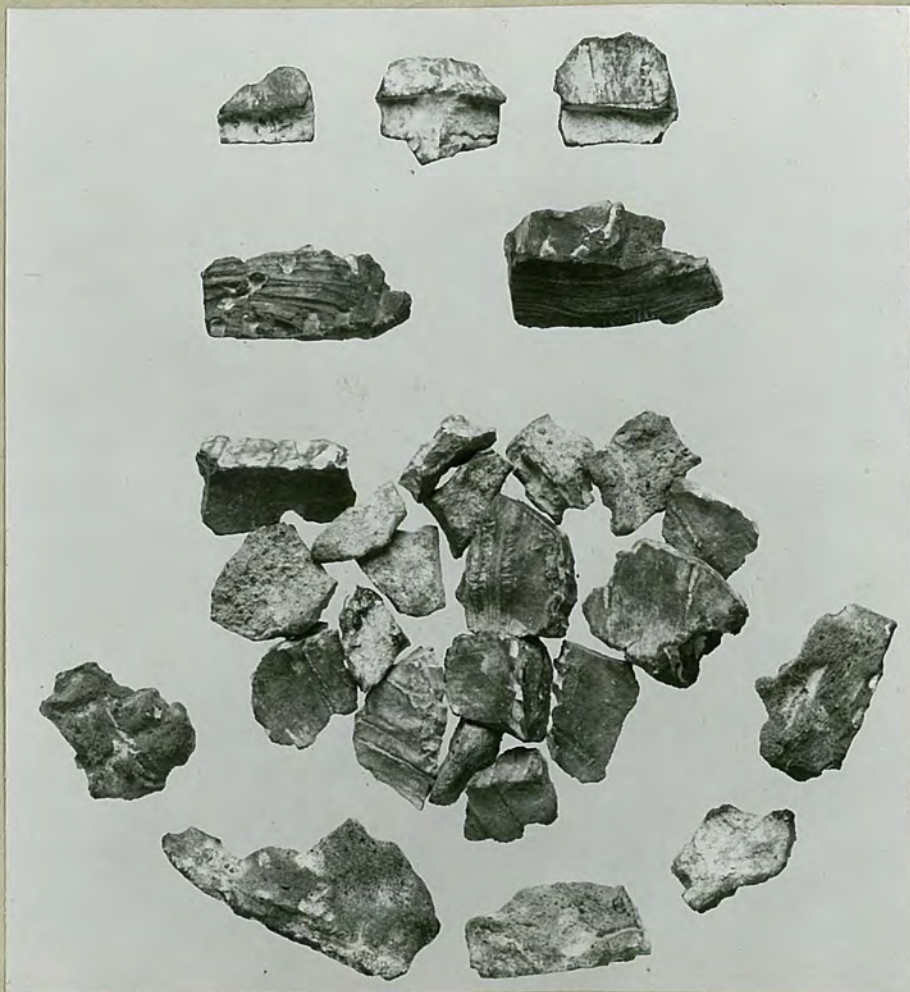

Fig. 38

Fig. 39a

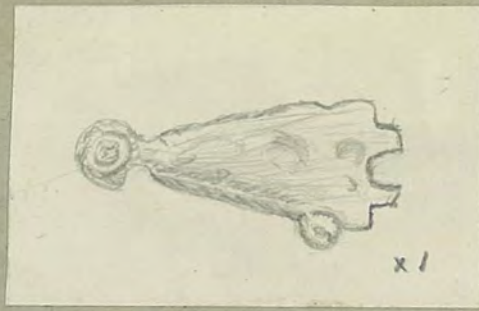

Fig. 39b

Fig. 39c

Fig. 39d

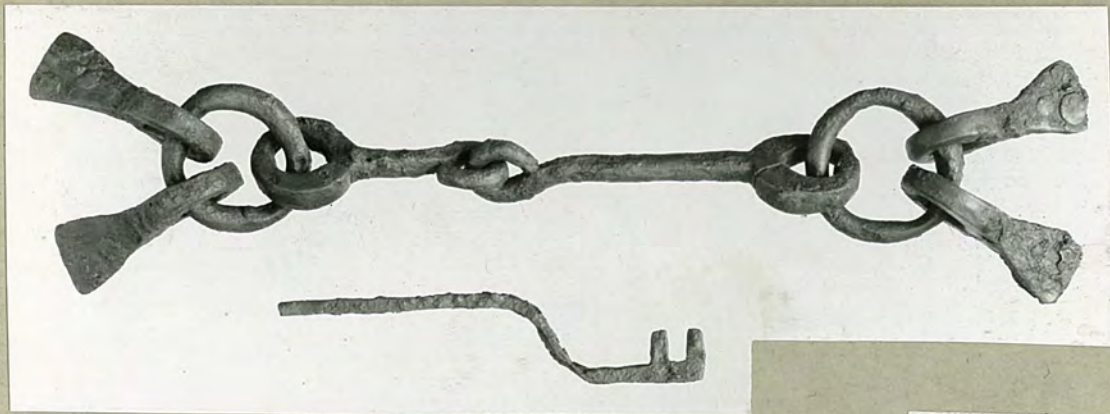

Fig. 40a

Fig. 40e

Fig. 40f

Fig. 40c

Fig. 40b

Fig. 40d

STEINSETNING PÅ ELGESEM

SANDAR pgd. VESTFOLD

Opmålt 1951 av Th. Sjøvold og E. Skjelsvik

Målestokk 1:2000 027-5-3 R2.

St. Busgården.

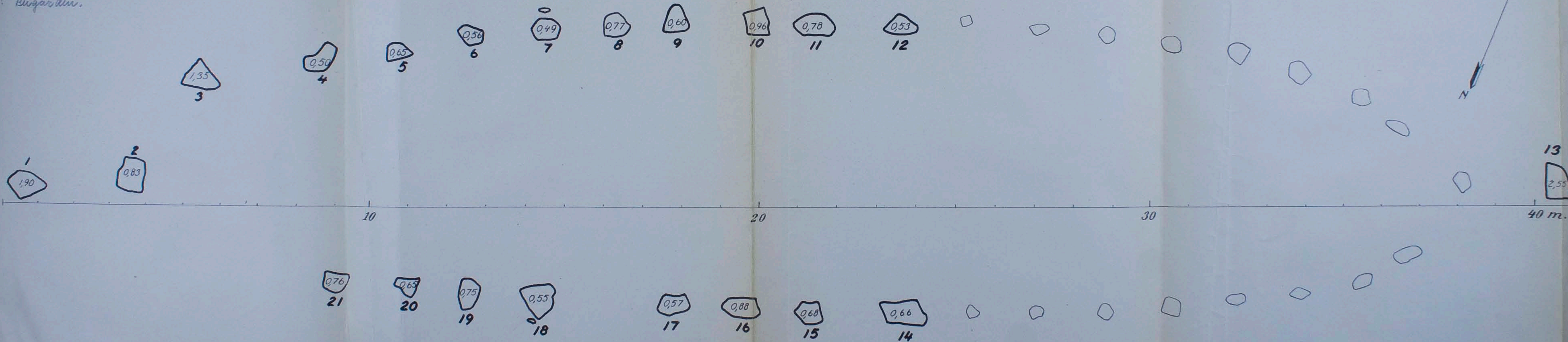

Fig. 41b

Fig. 41c

Fig. 41d

Fewang nordke,
Saudar s. og p., Vorkfold.

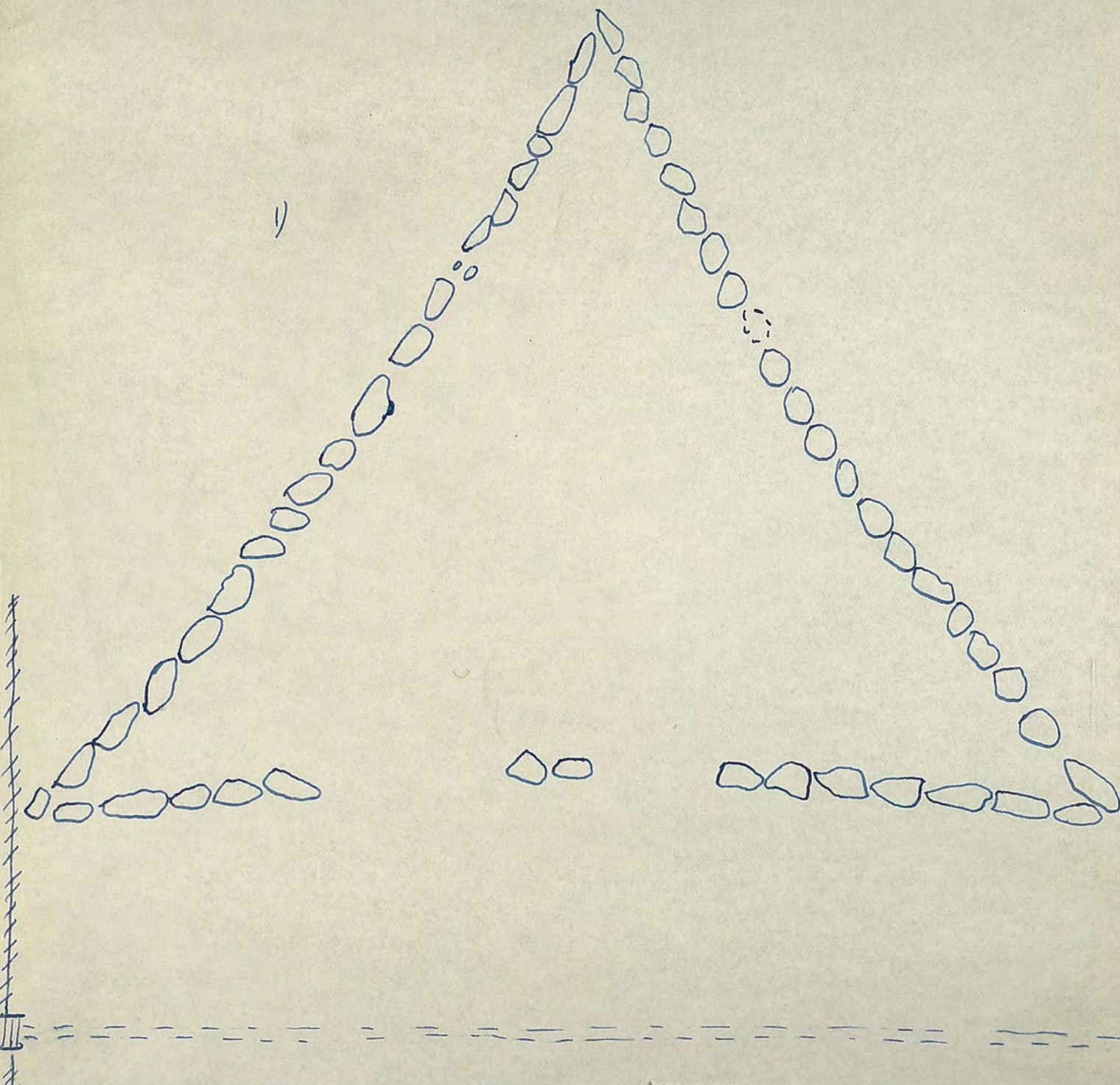
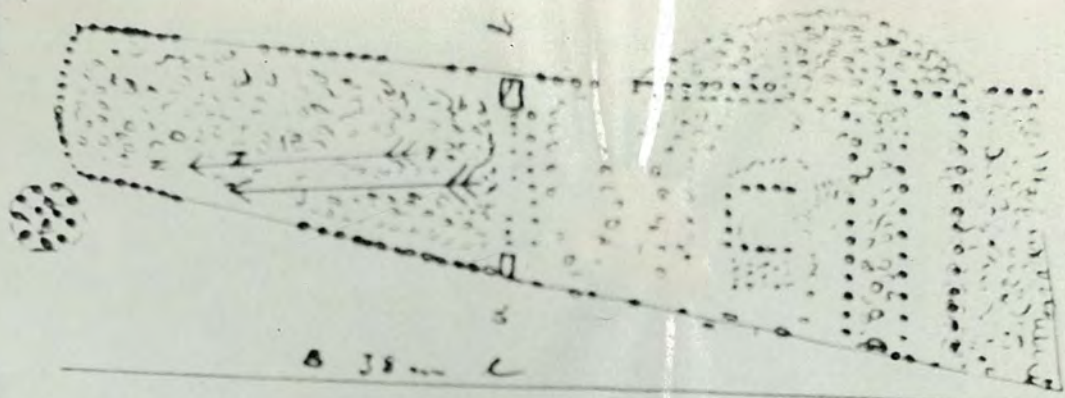

Fig. 42

JAABEG. 38. M. L.

Fig. 43a

Fig. 43b

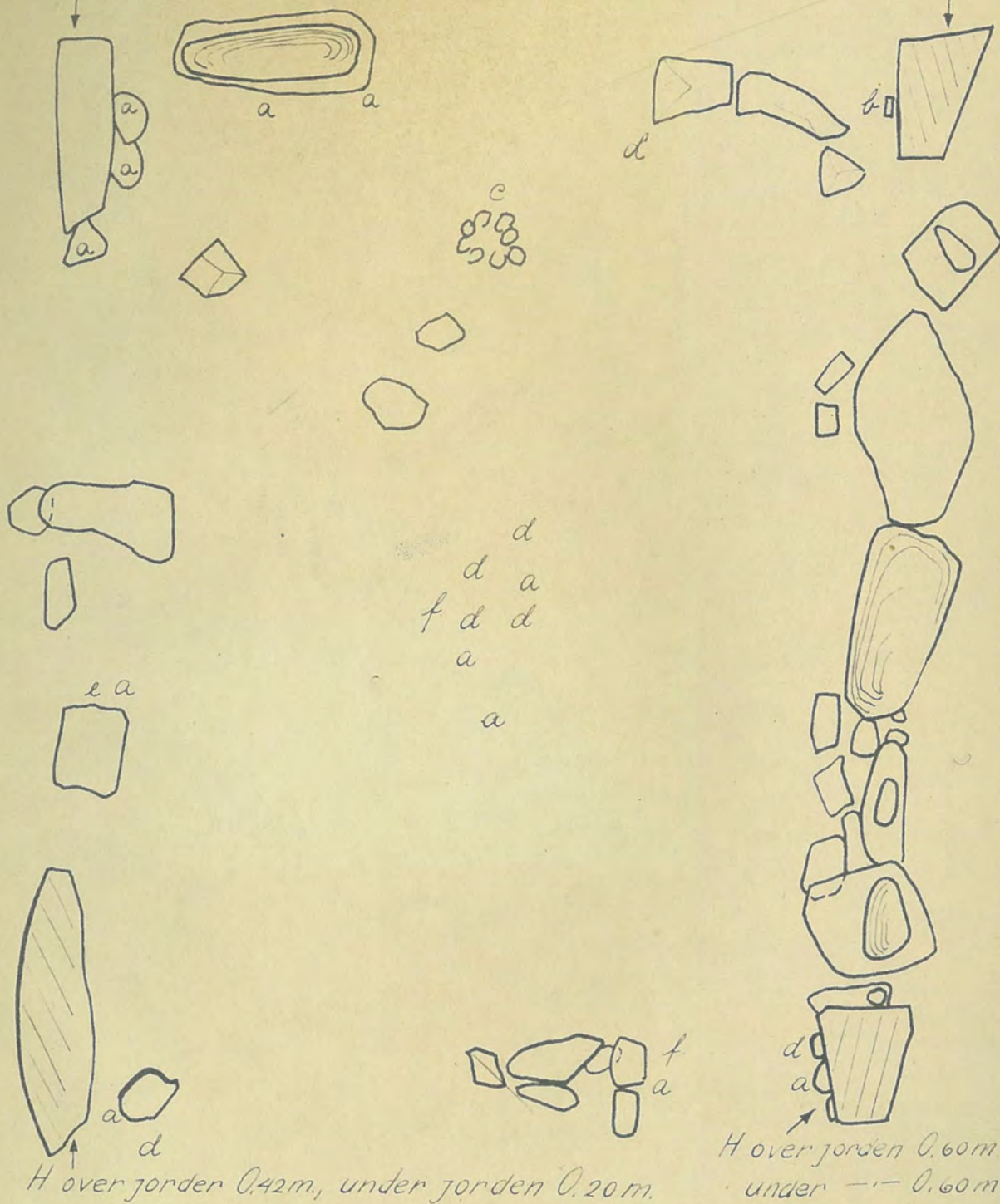
Fig. 43c

URANIENBORG u.
KAMFJORD VESTRE, SANDAR S. OG P., VESTFOLD.

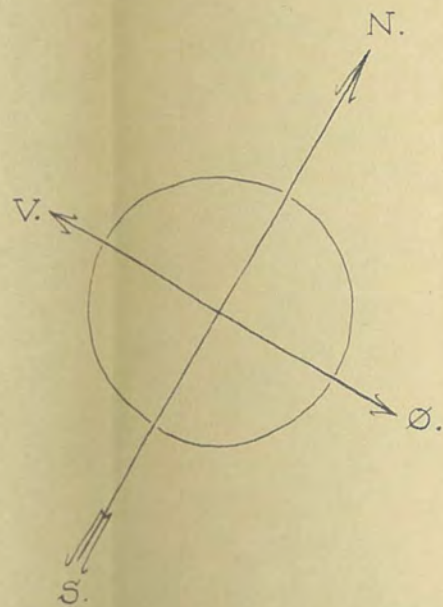
UNDERSØKT 1899 VED
HAAKON SHETELIG.

H. over jorden 0,52 m., under jorden 0,50 m.

H. over jorden 0,50 m

- a. Klinknagler og spiger, dels enkelte, dels 2 sammen.
b. Firkantet jernbeslag.
c. Samling nevesten, og derigjennem spor af en nedrammet pel.
d. Klumper af kull og kullblandet jord
e. 3 smaa stk. brendt ben.
f. Smuler af morkent tre.

M. 1:20.

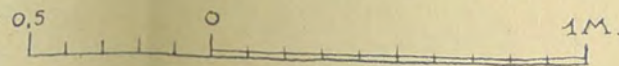

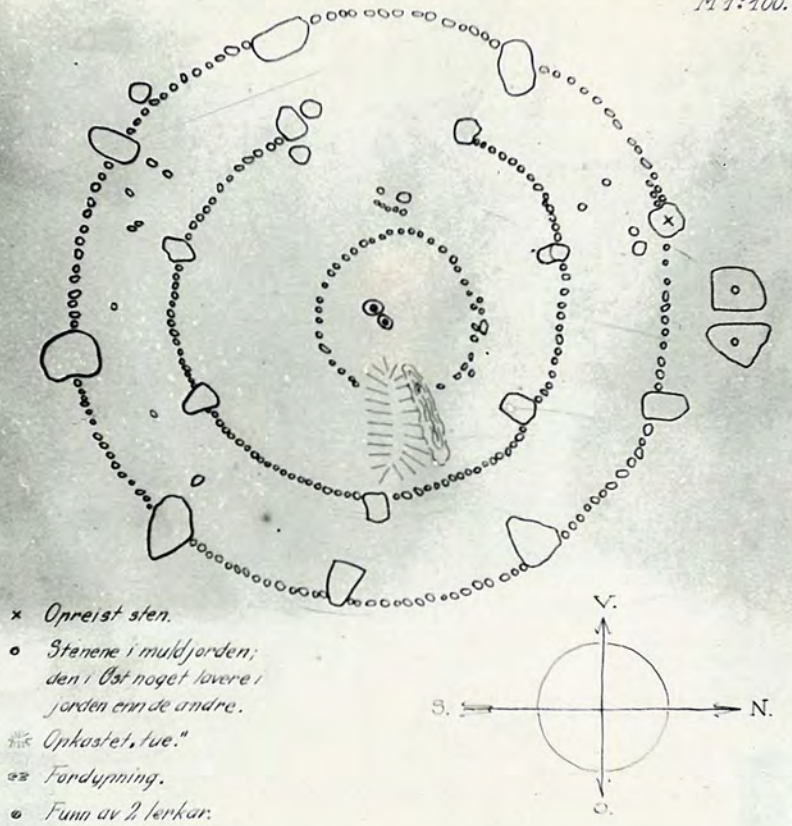
Fig. 44a

Fig. 44b

SKJELBREI, SANDAR S. OG P. VESTFOLD.

SKISSE Y SA. SØRENSEN.
M 1:100.

- x Opreist sten.
- o Stenene i muldjorden; den i Øst noget lavere i jorden enn de andre.
- * Opkastet, tue."
- ez Fordyning.
- o Funn av 2 lerkar.

Fig. 45a

Fig. 45b

Fig. 45c

Fig. 46

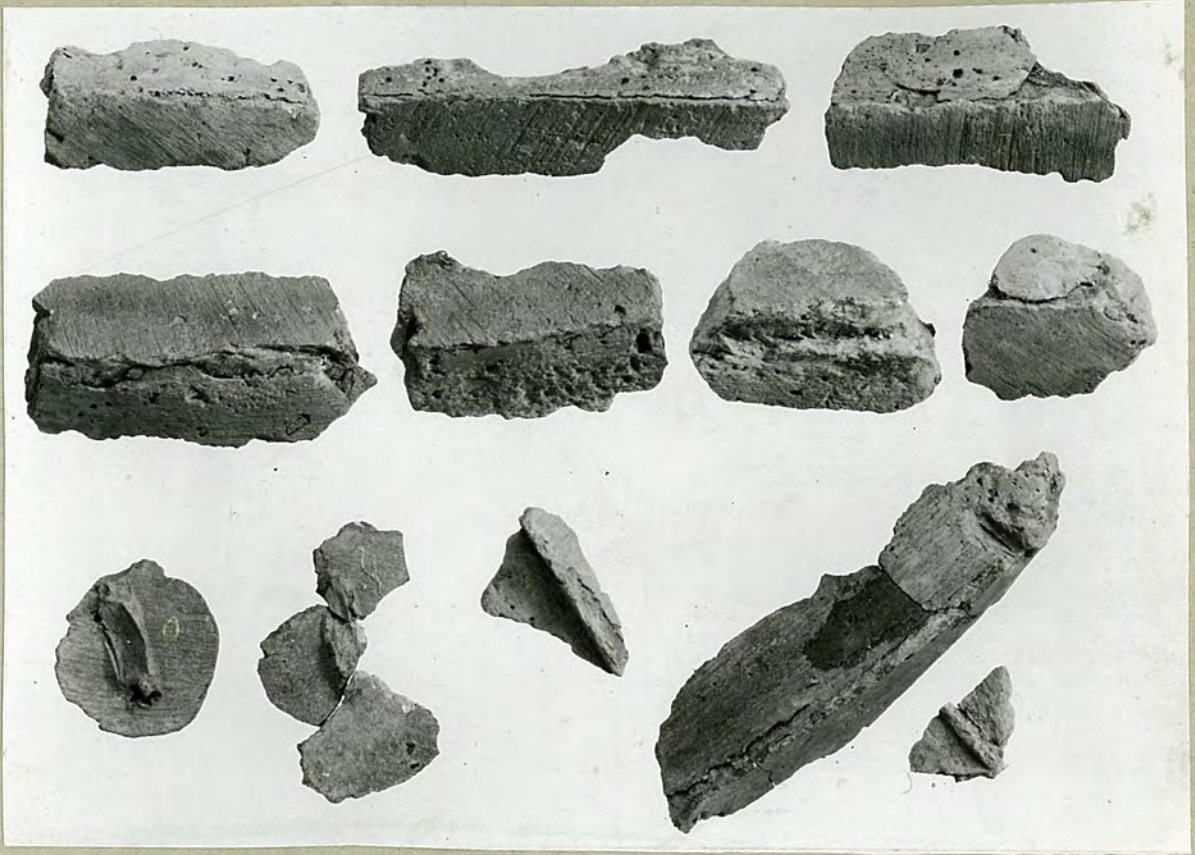

Fig. 47a

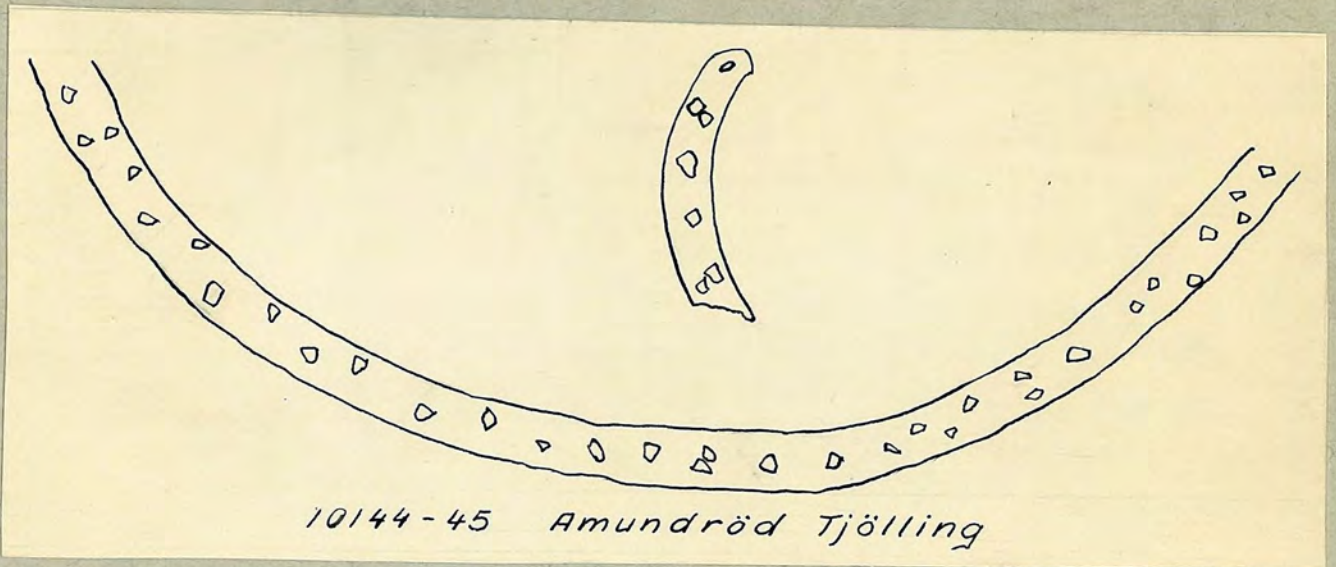
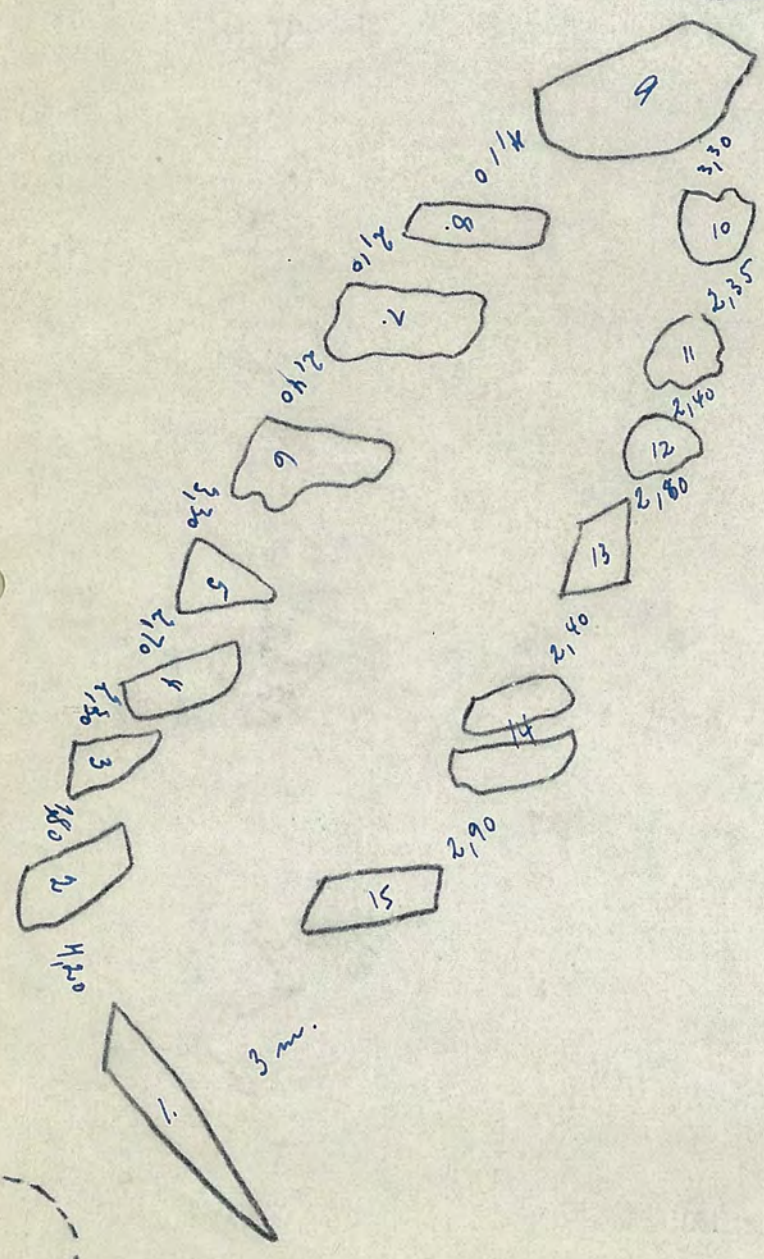
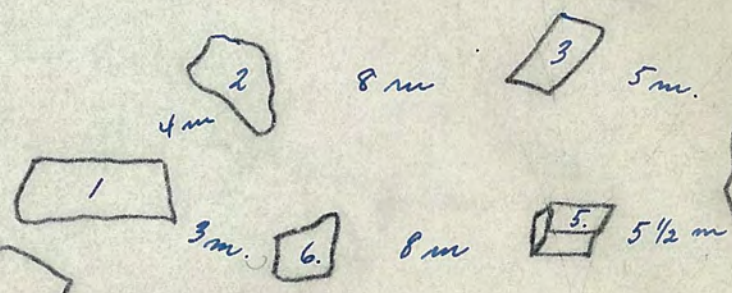
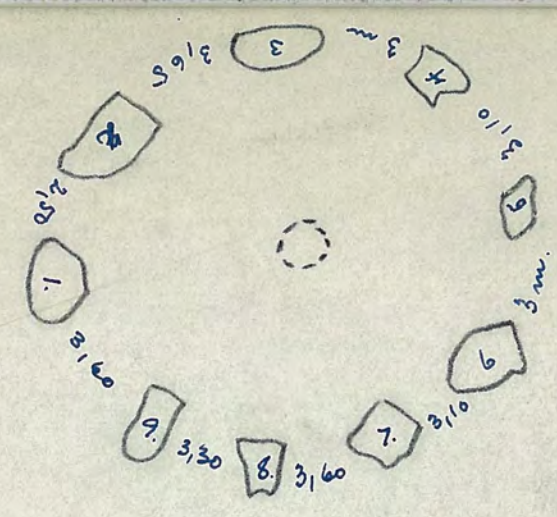

Fig. 47b

Kjølling o. og p
Vestfold.

Kleppaker øvre,
Tjølling d. og p. i
Vestfold

XXXX
XXXX
XXXX kar.

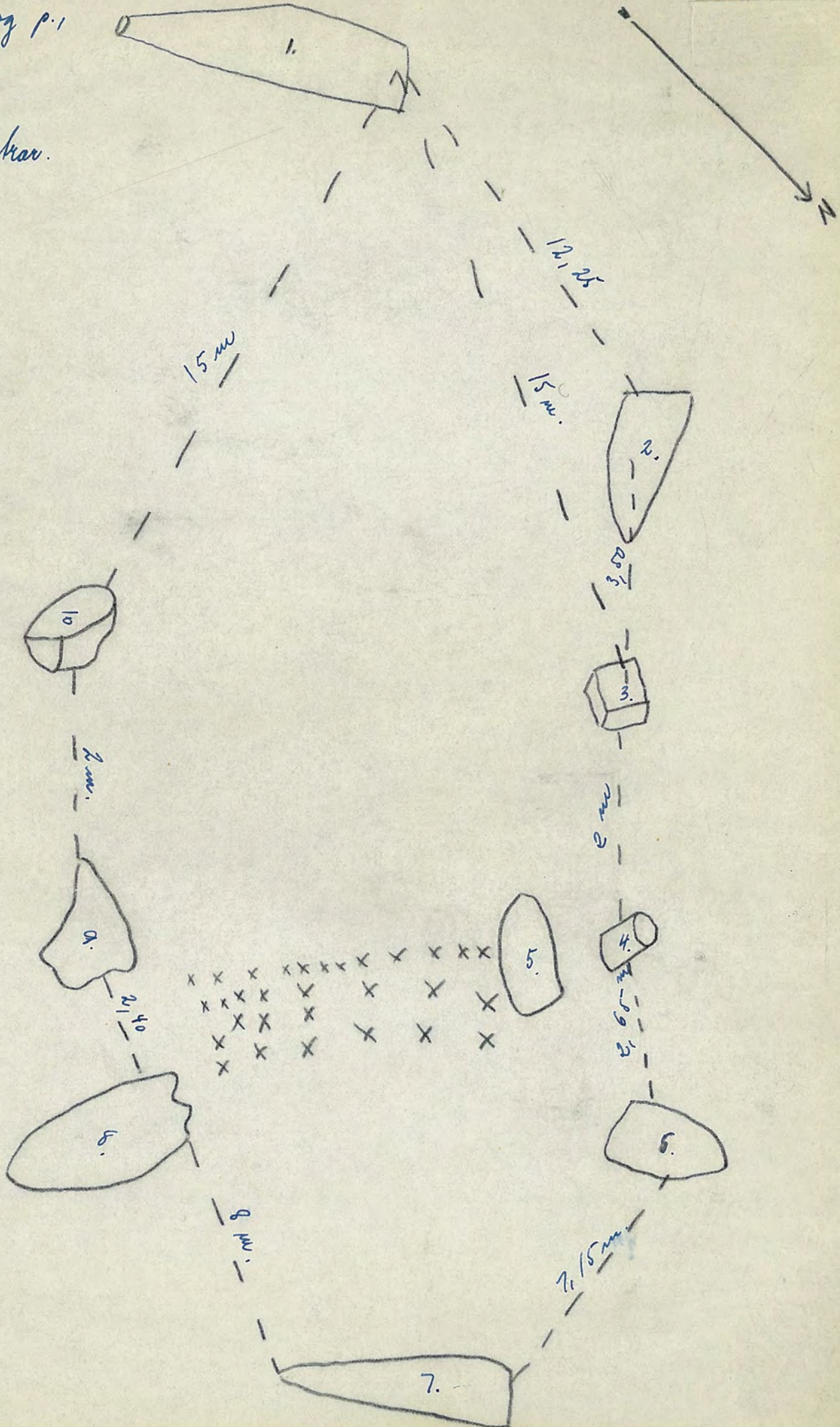
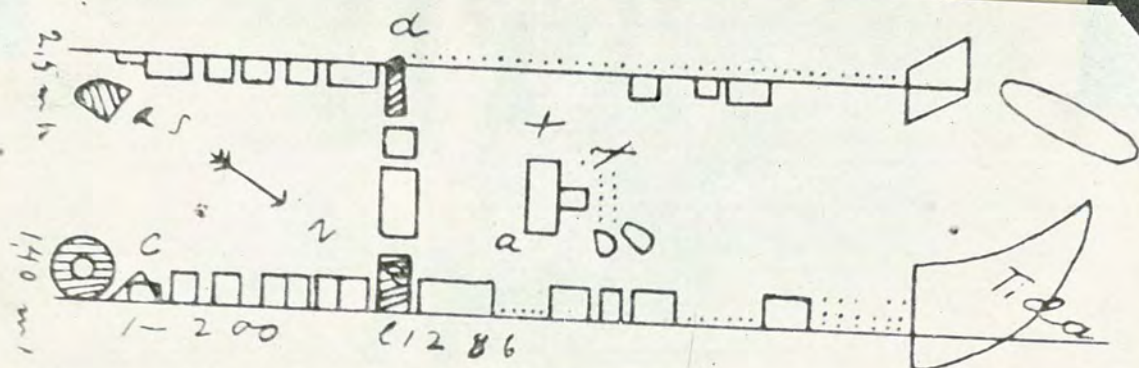

Fig. 50a

RIDS AV VALBY.

Fig. 50b

Fig. 51a

Fig. 51b

Fig. 51c

Fig. 51d

Fig. 51e

Fig. 51g

Fig. 51f

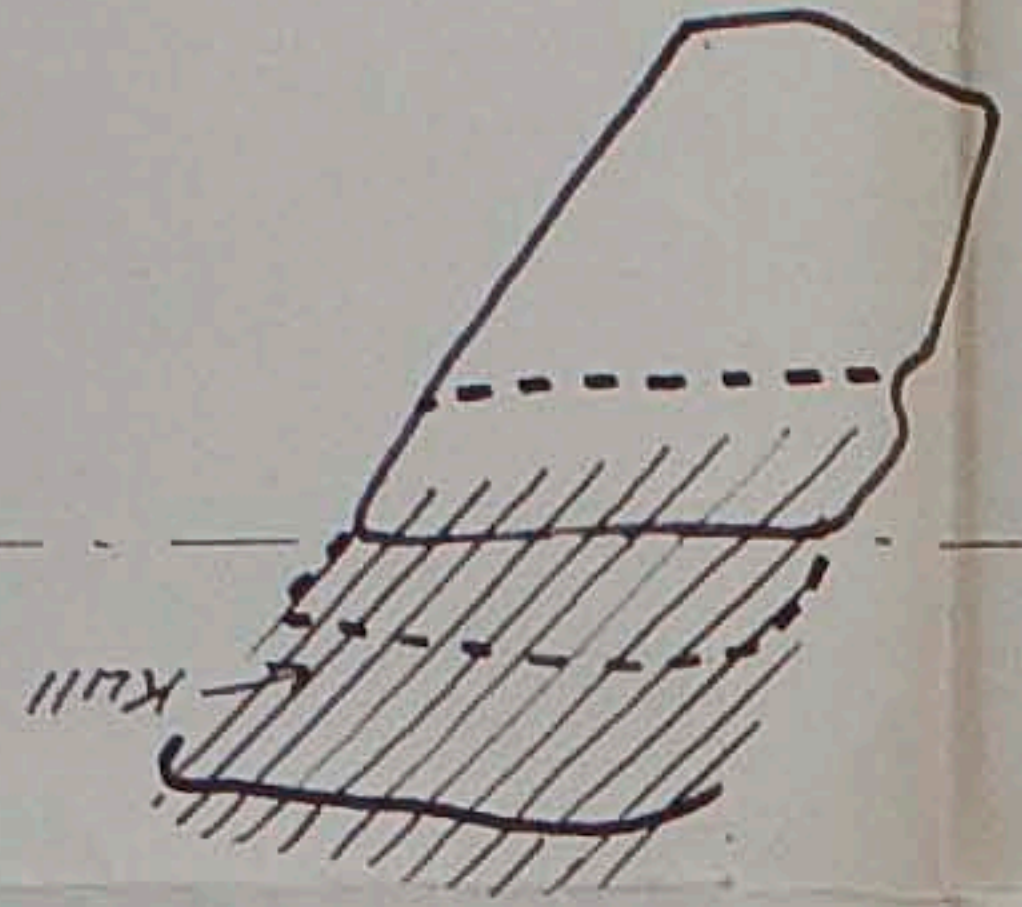
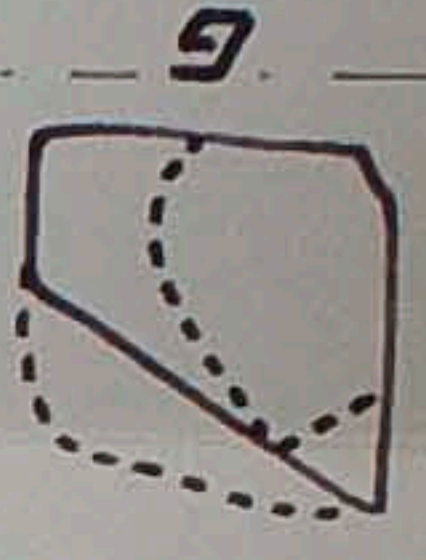
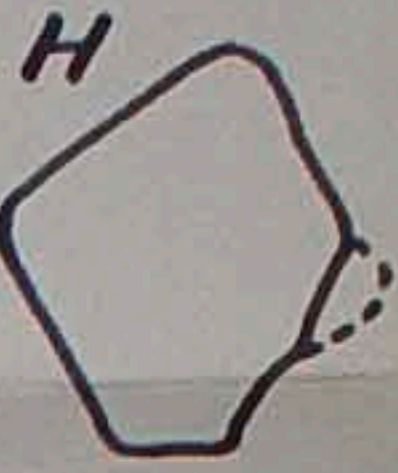
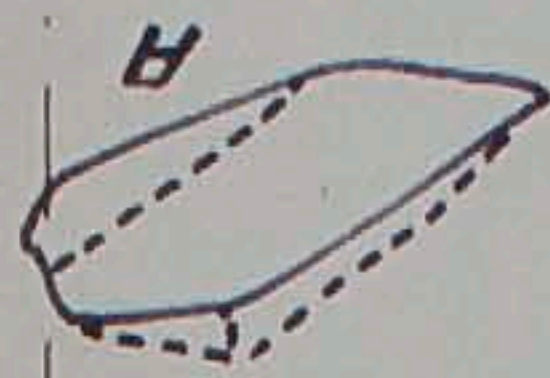
Fig. 52a

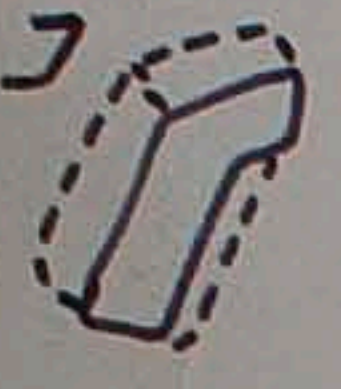
Fig. 52b

STEINSETNING PÅ LERSTANG
BERGSBYGDA EIDANGER TELEMARK

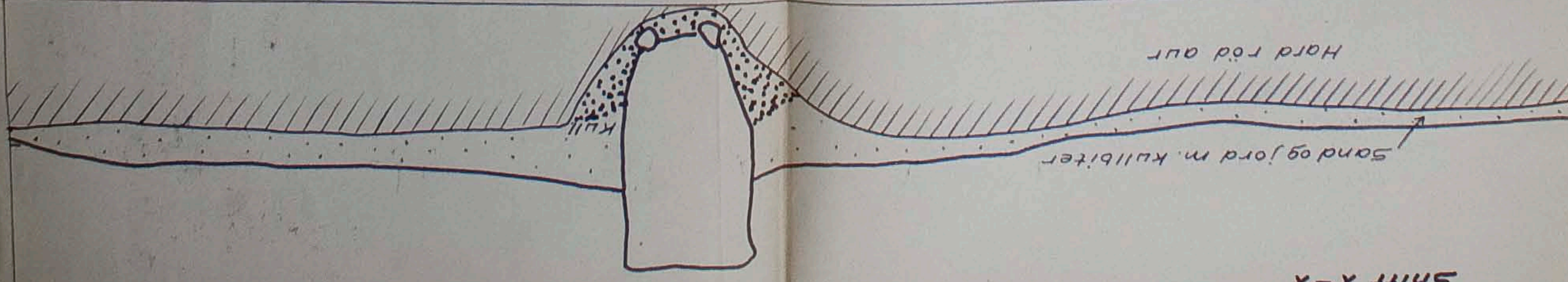
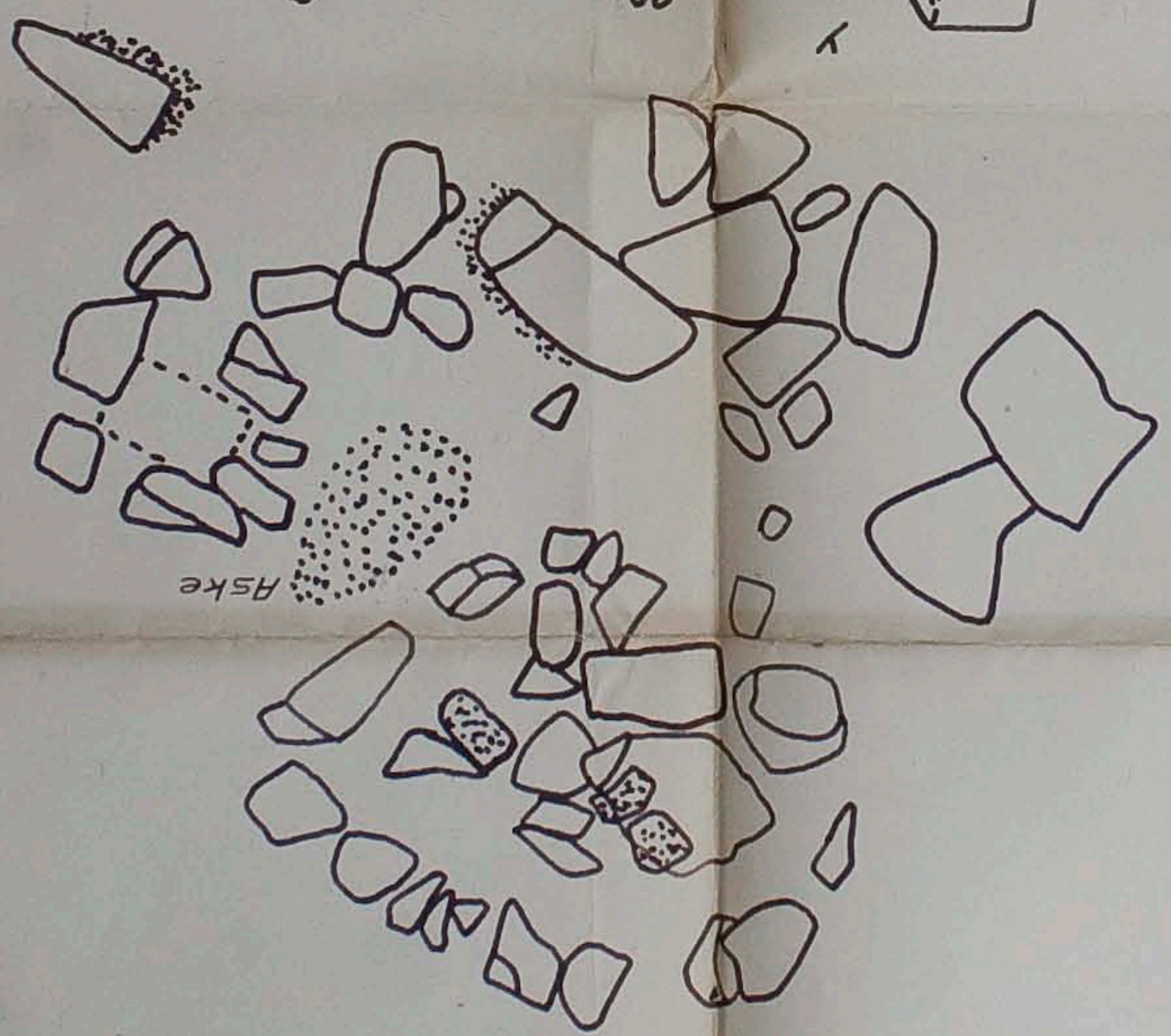
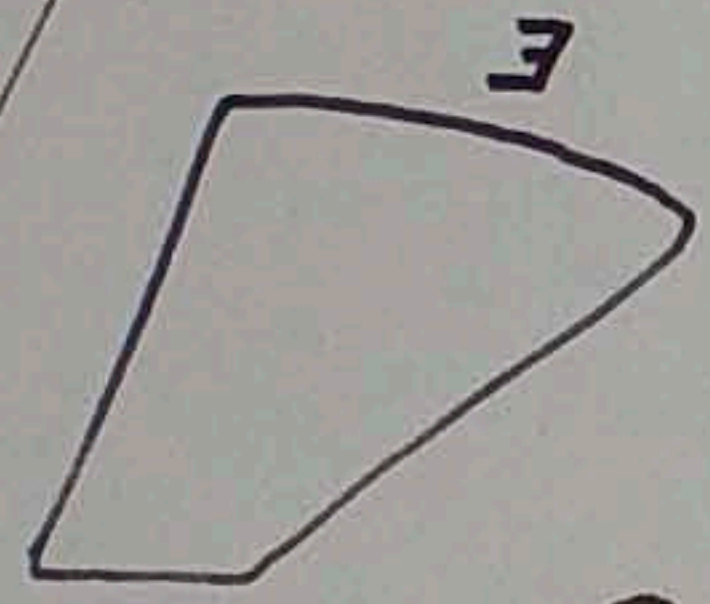
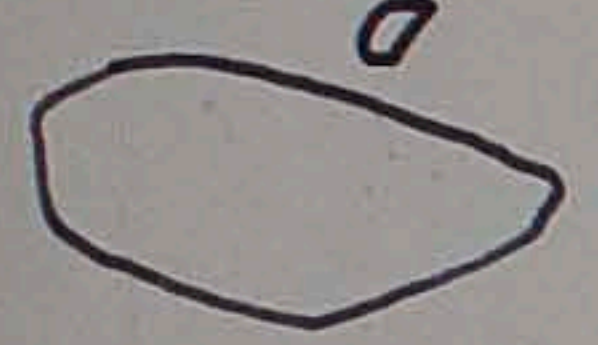
Undersøkt 1949 av Charlotte Blindheim
3m.

NB: ikke opr

X

SNITT X-X

SNITT Y-Y

STEINSETNINGER PÅ HERREGÅRDSTRANDEN 4

Prestegården Eidanger Telemark

Undersøkt 1950 av Elizabeth Skjelsvik

Gammel Kullmile

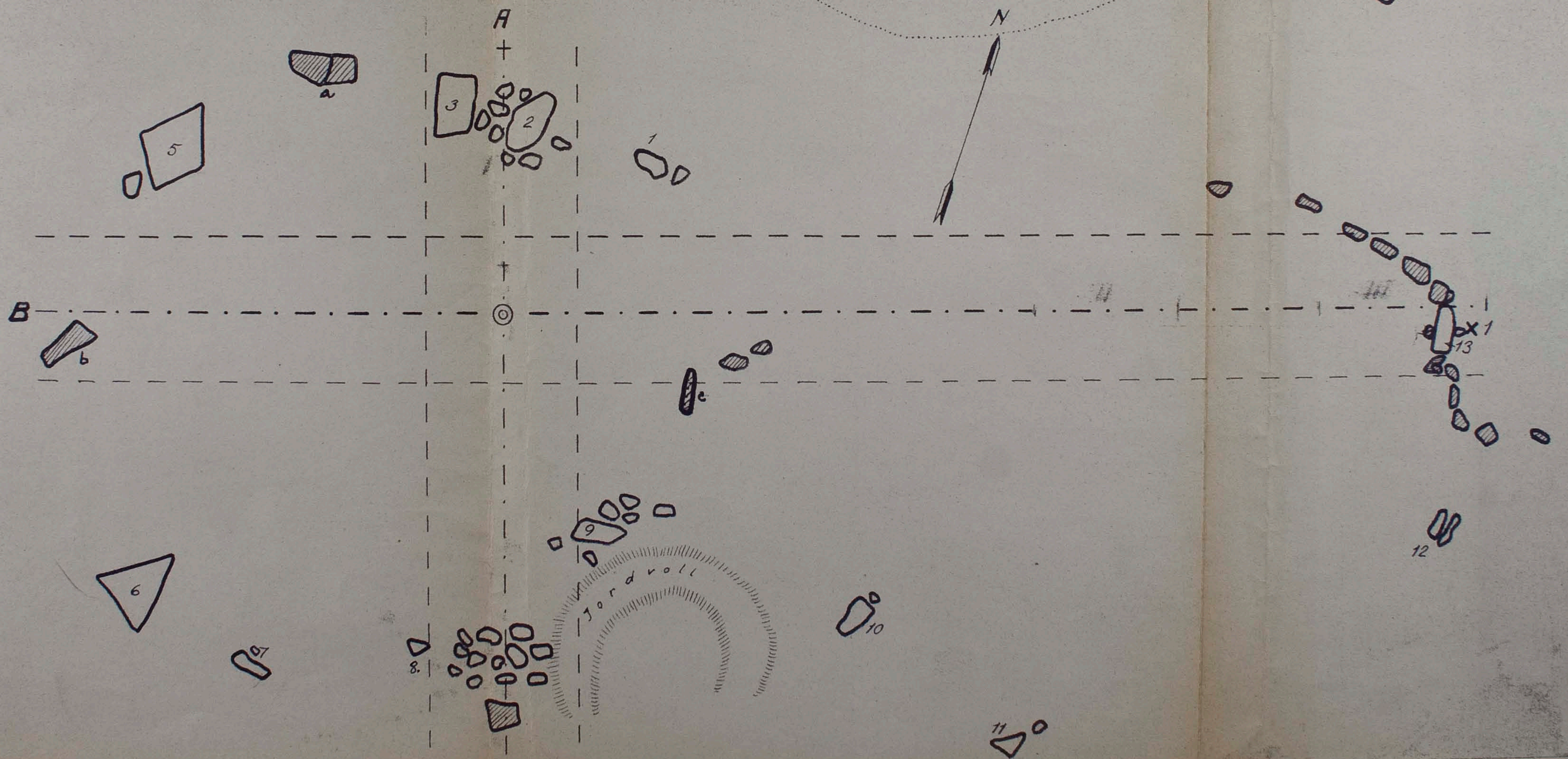

Fig. 53b

Fig. 53c

Fig. 54

7832

7832

Fig. 55a

Fig. 55b

Fig. 55c

Fig. 55d

Fig. 55f

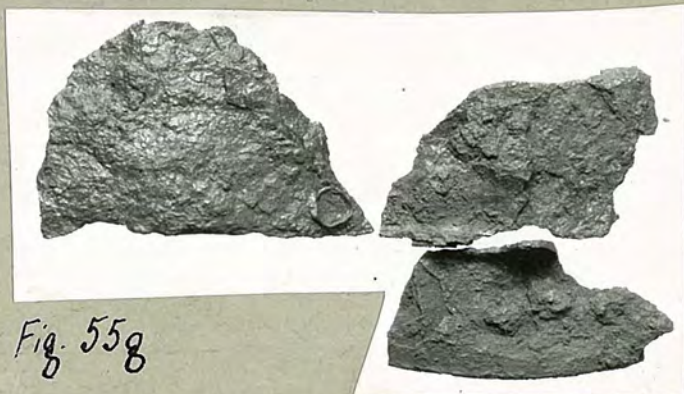

Fig. 55g

Fig. 55e

Fig. 55h

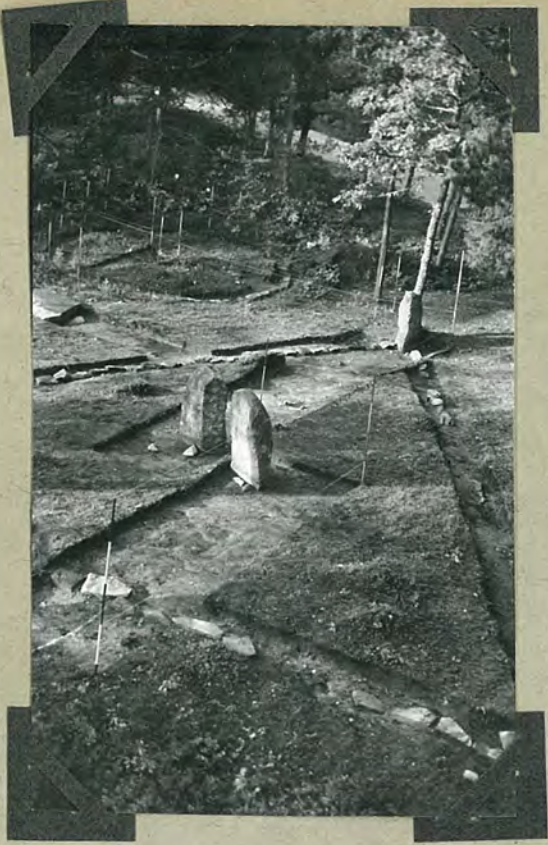

Fig. 56a

Fig. 56b

Fig. 56c

Fig. 56d

Fig. 56e

Fig. 56f

Fig. 56g

Fig. 56h

Fig. 56k

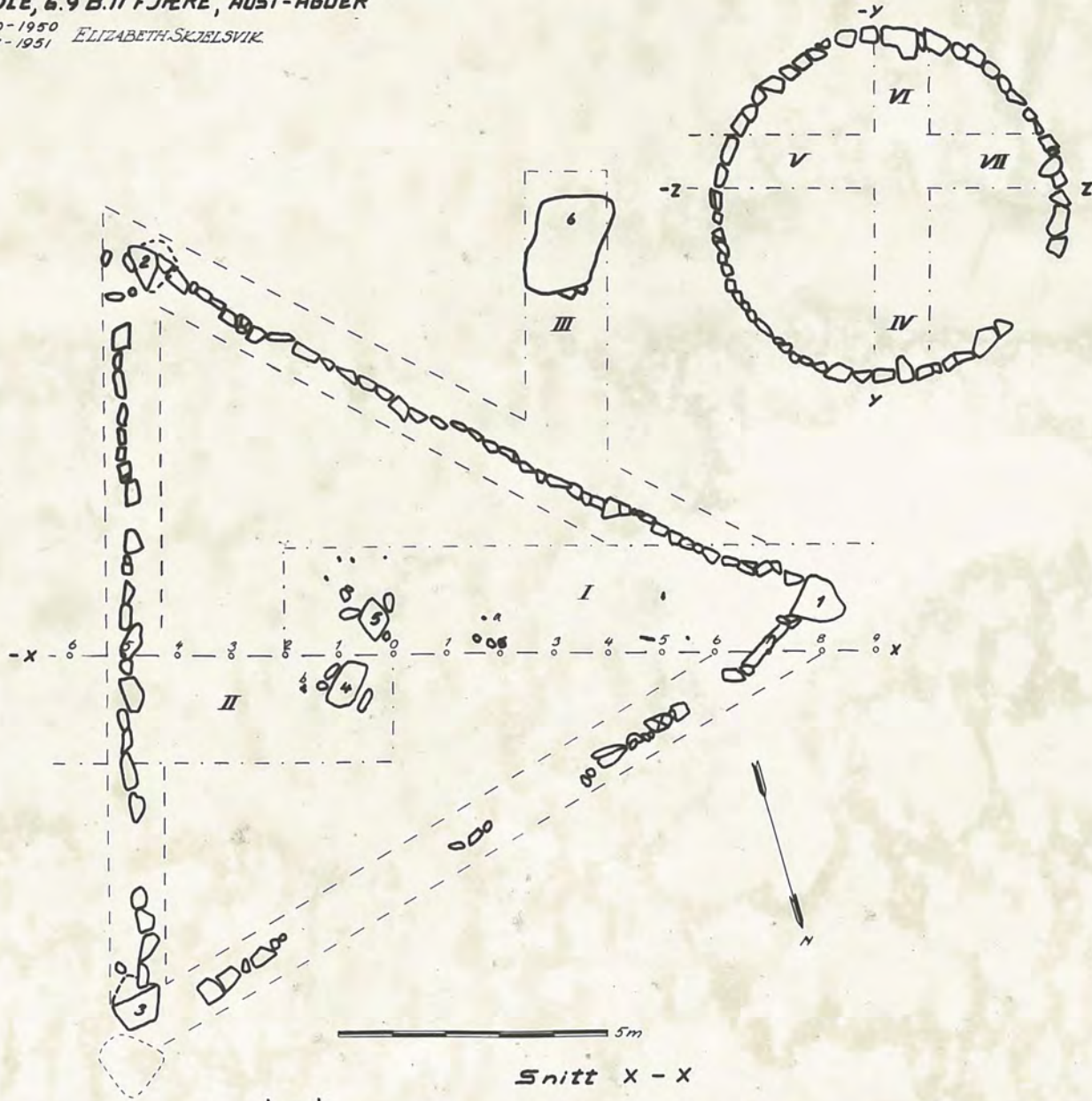
Fig. 56i

Fig. 56b

**STEINSETNING OG STEINRING PÅ DØMMESMOEN
STATENS HÅBEBRUKSKOLE, 6.9 B.11 FJÆRE, AUST-AGDER**

Undersøkt 25-9-13-10-1950
10-7-17-7-1951

ELIZABETH SKJELSVIK

- Tre
- Kull
- Torv
- Sand
- Aur
- Småsteinblandet aur

Snitt X - X

Detaljtegninger

Snitt i gravkammer

Steiner under helle 6

1 meter

DETALJ AV SJAKTENE I
STEINRINGEN PÅ DÖMMESMOEN.

UTGRAVET 1/4 - 3/4 1950 OG 1/4 - 3/4 1951
Elisabeth Munksgaard og Knud Kristiansen.
og Elizabeth Skjelvæk

- Páfylt lag.
- Torv og muld.
- Sand og jord.
- Kullblandet sand og jord.
- Brendt bein.
- Steinblandet aur.
- Nedskjæring med meget fet kullblandet jord.
- Rundt hellen nedgravet fra utgraverens side.

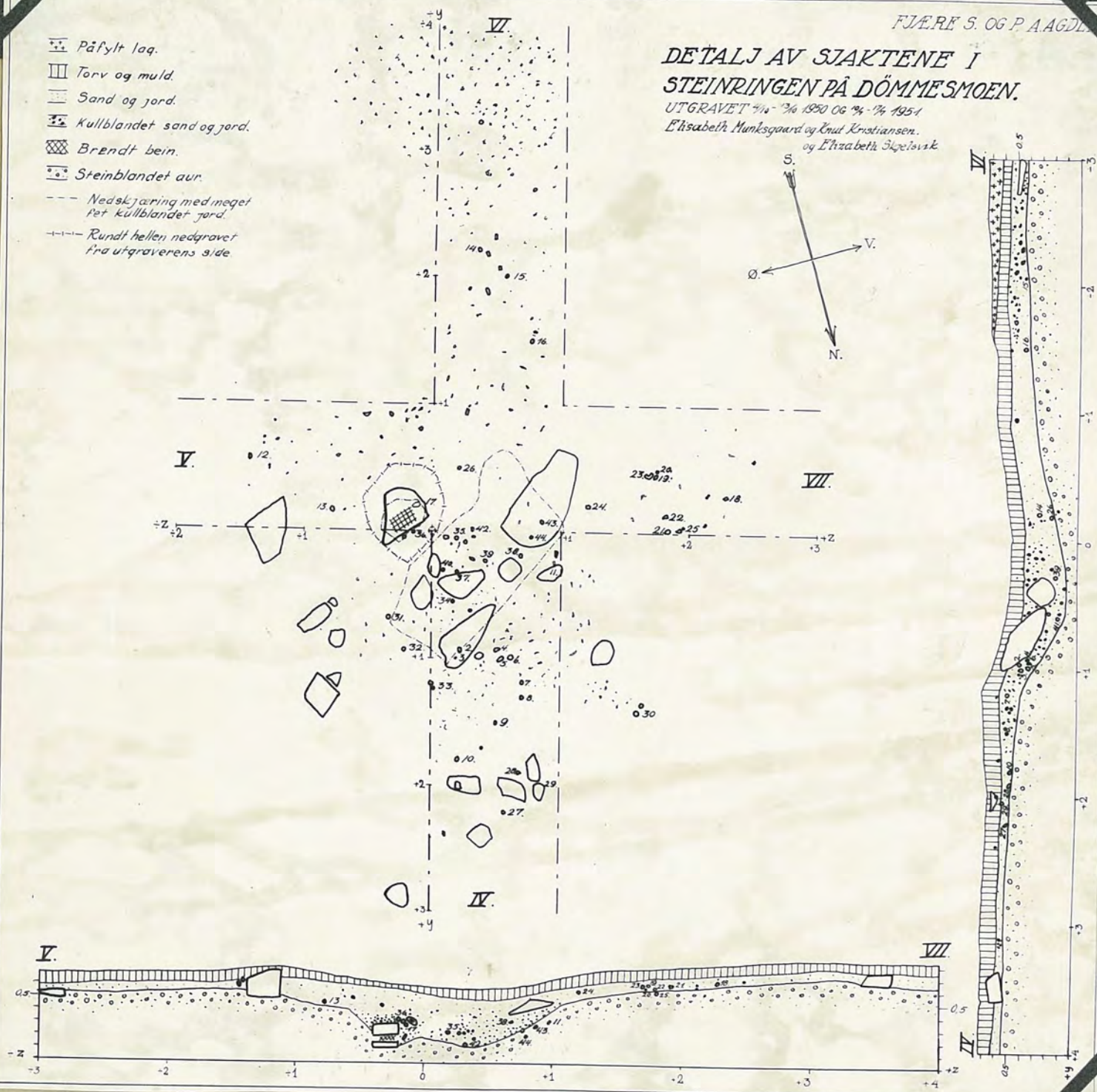
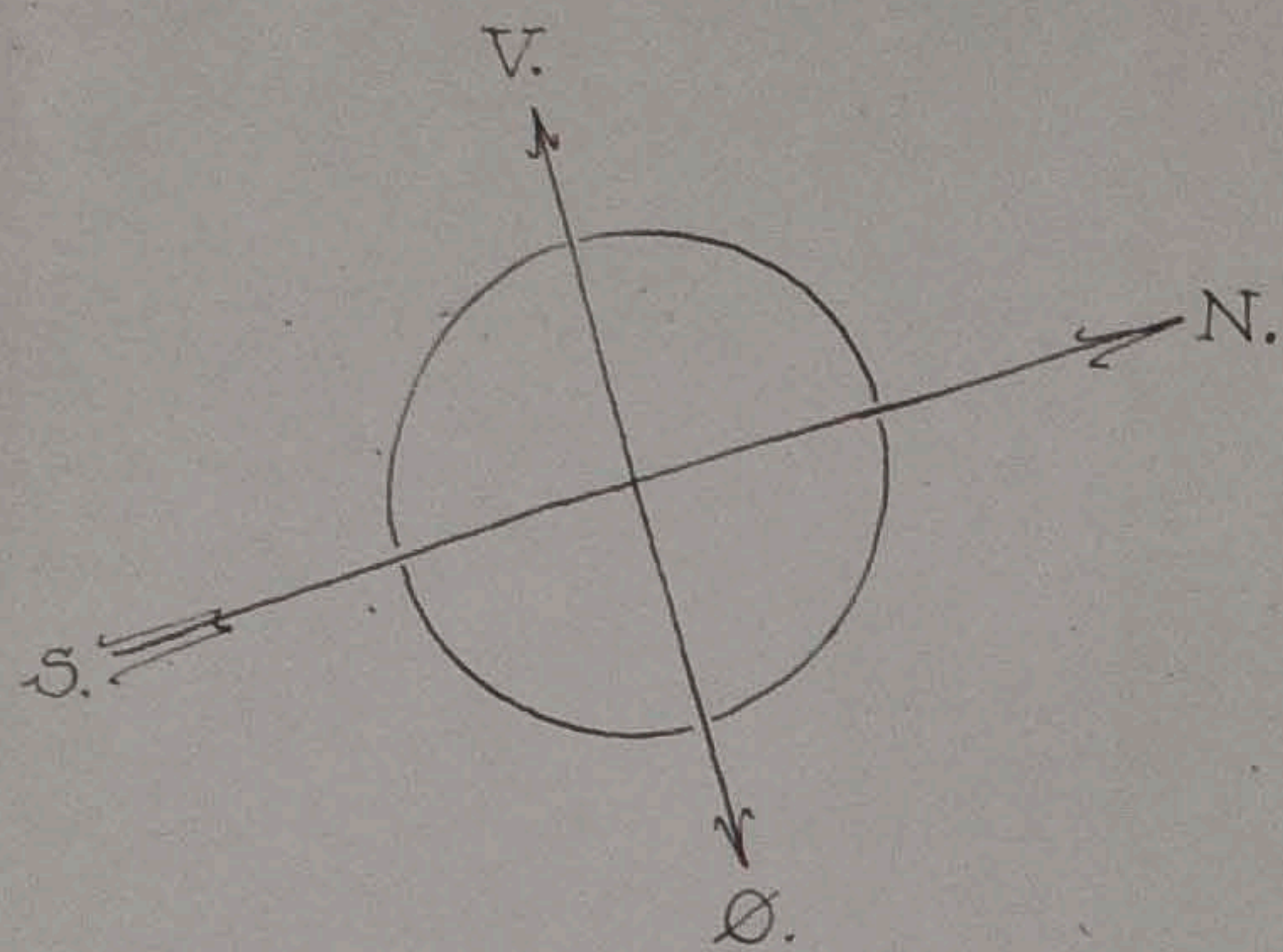

Fig. 56 m

STATENS HAGEBRUKSKOLE, DØMMESMOEN FJÆRE S. OG P. AUST-AGDER.

— — — Kantmarkering av småstein

TREKANTEN MED HJØRNE- OG
MIDTSTEINENE INNTEGNET
SAMT DEN DELEN AV DEN REIESTE
STEINEN (6.) SOM STO I JORDEN
VED UTGRAVNINGEN. BEMERK
HVORLEDES DENNES PLASER-
ING RETTER SEG ETTER
MIDTSTEINENE.

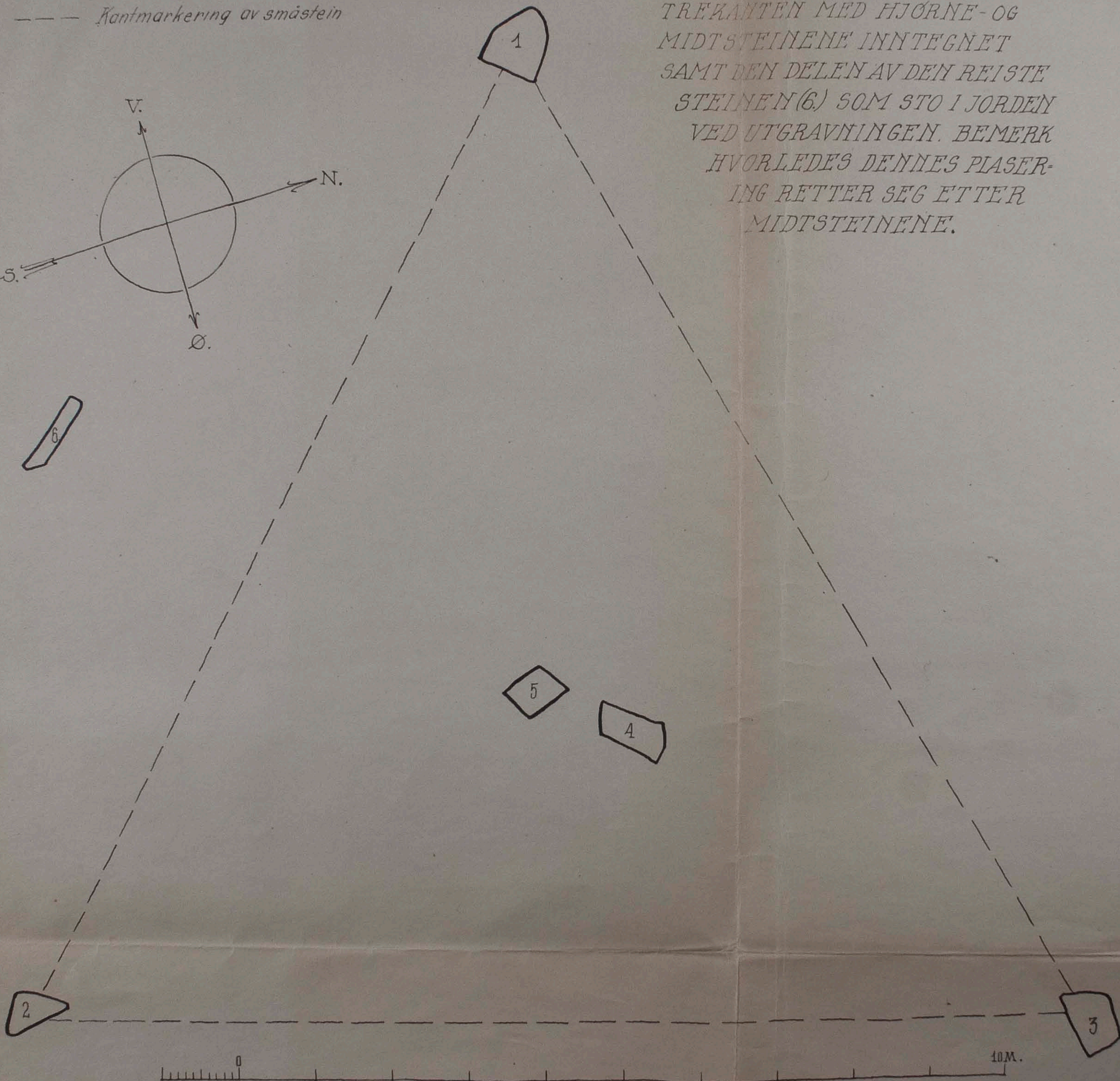

Fig. 57a

Fig. 57a

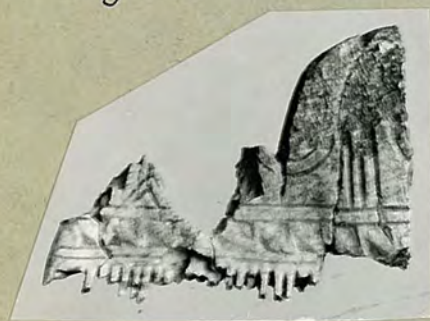

Fig. 57b

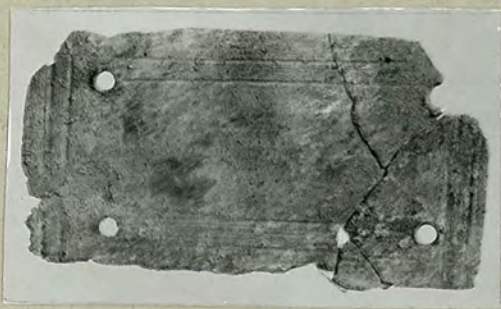

Fig. 57c

Fig. 57c

Fig. 57d

Fig. 57d

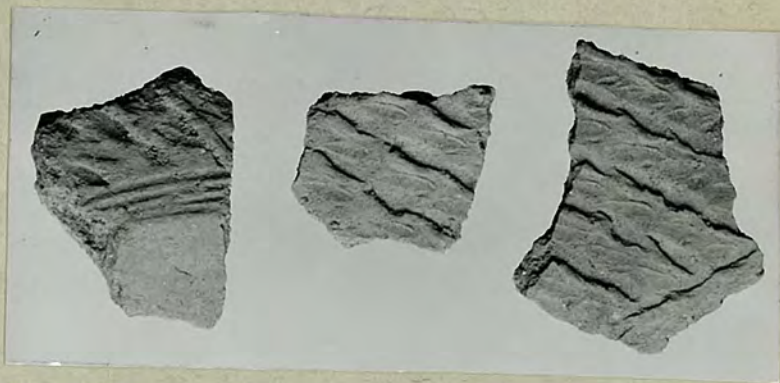

Fig. 57f

Fig. 57e

Fig. 57g

Fig. 58a

Fig. 58d

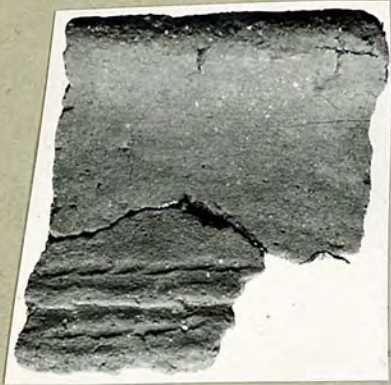

Fig. 58a

Fig. 58b

Fig. 58e

Fig. 58f

Fig. 58g

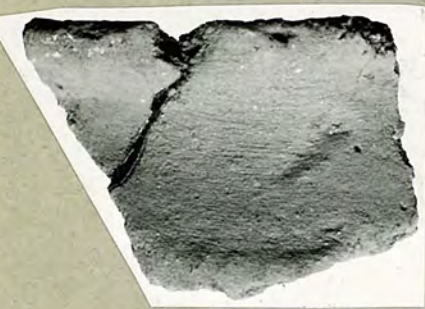

Fig. 58c

Fig. 58h

Fig. 58i

Fig. 58l

Fig. 58m

Fig. 58k

Fig. 59a

Fig. 59b

*BAUTA N° 1 PÅ ØVRE DØMMESMOEN
 (G^{NR} 9, B^{NR} 11) AV STATENS HAGEBRUKSKOLE
 FJÆRE S. OG P. AUST AGDER.*

Utgr. 25/7 - 26/7-51. Elisabeth Munksgaard og Elizabeth Skjelsvik.

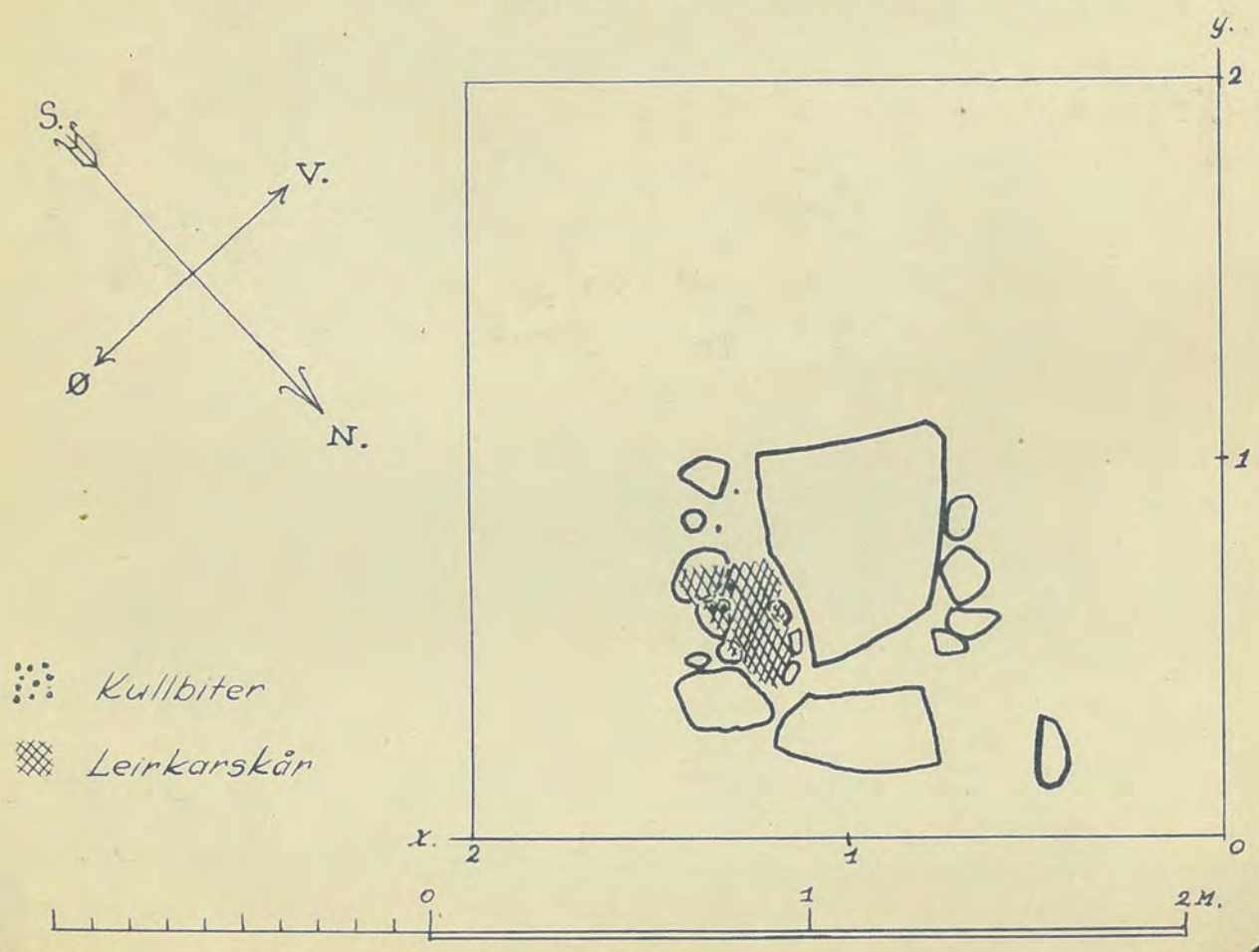

Fig. 59c

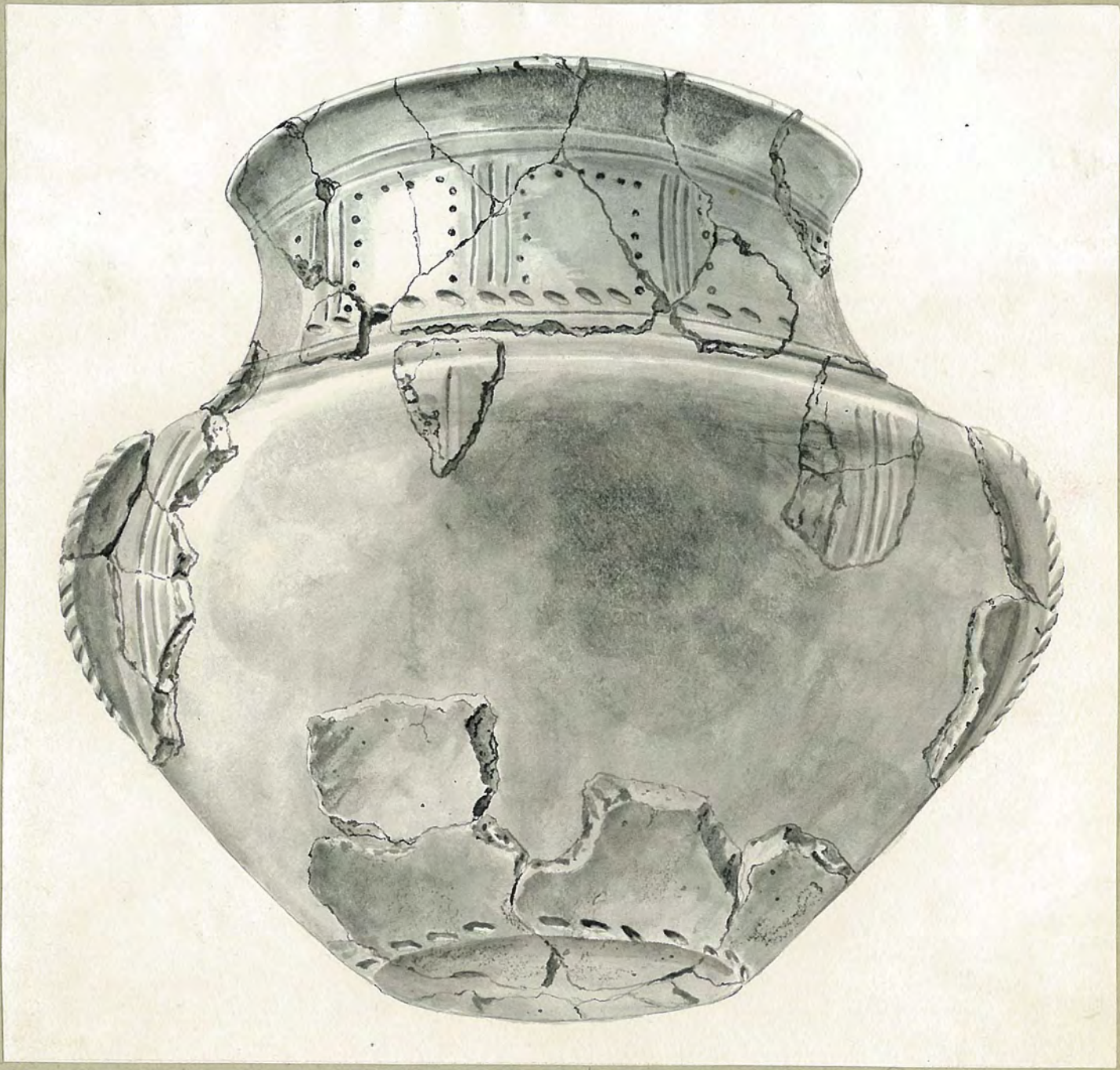

Fig. 59d

15cm.

Fig. 60a

Fig. 60b

Fig. 60c

Fig. 60d

Fig. 60e

Fig. 60f

Fig. 61a

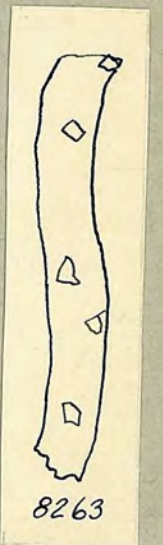
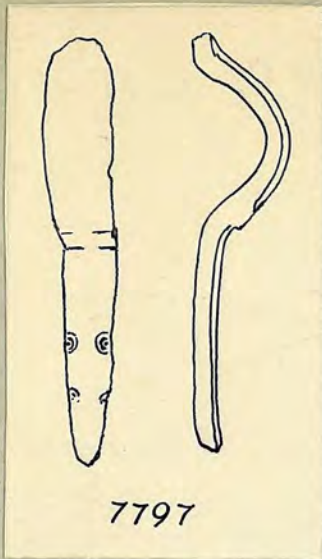

Fig. 61b

7797

Fig. 62

Fig. 63

Fig. 64

Fig. 65

RUND STENSETNING MED HAUG
I MIDTEN. KLEPPELAND, SØGNE
S. OG P., V. AGDER

ETTER SKISSE FRA PETER LUNDE ⁸/₂-21.

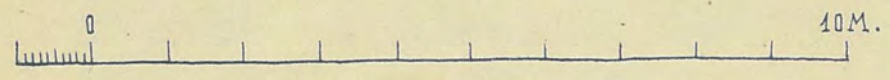
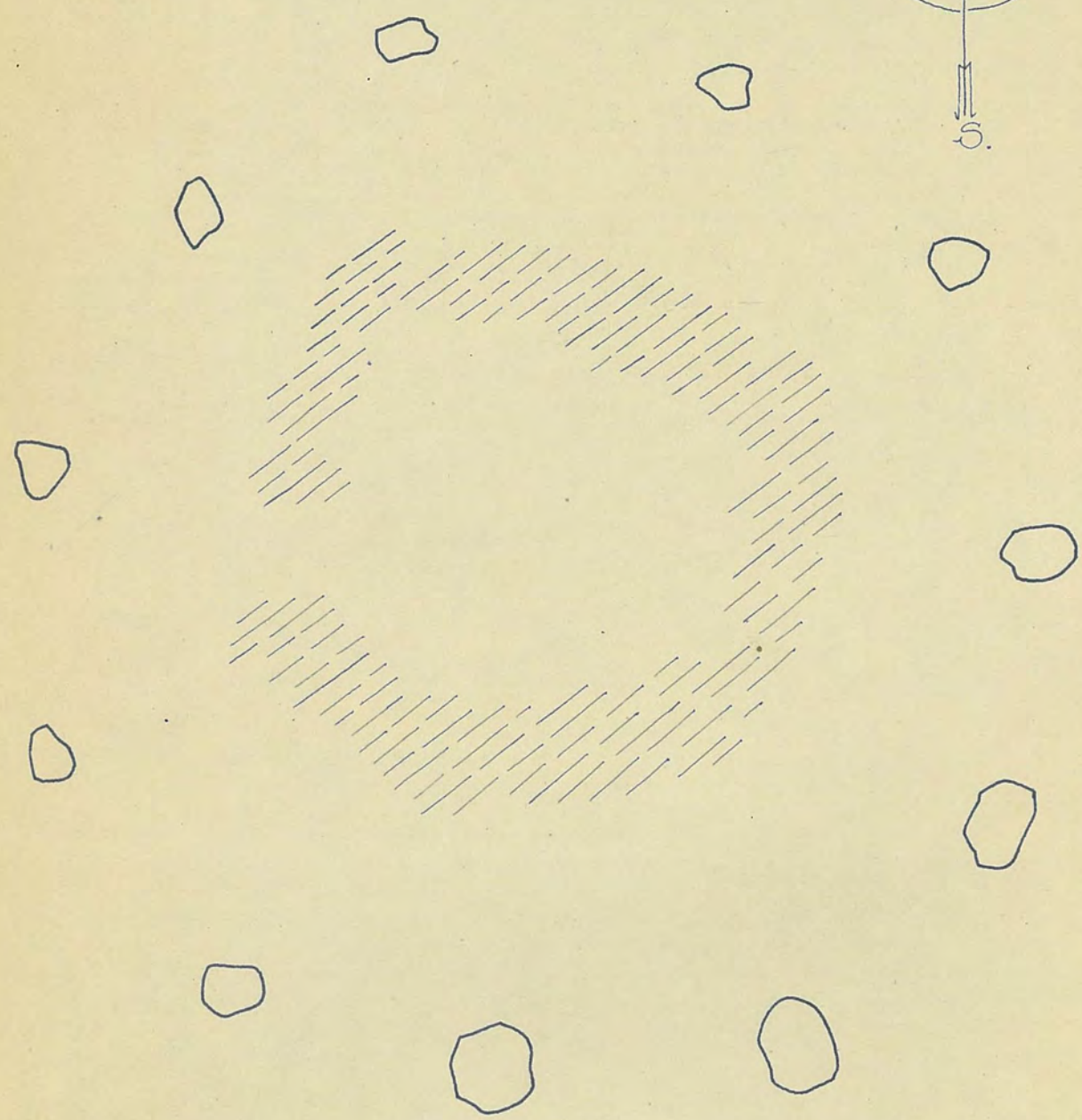
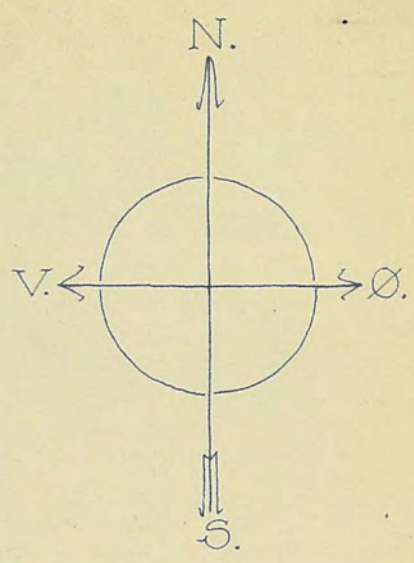

Fig. 66

RUND STEINSETNING PÅ NYLUND u. SKOFTELAND. VALLE S.
S. AUDNEDAL P., V. AGDER.

SKISSE VED EMIL BIRKELI.

- a. Tykt jordlag av brun farge.
- b. Trekull, beinrester.
- c. Brunfarget jord, en liten stein.

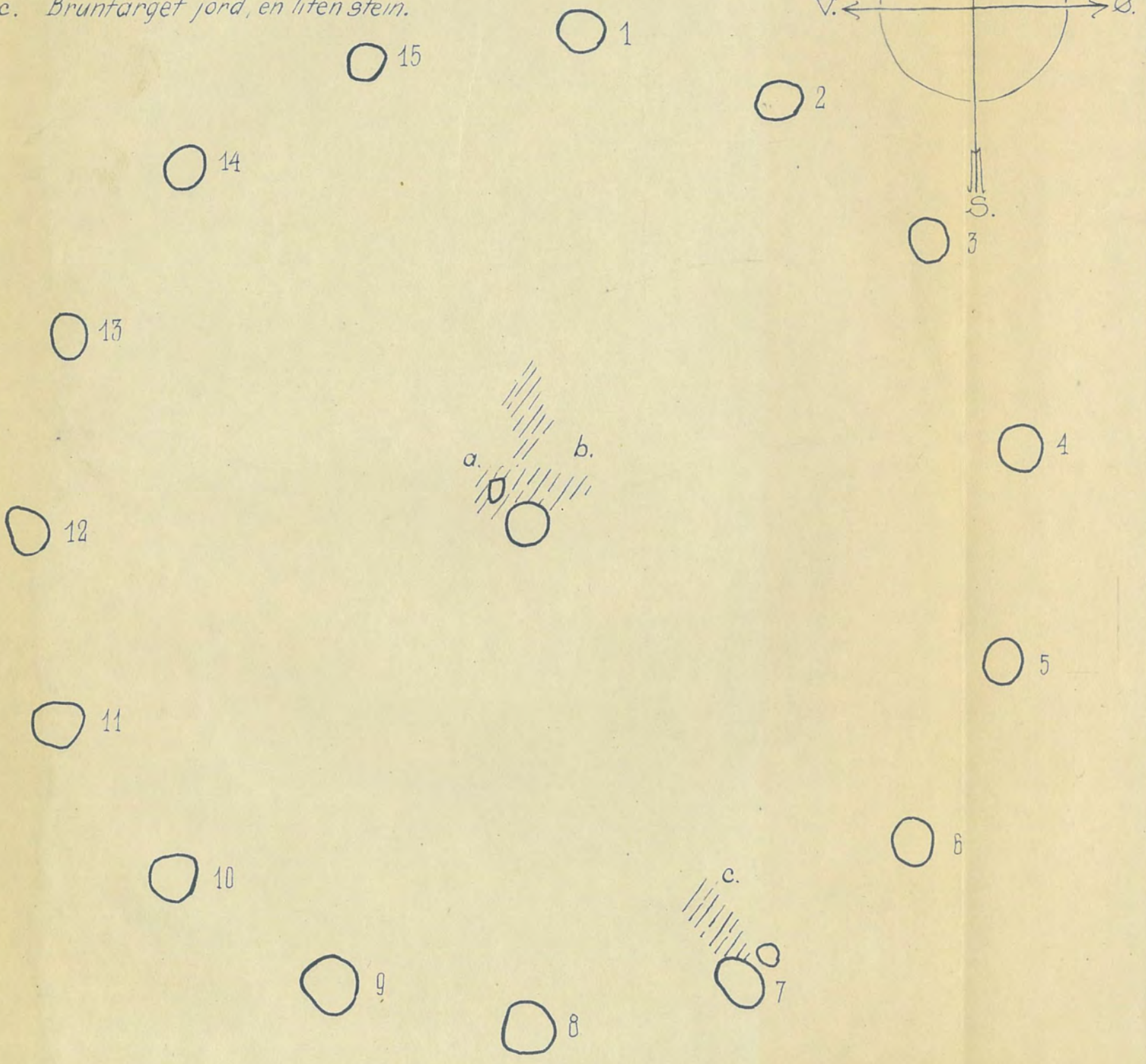

Fig. 67b

TREKANTET STEIN-
SETNING PÅ PENNE,
VANSE S, LISTA P.
V. AGDER.

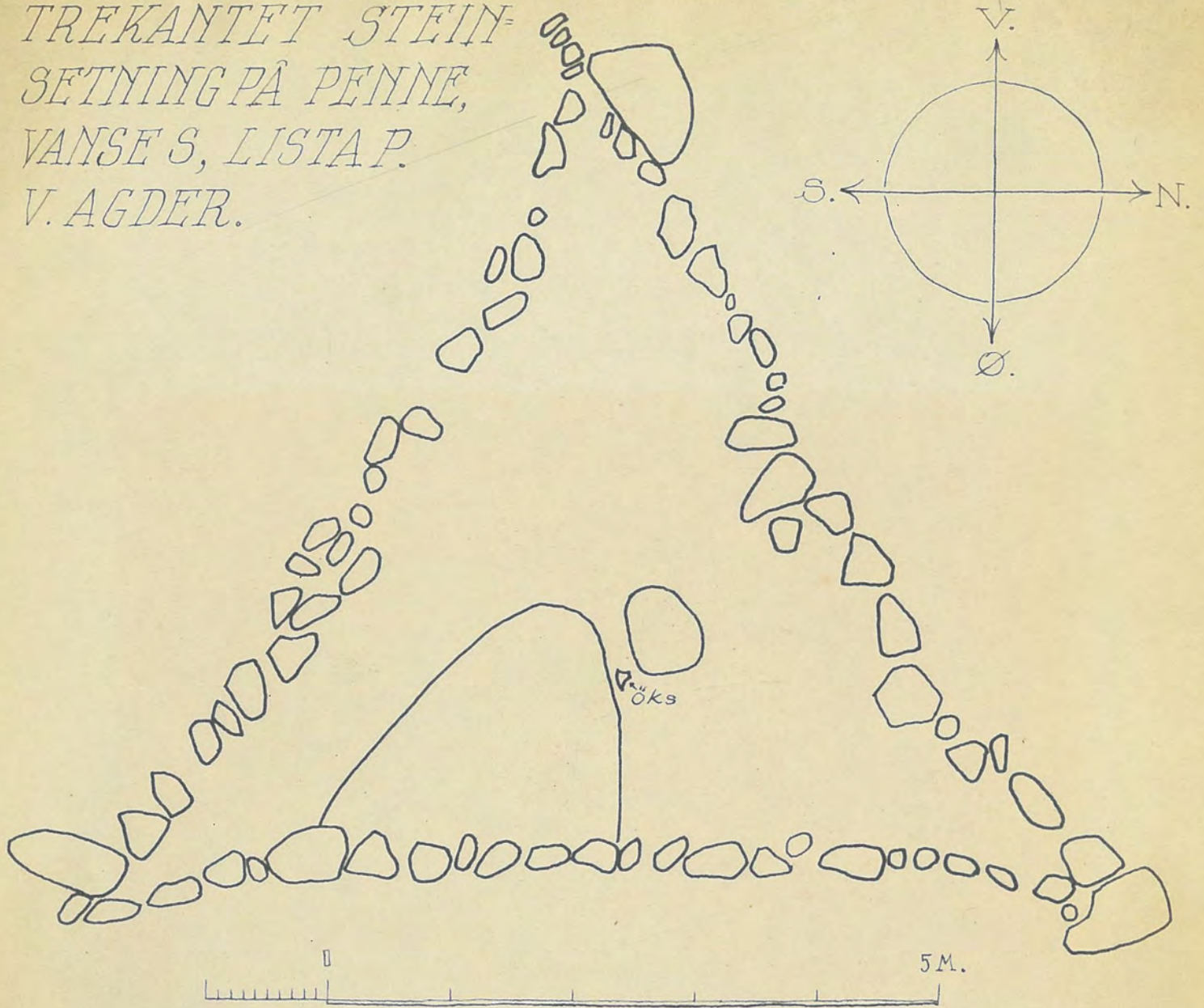

Fig. 68a

Fig. 68b

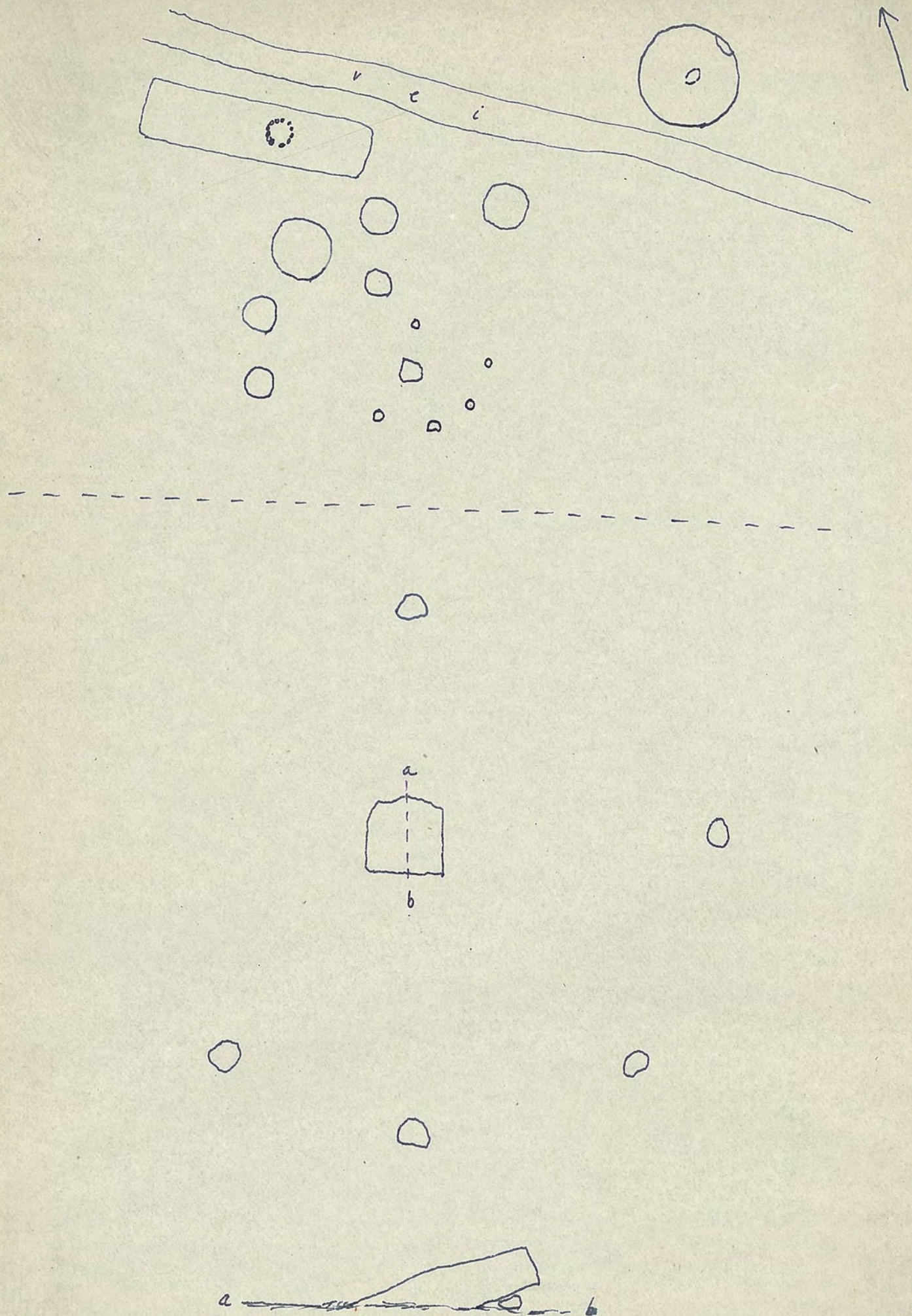

Fig. 69

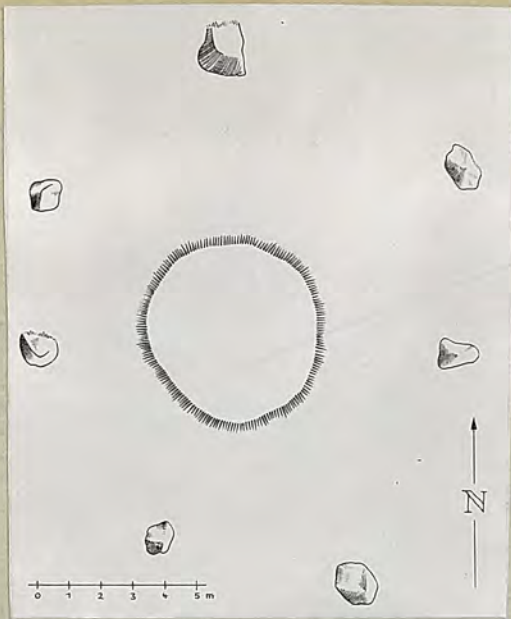

Fig. 70a

Fig. 70c

Fig. 70b

Fig. 70d

Fig. 71

Fig. 72a

Fig. 72b

Fig. 73

Fig. 74a

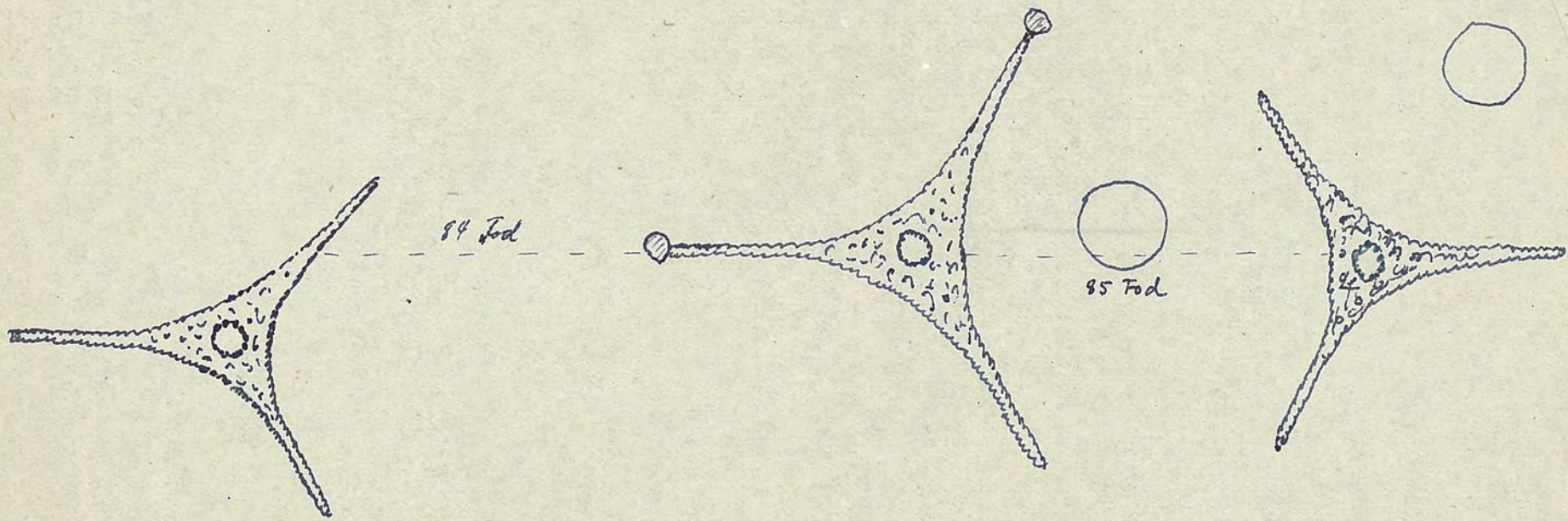

Fig. 74b

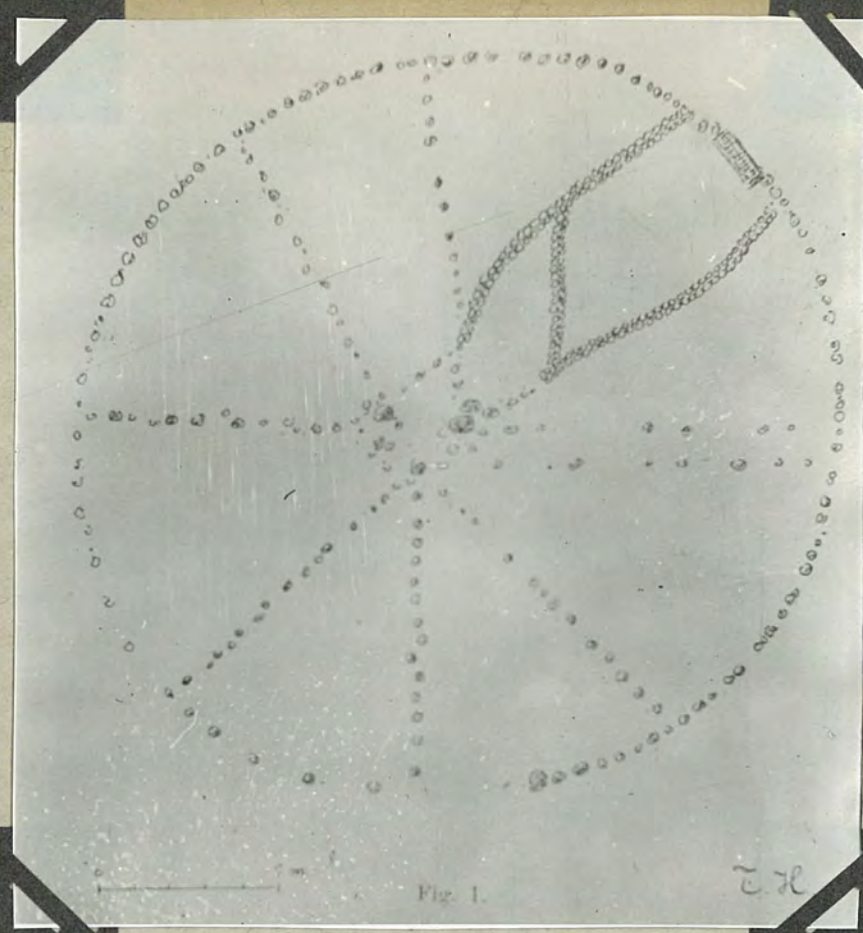

Fig. 75.

Fig. 76

Fig. 77a

Fig. 77b.

Fig. 78

Fig. 79

Fig. 80

Fig. 81

Fig. 82

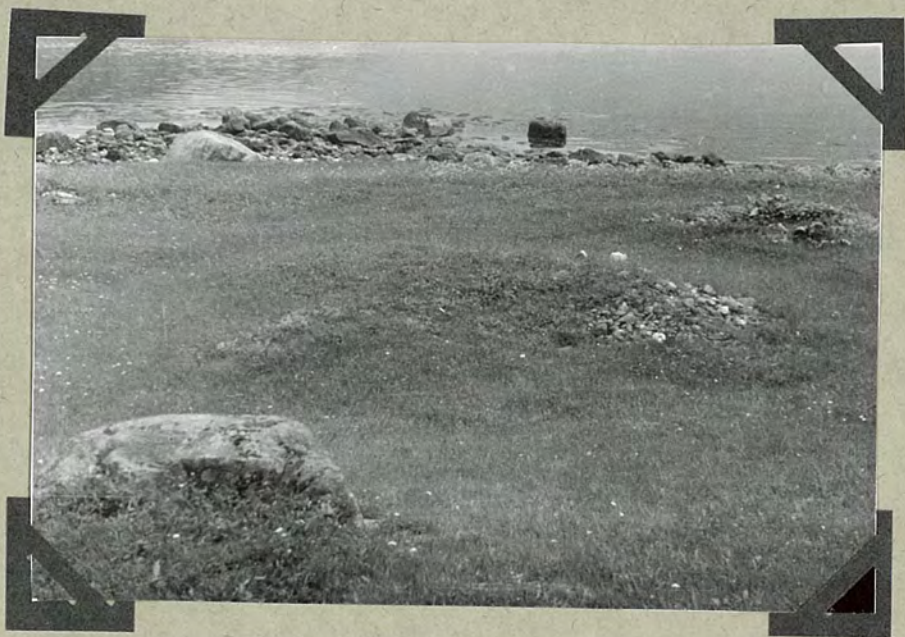

Fig. 83

Fig. 12. Stenkredse paa Valseidet i Nes.

Th. P. 40

Fig. 84

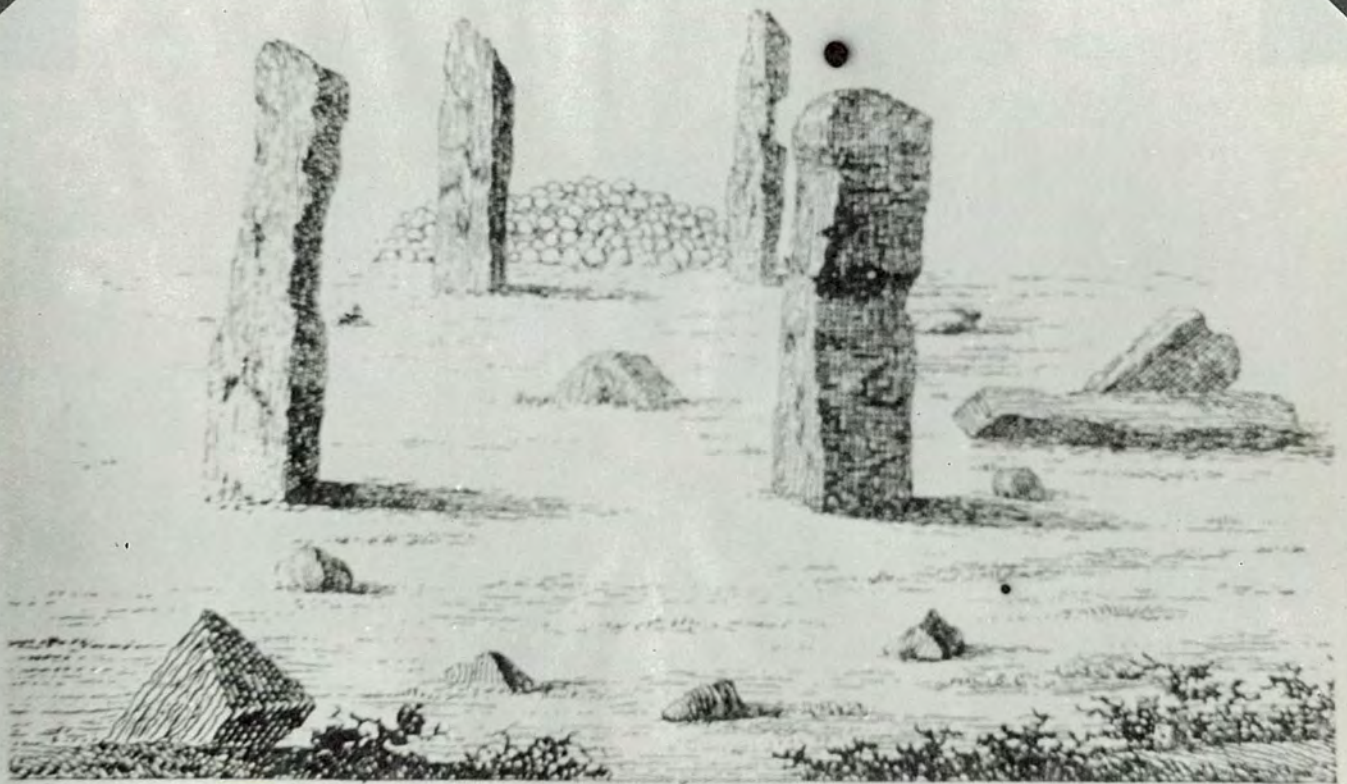

Fig. 27. Gammel stensetning paa Finne i Skogn.
Efter tegning av L. D. Klüwer.

Fig. 85

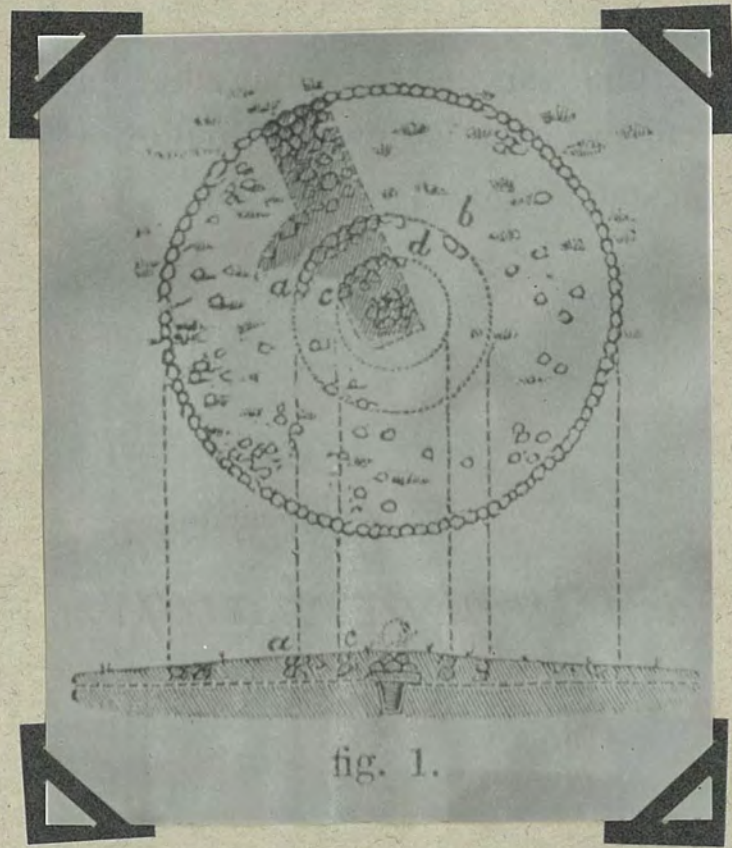

Fig. 86

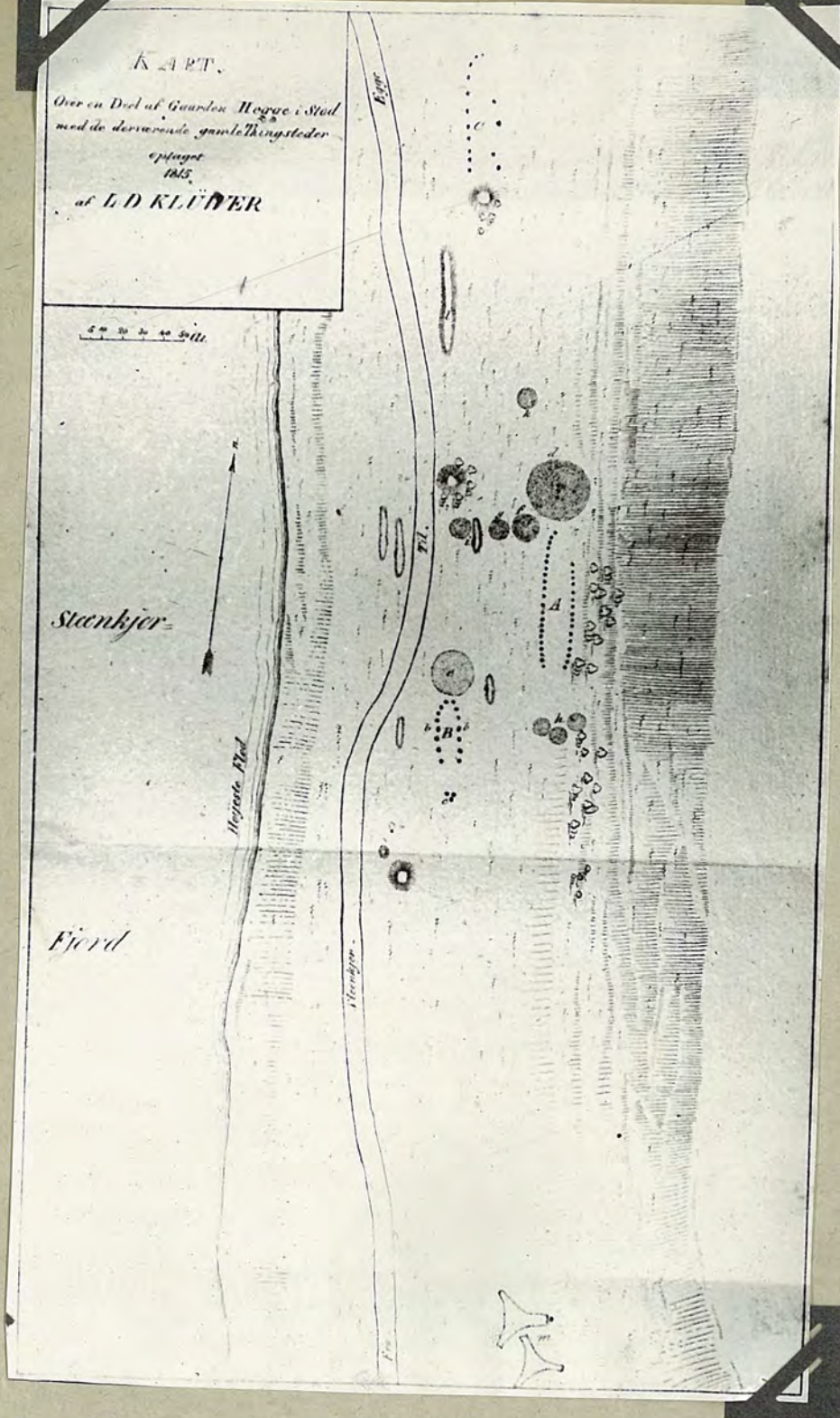
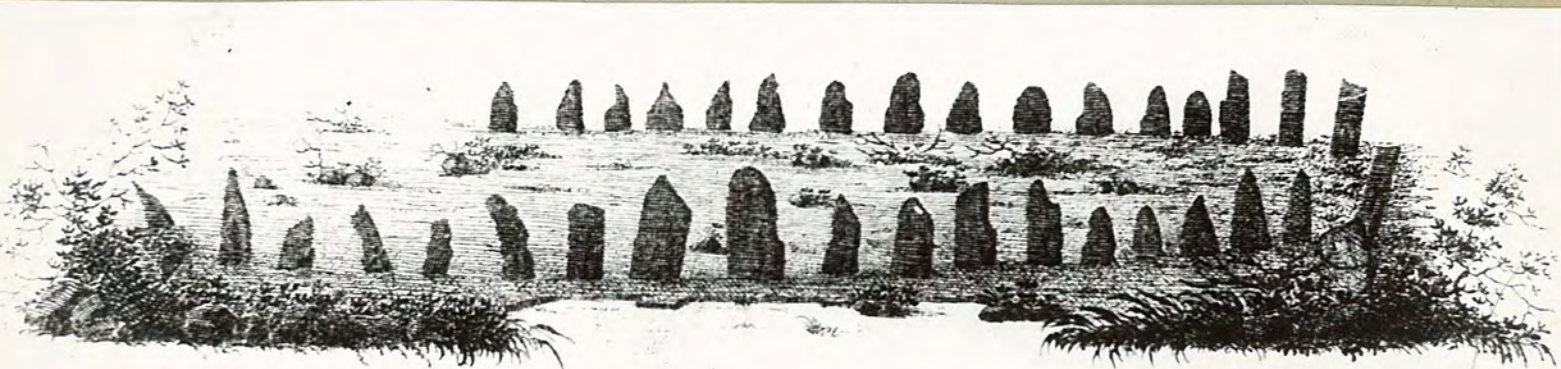

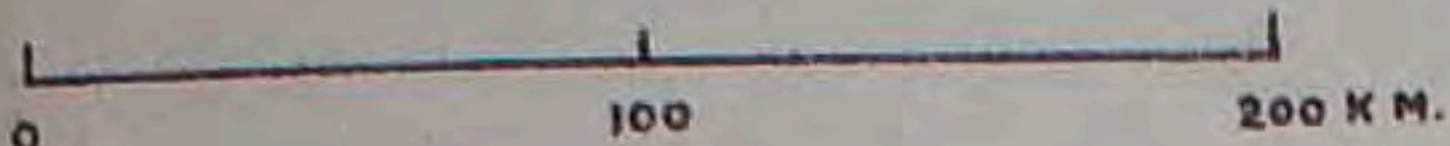
Fig. 87a

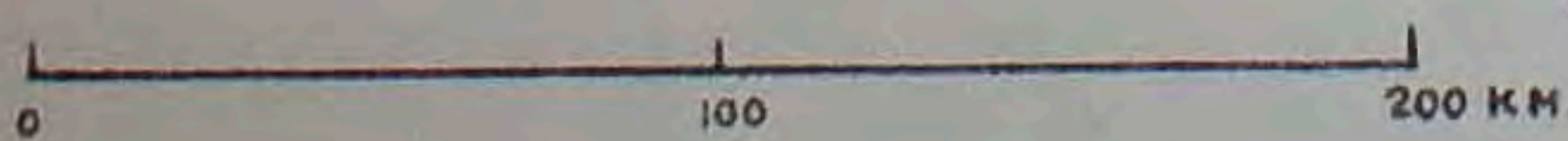
Ved Hegge i Stod

Fig. 87b

UTBREDELSESKART OVER RUNDE STEINSETNINGER

o-rund steinsetning
•-2 el. flere runde steinsetninger.

UTBREDELSEKART OVER SKIPSETNINGER, FIRKANTEDE og TREKANTEDE
STEINSETNINGER I NORGE.

0 100 200 K.M.

- - skipssetning
- - 2 el. flere skipssetninger
- + - firkantet steinsetning
- △ - trekantet " "

0 100 200 K.M.

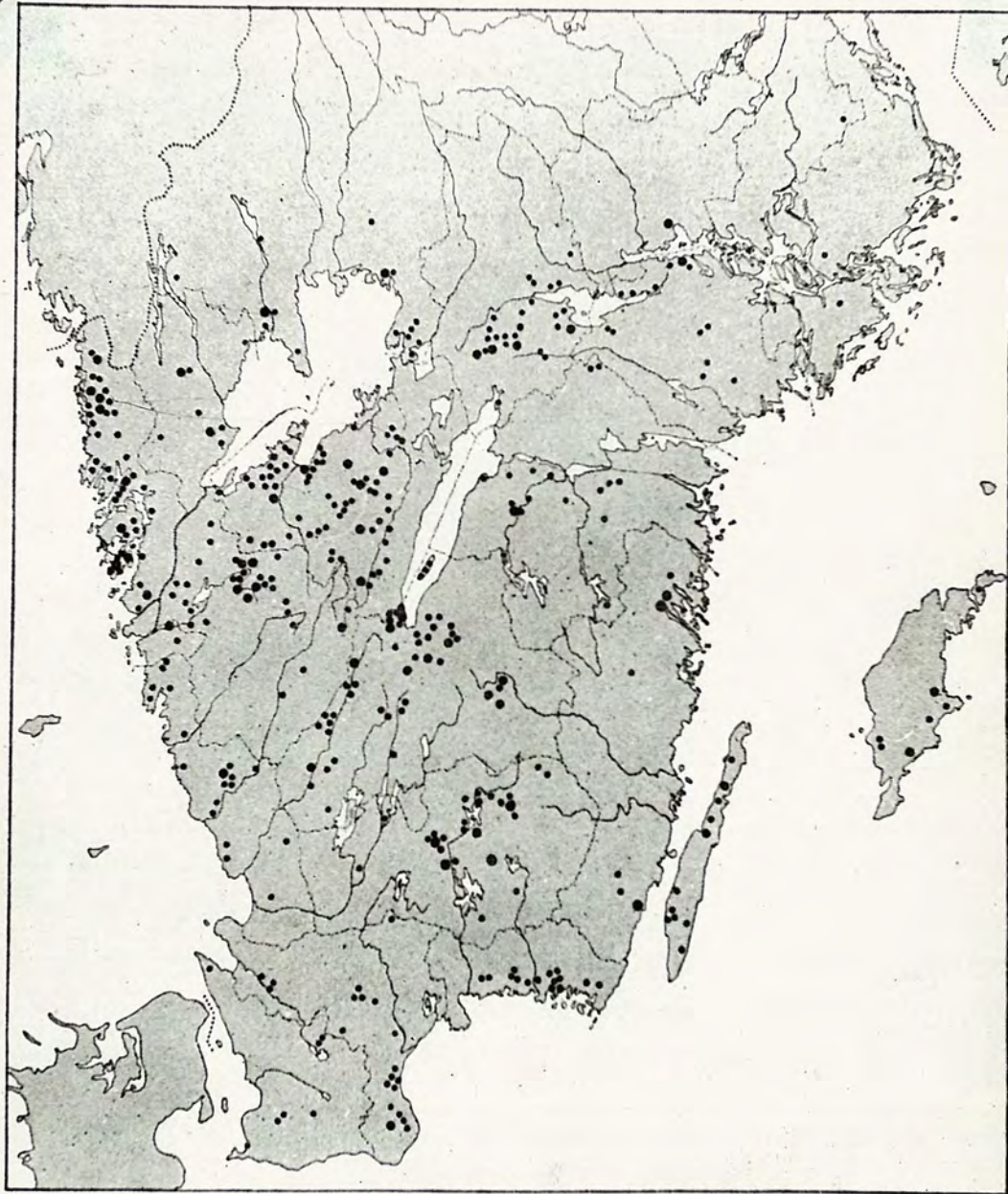

Fig. 6. Domareringarnas utbredning i Sverige.
(De små prickarna beteckna en ring, de större 2 eller flera.)

Fig. 91

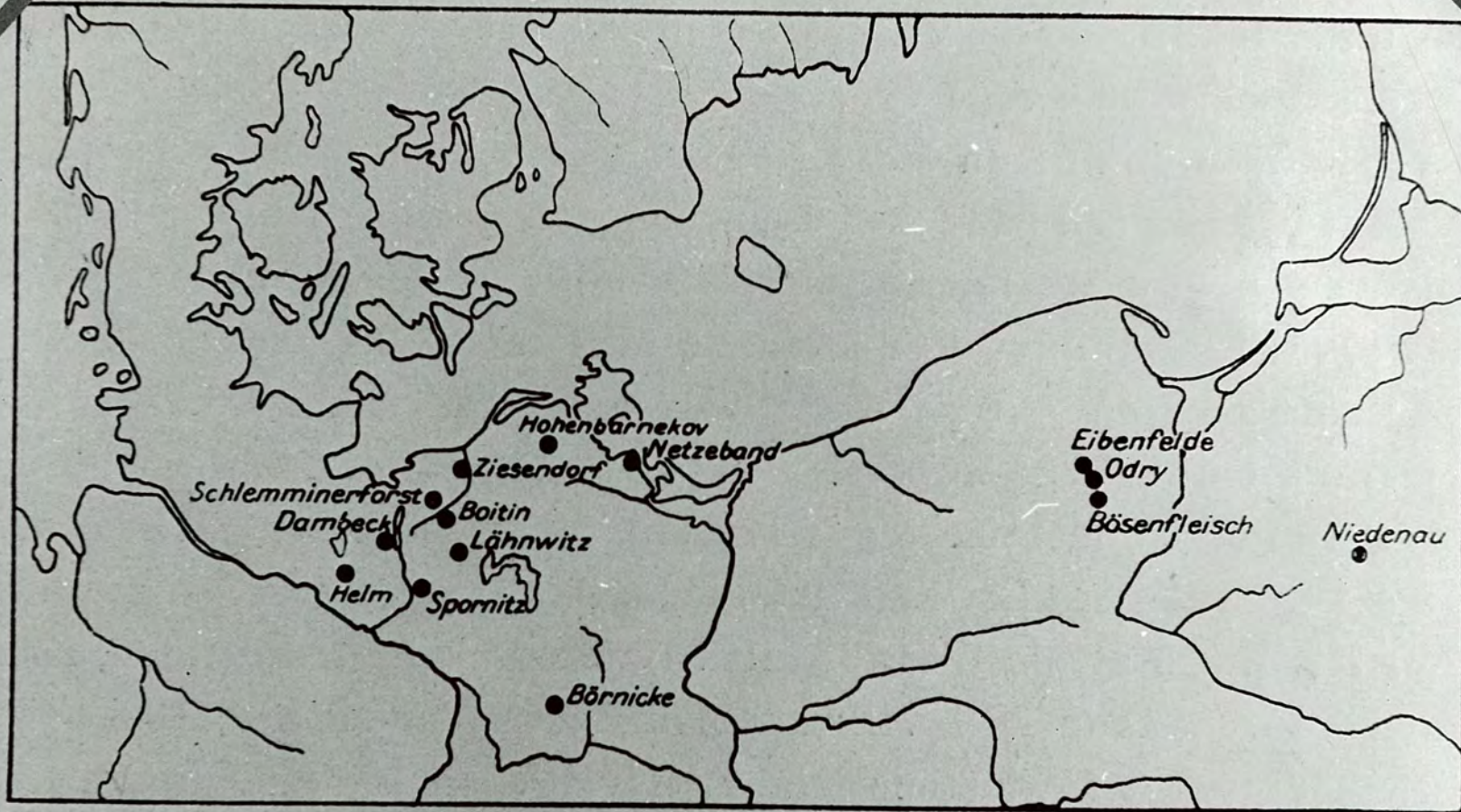

Fig. 8.

Stenkretsar av domarringskaraktär i norra Tyskland.

Fig. 92

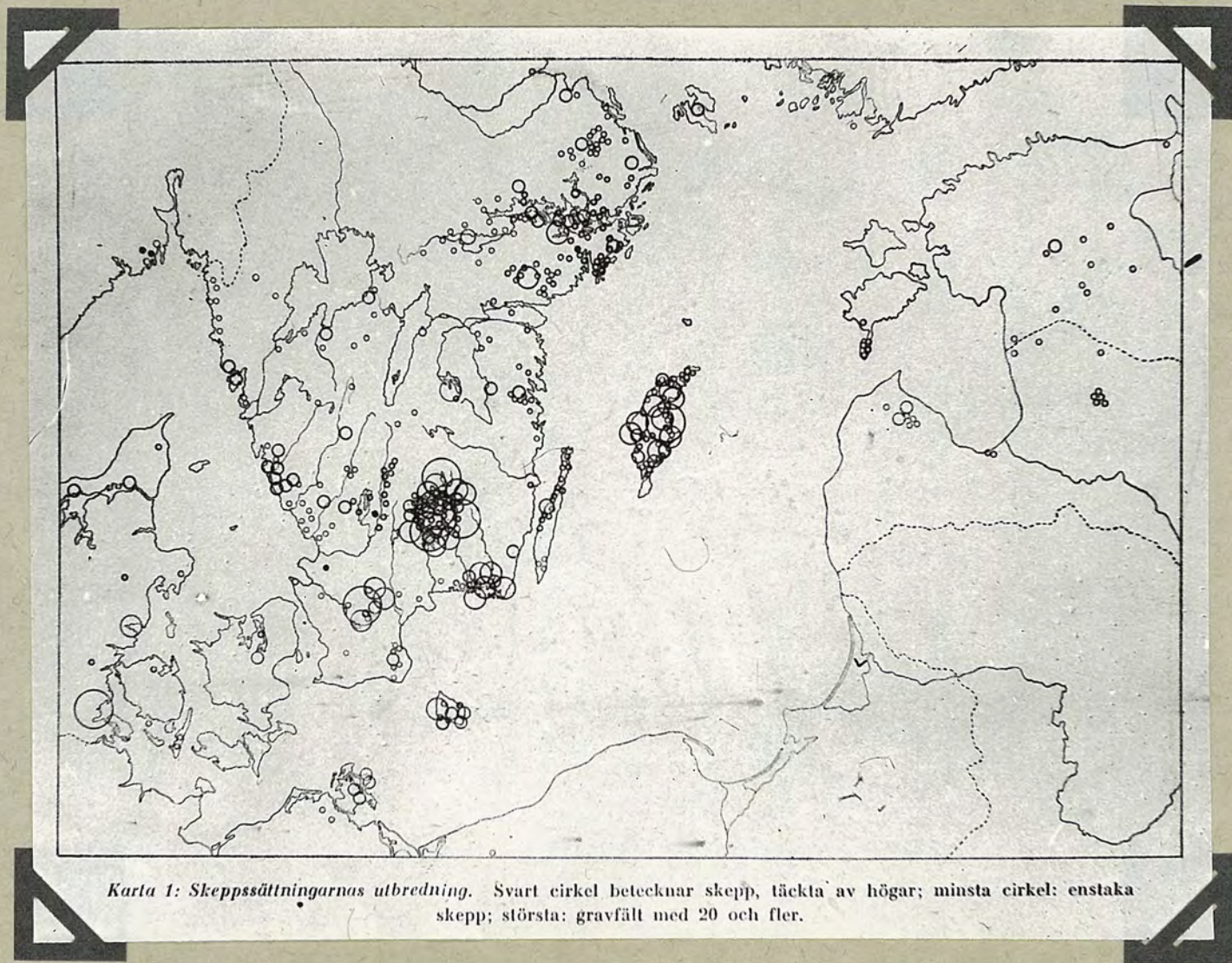

Fig. 93

Fig. 94

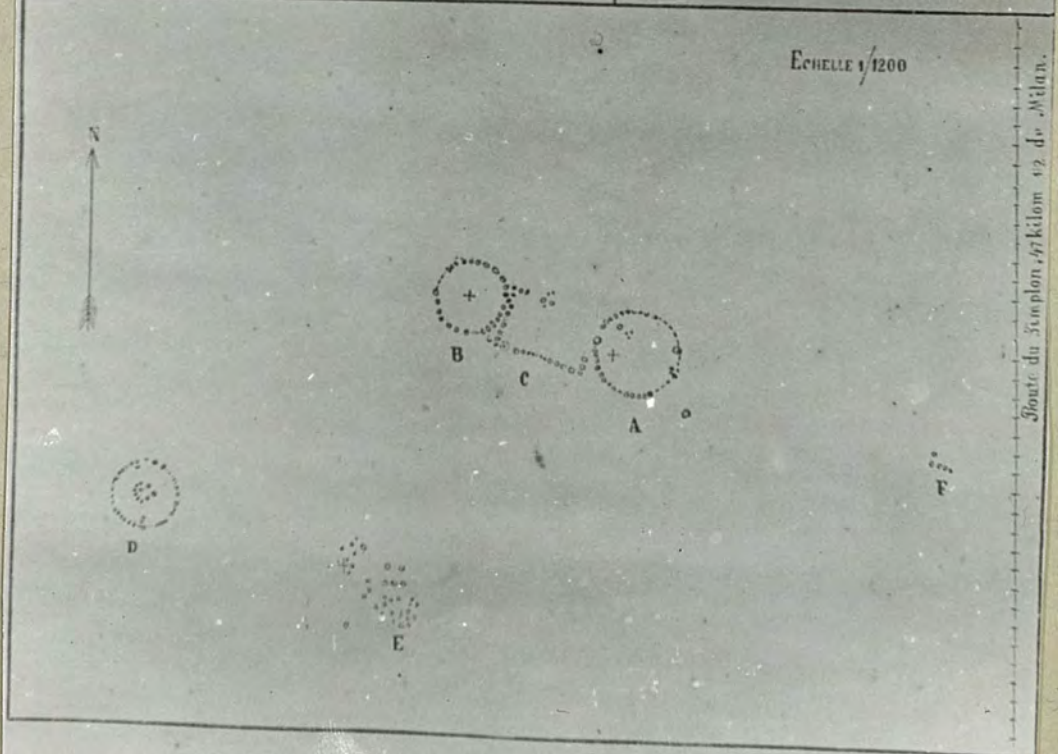
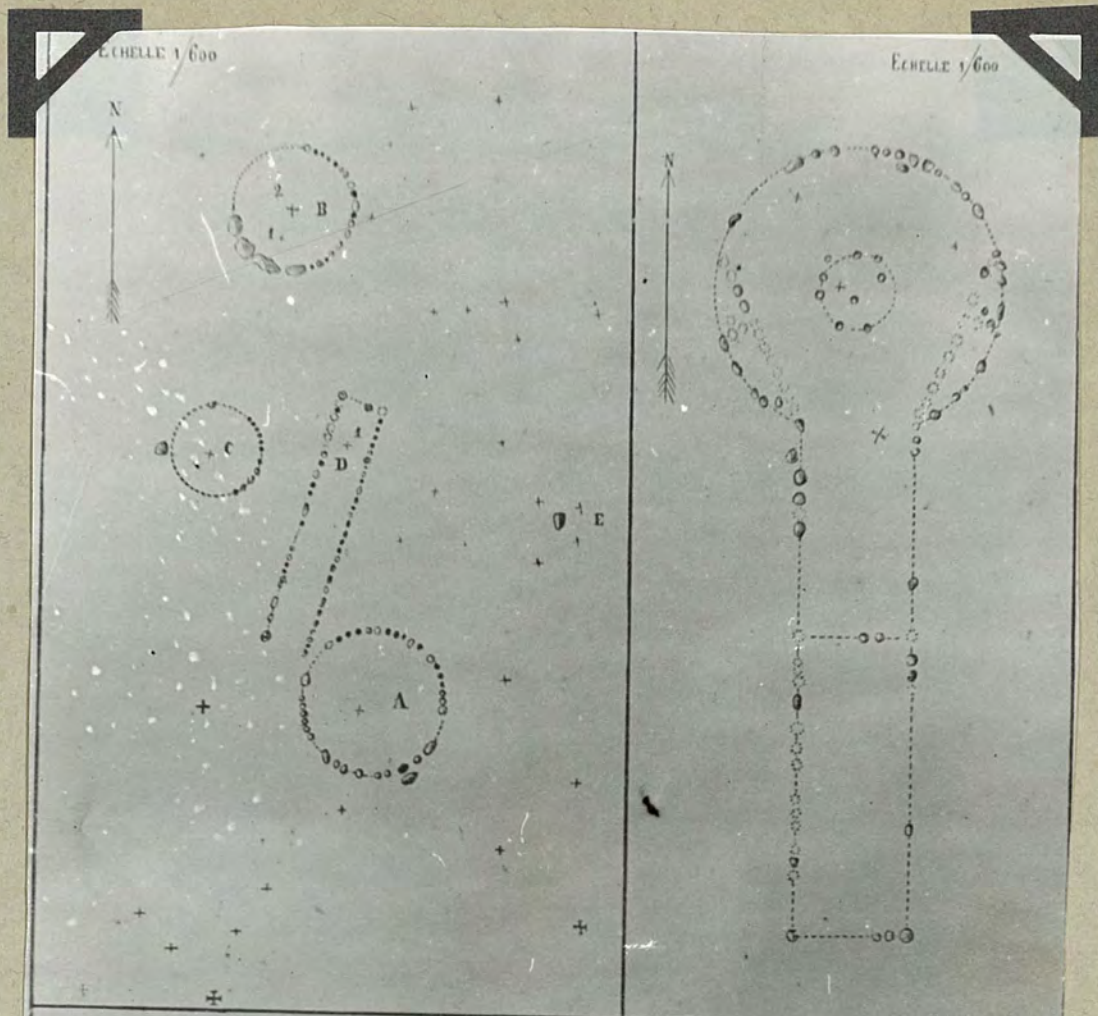

Fig. 95a

Fig. 95b

1. Encintes en pierres brutes.

»Golasecca» (N.O.).

Fig. 96

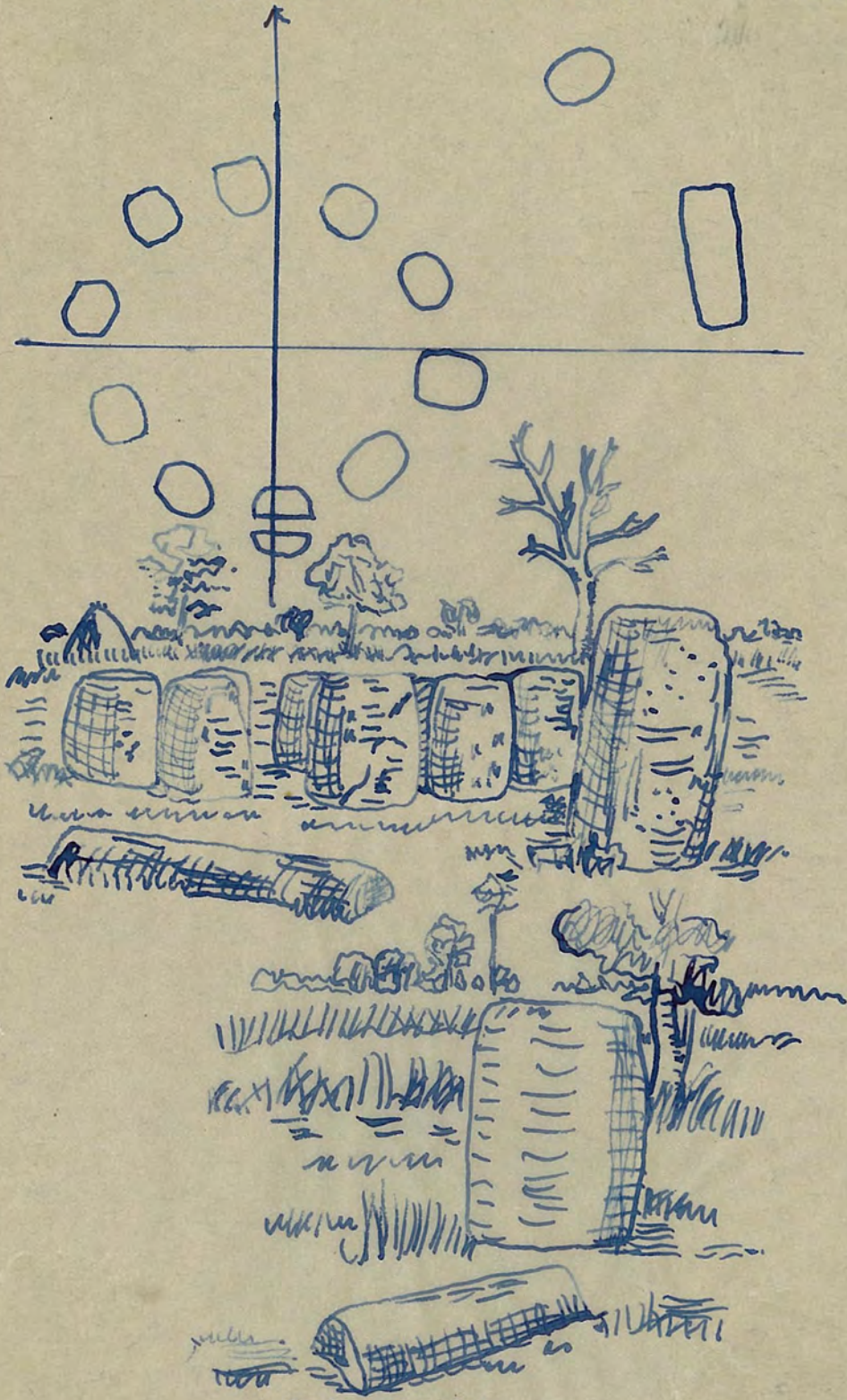

FIG 5—HERBACH, No. 9.

Fig. 97

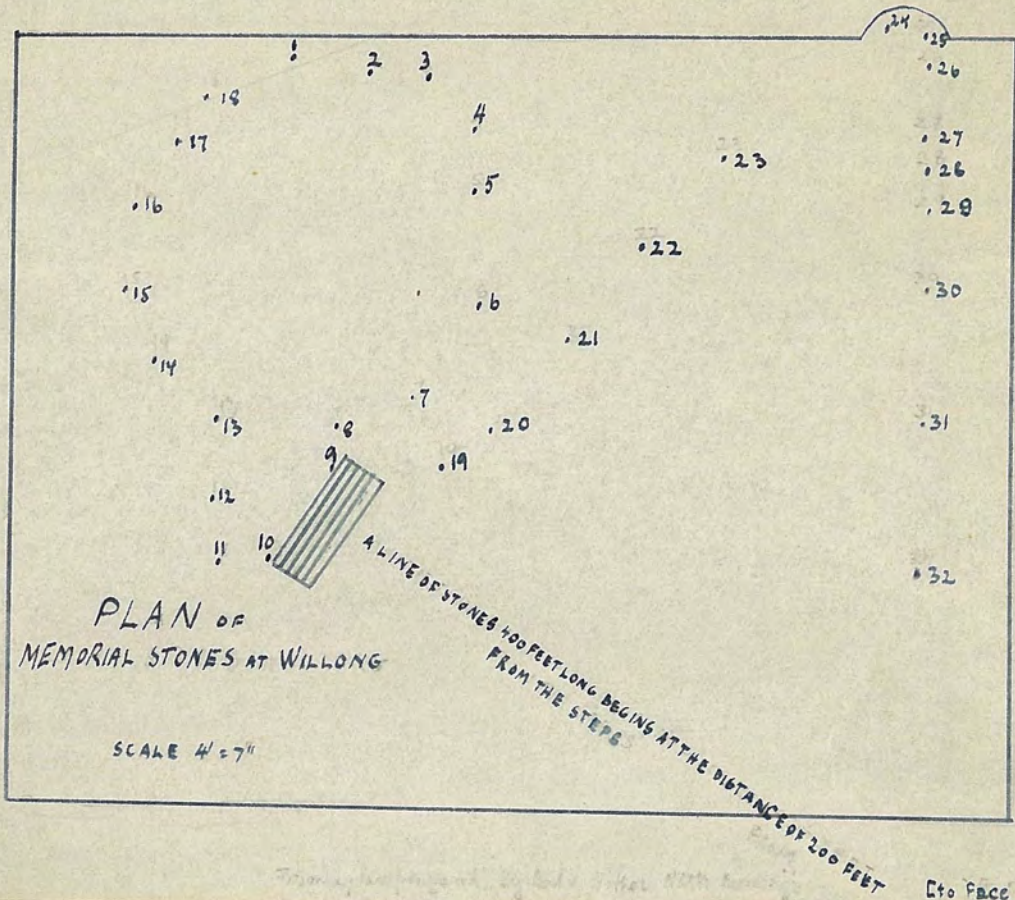

Fig. 98

